

Barcode - 99999990291415
Title - Shri sodas granth
Subject - Devotional
Author - Shrimad vallabhacharya
Language - gujarati
Pages - 336
Publication Year - 0
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

શ્રીદારકાનાથજીનાં પ્રાંકટ્યંની વાર્તા.

હજારો વર્ષનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, શ્રી દારકાથીમાં શિરાજતા પ્રભુ શ્રી દારકાથીય ચાર યુગના શ્રીકારણ છે, ભક્તરાજ અંબરીષે સેવેલા છે, એ વાત આપણે જાણીએ છીએ; પણ વચ્ચેનાં હજારો વર્ષોના ઇતિહાસની ખબર નથી તે જાણવો હોય તો આ અન્ય વાંચો. વેદ, પુરાણો, શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે અન્યોમાંથી શોધી, અમૃતારિક, ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી ભરપૂર, શ્રી દારકાથીય, શ્રી મહાપ્રભુ વગેરેના ૧૦-૧૨ ચિત્રો સમેત, આ અન્ય ભક્તિરમમાં તરબોળ કરી દે એવો છે. ન્યો. રૂ. ૧-૨-૦ એક રૂપીએ.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના અનન્યભક્ત, હિન્દી સાહિત્યના અસંકારરૂપ, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું મૂર્તિમાન સ્વરૂપ, કવિકુલ સુકુટમણિ.

શ્રી સૂરદાસજીનું જીવનચરિત્ર.

લેખક:-નરસિંગદાસ ભાણુજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ-કુતીઆણા (મડીયાવાડ)

શ્રી સૂરદાસજી સાહિત્યની સૂર્ય છે. આજો દેશ આ પ્રાતઃસ્મરણીય મહાતુમાવને પૂજે છે, વૈષ્ણવો માટે તો એઓશ્રી મહાન્ નીંધી "સૂરસાગર" પ્રકટ કરી પધરાવી ગયા છે. આવા મહાન્ ભગવ ભક્તનું ચરિત્ર ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ લખાયેલું અત્યાર સુધીમાં જોયું નથી, તેમ સાંભળ્યું પણ નથી. (જાણીએ છીએ પણ મળતું નથી) તેથી અનેક પ્રાચીન અન્યોમાંથી શોધ કરી, મહાન્ પરિશ્રમે આ અન્ય લેખકે તૈયાર કર્યો છે. વળી એઓશ્રીના દૃષ્ટિકૂટ પદોના અર્થો પણ આપ્યા છે. હુંકામાં શ્રી સૂરદાસજીના સંબંધમાં જોડ્યું જાણવું હોય તેટલું આ અન્યમાંથી તમને મળશે, આવો અન્ય હજુ સુધી કોઈ પણ ઢેકાણે જહાર પડ્યો નથી. વળી સૂરદાસજીનું ઉત્તમોત્તમ સુંદર ચિત્ર મહાપરિશ્રમે શોધી લાવી આપ્યું છે. ન્યો. માત્ર એક રૂપીએ જ રાખ્યો છે.

ગુજરાતી ચોથા ધોરણથી આરંભી બાલકો ભણી શકે, સાધારણ બહે-
લી આંખો વાંચી શકે. એવું સરલ અને સ્વધર્મ સંમગ્નવંતાઈ પુસ્તક.

પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા.

(ભાગ ૧ હો. તેમાં પાક ૪૫ છે.)

લેખક:-શાસ્ત્રી. ચીમનલાલ હરિશંકર-બોરસદ.

મેં કાઠિયાવાડ, સિન્ધ ને દક્ષિણ વગેરે અનેક સ્થળે ફરી,
જેણે કે બાલકોને અને સ્ત્રીઓને ધાર્મિક શિક્ષણ અપાય તેજ સ્વ-
ધર્મનું રક્ષણ થાય. સમામાં પણ ધાર્મિક શિક્ષણ માટે મેં બાર દુધ
કહ્યું પરંતુ ધાર્મિક શિક્ષણ આવવા માટે પ્રથમ કયું પુસ્તક બાલકની
હાથમાં મુકવું ? કે જે સરલ અને રસિકરક હોય, આવું બાલોપયોગી
પુસ્તક મારા ધ્યાનમાં ન આવવાથી મહારાજશ્રીની આગ્રાથી આ
પુસ્તક ગુજરાતી ચોથી ચોપડીની જેની પદ્ધતિથી રચી પ્રકટ કર્યું.

જેમાં ૪૫ પાક છે. નાનાં મોટાં દસબાર ચિત્ર છે. જેમાં શ્રી
મહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંધજી, શ્રીગોકુવનાથજી, શ્રીહરિરાયજી, શ્રીપુરુષોત્તમજી,
શ્રીદેવશીનન્દનજી વિગેરે આચાર્ય ચરણોનાં દુક દુક ચરિત્રો છે. જેમાં
પુષ્ટિમાર્ગ એટલે શું ? બ્રહ્મસંબંધ એટલે શું ? સેવા, ગુરુ, અણ્ણર,
અસમર્પિતત્યાગ, જ્યપ્તીકૃષ્ણ, મૂર્તિ અચરા સ્વરૂપ, વેબ્ધુર કોને કહેવો,
વેબ્ધુર ક્યારે થયો, સ્વધર્મ નિર્ણય, પુરુષાર્થ નિર્ણય, પ્રજા ઉપર
વિશ્વાસ, પ્રજાનાં ત્રણ સ્વરૂપ, શ્રીમદ્મુનાજી, પ્રાતઃસ્મરણ, પુષ્ટિસદ્ધિ, પુષ્ટિ
સદ્ધિના ભેદ, બહિર્મુખ વિચાર, શ્રીમહાપ્રભુજીનો કનકાભિષેક, વિગેરે
૪૫ પાકો છે. આ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા માટે તમે કહી શકશો કે
તમારે જે દુકામાં પુષ્ટિમાર્મનાં સિદ્ધાન્તો સમજવા હોય તો, અને
કઠિન મન્યોમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો, આ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા વાંચો.
જો આમાંથી માતા પિતા પોતાના બાલકને દરરોજ એક એક પાક
વંચાવવા ચિવટ રાખે તો સદેલાઈથી સ્ત્રીઓ અને બાલકો સ્વધર્મ
સમજે. ન્યો. રૂ. ૧-૦-૦ રૂપીઓ એક.

અમારો તરફથી પ્રકટ થએલાં પુસ્તકો.

૧ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૧ લો. (આવૃત્તિ ૫ મી) ૧—૦—૦	
૨ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૨ નો (આવૃત્તિ ૨ જી) ૧—૦—૦	
૩ શ્રીગોકુલેશ્વરનાં ધોળ તથા પદ સંગ્રહ. ૧—૦—૦	
૪ નિત્યનિયમના પાઠ તથા ધોળ (આવૃત્તિ ૫ મી) ... ૦—૪—૦	
૫ શ્રીગોકુલનાથજીનાં ૨૪ વચનામૃત (ગુજરાતી) ... ૦—૪—૦	
૬ બ્રહ્મમંજી દાબ્ય (આવૃત્તિ ૩ જી) ... ૦—૪—૦	
૭ શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્ર રત્નાકર મુળે શ્લોક સાથે ગુજરાતી ટીકા. ૦—૧૨—૦	
૮ શ્રીપુરુષોત્તમ સદ્ગુણ નામ સ્તોત્ર (મુળ શ્લોક સાથે ગુજરાતી ટીકા) ૨—૦—૦	
૯ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (તત્ત્વદિપિકા અમૃત તરંગીણીના આશય સાથે) ૧—૮—૦	
૧૦ શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું પ્રાકટ્ય (આવૃત્તિ ૨ જી) ... ૦—૬—૦	
૧૧ શ્રીવેદ્ય અન્યો સરળ ગુજરાતી ટીકા (આવૃત્તિ ૩ જી) ૧—૦—૦	
૧૨ શ્રીગુણાકર કૃત વિરુદ્ધિ ૦—૫—૦	
૧૩ શ્રીગોકુલનાથજીનાં ૨૪ વચનામૃત (મળભાષા) ... ૦—૫—૦	
૧૪ શ્રીમદ્દેવ મહારાજ કૃત ઠરે વચનામૃત.... ... ૦—૬—૦	
૧૫ નિત્ય નિયમના ૨૪ પાઠ (મુળ સંસ્કૃત) ... ૦—૬—૦	
૧૬/૮૪ લેખ્યવતી વાર્તા (ગુજરાતી ભાષામાં મોટા અક્ષરથી) (આવૃત્તિ ૨ જી) ૨—૮—૦	
૧૭ શ્રીમદ્મુના સ્તોત્ર રત્નાકર ૦—૮—૦	

- ૧૮ શ્રીસ્વરૂપદર્શન (૧૪૦ ફોટાવાળું) (આવૃત્તિ ૪ થી) ૩—૦—૦
- ૧૯ કીર્તન સમદ્ધ ભા. ૧ ભો. વર્ષોત્સવ કે કીર્તન (ધણા
મોટા અક્ષરથી) ... ૧૦—૦—૦
- ૨૦ શ્રીવલ્લભાખ્યાન મુગ પુરૂષ (ગુજરાતી)... ૦—૧—૦
- ૨૧ શ્રીવલ્લભાખ્યાન મુગ પુરૂષ (મજાભાષા) ... ૦—૨—૦
- ૨૨ શ્રીયમુનાજીનાં ૪૦ પદ (મજાભાષા) ... ૦—૨—૦
- ૨૩ વનયાત્રાનું ઘોળ (મજાભાષા)... ૦—૧—૦
- ૨૪ શ્રીગિરિરાજભૂષણ મન્થ સદીક... ૦—૧૦—૦
- ૨૫ શ્રીગોકુલેશ્વરનું જીવનચરિત્ર (બે ભાગમાં, અપૂર્ણ
ભાગપ્રસંગ સાથે)... ૪—૦—૦
- ૨૬ શ્રીહરિરાયજી દ્વિત બેડેશિકાપત્ર (મૂળ શ્લોક સાથે
ગુજરાતી લીકા) ... ૪—૦—૦
- ૨૭ તીર્થયાત્રાનો હેવાલ (આખા હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં
વૈષ્ણવ સપ્રદાયનાં સપગ્ન તીર્થોની સંપૂર્ણ માહિતવાળું) ૩—૦—૦
- ૨૮ સાવસિન્ધુ મજાભાષા. ... ૧—૪—૦
- ૨૯ નિજવાર્તા, પરવાર્તા, બેઠક ચરિત્ર, શ્રીમહાપ્રભુજી,
શ્રીગુસાંધજી, શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીહરિરાયજી વગેરે
બાળકોની બેઠક તથા શ્રીનાથજીની ચરણચોખી,
બેઠકોના વર્ણન સાથે. ... ૩—૬—૦
- ૩૦ શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર સદીક ... ૦—૨—૦
- ૩૧ શ્રીપુરુષોત્તમ સહજનામ સ્તોત્ર મુગમાત્ર... ૦—૨—૦
- ૩૨ શ્રીવલ્લભાષ્ટક. સંસ્કૃત લીકાના આધારે ગુજરાતી
ભાષાન્તર, શ્રીચતુર્મુખી મન્થની લીકા સાથે ... ૦—૬—૦
- ૩૩ શ્રીઅષ્ટાક્ષરનિરૂપણ. અષ્ટાક્ષર મહામંત્ર તેના ઉપર
શ્રીગુસાંધજીની લીકાના આધારે ગુજરાતી ભાષાન્તર... ૦—૬—૦

૧ પંચામૃત. ...	૦—૮—૦
૨ રાસ પંચધ્યાત્રી (નંદદાસજીત ગાવાના રાગમાં)...	૦—૨—૦
૩ શ્રીગિરિધરલાલજી કાંકરેલીવાળાનાં ૧૨૦ વચનામૃત	૩—૦—૦
જર્મસોબાવન વૈશ્યવની વાર્તા અનેક ટીપ્પણ, ટીપ્પણ	
સાથે શુજરાતી બાપામાં ...	૪—૦—૦
૪ પોકથ અન્થો વણા મોટા અક્ષરથી ...	૦—૬—૦
શ્રીદ્વારકાનાથજીના પ્રાગટ્યની વાર્તા ...	૧—૦—૦
શ્રીકાકા વલ્લભજી મહાગજનાં પર વચનામૃત ...	૦—૮—૦
શ્રીસુરદાસજીનું જીવન ચરિત્ર ...	૧—૦—૦
શ્રીગોસ્વામી બાળકોની વંશાવલી ૭ ધરની દરેકના...	૦—૨—૦

પરિણ, નં. ૧૧૦. } સદ્ગુણાર્પણ હનુમાન દેસાઈ
 ઉપર-અમદાવાદ. } વ્યવસ્થાપક—“શ્રીમક્ષિઅન્યમાળા” દાપસિય.

—:૦:—

શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી કાકા વલ્લભજી મહારાજનાં ૬૨ વચનામૃત.

આશરે દોઢસો વર્ષે ઉપર થઈ ગયેલા, મહાતુભાગી શ્રી કાકા
 જી મહારાજે લખાવેલા, સંપ્રદાયની પ્રાચીન વાર્તાઓ, અને
 વિદ્યુત દાન કરવારા અનેક સિદ્ધાન્તોથી ભરપૂર પ્રાચીન ગ્રંથ છે.
 માત્ર આઠ આના.

શીશાફલનાથજીને વચનામૃત સંગ્રહે આસસું દખનો. તીજ સેરસ ઓર પાંચમ
પુનમ એક. ચાદસ અમાવસ તજની યા વચનામૃતપે. વચાસ રાખિદે
પ્રયાણ કરે તો મનોર્થ સિદ્ધ હોય.

1.	શા.	દા.	ચ.	1.	જે.	અ.	શ્રા.	મા.	આ.	કા.	મા.	
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧ હોત સુખ હોય, ક્લેશ ન હોય, અર્થે પૂર્ણ હોય.
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૧ મહાભારત હોય, અશુભ, જીવનાથ હોય.
૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૨ અર્થે પૂર્ણ હોય, મનોરથ સિદ્ધ હોય, કામના પૂર્ણ હોય
૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૩ ક્લેશ હોય, જીવનાથ હોય, કુલવસુ ધર નહિ આવે.
૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૪ રત્નબાબ હોય, મિત્ર મિત્રે, વ્યાધિ મિત્રે, લાભ હોય.
૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૫ મહાચિંતા હોય, વિયોગ હોય, કદાચિત્ ધર આવે.
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૬ ભોભાગ્ય પાવે, રત્નસહિત બનીશાંતિસુ ધર આવે.
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૭ મિસેરોન હોય, બહોતકુરોહોય, જીવનાથ હોય, દુઃખ પાવે
૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૮ આશા પૂર્ણ હોય, સોભાગ્ય પાવે, કામના સિદ્ધ હોય.
૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૯ સોભાગ્ય પાવે, દિન બહોત લગે, કુલવસુ ધર આવે.
૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૦ ક્લેશ હોય, જીવનાથ નહિ, સોભાગ્ય પાવે નહિ.
૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૧ માર્ગમે સિદ્ધિ હોય, મિત્ર મિત્રે વિશાળ...

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीमदल्लभाचार्यचरणप्रणीतः

षोडशग्रन्थाः

गुर्जरगिरानुवादसंघलिताः

✧ अनुवादकः — ✧

शास्त्री. विमनलाल हरिशंकर भट्ट.

“साहित्यभूषण” “शुद्धाद्वैतरत्न”—चोरसद.

✧ प्रकाशकः — ✧

लल्लुभाई छगनलाल देसाई.

व्यवस्थापक “श्रीभक्तियन्त्रमाला” कार्यालयम्
रीचीरोड, नं. ११०, -अमदावाद.

मूल्य रु. १-०-०

પ્રથમ દયામિત્રવળા સર્વ દર્શ
પ્રજાશકેસ્વાધીન રાજ્યાદિ.
શ્રીકૃષ્ણાદ્ય. ઋષીયજ્ઞમાદ્ય
૫૧૪૮ ઋ ૪૪૫

સંવત. ઋ ૬. સ.
૧૯૮૦ ઋ ૧૯૨૪

તૃતીયાવૃત્તિ ઋ મત ૨૦૦૦

શ્રી વીરચાસન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. દેવલાલ દલમુખભાઈએ છાપ્યું

કાશુપુર, ટંકચાગ-અમદાવાદ.

તીર્થયાત્રાનો હેવાલ.

(ખાસ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને માટે)

સમસ્ત આર્યાવર્ત (ભારતવર્ષ-હિંદુસ્તાન)માં આવેલ વૈષ્ણવ-
સંપ્રદાયનાં સધળાં તીર્થયાત્રાનાં સ્થળોનું વર્ણન, શાસ્ત્રોમાં આપેલું
તેનું માહાત્મ્ય, પાત્રીન ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક હકીકત, હાલની
જાણવા જેવી માહિતી, તીર્થોનાં અમરકારિક વૃત્તાન્ત. ત્યાં જવા માટે
રેલવે, સ્ટીમર, અને પગ રસ્તાની સંપૂર્ણ માહિતી, તીર્થોની જાણવા
જેવી ખાસ ઉત્પત્તિ, યાત્રાએ જનારને પ્રત્યેક સ્થળમાં કેટલી સમરક
છે, કેટલી અગત્ય છે, તેના માટે શું ઉપાયો શોધવા, ત્યાં ગયા
પછીનું યાત્રાશુઓનું દર્શન, તીર્થંગેર તથા ચોખાઓ સાથે કેવી
રીતે વર્તવું, યાત્રાનો ઉદ્દેશ, યાત્રા કરવાનું કારણ, મુસાફરીમાં કેમ
વર્તવું, કયા સ્થળે કયા દઈને જવું, તથા ખાસ દરીને ધીનાવજી, અને
મંજની માત્રા કરવાનો પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવમંદુઓનો હેતુ. વગેરે
હકીકત સાથેનું આ પુસ્તક દરેક વૈષ્ણવે તથા ધર્માભિમાની હિંદુ
મિત્રોએ અરસ્ય ખરીદવું જોઈએ. વળી જોએ આ સર્વ રદભે જઈ
શક્તા નથી. તેમને ઘેર બેઠાં આ પુસ્તક એક ચિત્તે વાંચવાથી અને
માનસિક ધ્યાન કરવાથી તેને તીર્થમાં જવા જેટલું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય.
છ. આટલું જણાવી કી. રૂ. ૩-૦-૦ રાખવામાં આવી છે.

“ પ્રાસ્તાવિક ”

વૈષ્ણવો સર્વદા ષોડશગ્રન્થનો પાઠ કરે, સેવા કરતાં શ્રીકૃષ્ણ-
શ્રવાદિતું રટગુ કરે, આવા નિરવધિ ઉપયુક્ત ગ્રન્થોનો ભાવાર્થ જે
વૈષ્ણવ ના સમજે તેને આપણે ગતાતુગતિક રિતિથી માર્ગમાં વત
નારાની મજૂરીમાં આવેખીશું.

પ્રથમાવૃત્તિ જનસમાજમાં અતિપ્રિય યદુ પદી એમ કહીએ
તોપણ અતિશયોક્તિ નથી, મારે કહેવું જોઈએ કે હૃદય કાઠિન્ય બ-
રેની ભાષાના અધિકારી અને હૃદય વિષયના અધિકારી સ્વરૂપ જ
હોય એ જેમ સ્વાભાવિક છે તેમ “ સ્ત્રીશૂદ્રાણુધૃતિક્ષમ ” શ્રીમદ્દાપ્ત-
જ્ઞના માર્ગમાં વાર્તાલાપમાં પ્રચલિત સરલ ગુર્જર ભાષામાં લખા-
યના સર્વ સામાન્ય હરયોગી ગ્રન્થોના અધિકારી વિશેષ હોય એ
પણ બનવા યોગ્ય છે. વસ્તુ તસ્તુ સારલ્ય પ્રથમાવૃત્તિને પ્રિય કર-
વામાં પ્રથમ ઠારણ યદુ. દીર્ઘટીકાનું તંદોહન કરી; હૃદય સિદ્ધાન્તને
સારલ્ય પૂર્વક મંદ બુદ્ધિને પણ ગ્રાહ્ય કરાય એવા કરીને, એક જ
ગ્રન્થમાં, સરલ્ય મૂલ્યમાં, મત્રી આવના આ ષોડશગ્રન્થની પ્રિયતા
એટલે સુધી વધી કે છેલ્લા બે વર્ષમાં અમારી પાસે પ્રતિના અભાવે
બાર આનાનું મુદ્રિત મૂલ્ય ઉપરાંત બે આના વધારે આપી બુકસે-
લરો પાસેથી વૈષ્ણવોને ખરીન્તા દેખ્યા, પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્ય વર્ધક
શેઠજી. રણછોડદાસ વરજીવનદાસે અમુક શન પ્રતિ પકતર મૂલ્યથી લઇ
વિના મૂલ્ય મુંબાઇમાં વહેંચી તેઓ પણ અમારા ઉપકારક દહેવાય.
પુષ્ટિમક્તિ સુધાએ સારલ્યાર્થ અને દીર્ઘ ટીકામાંથી સિદ્ધાન્તોના

સંમેલનાર્થે મુક્તાકે પ્રથમ દરી અને અન્ય પશુ અનેક આમ-
પ્રાપ આબ્યા, પરંતુ તેને અત્ર ગાવામાં સ્વપ્રથમ પશ્વત્તમ પાત
વવાનો ભય રહે છે.

આ પોડચમન્યની અદ્યપિ દ્વિતીયાવૃત્તિથી રૂપ બે હાતર પ્રતિ
ધૃષ્ટ પરંતુ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ વિચારકરતાં દેહનું જોઈએ કે આ ધી-
વામ સંરક્ત દીકાને આધારે થએલા વિવેચનરાગા અનેક પોડચમ-
ન્યની ચાલીશલાખ પ્રતિ પ્રકટ થાય તોપશુ આપણે પિટ્તેવજુનો
અપવાદ આપી ચકીયુ નહિ જ અને સારે જ પર્ણમ થાય.

વે. શા. યાત્રીજી. દુર્લભજીભાષનો પ્રથમાવૃત્તિ સમયે વિના
મજ્દે મેં ઉપકાર માન્યો તેથી તેઓથીએ મને જણાવ્યું કે “ મેં
આપને લખવામાં જરા પણ મદદ કરી નથી તથાપિ આપે ઉપકાર
માન્યો ” અમારે આ સજ્જોના ઉત્તરમાં જણાવવું જોઈએ કે “ રૂપ
શિષ્ટચારને અનુસરી એ ઉપકાર માનવામાં આવ્યો હતો તેમ પુનઃ
પશુ ઉપકાર માનું છું

આ દ્વિતીયાવૃત્તિ વખતે શુદ્ધાગુદ્ધિમાં ધ્યાન અર્પણ પ્રકાશકને
દેહું છે, અને તેમ બન્યું પણ ટે. તથાપિ અશુદ્ધને શુદ્ધ કરી વૈષ્ણવ
વર્ગ વાંચશે એવી આશા રાખું છું અને મારે વિનવડું જોઈએ કે-
આ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં કેટલોક ફેરફાર વધારાના રૂપમાં કર્યો છે

શાસ્ત્રી. ચીમનલાલ હરિશંકર.

“ સાહિત્યગુણ ” “ શુદ્ધાવૃત્તિ ”

બોરસદ.

વિષયાનુક્રમણિકા.

અન્યથાંક,	પૃષ્ઠ.
મંગલારણ્ય	૧
૧ શ્રીપદમુનાદિક.	૪
પાદ્યી મળતું આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય. ...	૫
ભગવાન જેવા છ ગુણુ શ્રીપદમુનાદિમાં છે. ...	૧૦
પાદ્યી સ્વભાવ વિજય.	૧૫
૨ શ્રીબ્રહ્મભોધ અંથ.	૨૦
મર્પાદાના ચાર પુરુષાર્થો.	૨૨
લૈકિક જીવ વિચારિત શાસ્ત્રોનો નિર્ણય. ...	૨૪
સ્વતોમોક્ષના સાંખ્ય ને યોગશાસ્ત્રનો વિચાર.	૨૮
બ્રહ્મભોધ અથવા સારાંશનું ઝાક.	૫૦
૩ શ્રીસિદ્ધાન્ત સુક્તાવલી... ..	૫૨
સેવાના ત્રણ પ્રકાર-તનુજ-ચિત્તજ-ને માનસી... ..	૫૬
આધિદેવીક મંત્રાજીના દૃષ્ટાન્તથી પરબ્રહ્મનું નિરુપણ. ...	૬૦
બ્રહ્મ વિગેરે દેવો કેની કામના પૂર્ણ કરે છે ? ...	૬૩
મક્તાની કામના શ્રીકૃષ્ણજી પૂર્ણ કરે છે. તો બકને અન્યાયમ શા સાર કરવો ? ...	૬૫
બ્રહ્મવાદ અને જીવનું દુઃખમાં સ્વરૂપ	૭૧

અનુબંધ.	પૃષ્ઠ.
✓ જ્ઞાની કરતાં ભક્ત ઉત્તમ શાથી ?	૭૮
✓ ભક્તિ ના શાય તે શી દશા શાય ?	૭૯
૪ શ્રીભક્તિવર્ધિની.	૮૧
✓ ભક્તિમાં ખીજ ભાર દૃઢ કરવાનો પ્રકાર;	૮૪
પ્રેમ આસક્તિ ને વ્યસન અને તેનાથી પ્રતિબંધોનો નાશ... ૮૬	
પ્રભુમાં વ્યસન થયા પછી શું તજવું તે શીવાય	
તજવામાં મના છે.	૮૭
૫ શ્રીનવરત્ન અને તેનો ઉપક્રમ.... ..	૮૫
પ્રભુ પાસે કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાર્થના કરતી કે કેમ ? ... ૧૦૦	
શુદ્ધ આશાથી વિરોધ પ્રભુ આશા.	૧૦૪
સર્વ કાર્યમાં શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ રાખવા વિષે.	૧૦૬
૬ શ્રીસિદ્ધાન્ત રહસ્ય.	૧૦૮
શ્રીગદ્યમંત્ર આપવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાક્ષાત્ પ્રકટ થયા છે. ... ૧૦૯	
એકાદશ સ્કંધમાં કહેલા નિવેદનનો ગદ્ય મંત્રમાં અનુવાદ નથી... ૧૧૦	
અક્ષરમંત્ર અને તેના અધિકારી.	૧૧૩
પાંચ પ્રકારના દોષો	૧૧૫
અક્ષરમંત્ર શીવાય દોષ નિવૃત્તિ થતી નથી.	૧૧૬
અર્ધો ભોગવેલી વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરતી નહિ. ... ૧૧૮	
૭ શ્રીઅન્તઃકરણ પ્રબોધ.	૧૨૨
પ્રભુએ શ્રીમદાચાર્યજીને કરેલી આશાઓ.	૧૨૩

અન્યાંક.

પૃષ્ઠ.

કેવી અને કેટલી આગામી કરેલી ? ...	... ૧૨૮
૮ વિવેક ધૈર્યશ્રય નિરુપણ...	... ૧૩૨
વિવેકના નિયમો ...	... ૧૩૪
ધૈર્ય અને તેના ઉપર છાશ-જડ-ગોપીજનોના દાખલા;	... ૧૪૧
આશ્રય...	... ૧૪૭
૯ કૃષ્ણાશ્રય ...	... ૧૫૦
દેશ, કાળ, તીર્થ, સરપુરષો, -ચાન, પૂજા, મંત્ર...	...
અધિદૈવિક દેવતા, કર્મ, મત વિગેરે નાશ પામવાથી	...
શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય હો.	... ૧૬૬
૧૦ ચતુર્સોકી. ...	... ૧૬૭
ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ બક્તિમાર્ગીય પુરુષાર્થો...	... ૧૬૭
૧૧ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ ...	... ૧૭૩
બક્તિમાર્ગ શાસ્ત્રમાં છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગ પણ છે,	... ૧૭૪
‘પ્રવાહ’ અને મર્યાદામાં પુષ્ટિનું અંગપર્ક નથી,	... ૧૮૩
પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો સર્વથી જુદા અને ઉત્તમ છે...	... ૧૮૪
મનના સમવાયિ કારણથી પ્રવાહી અને મર્યાદા સુષ્ટિ...	... ૧૮૭
ત્રીઅંગથીજ પુષ્ટિસુષ્ટિ થએલી છે. ...	... ૧૮૯
પુષ્ટિ પ્રવાહ અને મર્યાદાના જીવોને જુદાં જુદાં ફલ	... ૧૯૦
પુષ્ટિસુષ્ટિ ભગવાને સેવા સારજ પ્રકટ કરી છે ...	... ૧૯૪
✓ બક્તનાંવક્ષ્ય, ક્રિયા, વગેરે ભગવાનને જોવુંજ હોય છે	... ૧૯૬
શુદ્ધ અને મિશ્ર ભેદો ...	... ૧૯૮

અન્યાંક.

પૃષ્ઠ

ભગવાન સાથે અપાવે છે તેનું શું કારણ ...	...૨૦૦
પુષ્ટભક્તનું લક્ષણ— ...	...૨૦૨
સર્વ માર્ગમાં ભમનારા ચર્ચણી દેવાય છે ...	...૨૦૪
૧૨ જલસેન ...	...૨૦૬
તૈત્તરીય શ્રુતિમાં બતાવેલા જલના પ્રકાર ...	...૨૦૮
પુરાણીઓનો ભાવ નહેરના જેવો એટલે ...	...૨૧૦
સ્વચ્છ દારી જીવોમાં આસક્ત ગાયકો અને પુરાણીઓનો ભાવ. ૨૧૨	
હીતન હિપર ગુજરાન ચલાવનારનો ભાવ ...	...૨૧૩
યોગ ધ્યાન અને તપવાળાનો ભાવ....	...૨૧૭
બીજા દેવોની ઉપાસના કરનારનો ભાવ. ...	...૨૨૧
વર્ણાશ્રમ અને શાસ્ત્રમર્યાદામાં રિયર રહેનારનો ભાવ ...	...૨૨૩
ઉત્તમોત્તમ પૂર્ણ ભગવદીયોનો ભાવ ...	...૨૨૫
શુદ્ધ ભગવદીયોનું વચનામૃત... ...	...૨૨૮
સૌથી એક જુદોજ ભાવ ...	...૨૨૯
૧૩ યંચયથ ...	...૨૩૧
ઓતાની પરિક્ષામાં મુખ્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ઓતા. ...	.. ૨૩૩
મર્યાદામાં મધ્યમ, અધ્યમ ને ઉત્તમ ઓતા. ...	...૨૩૩
૧૪ સંન્યાસ નિર્ણય. ...	...૨૩૭
સંન્યાસી એટલે શું ? અને સંન્યાસ ને માર્ગમાં રહેલો છે. ૨૩૮	
સંન્યાસના સામાન્ય ધર્મો ...	...૨૪૦
મર્યાદાના સંન્યાસથી અવશ્યાદિક ચક્ર સકર્તુ નથી ...	...૨૪૧

અન્યોંક.

પૃષ્ઠ.

વ્યસન થવા પછી ગૃહ ત્યાગ.	...૨૪૫
વિષપીને પ્રભુનો આવેશ થતો નથી.— ...	...૨૪૫
વિરહના અનુભવ સારૂ ગૃહ ત્યાગ કરવો. ...	...૨૪૭
વિરહી ભક્તને વિકલપણું અને અવશ્યપણું, બૂધશ્ય છે ...	...૨૫૨
✓ભક્તિમાર્ગીને ઉત્તમ રૂળ ...	...૨૫૪
ભગવાનના ગુણો વિરહીભક્તને ઊંચા ટકાવવા ઉપયોગી છે...૨૫૭	
✓ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ ઉત્તમ છે. ...	...૨૬૩
✓જ્ઞાનીને માયા મોહ કરે છે ભક્તને નહિ. ...	...૨૬૬
૬૫ નિરોધ લક્ષણ. ...	૨૬૮
નિરોધ થવા સારૂ વિરહ દુઃખની સંભારના ...	...૨૭૫
નિરોધ થવા સારૂ ભક્ત સમાગમની ઇચ્છા ...	...૨૭૭
મોટાઓની કૃપાથીજ પ્રભુમાં ભાવ થાય છે ...	...૨૭૯
૬૬ સેવાફલ. ...	...૩૦૧
સેવાનાં ત્રણફલ ...	...૩૦૨
સેવામાં આવતા ત્રણ બાધકો. અને તેનો ત્યાગ ...	...૩૦૪
સેવાફલ વિવરણ ...	...૩૦૪
જમશ્રીકૃષ્ણવાદ સટીક. ...	૩૧૩

અનુક્રમણિકા સમાપ્તા.

નિત્યનિયમના ૪ પાઠ મૂલ માત્ર.

ન્યો. રૂ. ૦-૬-૦. મોટા અક્ષરથી

પોદશમંથનો ઘે ત્ર્યોકમાં કરેલો અનુક્રમણીકા અને મ્નુતિ ષષ્ઠમ.

૧ સ્વભાવવિજયાન્તરં ૨ પરપુમર્થયોગં દ્યધાત્ ।

૩ સ્થનિષ્ઠયમકારિ યૈ ૪ વિધિધર્માર્ગભેદં તતઃ ॥

૫ રહસ્ય ૬ નયરત્નકૌ ૭ હૃદયયોગ ૮ ધૈર્યાધર્મો ॥

૯ પરાધય ૧૦ પુમર્થકૌ ૧૧ મજ્જનવર્ધિની યો ગુણો ॥ ૧ ॥

૧૨ કભેદ ૧૩ પદપંચકાયકૃત ૧૪ માર્ગસંન્યાસકં ॥

૧૫ નિરોધવચનાન્તરમ્ હમતિ યો દિ ૧૬ સેવાફલમ્ ॥

સપોદશકલાત્મનો ગચ્છપરેણ મોહં નુદન્

સ નોસ્તુ મયિ સત્કૃપઃ સમિતિજેત્રયૈશ્વાનરઃ ॥ ૨ ॥

(ચિમનલાલશાસ્ત્રિના સંકલિતો).

અર્થ—શ્રી મહાપ્રભુજીએ શ્રી યમુનાજીના પાંચી બકતોને

સ્વભાવ વિન્ય યાવ, ત્યાર પછી બાલબોધ અંથમાં પર એટલે

મર્યાદામાર્ગીય પુરુષાર્થોનો વિચાર કર્યો છે. ત્યાર બાદ સિદ્ધાન્ત-

મુક્તાવલીમાં પોતાના સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્તોનો નિમ્ન કર્યો છે. ત્યારબાદ

પુષ્ટિપ્રવાહુમર્યાદાભેદમાં જુદા જુદા માર્ગના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું

છે, અને સિદ્ધાન્તરહસ્યમાં રહસ્ય બતાવી નવગત્ત અંથ રચ્યો

છે. ત્યારબાદ અન્તઃકરણપ્રબોધમાં હૃદયને બોધ આપી બકતે

વિવેક ધૈર્ય આશ્રય કેવી રીતે રાખવું એવિવેકધૈર્યશ્રયમાં બતાવ્યું

છે. વળી પરબ્રહ્મના આશ્રયનું નિરૂપણ કૃષ્ણાશ્રયમાં બતાવી, ચતુઃ

સ્તોત્રીમાં ભક્તિમાર્ગીય પુરુષાર્થો બતાવ્યા છે. ત્યાર બાદ ભક્તિ-

વાર્ધની પછી જલભેદ અને પંચપદ પછી સંન્યાસાનર્ણવમાં

ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કહ્યો છે. નિરોધનું લક્ષણ બતાવ્યા

પછી સેવાફલ અંથ રચ્યો છે. આરા સોળ અંથ રૂપી સોળ

કલાવાળા ચંદ્રથી અજ્ઞાનરૂપી તાપની નિવૃત્તિ કરનારા,

સહાઓને જીતનારા શ્રીમહાપ્રભુજી હુમેશાં મારા ઉપર કૃપા કરે.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

श्रीमदभगवद्भक्तानलायतार

श्रीमदलुभाचार्यचरणमणिताः

॥ षोडश ग्रन्थाः ॥

(गुर्जरगिरानुयाद संवलितम् ॥)

॥ मंगलाचरणम् ॥

वर्हापीडं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं ।

विभ्रदासः कनककपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ॥

रन्धान् वेणोरवरसुधया पूरयन् गोपवृन्दं—

वृन्दारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद्भीतकीर्तिः ॥

अर्थः—उद्भुद्ध अटले जगत् रसात्मकानुसूचनं कर-
नकर मयूर पिच्छना 'शरैर्लूपांशुने' धाराशु करेता-
सामग्री रहित केवल विप्रयोग शृंगाररस सूचक नटनी

માફક અને ઉદીપન વિગેરે સામગ્રી સહીત સંયોગ શૃંગાર
 રસ સૂચક વરની માફક શૃંગાર રસાત્મક વપુને ધારણ
 કરતા, અથવા અક્ષુ વિગેરેથી પરમાત્મા અગોચર છે.
 તથાપિ ભગવાનની સર્વેન્દ્રિય ભોગવવાની લાલસાવાનુ ભક્તને
 અર્થે રસાત્મક વપુને ધારણ કરતા, અથવા જેમ પાત્રમાં
 રહેલા રસનું પાન કરાવાને તૈયાર થયેલા મનુષ્ય પાત્રને
 હાથમાં ધરે છે. તેા સ્વરૂપાત્મક રસનું હાન કરાવાને તૈયાર
 થયેલા પ્રભુએ પાત્રરૂપ રસાત્મક વપુને ધારણ કરતા,
 સંયોગાવસ્થામાં એક કર્ણુથી પ્રિયાનાં વચન સાંભળી અને
 વિયોગાવસ્થામાં બીજા કર્ણુથી પ્રિયાના ગુણગાન સાંભળી
 આમ બે પ્રકારના શૃંગારરસને સૂચવનારા કર્ણુમાં શૃંગાર
 રસને ભગૃત કરનારા કુર્ણિકાર પુષ્પને ધારણ કરતા,
 ભગૃત થયેલા રસને જે ગોપીજનો ભણે તેા અત્યન્ત
 આતિ થતાં ભગવદ્ વચ્ચને પણ નહિ ગણતાં શ્રીઅંગનું
 તેઓ અવલોકન કરી લે, તેા રસ પ્રકટ થઈ જતાં રસાભાસ
 થઈ જાય તેથી રસ ગુપ્ત રાખવા માયાના આવરણરૂપ
 સુવર્ણના સરખા પીતલચ્છને ધારણ કરતા, આધિ-
 દેવિક કામનો પણ પરાજય કરનાર, સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ-
 રૂપ સર્વત્ર વિજય કરનારી વૈજયન્તિ માલાને ધારણ
 કરતા, પુષ્ટ ભક્તને લોભાવનાર અને યથાયોગ્ય ભવેક-
 પૂર્વક સર્વને સુધાનું હાન કરનાર આ અર્ધરે દેવ-
 ભોગ્યા, ભગવદ્ભોગ્યા, સર્વભોગ્યા, આમ ત્રણ પ્રકારની
 સુધાથી ગોપીજનોને ભગવાનની પાસે ભોલાવનાર અને
 વિયોગીજનને નાહદારા કર્ણુમાં અમૃતનું પાન કરાવનાર

વેણુના ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય આ છ
 ધર્મ અને સમમ ધર્મી; આમ સાત પ્રકારનાં છિદ્રને પૂરતા
 નિમર્યાતા અર્પનાર દેવતાવતાર ગોપવૃન્દની સાથે ભગ-
 વચ્ચરણનો સ્પર્શ થવાથી રોમાંચિત થયેલા પૃન્દારહયમાં
 રમણ સમયે વનમાં રહેલા ભક્તોના હૃદયમાં ચરણારવિન્દનું
 સ્થાપન કર્યું. તેથી સ્વપદ રમણ ભક્તવૃન્દમાં અને મજમાં
 રહેલાં મજમુંદરીના હૃદયમાં ચરણારવિન્દનો આવિર્ભાવ થયો
 છે. તેથી સ્વપદ રમણ એવાં મજમુંદરીઓના મનમાં
 આમ ત્રણ પ્રકારે પ્રવેશ ગીત કીર્તિએ કર્યો. (શ્રીસુખોદિની૭.)

આચાર્યવાચઃ પ્રણમामિ भाष्य

सुबोधिनीस्था इतराश्च यास्ताः ।

यत्स्वान्त आगत्य कृताप्लुतास्ता

मदीयवाचां रचयन्त्वलङ्कृतिम् ॥

અર્થ—શ્રીભાષ્ય, શ્રીસુખોદિની૭, અને ઈતર ચોક્કસ
 ગ્રંથો જેવામાં રહેલી શ્રીમદ્વાચાર્ય ચરણની વાણીને પ્રણામ
 કરું છું. તે શ્રીવાણી મારા હૃદયમાં પધારી, પવિત્ર કરી, મારી
 વાણીને અલંકાર રૂપ કરે. [શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રીપ્રભોત્તમ૭.]

श्रीविठ्ठलेशांग्रि सरोजयुग्मं नमामि यैर्दास जनावनाय ।

पुष्टिप्रकारः श्रुतिगूढ आविष्कृतो निरस्तोन्मद मायिवादः ॥

અર્થ—દાસજનોના રક્ષણાર્થ શ્રુતિમાં શુભ રહેલો
 પુષ્ટિપ્રકાર પ્રકટ કરીને ઉન્મદ માયાવાદનો પરજન્ય કર્યો
 એવા શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુ ચરણકમલને પ્રણામ કરું છું.

[શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રીપ્રભોત્તમ૭.]

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीमद्ब्रह्माचार्यविरचिता
षोडशग्रन्थाः

तत्र प्रथमम्—

॥ श्रीयमुनाष्टकम् ॥

मूढम्—नमामि यमुनामहं सकलसिद्धिहेतुं मुदा
मुरारिपदपंकजस्फुरदमन्दरेणूत्कटाम् ॥
तटस्यनवकाननप्रकटमोदपुष्पाम्बुना
सुरासुरसुपूजितः स्मरपितुः श्रियं विभ्रतीम् ॥ १ ॥

અર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગીય આઠ પ્રકારની સિદ્ધિને આપ-
નારાં અને મુર હૈત્યના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણાર-
વિંદની અળકતી રેતી જેમાં અધિક છે એવાં, અને જે
ટીનારામાં રહેલાં નવાં વનોમાં પ્રસરેલી સુગન્ધિવાળા પુષ્પ
સુક્ત જળથી જે યમુનાજી દેવ અને રાક્ષસોએ પૂજેલા કામ
દેવના પિતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની શોભાને ધારણ કરનારાં,
એવાં શ્રીયમુનાજીને હું હૃદયથી નમન કરું છું.

વિશ્વોદારાર્થમેવાવિર્ભૂતવૃન્દાવનમિયાઃ।

કૃપયન્તુ સદા તાત્ત્વચરણા મયિ વિઢલે।

[વલેચન—વિશ્વના ઉદ્ધાર સાર પ્રકટ થએલા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મારૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી મારા ઉપર કૃપા કરો.

આ પ્રમાણે શ્રીગુસાંધજી પોતામાં શ્રીયમુનાજીના આ આઠ શ્લોકની વિવૃત્તિ કરવાની શક્તિ આવે તેટલા સાર સ્તુતિ કરી પ્રત્યેક શ્લોકની વિવૃત્તિનો આરંભ કરતાં જણાવે છે કે—

આ શ્રીયમુનાદકનો પાઠ જો અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે તો ૧. ભક્તિ. ૨. ભક્તિમાં આવતી અડચણનો નાશ અને ૩ ભક્તિમાં ઉપયોગી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ આ ત્રણ વાતો સિદ્ધ થશે. માટે આ શ્રીયમુનાદકનો પાઠ અર્થજ્ઞાન પૂર્વકજ કરવો.

આ જીવ શ્રીકાકુરજીને પ્રસન્ન કરવામાં નિઃસાધન હોવાથી તે નમસ્કાર શીવાય કોઈપણ સાધન કરવા સમર્થ નથી એવો અભિ-
પ્રાય દર્શાવવા સાર આરંભમાં “હું શ્રીયમુનાજીને નમસ્કાર કરું છું.” એવું બદ લખેલું છે.

આઠ શ્લોકથી સ્તુતિ કરવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીયમુના-
જીને ભગવાને આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય આપેલું છે. તેથી દરેક શ્લોક એક એક ઐશ્વર્યનું પ્રતિપાદન કરતાં આઠ શ્લોક રચેલા છે. એ આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સાક્ષાત્ લીલોપયોગી દેહ, તેમની લીલાનું અવલોકન, ભગવા-
નના રસનો અનુભવ, સર્વાત્મભાવ વિગેરે સમગ્ર સિદ્ધિઓને આપ-
વામાં કારણભૂત થતું. આ પ્રથમ ઐશ્વર્ય છે.

૨—ભગવાનમાં ભક્તિ વધારવી.

૩—ભગવાનની પ્રાપ્તિમાં જે વિઘ્ન હોય તેને દૂર કરી શ્રીમ-
ગવાનનો અનુભવ થાય એવી શુદ્ધિ કરવાપણું, એ ત્રીજું ઐશ્વર્ય છે.

૪—ભગવાનના જેવા શ્રીયમુનાજીમાં શ્રી, જ્ઞાન વિગેરે છ ધર્મો રહેલા છે. તેથી ભગવાનનો સંબધ વિના શ્રમે દરાવે છે.

૫—મહતોના દોષોને નિવારણ કરવા.

૬—પોતાના સેવનથી મનમક્તના જેવા જીવોને ભગવાનના મુખપાત્ર કરવા.

૭—સેવોપયોગી દેહ સંપાદન કરવો.

૮—પ્રભુના પરસેવાનું જળ જે લીલા વખતે પોતાનામાં આવેલું છે, તેનો સંબધ મહતોને કરાવવો.

આ આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય પ્રતિપાદન કરે છે. તેમાં પહેલાં શ્લોકમાં ભગવાનના ચરણારવિન્દના રજવાળાં છે અને ભગવાનની શોભાને ધારણ કરનારા છે. આ બે વિશેષણથી શ્રી યમુનાજીનાં દર્શન કરવાથી ભગવાનનું સ્મરણ થાય છે. અને તેથી પ્રભુમાં ભાવ થાય છે. એ આશય સ્પષ્ટ બજાય છે ॥ ૧ ॥

હવે “ભગવાનમાં ભક્તિ વધારવાપણું” આ બીજું ઐશ્વર્ય દર્શાવવા સાફ બીજો શ્લોક આરંભે છે.

મૂલમ—કલિન્દગિરિમસ્તકે પતદમન્દપૂરોજ્જ્વલા

વિલાસગમનોલ્લસત્ પ્રકટમંડલોલોન્નત ॥

સઘોપગતિદન્તુરા સમધિરુદ્ધોલોત્તમા

મુકુન્દરતિવર્દિની જયતિ પદ્મવન્યોઃ સુભા ॥ ૨ ॥

અર્થ—કલિન્દ નામના પર્વતના શિખર ઉપર પન્ડતા બહુજ પ્રવાહથી પ્રકાશમાન દેખાતાં અને વિલાસ પૂર્વક ચાલવાથી શોભાયમાન લાગતા અને ઉંચી શિલાઓને

લીધે ઉંચાં દેખાતાં વળી શબ્દસાથે ચાલવાથી વિવિધ પ્રકારનાં વિકારવાળાં એવાં અને (જળરૂપી) સુંદર પાલખીમાં ઘેસીને (પૃથ્વી ઉપર પધારી) સુકુન્દ ભગવાનનાં પ્રીતિને વધારનારાં એવાં શ્રીસૂર્યપુત્રી શ્રીયમુનાજી જય પામે છે.

વિવેચન—શ્રીયમુનાજીને સામાન્ય નદીની માફક ન ગણવાં કેમકે એવો નિયમ છે કે આધિદૈવિક સૃષ્ટિનો આધાર વેદ છે. તેથી જે સૃષ્ટિ વેદમય હોય તે આધિદૈવિકી કહેવાય. અને તે શીવાયની બીજી બે આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક મળી ત્રણ જાતની સૃષ્ટિ છે.

ઉપરના નિયમ પ્રમાણે વિચાર કરીએ તો વેદમય સૂર્ય છે. અને સૂર્યનાં પુત્રી શ્રીયમુનાજી છે. આ પ્રમાણે વેદમય સૂર્યનાં પુત્રી હોવાથી આધિદૈવિક શ્રીયમુનાજી ગણાય છે. તેથી તેમને સામાન્ય નદીની માફક ન ગણવાં.

૧. પદ્મપુરાણમાં કહે છે કે—વેદમય સૂર્ય પોતાની પુત્રી શ્રીયમુનાજીને અસ્તાચળથી ઉદ્યાચળમાં અને ઉદ્યાચળથી અસ્તાચળમાં લઇ જાય છે. કાલિન્દી એવું નામ પડવાતું ઠારણ એ છે કલિન્દ પર્વતે શ્રીયમુનાજી પાસે વરદાન માગ્યું કે તમે મારા શિખર ત્રિગેરે ભાગમાં થઈને પૃથ્વી ઉપર પધારો, અને આપતું નામ કાલિન્દી પડશે. વળી આ શ્લોકમાં પાંચ વિશેષણ આવેલાં છે. તે પાંચે વિશેષણથી શ્રીયમુનાજીનું આધિદૈવિક સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરીને ભગવાનનાં પ્રીતિ વધારવા રૂપી બીજું અશ્વર્ય સિદ્ધ કરી આપે છે. વળી જળને પાલખીરૂપે ગણી શ્રીયમુનાજી અંદર બેઠેલાં હોય ને શું? એવી દ્રષ્ટિક્ષા કરેલી છે. ॥ ૨ ॥

મૂલપ્ર—શુભં શુભનપાવનીમધિગતામનેકસ્વનૈઃ

પ્રિયામિરિવ સેવિતાં શુકમયૂરહંસાદિભિઃ ॥

તરદ્ભુજકદ્ધુણપ્રકટમુક્તિકાવાલ્લુકા—

નિતમ્વતટસુંદરીં નમત કુળ્ળતુર્યપ્રિયામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થઃ—સર્વ લોકને પવિત્ર કરવા સારૂ પૃથ્વી ઉપર પધારેલાં, અને પ્રિય સખીઓવડે જેમ સેવા કરતાં હોય તેમ અનેક પ્રકારના શબ્દ કરનારાં પોપટ, મયૂર, હંસ વિગેરે પક્ષીઓથી સેવાયલાં, અને જળની લહેરોરૂપી હાથની અંદર રહેલા કંકણમાં ચળકતી રૂપરૂતી રેતીરૂપી મોતી માલુમ પડે છે એવાં, અને નિતંબરૂપી તટથી સુંદર દેખાતાં એવાં, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં એવાં પ્રિયા શ્રીચમુનાજીને (સર્વ ભક્તો) નમન કરો.

વિવેચન—આ ત્રીજા શ્લોકમાં ભગવાનના પ્રીતિ વધારવાના જે ધર્મો શ્રીચમુનાજીમાં રહેલા છે તે ધર્મોને પ્રતિપાદન કરે છે.

એક વખત શ્રીચમુનાજીએ પોતાના બાપ ધમને કહ્યું કે હું સાત સમુદ્ર, સાત દ્વીપ વિગેરેનું ભેદન કરીને મારા આશ્રિતોને પવિત્ર કરી તેમના પાપનો નાશ કરવા સારૂ રમતી રમતી પૃથ્વીમાં હૃદયાચળ તરદ્ભુજ. આ ઉપરથી પહેલા વિશેષજીમાં કહેવા મુજબ સિદ્ધ થાય છે કે—તેમનો વિચાર—ભક્તોને પવિત્ર કરી ભગવાન સાથે પ્રેમ કરાવવાનો હતો તેથી કૃપા કરી પૃથ્વી ઉપર આવે છે, માટે આનાથી ભગવાનને વિશે રનેહ કરાવવાનું સૂચન થાય છે. શબ્દ કરતા પદ્મિઓને સખીઓ તરીકે ગણી તેમનાથી સેવા કરતાં હોય એવી ઉપદેશ કરેલી છે.

જ્યારે શ્રીયમુનાજીના જળની લહેરો આવી ફેલી જાય છે, ત્યારે કીના-
રાની રેતી ચળકાટને લીધે મોતી જેવી દેખાય છે. તેથી લહેરોરૂપી
હસ્તકંકણમાં મોતી હોય એવાં દેખાય છે. વળી ભગવાનનાં ચોથાં
પ્રિયા એવું જે વિશેષણ આપેલું છે, તે કંઈ પ્રથમ રૂઢમણીજી, બીજાં
સત્યમામા, ત્રીજાં જાંબુવતી અને ચોથાં શ્રીયમુનાજી એવી રીતે ક્રમ
ગણવાનો શાસ્ત્રમાં દેલો નથી. પરંતુ ત્રણ સગુણથી વિલક્ષણ જે
ગુણાતીત આધિદેવિક સ્વરૂપ છે. તેજ ચોથાં પ્રિયા તરીકે વર્ણવાય છે.

આ ચોથા શ્લોકમાં ચોથું ઐશ્વર્ય “ શ્રીયમુનાજીમાં પ્રભુના
સમાન ધર્મપણું છે. ” આ ધર્મરૂપી ઐશ્વર્ય ગણાવે છે,

મૂલમ્—અનંતગુણમૂષિતે શિવવિરશ્ચિદેવસ્તુતે

ઘનાવનનિમે સદા ધ્રુવપરાશરામીષ્ટદે

વિશુદ્ધમથુરાતટે સકલગોપગોપીવૃત્તે

કૃપાજલધિસંથિતે મમ મનઃ સુખં ભાવય ॥ ૪ ॥

અર્થ:—અત્યંત ગુણોએ કરીને શોભાયમાન, મહાદેવ,
બ્રહ્મા અને બીજા દેવતાઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલાં, નિરંતર
મોટા મેઘની સરખી કાન્તિવાળાં, તેમજ ધ્રુવ અને પરાશરને
ઈન્દ્રિયત ફલ આપનારાં, અને જેમાં ભૂમી વિગેરેના કાંઈપણ
દોષ નથી એવાં, મથુરાજી જેના કિનારા ઉપર છે, અને
સર્વ ગોપ અને ગોપીજનોથી ચારે તરફ વીંટાયેલાં અને
હયાના સંહારરૂપ શ્રીભગવાનનો આશ્રય કરીને રહેલાં હે

શ્રીયમુનાજી ! મારા મનને જેમ સુખ થાય તેવી રીતે આપ
વિચાર કરો.

વિવેચન—*ભગવાનનામાં ૭ ગુણ રહેલા છે જેમકે ૧ ઐશ્વર્ય, ૨ વિર્ય, ૩ યશ, ૪ શ્રી ૫ જ્ઞાન, ૬ વૈરાગ્ય આ ૭ ગુણિમા ગીવ ધર્મો શ્રીયમુનાજીમાં ભગવાનની માફક રહેલા છે તે એક વિશેષણમાં પહેલો ભગવાન તરફ અને બીજો શ્રી યમુનાજી તરફ એવા બે અર્થ કરી ભગવાનના સરખા શ્રીયમુનાજીમાં ૭ ધર્મ રહેવા છે એવું સૂચવે છે

૧—ભગવાનમાં અનંતગુણ જે અશ્વર્ય વિગેરે છે તેવીજ રીતે શ્રીયમુનાજીમાં પણ અનંત ગુણ રહેલા છે. આ વિશેષણથી અત્યંત સામર્થ્યરૂપ ઐશ્વર્ય સૂચનું છે

૨—શિવજી, બ્રહ્મા વિગેરે દેવોથી સ્તુતિ કરાયેલા અર્થાત્ દરેક દેવોને વશ કરનારા ભગવાનમાં નિર્ધન ધર્મ છે, તેવીજ રીતે શ્રીયમુનાજીમાં પણ તેજ ધર્મ છે

મેધના સરખી દાન્તિવાળાં અને ભગવાન પણ મેધના સરખી દાન્તિવાળા છે આ વિશેષણ નથી પણ ધર્મો છે

૩—શ્રીયમુનાજીના તીર ઉપર યમુનાજીની સહાયથી ધ્રુવે વરદાન મેળવ્યું હતું તેથી ભગવાનની માફક ધ્રુવ અને પરાશરને વરદાન આપનારા છે તેથી શ્રીયમુનાજીના યશનો વિસ્તાર થાય છે

૪—યશમા વિશેષણમાં ભગવાન જેમાં રહેલા છે તેથી પવિત્ર મથુરાજી જેના તટ પાસે હોવાથી ભક્તિ આપનારા છે, તેથી જ્ઞાન રૂપી ધર્મને સૂચવે છે

૫—ભગવાનની માફક સકલ ગોપીઓથી વી ટાંચેનાં હોવાથી (યી) શોભાને ધાગ્ય કરનારા છે આથી શ્રી ધર્મનું નિરૂપણ થયું.

* આ ૭ ગુણોનું યથાર્થ વર્ણન પુણ્યસુધાકરના જીવગાનપરિચ્છેદમાં કરેલું છે

૬—ભગવાનની દયા સાર સાગરે જેમ આશ્રય કરેલો છે, તેવીજ રીતે શ્રીયમુનાઇ પણ દયા રૂપી સાગરને ધારણ કરનારો છે, આ વિશેષણથી ભગવાનનો વૈરાગ્ય ધર્મ સૂચવે છે. કેમકે દયા વગર વૈરાગ્યનો અવિર્ભાવ નથી માટે દયાથી વૈરાગ્યપણું સૂચવે છે.

આ પ્રમાણે પ્રભુના સરખા છ ધર્મ શ્રીયમુનાઇમાં હોવાથી પ્રભુની સાથે શ્રમ વગર સંબંધ કરાવી દે છે. આ ચોથું ઐશ્વર્ય પૂરું થયું.

આ પાંચમા શ્લોકમાં બકતોના દોષનું નિવારણ કરવું. એ નામનું પાંચમું ઐશ્વર્ય બતાવે છે.

મૂલમ્—યયા ચરણપદ્મજા મુરરિપોઃ પ્રિયંભાવુકા

સમાગમનતોઽભવત્ સકલસિદ્ધિદા સેવતામ્ ॥

તયા સદશતામિયાત્ કમલજા સપત્નીવ યત્

હરિપ્રિયકલિન્દયા મનસિ મે સદા સ્થીયતામ્ ॥૧॥

અર્થઃ—જે શ્રીયમુનાઇ સાથે મળવાથી ગંગાઇ પણ ભગવાનને પ્રિય થઇ પડ્યાં. (અને તે ગંગાઇ) પોતાની સેવા કરનારા હોવાને સર્વ સિદ્ધિઓ આપનારાં થયાં છે. હવે તે શ્રીયમુનાઇની સાથે લક્ષ્મીજી શીવાય બીજું કંઈ પણ બરોબરી કરી શકે? (અર્થાત્ શ્રીયમુનાઇની બરોબર કરવા કંઈપણ સમર્થ નથી) એવાં સર્વોત્તમ શ્રીયમુનાઇ મારા મનમાં નિરંતર બિરાજે.

વિવેચન—શ્રીયમુનાઇ સર્વોત્તમ છેજ એવું સિદ્ધ કરવા સારું

કહે છે કેઃ—શ્રીયમુનાઇ મારા હૃદયમાં બિરાજે. કારણ કે તેમના સમાગમથી પ્રભુના ચરણથી ઉત્પન્ન થએલાં શ્રીગંગાઇ પ્રભુને પ્રિય

યષ્ટ પડ્યાં અને બઠતોને સિદ્ધિ આપનારાં થયાં. જો કે ગંગાજી ભગવાન્ના ચરણકમળથી પ્રગટ થયાં છે. તેથી તે શુદ્ધ જ હતાં પરંતુ શ્રીયમુનાજીના સમાગમ પહેલાં તે પ્રભુને પ્રિય ન હતાં પરંતુ તે શ્રીયમુનાજીના સમાગમ પછી પ્રભુને પ્રિય યષ્ટ પડ્યાં અને બઠતોને સિદ્ધિઓ આપનારાં થયાં.

હવે વિચાર કરો કે ગંગાજી પણ તેમના સમાગમથીજ શ્રેષ્ઠ થયાં ત્યારે તેમની બરોબરી કેણુ કરી શકે. જો બરોબરી કરી શકે તો શોભ્યરૂપે રહેલાં શ્રીલક્ષ્મીજી કરી શકે તે પણ યથાર્થ બરોબરી કરી શકે નહિ, કેમકે શ્રીયમુનાજી ભગવાન્ના બઠતોના દોષોને નિવારણુ કરવા સમર્થ છે. લક્ષ્મીજી સમર્થ નથી. માટે શ્લોકમાં કહ્યું છે કે “ હરિપ્રિયકલિન્દયા ” હરિના પ્રિયભક્તોના દોષને નિવારણુ કરનારા શ્રીયમુનાજી છે. તેથી તે પ્રભુને બહુજ પ્રિય યષ્ટ પડ્યાં છે. એવાં શ્રીયમુનાજી મારા હૃદયમાં મિરાજો એવું શ્રીમદાપ્રભુજી કહે છે.

હવે એમ સિદ્ધ થયું કે શ્રીયમુનાજીની સમાન કેાઇ નથી. આવાં અદ્વિત ચરિત્રવાળાં શ્રીયમુનાજીને પ્રસન્ન કરવામા નમસ્કાર શીવાય કેાઇ સાધન ઉપયોગિ નથી. અને પ્રભુકૃપા હોય ત્યારેજ શ્રીયમુનાજી ઉપર શ્રદ્ધા અને નમન થાય છે, માટે આ નીચેના શ્લોકમાં નમસ્કાર પદ મૂકીને શ્લોકનો આરંભ કરે છે.

મૂલમ્—નમોસ્તુ યમુને સદા તવ ચરિત્રમત્યદ્ભુતં

ન જાતુ યમયાતના ભવતિ તે પયઃ પાનતઃ ॥

યમોડપિભગિનીસુતાન્ કયમુદ્દન્તિ દુષ્ટાનપિ

પ્રિયો ભવતિ સેવનાત્ તવ હરેર્યથા ગોપિકાઃ ॥ ૬ ॥ °

અર્થ:—હે યમુનાજી ! આપને નિરંતર નમસ્કાર હો !

અને આપનું ચરિત્ર અત્યંત અદ્ભુત છે, કારણ કે આપનું જળ પીવાથી યમરાજ સંબંધિ દુઃખ કદાપિ થતું નથી. (તેનું કારણ અમે જોળી કાઢ્યું કે,—) આપ યમરાજની ઘડેન થાઓ છે, તેથી યમરાજ આપના પુત્રરૂપ ભંડતો દુષ્ટ હોય તોપણ શું શિક્ષા કરે ? (અર્થાત્ શિક્ષા ન જ કરે.) અને જેમ આપની સેવા કરવાથી ગોપિકાઓ હરિને પ્રિય થયાં હતાં તેવી રીતે પ્રાણી પણ આપની સેવા કરવાથી શ્રી હરિને પ્રિય થાય છે.

વિવેચન—શ્રીયમુનાજીને નમસ્કારપૂર્વક કહે છે કે આપનું ચરિત્ર ભગવાનના ચરિત્રની માફક અત્યંત અદ્ભુત છે. કેમકે ભગવાન જેમ ભક્તના કામ ક્રોધ વિગેરે ભક્તિમાં અડચણ કરતા દોષોને ભક્તિમાં બાધક છતાં, ભક્તિમાં સાધનરૂપ કરે છે. દાખલા તરીકે ગોપિકાઓએ કામથી, અને શિશુપાળે ક્રોધથી પ્રભુપદને મેળવ્યું હતું. પ્રભુ તે કામ, ક્રોધ વિગેરે દોષોને પોતાની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ કરે છે. તેવી રીતે ભગવાનની માફક આપ પણ અસાધનને સાધનરૂપ કરો છો, કેમકે તૃપાની છંછાથી આપનું જળપાન કરનાર જીવને યમરાજનું દુઃખ થતું નથી. બાળક માતાના કપડાં પાન તૃપા વાસ્તે કરે છે, પરંતુ તેનાથી યમનું દુઃખ નિવારણ થતું નથી. અને જે આપનામાં માતૃભાવ રાખી જે આપનું પય (જળ) પાન કરે છે, તેને યમનું દુઃખ થતું નથી, કારણ કે યમરાજ સૂર્યપુત્ર અને આપ

પણ સૂર્યપુત્રી છે, તેથી ભાઈ યમરાજ આપનું જગપાન કરનારા
આપના પુત્રો, કે જે યમરાજના ભાણેજ થાય, તે દુષ્ટ હોય છતાં
તેમને કેમ દુઃખ દે ? ન જ દુઃખ આપે, વળી તમારા જગતો મં-
હિમા એટલો બધો છે કે-હે યમુનાજી ! આપના જગનું સેવન કરવાથી,
ગોપિકાઓ પણ પ્રભુને પ્રિય થયાં હતાં. તેરીજ રીતે જનમકતી
માફક આપના જગનું જે સેવન કરે છે, તે ભગવાનને પ્રિય થઈ
પડે છે. આજ છઠું અધર્મ શ્રીયમુનાજીનું સિદ્ધ થયું. ॥ ૬ ॥

આ તીથેના શ્લોકમાં પ્રભુને પ્રિય પદાર્થોનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલપ—પમાસ્તુ તવ સન્નિધૌ તનુનવત્વમેવાવતા

ન દુર્લભતમા રવિર્મુરરિપૌ મુકુન્દમિયે ॥

અતોસ્તુ તવ લાલના સુરધુની પરં સંગમાત્

તવૈવ શુભિ કીર્તિતા ન તુ કદાપિ પુષ્ટિસ્થિતૈઃ ॥૭॥

અર્થઃ—હે મુક્તિને આપનારાં, ભગવાન મુકુન્દનાં
પ્રિયા શ્રીયમુનાજી ! આપના સમીપમાં રહેનારા મારા શરી-
રનું નવાપણું થાઓ. અર્થાત્ આ દેહ બહુદાર્થ સેવોપયોગી
દેહ થાઓ. આ સેવોપયોગી દેહ મેળવ્યા પછી સુરદૈત્યના
શત્રુ ભગવાનની પ્રીતિ મેળવવી કંઈ કઠીણ નથી. માટે હું
આપની સ્તુતિ કરું છું. કારણ કે ગંગાજી પણ આપના
સંગમથીજ પૃથ્વી ઉપર શ્રેષ્ઠ થયાં છે. આપના શીવાય શ્રેષ્ઠ
થયાં નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો આપના સંગમથી જ,
તેમને વખાણે છે. કેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ નથી કરતા,

આપની પ્રથમ સ્તુતિ કરીને ગંગાજીની સ્તુતિ કરે છે. અર્થાત્ આપને જ શ્રેષ્ઠ માને છે.

નિવેચન—મનુષ્યોનો ધર્મ છે કે ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો શ્રીયમુનાજીના તીરઉપર વાસ કરીને તેમનું સેવન અને જળપાન કરવું, કારણકે તેમનાથી મુક્તિ કરતાં શ્રેષ્ઠ ભક્તિરૂપી ફળ મળે છે, તેથી જ સ્તુતિ કરે છે કે હે શ્રીયમુનાજી ! આપના સમાગમથી મારું શરીર નૂતન થાઓ. અર્થાત્ આ લૌકિક દેહ પલટાઈને અલૌકિક સેવોપયોગી દેહ મળે. આ વિચાર ઉપર શ્રીહરિરાયજી એવું જણાવે છે—એક દેહથી બીજો દેહ થાય છે. દેહ વિના જીવ રહેતો નથી તેથી જ મુક્તિમાં દેહનો ત્યાગ કરવો પડે છે તોપણ મુક્તિમાં સેવોપયોગી દેહ તો રહે છે જ. કારણ વૈકુંઠમાં સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે. મારે બીજા દેહ ઉપર શંકા ન કરવી, વળી આપના સમીપમાં જ આ દેહ પલટાઈને સેવોપયોગી દેહ થાય એવું નિશ્ચય કરીને બોલવાનું કારણ એ કે આપના શીવાય બીજાનો સમીપમાં દેહ પલટાય તો સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય નહિ. કારણ કે આપજ સેવોપયોગી દેહ આપવા સમર્થ છો, બીજું કોઈ સમર્થ નથી. આપના સમીપમાં યમનું દુઃખ થતું નથી વળી આ સેવોપયોગી દેહ મેળવ્યા પછી મુરનાથનું ભગવાનની પ્રીતિ મેળવવી દુર્લભ નથી. કારણ કે આપ મુકુન્દ ભગવાનનાં પ્રિયા છો. તેથી આપ ભક્તોના દોષોને નિવારણ કરો છો. તેથી ભગવાન નિર્દોષ ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ પુરત કરે છે. મૂલ શ્લોકમાં કહે છે કે આ દેહ બદલાતા સુધી આપની જ સ્તુતિ થયા કરો. જો કે ગંગાજી અલૌકિક દેહ પ્રાપ્તિ કરવામાં સમર્થ છે. પરંતુ તે શ્રીયમુનાજીના સંગમ-થીજ અલૌકિક દેહ પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. કેવળ નહિ. મારે શ્રીયમુના-

જીની સ્તુતિ કરી યોગ્ય છે. કેાણ પુરાણમાં કેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ માણ્ય પડે છે. પરંતુ શ્લોકમાં કહેવા મુજબ પુષ્ટિમાર્ગીય બડતો શ્રી-યમુનાજીને કારે મુખી કેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ કરતા નથી પણ જે શ્રીયમુનાજીના આહાત્મ્યને નથી જાણતો એવા મર્યાદામાર્ગીય બડતોજ કેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ કરે છે. ગંગાજી દેહાન્તર મેળવી આવે છે. પરંતુ જેવો મનોરથ હોય એવો અલૌકિક સેવોપયોગી દેહ સંપાદન કરી શકતાં નથી, માટે શ્રીયમુનાજી જ મર્યાદા સેવોપયોગી દેહ સંપાદન કરવામાં સમર્થ છે આ સાતમું ઐશ્વર્ય સિદ્ધ થયું: ॥ ૭ ॥

આ આઠમા શ્લોકમાં સ્તુતિ કરવામાં અમામથ્ય સૂચવીને પ્રભુના પરસેવાના જળનો બક્તને સંબંધ કરાવવારૂપી આઠમું ઐશ્વર્ય સૂચવે છે.

મૂલમ્—સ્તુતિં તવ કરોતિ કઃ કમલજા સપત્નિ પ્રિયે
 હરેર્યદન્તુસેવયા ભવતિ સૌખ્યમાપોક્ષત્રઃ ॥
 इयं तव कथाधिका सकलगोपिकासंगम-
 स्मरश्चमजलाणुभिः सकलगात्रजैः संगमः ॥ ८ ॥

અર્થઃ—હે લક્ષ્મીજીના સમાન સૌભાગ્યવાળાં અને ભગવાનને અધિક પ્રિય એવાં શ્રીયમુનાજી ? આપની સ્તુતિ કેાણ કરી શકવા સમર્થ છે ? અર્થાત્ કોઈ નહિ. (ત્યારે લક્ષ્મીજી તેમના સમાન છે. તે સ્તુતિ કરે ? તેના જવાબમાં કહે છે કે,—) પ્રભુની સેવા પૂર્વક પ્રભુનાં પ્રિયા લક્ષ્મીજીનું સેવન કરવામાં આવે તો મોક્ષ પર્યંતનું જ સુખ મળે છે. અને આપની વાત એવી દેવાઈ છે કે,—(આપની સેવા

કરવાથી ભક્તને તો) સમગ્ર ગોપિકાઓના સમાગમમાં કામને લીધે જે પસીનાનું જળ થએલું તે જલનો સંબંધ આપ ભક્તને સર્વાંગે કરાવે છે. અર્થાત્ સાક્ષાત્ પ્રભુ સાથેજ લીલાની પ્રાપ્તિનો અનુભવ કરાવે છે, તેથી લક્ષ્મીજી કરતાં આપ શ્રેષ્ઠ છે.

વિવેચન—આપની સ્તુતિ કરવામાં કોઇ સમર્થ નથી, એવું કહ્યું ત્યારે શંકા થાય કે લક્ષ્મીજી તેમના સમાન ધર્મવાળાં છે. તેથી કેમ સ્તુતિ ન થઇ શકે ? ત્યારે કહે છે કે. શ્રીયમુનાજી ભગવાનને લક્ષ્મીજી કરતાં અધિક પ્રિય છે. મારે તેમની સ્તુતિ કરવી અશક્ય છે. હવે જો પ્રભુની સેવા કરીને જો લક્ષ્મીજીની સેવા કરવામાં આવે તો મોક્ષ પર્યંત સુખ મળે અને જો ફક્ત લક્ષ્મીજીની સેવા કરવામાં આવે તો મોક્ષ પણ નથી મળતો, અને શ્રીયમુનાજીની કથા તો મોક્ષથી પણ વિશેષ આનંદ આપે છે. અર્થાત્ શ્રીયમુનાજીના રસિકભક્તને મોક્ષ કરતાં વધારે આનંદ થાય છે. વળી એક વાત સુખ્ય છે કે સમગ્ર ગોપિકાઓની રાસકીડા શ્રીયમુનાજીમાં થએલી તે વખતે કામને લીધે પરસેવાના જળનાં બિન્દુ થએલાં તેના રસનો અનુભવ શ્રીયમુનાજીને પરિપૂર્ણ છે. તેથી શ્રીયમુનાજીનું સેવન કરનાર બકોને પણ તે રસનો અનુભવ થાય છે, તે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. આ પ્રભુની સાથે અમજલ વિગેરે લીલાના રસનો અનુભવ કરાવવો વિગેરે આડમું ઐશ્વર્ય સંપૂર્ણ થયું. ॥ ૮ ॥

આ પ્રમાણે આઠ શ્લોકથી શ્રીયમુનાજીની સ્તુતિ કરી આ નવમા શ્લોકમાં બીજા શ્રીયમુનાસ્તોત્ર કરતાં આ સ્તોત્ર બહુ જ હિતમ છે.

હામ્બુ કે આ સ્તોત્રમાં શ્રીયમુનાજીનું સ્વરૂપ યથાર્થ પ્રતિપાદન કરેલું છે એવું બીજા અન્ય સ્તોત્રમાં હોતું નથી તેથી આ સ્તોત્રનો જ પાઠ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન મળે છે એમ કહે છે,—

મૂલમ્—તત્રાષ્ટકમિદં મુદા પઠતિ સુરમૂતે સદા

સમસ્તદુરિતક્ષયો મવતિ વૈ મુકુન્દે રતિઃ ॥

તથા સફલસિદ્ધયો મુરરિપુશ્ચ સંતુષ્યતિ

સ્વભાવવિજયો મવેદ્ વદતિ વલ્લભઃ શ્રીહરેઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે સૂર્યપૂત્રી શ્રીયમુનાજી ! આપના આ અષ્ટ-
કનો પાઠ જે માણસ હૃદયેથી હર્ષ સાથે કરે છે, તે માણ-
સનાં નિશ્ચય સઘળા પાપોનો નાશ થાય છે, અને મુકુન્દ
ભગવાનમાં પ્રીતિ થાય છે આ ભગવાનના પ્રીતિવડે સર્વ
સિદ્ધિઓ સિદ્ધ થાય છે, અને સ્વભાવ શુદ્ધ થાય છે, આ
પ્રમાણે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી કહે છે.

વિવેચન—આ શ્રીમુનાજીના પાઠથી સમસ્ત પાપનો ક્ષય થાય
છે અને એવો નયમ છે કે જ્યારે પાપનો ક્ષય થાય છે ત્યારે શ્રી
પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે. નરાણાં ક્ષીણપાપાનાં કૃષ્ણે ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥
જો કે પાપનો નાશ તો ગીતાજીમાં કહેના પ્રમાણે જ્ઞાનથી પણ થાય
છે, પરંતુ આ સ્તોત્રના પાઠની સરળ રીતિએ પાપનો નાશ થાય તો
જ્ઞાનનો અગ્રાધ પ્રવલ્ન કરવો કેણુ ઉચિત ધારે ? મારે આ સ્તોત્રથી
જ પાપનો નાશ થાય છે અને પ્રભુમાં પ્રીતિ થાય છે. પ્રભુમાં પ્રીતિ

થયા બાદ પહેલાં ગણનેલી સમગ્ર સિદ્ધિઓ મળે છે. આ શ્લોકમાં મુરરિપુ એવું ભગવાનનું નામ આપવાનું કારણ એ છે કે જેમ રાજ-કન્યાઓના પ્રાતઃપંથને કરનાર મુરદૈત્યનો નાશ ભગવાને કર્યો હતો તેવી રીતે ભક્તિમાં ક્રોધ પ્રકારનો પ્રતિજ્ઞ હોય તો તે આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી પ્રતિજ્ઞ નાશ પામે છે.

સ્વભાવ દુષ્ટ હોય તો બદલાઈને હૃત્તમ થાય છે. જે કે તપશ્ચર્યા સિવાય સ્વભાવ શુદ્ધ થઈ શકતો નથી, તો આ પાઠથી સ્વભાવ શુદ્ધ થી રીતે થઈ શકશે, એવી શંકા થાય પરંતુ આ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું આશ્ન વાક્ય છે, અર્થાત્ શ્રીયમુનાષ્ટ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સંબંધી અને શ્રીમદ્દાપ્રભુ પણ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સંબંધી છે, તેથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીને યથાર્થ શ્રીયમુનાષ્ટના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું છે, અને તેને જીવે જ તેના સ્વભાવવિજયનું ફળસૂચન કર્યું છે. આ નવમા શ્લોકમાં પાંચ ફળ બતાવ્યાં છે. ૧ સર્વપાપનો નાશ. ૨ મોક્ષ આપવાવાળા ભગવાનમાં પ્રીતિ. ૩ તે પ્રીતિથી સર્વ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ. ૪ દોષનિવારક પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે. ૫ સ્વભાવ દુષ્ટ હોય તે હૃત્તમ થાય છે. આથી સંસારમાંથી આસક્તિ છુટે છે અને પ્રભુમાં પ્રીતિ થાય છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं श्रीयमुनाष्टकं
॥ संपूर्णम् ॥

॥ नमः श्रीकृष्णाय गोपीजनवल्लभाय ॥

“ श्रीबालबोध. ”

સંસારમાં અનેક મતના લોક છે. જેમકે ચાર્વક મતના નારિતક લોક છે. તે ધર્મ ઉપર જરા પણ, શ્રદ્ધા ન રાખતાં મોજ શીખ-ખાતું, ભોગ ભોગવવા વિગેરેને જ પુરપાર્ય ગણે છે. કેટલાક મતમાં ધન સંપાદન કરવું એ જ પુરપાર્ય ગણે તેને મેળવવા સાર ચાખુઅ વિગેરેએ રહેલી રાજ્યનાતિનો જ ઉપયોગ કરે છે, અને સ્વાર્થ સાધે છે. વળી એક મત એવો છે કે કીર્તિને જ પુરપાર્ય ગણે છે. તે જાન કેટલાક કામને, કેટલાક આચાર વિચારને, કેટલાક ધર્મને, કેટલાક તપને, સાંપ્યને, યોગને, કેટલાક શિવની ઉપાસનાને પુરપાર્ય માને છે. અને શ્રીમદાચાર્યચરણે ભક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો છે. આ સર્વ પુરપાર્યોના સંદેહનું નિરાકરણ કરવા સાફ શ્રીમદાચાર્ય બાલબોધ નામનો ગ્રંથ લખવો શરૂ કરે છે.

મૂલમૂ-નત્વા હરિં સદાનન્દં સર્વસિદ્ધાન્તસંગ્રહમ્ ।

બાલબોધનાર્યાય વદામિ સુવિનિશ્ચિતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સર્વદા આનંદવાળા, પાપને હરનારા શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાનને નમસ્કાર કરીને (શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્તથી અજાણ્યા) બાળકોને બોધ થવા સારૂ સર્વ પ્રમાણથી સારી રીતે નિશ્ચય કરેલા સિદ્ધાન્તના સંગ્રહને હું કહું છું.

વિવેચન—સ્મરણ કરનારના પાપ તથા દુઃખને હરણ કરનાર પ્રભુ છે. એવું સૂચવવા સારૂ હરિપદ મૂખ્યું છે. સદ્જ્ઞાનન્દ પદ પણ એવું સૂચવે છે કે ભક્તની કમળા પૂર્વક રૂઝી આપનાર છે, સદાનન્દ શબ્દનો અર્થ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ થાય છે. હારણ કે ક્રુષ્ણ શબ્દમાં કૃષ્ણ એટલે સર્વમાં જેની સત્તા છે, તે સત્તા અને જ આનંદ વાયક છે, તે પણ તેમનો આપેલો છે, આ બંને મળી કૃષ્ણ એ શબ્દનો અર્થ સદાનન્દ સર્વ ઉપર સત્તા ભોગવનાર સર્વને આનંદ-સુખ, આપનાર એવો અર્થ સિદ્ધ થાય છે. કેટલાક પુરુષાર્થનો નિર્ણય કરનારાં શાસ્ત્રો વૈષ્ણવોને શ્રદ્ધા કરવા લાપક છે, અને કેટલાંક શાસ્ત્ર નથી. તે સર્વનો સિદ્ધાન્ત બતાવી રૂઝી વગેરેનો પણ નિર્ણય આ ગ્રંથમાં કરી આપશે. અહિંમાં બાલકનો અર્થ એવો થાય છે કે જેઓ ભાવરાગી છે, પરંતુ અમુક શાસ્ત્ર ગ્રાહી છે, અને અમુક અગ્રાહી છે, એવો વિચાર કરવાને જે મનુષ્ય અશક્ત છે, તેને જાણક શબ્દથી કહે છે. આ બાલકરૂપ મનુષ્યો શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ અને એ જ દક્ષ શીવાય બીજું સાધન શ્રદ્ધા ન કરે તેટલા સારૂ સારી રીતે નિશ્ચય કરેલા નિદાન્તને શ્રીમદ્વાયાર્યવરણ કહે છે. ॥ ૧ ॥

પહેલાં શ્લોકમાં બતાવેલા અનેક પુરુષાર્થોમાં શાસ્ત્ર, પુરુષાર્થોનું વર્ણન આ બોધ શ્લોકથી કરે છે.

* કૃષિર્મૂયાચકઃ શબ્દો જથ્થા નિવૃત્તિયાચકઃ ॥

તયોરેકયં પરં વ્રજ કૃષ્ણાં રત્યમિધોયતે ॥ રૂતિ શ્રુતિઃ ॥

મૂલમ્—ધર્મર્થિકામમોક્ષાસ્વાથત્વારોઽર્થા મનીષિણામ્ ॥

જીવેશ્વરવિચારેણ દ્વિધા તે દિ વિચારિતાઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—બુદ્ધિશાળી પુરુષોને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો છે. આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો પણ જીવના એટલે જીવિઓએ વિચારેલા અને ઇશ્વર એટલે વેદમાં વિચારેલા એવા બે પ્રકારના છે.

વિવેચન—ઉપર બતાવેલા ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો નિશ્ચિત બુદ્ધિશાળી પુરુષોથી મદ્યુ થઈ શકે છે. તેના લક્ષણ નીચે પ્રમાણે શ્રીપુરુષોત્તમજી જણાવે છે.

ધર્મ—વેદમાં જેને પાળવા સારું આપ્યું કરેલી તે ધર્મ, આના સાથી વિરુદ્ધ આચરણ તે અધર્મ કહેવાય છે. પ્રવૃત્તિ ધર્મથી સંસાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને નિવૃત્તિ ધર્મથી મોક્ષ થાય છે. આ પ્રકારે બે પ્રકારનો ધર્મ બતાવી અર્થ દહે છે.

અર્થ—દ્રવ્ય, સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, સુવર્ણ વિગેરે ગાંઠરૂપી સર્વ ધનનો તેમાં સમાવેશ થાય છે.

કામ—હન્દ્રિયોને હન્દ્રિયોના સ્પર્શોદિદ્ધ ભોગ ભોગવવા તે,

મોક્ષ—માયાની નિવૃત્તિ અથવા અહતા મમતાત્મક સંસારની નિવૃત્તિ હોઈ પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તે મોક્ષ, એમ કહેવાક કહે છે.

* શ્રીવેદીનંદનજીના અભિપ્રાય પ્રમાણે વિચાર કરતાં આ ઉપર બતાવેલા—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો અન્ય માર્ગના છે. બક્તિમાર્ગીય નથી. એમ સિદ્ધ થાય છે. બકિત

* આ અભિપ્રાય હિતમ છે.

માર્ગમાં તે ભક્તિ જ મુખ્ય પુરુષાર્થ રૂપે માનવામાં આવી છે. અનિમિત્તા ભાગવતો ભક્તિ સિદ્ધેર્ગરોયસો ॥ ભગવાનની નિષ્કામ ભક્તિ જ સિદ્ધિઓથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, મારે જ મૂળમાં કહે છે કે આ ઉપર બતાવેલા ચાર અર્થો છે, પુરુષાર્થો નથી.

આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થોના બે ભેદ છે, એક જીવ એટલે ઋષિઓએ સ્મૃતિમાં કહેલા અને બીજા ઇશ્વર એટલે વેદમાં કહેલા, આ બે પ્રકારનો વિચાર નીચેના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ બતાવે છે. ॥ ૨ ॥

અલૌકિક વેદમાં ઇશ્વરે કહેલા અને ઋષિઓએ સ્મૃતિ ઓમાં કહેલા ચાર પુરુષાર્થોના વિચાર.

મૂલમ્—અલૌકિકાસ્તુ વેદોક્તાઃ સાધ્યસાધનસંયુતાઃ ॥

લૌકિકા ઋષિભિઃ પ્રોક્તાસ્તથૈવેશ્વરશિક્ષયા ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યજ્ઞ વિગેરે) સાધ્ય અને (ધી સરવો વિગેરે) સાધન સાથે અલૌકિક એટલે ઇશ્વરે વિચારેલા ચાર પુરુષાર્થો વેદમાં કહેલા છે અને લૌકિક એટલે જીવના વિચારેલા ચાર પુરુષાર્થો મનુ વિગેરે ઋષિ લોકોએ પ્રભુની પ્રેરણાથી અર્થાત્ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચોતપોતાની સ્મૃતિમાં કહેલા છે.

વિવેચન—બીજા શ્લોકની અંદર પુરુષાર્થોના બે પ્રકાર બતાવીને આ શ્લોકમાં પ્રથમ પહેલાં ઇશ્વર વિચારિત પુરુષાર્થોનું સ્પષ્ટીકરણ કહે છે.

અલૌકિક—વેદની અંદર ઇશ્વરે ચારે પુરુષાર્થો કવી રીતે સિદ્ધ કરવા તે અને એનાં સાધનો પણ સાથે બતાવીને સ્પષ્ટ રીતે નિર્ણય કરેલો છે, તેનો દુશ્માં એક એક હાખસો સમજનારને સુગમ પડે તેટલા સાર અપાય છે.

ધર્મ—જ્યોતિષોમ યઃ કરવો. [આ સાધ્ય] [હવે સાધન બતાવે છે.] તેને સારૂ લાલ રંગની પીળા આંખવાળા એક વર્ધની વાછરડી આપીને સોમવસ્ત્રી લેતી, આ પ્રમાણે ધર્મ અને તેના સાધનો પણ સાથે બતાવ્યાં છે.

અર્થ—પશુની કામનાવાળાએ વૃક્ષથી યજ્ઞ કરે, વિગેરે.

કામ—છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં સિદ્ધ કરેલ છે.

મોક્ષ—ઘણ વિદ્ આમોતિપરમ ॥ બ્રહ્મને જાણનાર પરમાનન્દ મેળવે છે. તેમ જ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના અધ્યાય ૪. બ્રા. ૪ માં મૈત્રેય બ્રાહ્મણમાં મોક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ત્યાં કહે છે કે -આત્માનું જ દર્શન-શ્રવણ-મનન અને નિશ્ચય પૂર્વક સ્મરણ કરવું, કારણ કે તે આત્મા તેનાથી જણાય છે. શ્રી-વક્રીન દણ કહે છે કે આ વેદમાં બતાવેલા પુરુષાર્થો અલૌકિક સમજવા અને તેના સાધનો પણ અલૌકિક સમજવા.

આ ચારે પુરુષાર્થોમાં બે પુરુષાર્થો મુખ્ય છે. “ દુઃખમાય.સુર્વ સ્વેતિપુરુષાર્થદ્વયં મતં ” દુઃખની નિવૃત્તિ અને સુખની પ્રાપ્તિ, અર્થાત્ મોક્ષ અને કામ એ બે મુખ્ય પુરુષાર્થ છે, અને ધર્મ તે સુખ પ્રાપ્તિમાં સાધન છે, અને અર્થ તે ધર્મનું સાધન છે વેદના પૂર્વમાંડમાં ધર્મ કહેલો છે, અને ઉત્તરમાંડમાં મોક્ષ કહેલો છે, માટે મુખ્ય બે પુરુષાર્થ છે, અને બે સાધનરૂપ છે.

લૌકિક જીવ વિચારિત શાસ્ત્રોનો નિર્ણય—

જીવે (જગિ લોકોએ) વિચાર કરી જે નિર્ણય પોતાની રમ્પતિ વિગેરેમાં કર્યો છે તે લૌકિક સમજવો. ઋષિ લોકો વેદને જાણતા

હતા તેથી વેદનાનુસાર જ પુરુષાર્થોનું વર્ણન કર્યું હશે ! એવી શક્યતાય પરંતુ મૂળમાં હતું છે કે-મંસારની વિચિત્રતા સારૂં અધિકારીના બેદ હોવાથી ઇશ્વરની પ્રેરણા પ્રમાણે તેમણે કહ્યા છે, માટે જીવ વિચારિત છે.

હવે એવું થયું કે--પ્રલયકાલમાં વેદોનો તિરોભાવ થયો, પછી ભગવાને ધ્વજાને વેદનો ઉપદેશ કર્યો કે જેમાં ભગવદ્ભક્તિનો જ ઉપદેશ છે, ધ્વજાએ મનુને તે વેદ કહ્યો, મનુએ સમર્પિ બૃહુ વિગેરેને કહ્યો, તેમની પાસેથી તેમના પુત્રો બણ્યા, અને તેમની પાસેથી દેવતા-દાનવ-ગુણિક વિગેરે સર્વે બણ્યા આ સર્વે બણ્યા, પરંતુ તે સર્વની પ્રતિ જુદી જુદી હોવાથી તેમના સમજવામાં ફેર પડી ગયા અને રાજેશુણ, સત્વશુણ અને તમોશુણને અનુમતી વેદના અવળા અર્થ કરી અવળાં મોહક શાસ્ત્રો રચવા લાગ્યા અને બુદ્ધિ અનુસાર બોધ આપવા લાગ્યા. વળી ભગવાનની માયા શક્તિમાં અંજાઇ જઇ મોહ પામી ભગવદ્વિઘ્ના મુજબ તેમના કર્મોનુસાર અવળા માર્ગ ચલાવવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે લૌકિકમાં અનેક પ્રકારનાં ભગવદ્વિઘ્નથી મોહક શાસ્ત્ર થઇ ગયાં છે, માટે તેમનો ત્યાગ કરવા સારૂં નિર્ણય કરવો યોગ્ય છે. ૩

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે અલૌકિક તો વેદમાં રપષ્ટ છે, પરંતુ લૌકિકમાં કેટલાંક તજવા લાયક છે, માટે તેનો નિર્ણય કરે છે.

મૂલમ્-લૌકિકાંસ્તુ પ્રવક્ષ્યામિ વેદાદાદ્યા યત્રઃ સ્થિતાઃ ॥

ધર્મશાસ્ત્રાણિ નીતિશ્ચ કામશાસ્ત્રાણિ ચ ક્રમાત્ ॥૪॥

ત્રિવર્ગસાધકાનોતિ ન તદ્વિર્ણય ઉચ્યતે ॥

‘અર્થ’—ઈશ્વરના વિચારેલા ચાર ઔદિક પુરુષાર્થો વેદની અંદર યથાસ્થિત કહેલા છે, તે વેદથી બાણી શકાય છે; માટે હું તેમને નહિ કહેતાં હૈકિક એટલે જીવે વિચારેલા પુરુષાર્થો સારી રીતે સમજાય તેટલા સારૂ કહું છું. ધર્મશાસ્ત્ર (સ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર) અને નીતિશાસ્ત્ર તથા કામશાસ્ત્ર (વાત્સ્યાન સૂત્ર વિગેરે) આ ત્રણ શાસ્ત્ર ક્રમથી ત્રિવર્ગ એટલે ધર્મ-અર્થ-અને કામને સિદ્ધ કરનારાં છે, માટે તેમનો નિર્ણય અમો કહેતા નથી.

વિવેચન—ઈશ્વર વિચારિત વેદની અંદર ચાર પુરુષાર્થો જે છાંડમાં પ્રમાણ આપી સિદ્ધ કરેલા છે, માટે તેનાં સંદેહ નથી, પરંતુ હૈકિક કે જેને જીવ વિચારત કહી ગયા તેને સિદ્ધ કરવા સારૂ કહે છે કે—

ધર્મશાસ્ત્ર—એટલે ધર્મ પ્રતિપાદન મનુ વિગેરે સ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર વિગેરેનું અહણ કરવું. આમાં વામમાર્ગીય શાસ્ત્રો અહણ કરવા લાયક નથી.

નીતિશાસ્ત્ર—મૃદસ્પતિ વિગેરે આચાર્યોએ કરેલી રાજનીતિ અહણ કરવી, બીજી નીતિઓ અને ધનશાસ્ત્ર અગ્રાણ છે.

કામશાસ્ત્ર—વાત્સ્યાન સૂત્ર દંતકાદિ પ્રણીત વિગેરે ગ્રાણ છે બીજાં કટલાંક અગ્રાણ છે.

આ ત્રણ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોમાં કલા મુજબ અનુક્રમ કરવાથી અનુક્રમે ધર્મ-અર્થ અને કામ સિદ્ધ થાય છે. આ શાસ્ત્રો પ્રમાણે ધર્મ-અર્થ-અને કામને સિદ્ધ કરવામાં પ્રયત્ન અધિક હોવાથી અને તેનો બકિતમાર્ગમાં ઉપયોગ નહિ હોવાથી તેનો નિર્ણય અહિંઆ

ઉપયોગી નથી, કારણ કે શુદ્ધ ભાવવાળા અનન્ય ભક્તના સર્વ પુરુષાર્થો પ્રભુ જ સિદ્ધ કરી લે છે. ॥ ૪ ॥

ત્રણ પુરુષાર્થો દક્ષી, નીચેના શ્લોકમાં મોક્ષ પુરુષાર્થનો પ્રકાર કહે છે.

મૂલમ્—મોક્ષે ચત્વારિ શાસ્ત્રાણિ લૌકિકે પરતઃ સ્વતઃ ॥૫॥

દ્વિધા દ્વે દ્વે સ્વતસ્તત્ર સાંખ્યયોગૌ પ્રકીર્તિતૌ ॥

ત્યાગાત્યાગવિભાગેન સાંખ્યે ત્યાગઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥૬॥

અર્થ—જીવવિચારિત લૌકિક મોક્ષની અંદર ચાર શાસ્ત્ર છે. આ લૌકિક મોક્ષ બે પ્રકારનો છે. એક પરથી થવાનો અને બીજો પોતાની સત્તાથી થવાનો, આ પ્રમાણે મોક્ષ બે પ્રકારનો છે, તેમાં પણ એક એક પ્રકારના મોક્ષમાં બે બે શાસ્ત્રો વહેંચાય છે, તેથી સ્વતો મોક્ષમાં ત્યાગ અને અત્યાગના બેદથી સાંખ્ય અને યોગ એ બે શાસ્ત્રો કહેલાં છે, સાંખ્યશાસ્ત્રમાં તો અનાત્મ વસ્તુનો ત્યાગ કહેલો છે.

વિવેચન—મોક્ષ બે પ્રકારનો છે. એક સ્વતોમોક્ષ અને બીજો પરતોમોક્ષ. સ્વતોમોક્ષ—પોતાની હાંશીયારીથી મેળવી શકાય એવો સ્વાધીન મોક્ષ તે સ્વતોમોક્ષ કહેવાય, પરતોમોક્ષ—બીજા દેવ વિગેરે દ્વારા થવાનો એવો પરાધીન મોક્ષ તે પરતોમોક્ષ. આ બે પ્રકારના મોક્ષને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રો ચાર છે, તેમાં બે સ્વતોમોક્ષને અને બે પરતોમોક્ષને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. આ ચાર શાસ્ત્ર શીવાય બાકીનાં કેટલાંક શાસ્ત્ર વેદવિરુદ્ધ આશ્રમવાળાં હોવાથી તેમનું અહીં ઉલ્લેખ કરવાનું નથી.

હવે સ્વતોમોક્ષમાં સાંખ્યશાસ્ત્રને પ્રમાણ કહેવું છે, તેનો સારોથ નીચે પ્રમાણે છે.

સાંખ્યકારિદાની પ્રથમ દારિકામાં જણાવે છે કે ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ છે. ૧ આધિભૌતિક ૨ આધ્યાત્મિક અને ૩ આધિદેવિક આ ત્રણ પ્રકારના દુઃખનો નાશ થાય એજ પરમપુરુષાર્થ છે.

આ સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં પચીસ તત્ત્વ છે-તે એકમીભયી ઉત્પન્ન થએલાં છે, તેમાં પુરુષ નામનું તત્ત્વ છે, તે કોઇનું કારણ નથી, હમેશાં દૃશ્ય રહે છે, નિત્ય છે, એવું ઉત્પન્ન થતો નથી, પ્રકૃતિના પ્રપંચમાં છે છતાં કોઇ પણ વસ્તુથી ભેદાતો નથી, સાક્ષીરૂપ, હમેશાં રહે છે અને પ્રકૃતિ વિગેરે સર્જને ચેનન કરે છે, તે અનેક છે, પ્રતિ શરીર બિન્ન છે.

ઉત્પત્તિ-આ ચેનન પુરુષ જડપ્રકૃતિને અંધપંગુન્યાયથી^૧ મદદ કરે છે, ત્યારે મહતત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. આ મહતત્ત્વ જ્યારે વિકાર પામે છે ત્યારે ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. સાત્વિક રાજસ અને તામસ, રજોગુણની પ્રેરણાવાળા સાત્વિક અહંકારથી આંખ, નાક, કાન, જીભ, ચામડી (આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય હાથ, પગ, મુખ, ઉપરથ અને ગુદા (આ પાંચ કર્મેન્દ્રિય) અને મન, મળી અગીયાર ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થયાં, રજોગુણની પ્રેરણાવાળા તામસ અહંકારથી શબ્દ, રસ, રૂપ, રસ, અને ગન્ધ, (આ પાંચ તન્માત્રા કહેવાય છે.) આ પાંચ તન્માત્રાથી અનુભમે આકાશ વાયુ, તેજ, અપ, અને પૃથ્વી, આ પંચમહાભૂત ઉત્પન્ન થયાં છે. આ

૨ ઉપરથ-લિંગ ૧ ૧ આંધળો પાંચગાને હચકી લે અને પાંચગો,
જે બનાવે ત્યારેમનેષ્ટાપૂર્વક ચાલ્યા જાય તેવી રીતે.

પ્રમાણે રૂપ તત્ત્વની ઉત્પત્તિ સાંખ્ય કારિકામાં દર્શાવી છે.

આ રીતે સિદ્ધ કરેલી ઉપરની ઉત્પત્તિ પ્રમાણે આ સંસારચક્ર ચાલ્યા કરે છે. પુરુષ અને પ્રકૃતિના મયોગથી આ સર્વ વ્યવહાર ચાલી રહ્યા છે. માટે પુરુષ ભોક્તા છે, અને પ્રકૃતિ ભોગ્યા છે. પ્રકૃતિને લીધે કર્તા સમાન બાસે છે, અને સુખ દુઃખાદિ સહિત દેખાય છે. પ્રકૃતિના સંમંધથી ત્રિદુઃખ સહન કરવું પણુ પડે છે, કારણ કે અચાનચી પેાતે પોતામાં સમજી લે છે.

પરંતુ જ્યારે ઉપર કહેલા પચીસ તત્ત્વના પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન ભોક્તાને થાય છે, ત્યારે ભોક્તાને ભોગ ઉપર વૈરાગ્ય થતાં પોતાનું સ્વરૂપ સમજે છે, અને પ્રકૃતિનું પણુ સ્વરૂપ સમજે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ પૂર્વેત સર્વ જડમાં હું નથી, આ સર્વ માફ નથી, એવી રીતે અભિમાનનો ત્યાગ થાય છે. એજ વિવેક સિદ્ધ થયો એમ કહેવાય છે. અને વિવેકથી શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સ્વરૂપમાં રિયતિ થાય છે, આતું નામ સાંખ્યશાસ્ત્રનો મોક્ષ કહેવાય છે. ત્રિદુઃખનો નાશ એ પણુ આજ રિયતિ છે, આમાં ઉપર કહેલા પ્રમાણે સર્વ આત્મા સિવાયની વસ્તુઓ ઉપર વૈરાગ્ય પુદ્ધિ અને અહંકાર રહિત પણું દરી તેમનો ત્યાગ કરવાનો હોવાથી શ્રીમદ્વાયર્થે મૂળમાં સાંખ્યે ત્યાગઃ પ્રવીર્તિતઃ સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ત્યાગ કરવાનો કહ્યો છે, એવું કહ્યું છે.

સાંખ્ય શાસ્ત્રના મોક્ષનું યથાર્થ સ્વરૂપ નીચેના શ્લોકમાં બતાવે છે.

•મૂલમ્—અહંતામમતાનાદો સર્વથા નિરહંકુર્વૌ ॥

સ્વરૂપસ્યો યદા જીવઃ કુર્વાર્યઃ સ નિગદ્યતે ॥ ૭ ॥

અર્થ:—અદંતા મમતાનો નાશ થઈને હું કંઈ કરતો નથી તેમ પ્રકૃતિ પર્યંત મર્મ જડ છે, એમ બધી રીતે અદંદારની નિરૂત્તિ થયે દેહાભિમાની જીવાત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં એટલે આત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા વાળો થાય છે, ત્યારે તે જીવાત્મા કૃતાર્થ એટલે મોક્ષ સ્થિતિમાં થયો એવું કહેવાય છે.

વિવેચન—જીવાત્માની સૂક્ષ્મ શરીરમાંથી અને તેનો આશ્રય કરી રહેલા સ્થિંગ શરીરમાંથી પણ જ્યારે અદંતા મમતા નાશ પામે છે, અને સુદૃઢત્ત્વમાં જે પ્રતિબિંબ પડે છે તેમાં પણ અભિમાનનો ભાગ થાય એટલે કર્તા બોક્તાના અદંદાર રહિત થઈને ઉદાસીન થાય ત્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં મધાર્થ રીતે તે [જીવાત્મા] સ્થિતિ કરી શકે છે, અને કૃતાર્થ થાય છે.

સ્થિંગ શરીરને સૂક્ષ્મ વાસના દેહ કહેવાય છે. તે સત્તર તત્ત્વનું બંધાયેલું છે. ૧૧ ઇન્દ્રિય, ૫ તન્માત્રા અને ૧ બુદ્ધિ મળી સત્તર તત્ત્વ છે, તે એક છે, પરંતુ કર્મબેદથી સર્વેના સૂક્ષ્મ શરીરમાં તે જુદું જુદું રહે છે. સૃષ્ટિના આરંભથી પ્રથમ સુધી રહે છે. પુરુષ તેનો ઉપભોગ કરતો નથી. ધર્મ, અધર્મ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વરાગ્ય અવૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય અવૈશ્વર્ય આ આઠ પ્રકારની બુદ્ધિ-રૂપી સત્ત્વનું તત્ત્વ તેનામાં રહેલું હોવાથી તેને વાસના રહેલી છે તેથી સંસારનો સંબંધ તેને પણ રહેલો છે. સૂક્ષ્મ દેહનો આશ્રય કરીને જ રહે છે, આ પ્રકારનું સ્થિંગ શરીર છે.

+ જે જેને આપણે પાંચમી ઓવેલા ઉત્પત્તિ પ્રકારનાં મહત્ત્વના કહીએ છીએ તે આ મહત્ત્વ પ્રકૃતિ પ્રધાનથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રકારે પોતાના ગળાની અંદર મણિ હોય છતાં જેમ પોતે જુદી જાય તેવી રીતે જ્યારે જીવાત્મા જડ પ્રકૃતિને ચેતનત્વ આપી સર્વ વ્યવહાર ચલાવતાં ચલાવતાં પોતે અદ્વંતા મમતાના આવેશમાં આવી જતાં પરિણામે ત્રણ પ્રકારના દુઃખનો ભોગવનારો થઇ પડે છે. પરંતુ જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ સમજે ત્યારે અનદકાર પ્રાપ્ત થતાં મમતાનો નાશ થાય છે, અને પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ સમજતાં વિવેક પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેનાથી સ્વરૂપરથ થાય છે, એટલે મુક્ત થાય છે ૭

ગોતમે બનાવેલા અને કણ્ણાદના બનાવેલા કેટલાક શાસ્ત્રોમાં વેદ વિરુદ્ધ અંશ હોવાથી શિષ્ટ લોકો તેનો સ્વીકાર કરતા નથી તે સાંખ્ય દર્શનમાં પણ વેદ વિરુદ્ધ અંશ દેખાય છે છતાં તેનો કેમ સ્વીકાર કરતા હશે ? કારણકે ગોતમે પણ સ્વતો મોક્ષ જ કહ્યો છે, તે તેનો પણ સ્વીકાર કરવો ગોચર છે છતાં કેમ સ્વીકાર કરતા નથી આ શંકાના સમાધાન સાર કહે છે કે—

મૂલમ્—તદર્થે મન્ત્રિયા કાચિત્પુરાણેऽપિ નિરૂપિતા ॥

ઋષિર્મિર્વહુધા મોક્તા ફલમેકમવાહ્યતઃ ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—તે સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલા મોક્ષને સારું ઋષિઓએ ઘણા પ્રકારે સાંખ્યશાસ્ત્રની પદ્ધતિઓ કહેલી છે એવી સાંખ્ય શાસ્ત્રની પદ્ધતિ પુરાણમાં નિરૂપણ કરેલી છે. આ સર્વ પદ્ધતિઓમાં જે સેશ્વરસાંખ્ય છે તેનાથી એક સરખું જ રૂપ થાય છે.

વિવેચન—આ સાંખ્યોક્તમોક્ષ મહણ કરવાનું કારણ એજ કે આ સાંખ્યમોક્ષના હેતુ પુરાણમાં પણ વિવેચન કરેલા છે. આ

સામ્યનો સિદ્ધાન્ત યુગ્મમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને યુગ્મ વેદમાંથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. તેથી શિષ્ય લોકો તેનો આદર કરે છે. જુઓ યુગ્મમાં આ જ સિદ્ધાન્ત છે “ અન્યથા રૂપ છાત્રીને એટલે પ્રકૃતિના કાર્યોમાં અહંતા મગતા છાત્રીને સ્વરૂપમાં રહેતું એનું નામ મોક્ષ છે. આનું નામ સ્વતો મોક્ષ ” આ પ્રમાણે યુગ્મમાં હોવાથી શિષ્ય લોકો તેનો આદર કરે છે, અને જ્ઞાનમયી આશય પુરાણથી વિરુદ્ધ હોવાથી તેમાં આદર નથી. વળી ઋષિ લોકોમાં રૂઢ તત્ત્વ કોઈ રૂપ તત્ત્વ માને છે કોઈ રૂઢ તત્ત્વ માને છે. પરંતુ કૃત્ત એક જ છે. અર્થેમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ મોક્ષનું વર્ણન કર્યું છે. માટે બાહ્ય માખ્ય કે જે નિરીધર સામ્ય છે, તેને છાત્રીને સ્વતો મોક્ષને આપનારા સર્વ શાસ્ત્રો મહત્ત્વ કરવાં. ૮

આ પ્રમાણે સ્વતો મોક્ષના સામ્ય શાસ્ત્રનું પ્રતિપાદન કરી હવે બીજા યોગશાસ્ત્રનું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્—અત્યાગે યોગમાર્ગી હિ ત્યાગોઽપિ મનસૈવ હિ ॥

યમાદયસ્તુ કર્તવ્યાઃ સિદ્ધે યોગે કુતાર્થત્વા ॥ ૯ ॥

અર્થઃ—ઉપર સામ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલા મુજબ ત્યાગ ન કરવો હોય તો નિશ્ચયે કરીને યોગમાર્ગી છે. (વળી મોક્ષ સિદ્ધ કરવા સારું) ત્યાગ પણ મનથી કરવો પડે છે, અર્થાત્ યોગ માર્ગમાં પણ હું “ કંઈ નથી કરતો ” એવી ભાવના રાખવી પડે છે. અને યમ-નિયમ આસન, પ્રાણાયમ, મત્યાહાર, ધ્યાન-ધારણા અને સમાધિ વિગેરે સાધનો અવશ્ય કરવાં કે જેથી કરીને મનની સઘળી વૃત્તિ ઝાના નિરોધ રૂપો યોગ સિદ્ધ થયે હોવને કૃતાર્થ પણ થાય છે.

વિવેચન—યોગ એટલે શું? ઉ. યોગચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ॥ દેહની અંદર રહેલા દ્રષ્ટા પુરુષનો વિવેક ઉભવ થાય, અને હું કહું છું, હું બોલતા છું એવા અભિમાનની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે શુદ્ધ બુદ્ધિમાં જે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય તેને દ્વંદ્વમાં ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કે યોગ એ પ્રમાણે કહે છે, આ યોગશાસ્ત્રના પ્રવર્તક શ્રીપતંજલિ છે, આ યોગશાસ્ત્રને સેશ્વર સાંખ્ય પણ કહે છે.

નિરોધના કેટલા પ્રકાર છે ? ઉં. એ. અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય. અન્યત્ર વૃત્તિ રહિત જે ચિત્તની સ્થિતિમાં યત્ન કરે તે અભ્યાસ, અને પદાર્થમાં દાષ દેખીને તેમાંથી ચિત્તની સ્થિતિ દૂર કરવી તે વૈરાગ્ય.

આત્મામાં યોગશાસ્ત્રનું સૂચન થાય છે તો ત્યાગ કરવો એવું કેમ કહે છે ? ઉં. ત્યાગ સિવાય અર્થાત્ જ્યાં સુધી અહંતા મમતા, હું કર્તા છું એવું અભિમાન રહે છે ત્યાં સુધી મોક્ષ થતો નથી, માટે મનથી નૈવ કિંચિત્ કરોમ્યહં ॥ હું કર્તા નથી, હું કંઈ કરતો નથી. એવી ભાવના રાખવી.

શ્લોકમાં યમાદિક કરવા એમ કહ્યું છે તેનાં લક્ષણુ બતાવો ? ઉં. યમાદિક ખાસ કરવાં જોઈએ કારણ કે તે યમાદિક આઠ યોગનાં મુખ્ય અંગ છે, તેથી ચિત્તસત્ત્વની અશુદ્ધિનો નાશ થાય છે, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય અને વિવેક પ્રગટ થાય ત્યાં સુધી આ આઠ યોગના અંગનું સાધન કરવું જોઈએ. તે આઠ અંગ નીચે પ્રમાણે.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, કારણ, દયાન અને સમાધિ આ આઠમાં પહેલાં પાંચ બહિરંગ સાધન છે.

૧ ચમ—^૧અદિશા, ^૨સાચું એલવું, ^૩ચોરી ન કરવી, ^૪જન-
સર્વે પાળવું, ^૫ભોગના સાધનોનો સ્વીકાર ન કરવો, આ પાંચ યમ છે.

૨ નિયમ—^૧જાલ અને આવ્યન્તર એટલે દેહની અંદર પ-
વિત્રતા શુદ્ધિ રાખવી, સંતોષ રાખવો, અચાન્દાયજ્ઞાદિદ્વિધા તપ કરવું
^૨પ્રભુનું પૂર્વક જપ કરવો, પસર્વ કર્મ પ્રભુને અર્પણ કરવાં અને
શક્તી છઠ્ઠા ન રાખવી, આ પાંચ નિયમો છે.

૩ આસન—પદ્માસન, દંડાસન વગેરે. આ આસનોથી તાદ-
તડકા તપા વિગેરે જીવાય છે. અને પ્રાણાયમ કરવાને પાત્ર થાય છે.

૪ પ્રાણાયામ—ધાસ અને પ્રશ્વામને કુંબક એટલે રોકવો, રે-
ચક એટલે જહાર દાઢવી, અને પૂરક એટલે પૂરવો, વિગેરે પ્રાણને
નિયમમાં રાખવાની ક્રિયા, તે પ્રાણાયમ, આનાથી ચિત્તનો સત્ત્વ ગુણ
પ્રકાશ પામે છે.

૫ પ્રત્યાહાર—એટલે પાછું ખેંચવું; અર્થાત્ ચક્ષુ શ્રોત્ર વિગેરે
ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયમાંથી પાછી ફેરવાને સ્વરૂપમાંજ રાખવી
તે પ્રત્યાહાર, આનાથી ઇન્દ્રિયો વચ્ચ થાય છે, અને સ્થિરતામાં મદદ
કરે છે.

આ પાંચ બહિરંગ સાધન કહ્યાં, હવે ત્રણ અન્તરંગ
સાધન કહેવાય છે.

૬ ધારણા—નાભિચક્ર, હૃદયકમળ વિગેરે સ્થાનોમાં ચિત્તરૂત્તિને
સ્થિર કરવી. અને તેને ભગવતસ્વરૂપમાં રોકવી તે ધારણા.

૭ ધ્યાન—ધારણા વાળા સ્થાનોમાં તલ્લીન થવું એ ધ્યાન.

૮ સમાધિ—જ્યારે ધ્યાનમાં ભગવતસ્વરૂપ સ્થિરપે કાંઈ પણ

ઈનું બાત ન રહે, અને ભિન્નભાવ નાશ પામે, ત્યારે પ્રભુ શીવાય
ઇતર કંઈ જથ્થા નહિ, તે સમાધિ.

આ પ્રમાણે આઠ યોગનાં અંગ કરે તો મતનો નિરાધ થાય
છે, અને ત્યાર બાદ જીવ કૃતાર્થ થાય છે.

આ પ્રકારે સ્વતો મોક્ષનાં સાધન ગણાવી હવે પરતો મોક્ષનાં
શાસ્ત્ર કહે છે.

મૂલમ—પરાશ્રયેણ મોક્ષસ્તુ દ્વિગ્ધા સોઽપિ નિરૂપ્યતે ॥

બ્રહ્મા બ્રાહ્મણતાં યાતસ્તદ્રૂપેણ સુસેવ્યતે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—પર-વિષ્ણુ અને શિવ છે તેમના આશ્રયથી
જે મોક્ષ થાય છે તે બે પ્રકારનો છે તે બન્ને રીતનો મોક્ષ
કહેવાય છે. પરંતુ બ્રહ્માજી બ્રાહ્મણપણાને પામેલા છે. તેથી
તે બ્રાહ્મણરૂપે બ્રહ્મજ્ઞાનાર્થે સેવાય છે. મોક્ષાર્થે સારૂ સેવાતા નથી.

વિવેચન—સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં સ્વરૂપ સ્થિતિને મોક્ષ કહે છે અને
પરતો મોક્ષનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે. ૧ સાલોક્ય ૨ સાદ્દિ ૩
સામીપ્ય ૪ સારૂપ્ય, આ ચાર પ્રકારનો છે, આ મોક્ષને આપનાર
શિવ અને વિષ્ણુ બે છે, તેથી તેના બે ભેદ છે. અહિંઆં ચંકા થાય
કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ગહેશ્વર આ ત્રણ પુરાણમાં સરખા કહ્યા છે.
ત્યારે બ્રહ્મા કેમ મોક્ષ ન આપી શકે? એવી ચંકા થાય ત્યાં કહે છે કે—

૧. બ્રહ્માને સરસ્વતીનો આપ છે તેથી પૂજ્યપણું મળી ગયું છે.
પૂજન સિવાય તે મોક્ષ ન આપી શકે.

૨. સત્ત્વ રજ્જ અને તમોગુણને અનુમરી અનુક્રમે વિષ્ણુ પાસેન કરે છે, બ્રહ્મા ઉત્પન્ન કરે છે, અને શિવ સહાર કરે છે, આ પોત પોતાના કાર્યમાં તમર રહેવું પડે છે, માટે જો બ્રહ્મા મોક્ષ આપે તો તેમની ઉત્પત્તિના પ્રદારમાં ખામી આવે, કારણ મોક્ષ પામેલા જન્મ મરણ પામતા નથી, માટે તે મોક્ષ આપી શકતા નથી.

૩. બ્રહ્મા વેદને જાણે છે. અને પરબ્રહ્મને પણ જાણે છે તેથી બ્રહ્મણ્યપણ્યને પામેલા છે. માટે બ્રહ્મજ્ઞાનને મિદ્ધ થવા કે વેદાધ્યયન તથા બ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત કરવા બ્રહ્માની સેવા કરવી મોખ્ય છે. મોક્ષાર્થી સેવાતા નથી. ૧૦

બ્રહ્મા મોક્ષ નથી આપતા તેવું કારણ કહે છે.

મૂલમ્—તે સર્વાર્થી ન વાચેન શાસ્ત્રં કિંવિદુદીરિતમ્ ॥

અતઃ શિવથ વિષ્ણુથ જગતો હિતકારકૌ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—તે ઉપર કહેલા ચાર પુરુષાર્થો આદ્ય એટલે બ્રહ્માજ્ઞાન સિદ્ધ કરી શકતા નથી. કારણ બ્રહ્માજ્ઞાને વેખાનસ શાસ્ત્ર કહેવું છે (તેમાં પણ ચહેલા ત્રણ પુરુષાર્થોનું વ્યર્થ પ્રતિપાદન કર્યું છે, પરંતુ મોક્ષ આપનાર ભગવાન છે એવું કહી ગયા છે.) માટે શિવજ્ઞ અને વિષ્ણુ જો જન્મે ચારે પુરુષાર્થો આપી શકે છે. તેથી તે જગતના હિત કરનારા છે.

વિવેચન—બ્રહ્માથી ચારે પુરુષાર્થો મળી શકતા નથી. પરંતુ એક જો સિદ્ધ થઈ શકે છે. તેમની પાસેથી વેદાધ્યયન મેળવવું હોય તો તેમની ઉપાસના કરવી. એમણે વરદાનમાં પણ કાઢને મોક્ષ આપ્યો

નથી. વળી તેમણે વૈખાનસ શાસ્ત્ર કહ્યું છે, તેમાં ધર્મ, અર્થ અને કામનું પ્રતિપાદન લાખ અધ્યાયથી કર્યું છે. તેનું મોક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું નથી, મોક્ષમાં કહે છે કે પરમાત્મા મુખ્ય છે. તે મોક્ષ આપી શકે છે, એવી રીતે વર્ણન કરી ગયા છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે મોક્ષ આપનાર બ્રહ્માજી નથી પરંતુ શિવ અને વિષ્ણુ છે. તે બન્ને જગત્ના હિત કરનારા છે. કારણ કે તે ચારે પુરુષાર્થ આપે છે. વળી શિવજી સંહારનું કાર્ય કરે છે અને વિષ્ણુ પાત્રન કરે છે માટે તે પણ જગત્નું હિત કરનારા છે. ૧૧

• ત્રીયેના શ્લોકમાં શિવજીનું કાર્ય દર્શાવે છે.

મૂલમ—વસ્તુનઃ સ્થિતિસંહારૌ કાર્યૌ શાસ્ત્રપ્રવર્તકૌ ॥

બ્રહ્મૈવ તાદૃશં યસ્માત્ સર્વાત્મકતયોદિતૌ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—નારદપંચરાત્ર અને પાશુપત વિગેરે શાસ્ત્રોને ચલાવનારા અને વસ્તુ માત્રની સ્થિતિ અને સંહારરૂપી જે મુખ્ય કર્તવ્યવાળા વિષ્ણુ અને શિવજી છે. બ્રહ્મા જ શિવ વિષ્ણુરૂપે પ્રગટ થયેલ હોવાથી ઉપર કહેલા તથા ખીજા કેટલાક શાસ્ત્રોમાં સર્વાત્મકપણાથી વર્ણવેલા છે.

વિવેચન—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર અતુલમે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ (રક્ષણ) અને સંહાર (નાશ) આ ત્રણ કાર્ય કરનારા છે. ચતુર્વર્ગ^૧ પ્રતિપાદન કરવા વાળું વેદસંમત જે પંચરાત્રશાસ્ત્ર તેને પ્રવર્ત-

૧ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ તે ચતુર્વર્ગ કહેવાય છે.

નારા વિ'ણ છે. અને અત્તર્વર્ગ પ્રતિપાદક વેદસંમત પાશુપતશાસ્ત્ર
 પ્રવર્તક હવણ જે. હર્મયુગલમાં મોહ શાસ્ત્રની ગણતરી કરેલા છે. તે
 હવે છે કે પાંચરાત્ર પાશુપત તથાન્યાનિ સદસ્યશઃ । પાંચરાત્ર
 અને પાશુપત વિગેરે હજારો મોહ શાસ્ત્રો રહેલે અને દિવે વેદમા
 પાર્પ્ત્યોના રક્ષા વાસ્તે રહ્યાં છે આમાં જે પાંચરાત્ર અને પાશુપત
 શાસ્ત્ર હજાર છે. તે બે શાસ્ત્રોમાં અનેક રોગો દોવાયા વેદને અસંમત
 છે, પરંતુ વેદાતુકુળ જે પાંચરાત્ર અને પાશુપતશાસ્ત્ર છે તેજ નિર્દોષ
 દોવાયા જન મહાશ્વ દરવાના છે. વળી સ્વેતાશ્વતરોમ, અર્ધશિર,
 અર્ધશિખા, મત્રોપનિષદ એ ઉપનિષદોમાં દિવરૂપ બ્રહ્મત્વ પ્રતિપા-
 દન થયું છે, અને મહોપનિષદ, નારાયણોપનિષદ, મુખ્યોપનિષદ, મહા
 નારાયણોપનિષદ વિગેરે ઉપનિષદોમાં વિષ્ણુરૂપ બ્રહ્મત્વ પ્રતિપાદન થયું
 છે. તેવી રીતે શ્રુતિ અવિરૂદ્ધ પાંચરાત્ર અને પાશુપતશાસ્ત્રોમાં પણ
 તે બેને બ્રહ્મરૂપેજ વર્ણવ્યા છે, તેથી શ્રુતિથી અવિરૂદ્ધ ઉપલાં બે
 શાસ્ત્ર મહાશ્વ દરવા એજ સાર છે. ૧૨

મૂલમ—નિર્દોષપૂર્ણગુણતા તત્તન્નહાસ્યે તયોઃ કૃતા ॥

ભોગમોક્ષફલે દાતું દક્તો દ્વાવપિ ચઘપિ ॥ ૧૩ ॥

ભોગઃ શિવેન મોક્ષસ્તુ વિષ્ણુના ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥

લોકેઽપિ યત્પશુર્મુદક્તે તન્ન ચચ્છતિ કદ્દિચિત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—ઉપર કહેલા શિવ અને વિષ્ણુને અનુક્રમે
 પાશુપત અને પાંચરાત્રમાં બંનેને નિર્દોષ અને પૂર્ણગુણ
 વાળા કહેલા છે. (આ બંને ભગવાનના શુભાવતાર છે)

તેથી શિવ અને વિષ્ણુ બન્ને ભોગ અને મોક્ષરૂપી કૃપાને આપવા સમર્થ છે, અર્થાત્ જો વહાલા ભક્તને ઈચ્છા થાય તો આપી શકે ખરા, પરંતુ સ્વતંત્રતાના વિષયપૂર્વક તેમના ગુણનો વિચાર કરતાં શિવજીથી ભોગ સિદ્ધ થાય છે, અને મોક્ષ તો વિષ્ણુથી સિદ્ધ થાય છે, એવો નિશ્ચય જ છે, કારણ કે જુઓ દોઢિકમાં પણ જે સ્વામીને ભોગવવાની વસ્તુ હોય છે, તે સેવકોથી ભોગવાતી નથી, અર્થાત્ સ્વામી સેવકોને સ્વભોગ્ય વસ્તુ કદાપિ આપતા નથી. અન્યત્ સર્વ આપે છે,

વિવેચન--શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે-પાશુપત શાસ્ત્રમાં શિવને નિર્દોષ અને પૂર્ણગુણવાળા વર્ણવ્યા છે. અને પંચરાત્રમાં વિષ્ણુને નિર્દોષ અને પૂર્ણગુણવાળા કહ્યા છે. અર્થાત્ બન્નેનું તે બે શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મપણાથી વર્ણન કર્યું છે. પણ એટલે જીવ તેને સંસારમાંથી છોડાવવા જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું તે પાશુપત શાસ્ત્ર કહેવાય--આમાં પાંચ અધ્યાય છે. કાર્ય, કારણ, યોગ, વિધિ, અને દુઃખાંત. કાર્ય જીવ છે તે પણ કહેવાય છે. કારણ પતિ ઇશ્વર કહેવાય છે. યોગ એટલે-પશુપતિ (શિવજી) માં ચિત્ત સમાધાન તે યોગ અને ત્રિકાળ સધ્યાદિક કર્મ તે વિધિ. અને દુઃખાંત એટલે મોક્ષ. આ પ્રમાણે પાશુપત શાસ્ત્રનો સાર છે.

પંચરાત્રમાં--વાશુદેવ નિરંજન જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. અને સંકર્ષણ પ્રધુક્ષ અને અનિરુદ્ધ એ સર્વ મળીને ચતુર્વ્યૂહ થાય છે.

મહાભારતના શાન્તિપર્વના ૩૫૦ માં અધ્યાયમાં કહે છે કે -
 વેદ, સાંખ્ય, યોગ, પંચરાત્ર અને પાશુપત આ પાંચ શાસ્ત્રના તાત્પર્ય-
 મૈત્ર્ય નારાયણ જ છે અર્થાત્ પાંચે શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય ભગવાન જ છે.
 અને પંચરાત્રને કહેનાર ભગવાન છે. અહીંમાં શંકા થાય કે
 ભગવાને કહ્યું ત્યારે વેદની માફક અલૌકિક કહેવાય? ત્યાં સમાધાન
 કરે છે કે. —

ભગવાને નારદજીના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશ કરીને તેમના મુખ-
 દ્વારા કહેવડાવ્યું છે. તેથી જીવ વિચારિત લૌકિક છે. આ પ્રમાણે
 ઉપરનાં પાંચે શાસ્ત્રોમાં સાંખ્ય-યોગમાં જીવની સ્વરૂપસ્થિતિને મોક્ષ-
 રૂપ કહેલી છે. અને પાશુપત અને પંચરાત્ર પ્રમાણે ચાલનારને શ્રીમ-
 દાચાર્ય મુળ શ્લોકમાં કહે છે કે ભોગ અને મોક્ષને શિવ અને વિષ્ણુ
 બન્ને આપી શકે છે પરંતુ તેમના ગુણનો વિચાર કરતાં જે મનુષ્ય
 શિવનું આરાધન કરે છે, તેને ધનાદિક મળે છે. અને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે.
 (શિવની ઉપાસનાથી ભોગાદિક મળે છે-મોક્ષ નથી મળતો.)

ભાગવત-અં ૮૮-૨, શિવ સંહાર કરવાની શક્તિવાળા છે.

* આ પાંચ શાસ્ત્રો યનાર મોક્ષ. સગુણ-રમત છે તેથી
 તેમનાથી ભગવાનનું મળી શકતો નથી, ભગવાનનું અલૌકિક છે. તે
 શ્રીકૃષ્ણથી જ મળે છે.

૧ શિવ જે કે પોતાના બકતોને ભોગ જેવી સાધારણ વસ્તુ
 ન આપે પરંતુ કેટલાક ધનાદિકની ઇચ્છાવાળા બકતોને તે ભોગ
 આપે છે. અને છેવટ તે અહંકારી અભિમાની બકતો થાય છે. શાંતિ-
 ચાલનારે આપે છે.

વિષ વિગેરેને લોકને માટે ધારણ કરનાર છે તથા પ્રદારના સાત્ત્વિકાદિ અંહારથી યુક્ત છે. આ શિવની પૂજાથી ભોગ વિગેરે ઐશ્વર્ય મળે છે. અને જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાને જ્ઞાન પણ મળે છે. ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्द्धनात् ॥ જેને જ્ઞાન કે ભોગની ઇચ્છા હોય તેણે શિવપાસના કરવી. અને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો વિષ્ણુની ઉપાસના કરવી, આ પ્રમાણે વેદ સંમત પુરાણથી સિદ્ધ જ છે કે ભોગ (ધન વિગેરે) ની ઇચ્છા હોય તો શિવની ઉપાસના કરવી. કારણકે શિવ ભોગાદિક ઐશ્વર્ય આપી શકે છે.

(વિષ્ણુની ઉપાસનાથી મોક્ષ મળે છે.)

વિષ્ણુ પ્રકૃતિથી પર છે, પુરુષ છે. સર્વને જોવાવાળા છે. અન્તર્યામિ રૂપ છે. તેને ભજનાર ભક્ત મુક્ત થાય છે. ભક્તોના દુઃખરૂપ જે ધનાદિ ભોગો તેને હરનાર છે. માટે તેમનું હરિ નામ આપેલું છે પોતાના સાત્ત્વિક ભક્તોને ધનાદિક ભોગ આપે તો ભા. ૧૦ સ્કં. ૧૦ અ. ૮૨ માં દહેવા પ્રમાણે ધનથી મદ ઉત્પન્ન થાય છે. અને મદ થયા પછી તેનો પાત થાય. એમાં નવાઈ નહિ. માટે પોતે લક્ષ્મી ભક્તોને આપતા નથી. પરંતુ જેના ઉપર અનુગ્રહ કરે છે. તેના દ્રવ્યને ધીમે ધીમે હરે છે* કારણ કે તેમ ક્યારેય તેની અહતા મમતા ન્યૂન થાય છે. એટલે મોક્ષ આપવો સુલભ પડે છે.

વળી કાષ્ટ પુરાણોમાં શિવ મોક્ષ આપે છે. વિષ્ણુ ભોગ પણ આપે છે. એવું દેખાયું છે. તે ખરું છે. કારણકે સામર્થ્યને લીધે આપવા સમર્થ છે. આ સામર્થ્ય ન હોય તો ઇશ્વરપણામાં દોષ આવે

મારે સમર્થ છે પરંતુ તે આપતા નથી તેના યોગ શાસ્ત્રદારજી ઉપર બતાવ્યા અને શ્રીમદ્દાપજીજી લૌકિકમુક્તિ નામે બતાવે છે.

લોકમાં સ્વામી જે પદાર્થનો ઉપયોગ કરે છે, તે પદાર્થ શોધકને હની આપતા નથી અથાત્ સ્વામી બોધ્ય વસ્તુ શોધકને મળતી નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં શિવ અનેક પ્રકારના ભોગને ત્યાગ કરી બરમાદિકને પારણ કરી મુક્તિનો જ અનુભવ કર્યા કરે છે તેથી સ્વોપયોગી મુક્તિ અન્યને આપતા નથી અને ભોગને ત્યાગ કરે છે તેથી તે ॥ ઇન્દ્રવાજા બાળને ભોગ આપે છે વિષ્ણુ સદા ભોગને ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ મદા અપેક્ષા વગરના રહે છે લક્ષ્મીની દરકાર કરતા નથી. પરંતુ લક્ષ્મીજી તેમના ચરણારવિન્દને છેડનાં નથી.

તેથી નિશ્ચય થયો કે શિવ નિરતર મોક્ષનો ઉપયોગ કરે છે, અને વિષ્ણુની પામેજ લક્ષ્મીજી રહે છે. તેથી ભોગનો અનુભવ તે જ કરે છે. તેથી બાળને અનુક્રમે શિવ મોક્ષને અને વિષ્ણુ ભોગને આપતા નથી પરંતુ શિવ ભોગને અને વિષ્ણુ મુક્તિને આપે છે.

યાદ રાખશો કે, શિવ અને વિષ્ણુ બન્ને સામંત્ર્યને લીધે ભોગ અને મોક્ષ આપી શકે છે. પરંતુ તે પુરાણ પુરુષોત્તમની આજ્ઞાથી જ આપી શકે છે. કારણ તે બન્ને કરતા તે શ્રેષ્ઠ છે. વિષ્ણુ સત્વગુણમુક્ત છે, તેથી જે વિષ્ણુ દ્વારા મોક્ષ મળે છે. તે સગુણ મુક્તિ કહેવાય છે પરંતુ શ્રીમદ્દાચાર્ય ચરણના વેદાન્ત નિચ્ચાગ પ્રમાણે નિર્ગુણ મુક્તિ તે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રથી જ થાય છે. કારણ કે

શ્રીમદ્ભજન સર્વરૂપેષુ ફલસિદ્ધય તથાપિ તુ ॥ આદિમૂર્તિઃ કૃષ્ણ ઇવ સંઘ્ય સાયુજ્યકામ્યયા ॥ નિર્ગુણા મુક્તિ રસ્માત દિ

તેમને વેદાદિકમાં પુરાણ પુરુષોત્તમ કહ્યા છે. મારે તેમનાથી જ નિર્ગુણ સર્વાનન્દ થાય છે. ખીજાં રૂપોની સેવાથી સગુણ સુક્તિ મળે છે. સત્વાત્ સંજાયતે જ્ઞાન' સત્વગુણથી જ્ઞાન થએલું હોવાથી, જ્ઞાનથી પણ સાત્વિક સુક્તિ થાય છે. મૂળ પુરુષોત્તમ સિવાય સર્વ દેવ સગુણ હોવાથી પૂર બગવાન સિવાય નિર્ગુણ સુક્તિ મળતી નથી. આ જ કારણથી ઉપર બતાવેલો જીવવિચારિત લૌકિક મોક્ષ તે ધ્રુવે કહેલો નહિ હોવાથી ભક્તિમાર્ગમાં તેનું ગ્રહણ કરેલું નથી મારે કોઈ ભક્તિ માર્ગીય ભક્ત આ લૌકિક શાસ્ત્રોક્ત મોક્ષમાં ભૂલથી ઇચ્છા કરે નહિ તેથી જ આ લૌકિક મોક્ષનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

વળી ભક્તિમાર્ગીય ભક્તને તો કર્મ, જ્ઞાન, વૈગમ્ય, યોગ વિગેરેથી જે ફળ થવાનાં હોય છે તે ફળ ભક્તિથી જ સિદ્ધ થાય છે. તેથી બગવાન કહે છે કે મારા ભક્તને મોક્ષની પણ ઇચ્છા હોતી નથી પરંતુ કેવલ ભક્તિને જ શ્રેષ્ઠ માની તેની ઇચ્છા રાખે છે. મારે ભક્તને બગવાનની સેવાને વારતે જોષતા પદાર્થો સાર શિવાદિકની ઉપાસના કરવી પડતી નથી, મારે કદાપિ ભક્તે કામના વિગેરે કોઈ પણ કારણથી અન્યાશ્રય ન કરવો, કારણ કે બગવાન ભક્તોનું હનિહત આપ્યા જ કરે છે. મારે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના ન કરવી તેમ અન્યાશ્રય પણ ન કરવો. ૧૪

હવે એમ શંકા થાય કે વિષ્ણુ પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, દ્રવ્ય વિગેરે ભોગ આપતા નથી, ત્યારે તેમની ભક્તને દુષ્પદ્મ જેવી કેમ કહી શકાય ? અને શિવજી મોક્ષ ન આપે ત્યારે તેમનું પારુપત શાસ્ત્ર મોક્ષ આપનારું એમ કેમ કહી શકાય ? આ શંકાના સમાધાન સાર નીચેનો શ્લોક આરબે છે,—

મૂલમ્—અતિપ્રિયાય તદપિ દીયતે ક્વચિદેવ હિ ॥

નિયતાર્થપ્રદાનેન તદીયત્વં તદાશ્રયઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—ક્રોધ વખતે પોતાના અતિશય વદાલા ભક્તને જ શિવ મોક્ષ આપે છે અને વિષ્ણુ ભોગ પણ આપે છે. અને નિયમ પૂર્વક ભોગ અને મોક્ષ આપે છે. તેથી તે દેવનું સેવકપણું અને તેનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન—જે ભક્ત શિવનો કે વિષ્ણુનો અત્યંત વદાશે છે, તે ભક્તને પોતાના ભોગવવાના પદાર્થો પણ આપે છે જેમકે શિવ-જીએ પોતાના ભોગવવા લાયક મોક્ષ મયદાનવને આપ્યો હતો અને ભગવાને પોતાને ભોગવવા લાયક ભોગ ઉપરિચર વસુને આપ્યો હતો. માટે ભોગ અને મોક્ષ આપવા બંને સમર્થ છે પરંતુ જે જડ વદાશે હોય છે તેને જ આપે છે. વળી જે ભગવદ્ભક્ત ન હોય તેને ભોગની ઇચ્છા થાય તો શિવની ઉપાસના કરે અને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો વિષ્ણુનું ભજન કરે અને ભગવદ્ભક્ત હોય અને તેને વિષ્ણુ ભગવાન પાસેથીજ બંને અર્થ સિદ્ધ કરવા હોય તો તેમના બહુ જ વદાલા થવ! સાર તેમનો સેવક થઈ તે ભગવાનનો જ આશ્રય કરવો.

મૂલમ્—પ્રત્યેકં સાધનં ચૈતદ્વિતીયાર્થે મહાન્ શ્રમઃ ॥

જીવાઃ સ્વભાવતો દુષ્ટા દોષાભાવાય સર્વદા ॥૧૬॥

શ્રવણાદિ તત્તઃ પ્રેમ્ણા સર્વં કાર્યં હિ સિદ્ધ્યપતિ ॥

મોક્ષસ્તુ સુલભો વિષ્ણોર્ભૈગથ શિવતસ્તથા ॥૧૭॥

અર્થ—ઉપર બતાવેલા બે સાધનોથી બન્ને પાસેથી ભોગ અને મોક્ષ ફળ મળે છે. પરંતુ વિષ્ણુને ભોગ આપવામાં અને શિવને મોક્ષ આપવામાં બન્નેને મોટો શ્રમ પડે છે. કારણ કે જીવ માત્ર સ્વભાવથીજ (એટલે દેવ, મનુષ્ય અને આસુરાદિકના ધર્મથી અથવા ભગવતસેવા રૂપી ફરજ નહિ અદા કરવાથી) દોષવાળા છે. માટે તે દોષના અભાવ સારું હોય તો શ્રીભાગવત શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું અને નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી, તેથી ભગવાનમાં પ્રેમ થાય છે. અને તેથી આ લોક અને પરલોક સંબંધી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. (માટે સર્વ વિચાર કરતાં એ જ સિદ્ધ થાય છે.) કે મોક્ષ તો વિષ્ણુથી સુલભ છે અને ભોગ શિવજીથી સુલભ છે.

વિવેચન—જો શિવ ભજન અને વિષ્ણુ ભજન રૂપી બન્ને સાધનો કરવામાં આવે તો કદાચ વખત વિષ્ણુ ભોગ આપે છે. અને શિવ મોક્ષ પણ આપે છે, પણ તે રક્ત પોતાના વહાલા ભક્તનેજ પોતાની ભોગવવાની વસ્તુઓ આપે છે કારણ કે શિવને મોક્ષ આપવામાં બહુજ મહેનત પડે છે. અને વિષ્ણુને ભોગ આપવામાં બહુજ મહેનત પડે છે. જો કે તેઓ ઉદાર છે તો પણ શ્રમને લીધે તે ફરકને આપતા નથી.

હવે શ્રમ પરવાનું કારણ કહે છે—જીવે સ્વભાવથી દુષ્ટ હોય છે. એક રીતે વિચાર કરતાં જીવ અહમ્મો અંશ હોવાથી અને અિદંશ યુક્ત હોવાથી સ્વરૂપથી પવિત્ર છે, તોપણ, તે જીવ દેવ,

મનુષ્ય ને આશુર ત્રિગેરે યોગના આચારથી આ સંસારમાં અવિ-
ધાનાં કષાય પર્વને લીધે અને દામ અને દર્પને લીધે જે વાસના
ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી જીવ દુષ્ટિત થાય છે. તે વાસના જ દોષરૂપ
છે. હવે જ્યારે તેમના સ્વભાવ બદલાય ત્યારે દોષ દૂર થાય
અને જ્યારે નિર્દોષ જીવ થાય ત્યારે જ તેમને મોક્ષ આપી
શકાય. આ પ્રમાણે શિવ અને વિષ્ણુને જીવોના સ્વભાવ
બદલવામાં બહુ જ શ્રમ પડે છે.

ક.રજી બીજું—મત્સ્યપુરાણ—કલ્પ ચાર પ્રકારના છે. ૧
સંકીર્ણ ૨—તામસ ૩—રાજસ ૪—સાત્ત્વિક આ ચાર પ્રકારના કલ્પમાં
અનુક્રમે સંકીર્ણમાં સરસ્વતી અને પિતૃ, તામસમાં શિવ અને અગ્નિ,
રાજસમાં બ્રહ્મા, અને સાત્ત્વિકમાં હરિનું આદ્યાત્મ ચામે છે. હવે
જ્યાર કરવાનો કે સાત્ત્વિક કલ્પમાં ભક્તને મોક્ષ આપવો હોય તો
ભક્તનો સત્વગુણ દૂર કરી મોક્ષ મહેલાઈથી આપી શકાય. પરંતુ
વિષ્ણુને ભોગ આપવો હોય તો નથી આપી શકાતો, કારણ કે
સાત્ત્વિક ભક્તનો સત્વગુણ કાયમ રાખવો અને રાગીગુણ અને તામ-
સગુણને બામક ભોગ આપવો એ વિષ્ણુને બહુ જ શ્રમ પડે છે.
હવે શિવજીનો ભક્ત તામન કે રાજસ હોય તે તામન કે રાજસ
ગુણનો નાશ કરી નિર્ગુણ મોક્ષ આપવો એ પણ શિવજીને બહુ જ
મહેનત પડ્યા વગર રહેશે નહિ. માટે શિવ તામસ ભક્તને ભોગ
આપે છે. કારણ ભોગ આપવામાં તેમને ભક્તનો રાજસ કે તામસ

*૧ અહરવરૂપનું અધાન. ૨ ઇન્દ્રિયાધ્યાસ. ૩ પ્રાણાધ્યાસ. ૪
અન્તઃકરણાધ્યાસ. ૫ દેહાધ્યાસ. આ પાંચ પ્રકારની અવિધાથી જીવને
સંસારમાં આવી બંધન થાય છે.

ગુણ ફેરવે પડતો નથી સારાંશ કે સાત્વિક કલ્પમાં હરિનું
માહાત્મ્ય હોવાથી પોતાના ભક્તોને નિર્ગુણ મોક્ષ આપે છે.
પરંતુ રાજસ અને તામસ ગુણને લાયક ભોગ આપતાં બહુ
જ શ્રમ પડે છે, કારણ કે પોતાને પ્રિય હોવાથી સાત્વિક
ગુણ કાયમ રાખવો પડે છે, અને તામસ કલ્પમાં શિવનું
માહાત્મ્ય હોવાથી તે પોતાના ભક્તને નિર્ગુણ મોક્ષ આપતાં
તેમનો તામસ અને રાજસ સ્વભાવ બદલવો પડે છે તેથી
તેમને બહુ જ શ્રમ પડે છે.

ઉપર બતાવેલા સ્વભાવોના દોષો દૂર કરવા સારું હમેશાં શ્રવણ,
કીર્તન, વિગેરે કરવાં. આ શિવ કે વિષ્ણુનું શ્રવણ, કીર્તન કરવાથી
શિવ પાસેથી ભોગરૂપી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. અને વિષ્ણુ પાસેથી
મોક્ષરૂપી કાર્ય સુખમ થાય છે.

શ્રીદેવકીનદ્ય કહે છે કે શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે કરવાથી
દોષ નિવૃત્ત થાય છે. અને દોષ નિવૃત્ત થવાથી પ્રભુમાં સ્નેહ થાય છે.
અને આ સ્નેહથી મોક્ષ અને તેનાથી પણ શ્રેષ્ઠ પ્રભુની ભક્તિરૂપી
સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. માટે જીવે પ્રભુની સેવારૂપી સ્વધર્મ
પાળતા નથી તેથી દોષરૂપ થાય છે. માટે હમેશાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની
સેવારૂપી પોતાનો ધર્મ પાલી નિર્દોષ થવું જોઈએ. ૧૭

મૂલમ્—સમર્પણેનાત્મનો હિ તદીયત્ત્વં ભવેદ્ધ્રુવમ્ ॥

અતદીયતયા ચાપિ કેવલથેત્ સમાશ્રિતઃ ॥૧૮॥

અર્થઃ—પોતાના આત્મા વિગેરે સર્વ ધન દ્રવ્ય,
ધૂર, સ્ત્રી, પુત્ર આદિ વસ્તુઓનું સંમર્પણ કરવાથી નહીં

હવને તેનાપણું (તદીયપણું) થાય છે તદ્દાગ અને જો તે દેવપણું ન થાય તો પણ તેમનો આશ્રય તો હોદવો નહિ. (કારણ કેવળ આશ્રય રાખવાથી પણ સારી ગતિ થાય છે)

વિવેચન—આત્મસમર્પણ—જો વસ્તુ પોતાની છે. એવું જોતી અંદર માઈ અને હુંપણું દેખાતું હોય તે સર્વ પ્રજાને અર્પણ કરી દેવું. અને હંમેશાં યાદ કરવું કે આ સર્વ વસ્તુ પ્રજાની છે, મારું તેમાં કશુંપણું નથી, દેહ પણ તેમનો છે આવી બાવના રાખવાથી હવટેજોતી હૃદયમય સુદ્ધિ થશે કે હું પણ ભગવાનનો જ (દાસ) છું આવી બાવના યવાથી ભગવદીપણું થાય છે.

આત્મસમર્પણ સિદ્ધ કરવા માર પ્રથમ અવળ, પછી કીર્તન, સ્મરણ, પાદસંવત, પૂજન, વદન એટલે નમસ્કાર, દાસ્ય-મક્તિ, પછી સખ્યમક્તિ, આ સર્વ એક પછી એક કરવાથી હવટે આત્મનિવેદન સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે ભગવદીય થાય છે આ આત્મસમર્પણ સિદ્ધ ન થયું હોય અને ભગવદીય ન થયાયું હોય તોપણ શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે, આશ્રય ફક્ત રાખવો જ. અને પ્રજા માઈ શરણ છે, એવી બાવના રાખવી કારણ તેનાથી ભગવદીપણું થશે. ગી. ૯-૪૨.

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य योऽपि स्युः पापयोनयः ॥

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

અર્થ —મારો આશ્રય કરનાર સર્વે પણ એક ગતિને પામે છે.

મૂલમ્—તદાશ્રયતદોયત્વબુદ્ધયૈ કિંચિત્ સમાચરેત્ ॥

સ્વધર્મમનુતિષ્ઠન્ વૈ ભારદ્વૈગુણ્યમન્યથા ॥ ૧૨ ॥

અર્થઃ—ભગવાનનો આશ્રય અને ભગવદીયપણું જાણવા સારૂ પોતપોતાના વર્ણશ્રમનું આચરણ રાખીને શ્રી-આચાર્ય ચરણ દ્વારા શરણારૂપી સાધન સારી રીતે કરવું અને જો વર્ણશ્રમ ધર્મ ન પાળે તો નહીં જમણો ભાર પડે છે, અર્થાત્ જમણો અધર્મ થાય છે.

વિવેચન—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે (તદોયપણું) ભગવદીયપણું મેળવવા સારૂ શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે કરીને ભગવાનનો આશ્રય કરવો, અર્થાત્ તેમને ચરણે જવું જોઈએ, શરણથી જ સર્વ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

વળી વર્ણશ્રમ ધર્મ પણ અવશ્ય પાળવો, અને શ્રવણાદિક કરવાં, જો વર્ણશ્રમ ધર્મ પાળવામાં ન આવે અને ફક્ત શ્રવણાદિક એકલાં જ કરવામાં આવે તો તેનો ઉદ્ધાર કરવામાં પ્રભુને બહુ જ મમ પડે છે, કેમકે જે પ્રકારનો ભાર થાય છે.

૧ વર્ણશ્રમધર્મનું આચરણ ન કરે તો દોષિત થાય.

૨ દોષથી દુષ્ટ સ્વભાવ થઈ જાય છે, તેને બદલવામાં બહુ જ ભાર થાય છે. આ બેવડા ભારથી ફળમાં વિલંબ થાય છે.

આ ખાલબોધ અંતની અંદર પાંચ વિષય કહ્યા છે. ૧ વૈદિક. ૨ સાંખ્ય, ૩ યોગ. ૪ પાશુપત ૫ વૈષ્ણવ. તે આમળના ફાંદાથી રૂંધેલ માલુમ પડશે.

મૂલમ-इत्येवं कथितं सर्वं नैतज्ज्ञाने भ्रमः पुनः ॥

અર્થઃ—આ પ્રમાણે સર્વ અન્ય સિદ્ધાન્તોનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેનું જ્ઞાન થયે તો કોઈ પણ પ્રકારનો ભ્રમ થયે નહિ.
પુરુષાર્થચાર.

(અલૌકિક) ઇન્દ્ર વિચારિત. — (લૌકિક) જીવ વિચારિત.

ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, [આ ચારે પુરુષાર્થો વેદની અંદર] [સાધ્ય સાધન સાથે કહેલા છે]	ધર્મ - અર્થ - કામ ધર્મશાસ્ત્રી, અર્થશાસ્ત્રી, કામશાસ્ત્રી સિદ્ધ થાય છે.
---	---

મોક્ષ

સ્વતોમોક્ષ

પરતોમોક્ષ

૧ સાંખ્યશાસ્ત્રી ૨ યોગશાસ્ત્રી શિવથી-વિષ્ણુથી

૧ સાંખ્યશાસ્ત્ર કહે છે કે સર્વ અજ્ઞા મોક્ષ આપતા નથી. અનાત્મ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો અર્થાત (કારણ દીકરા વાંચો.) શિવ અને અહંતામભતાનો નાશ કરી જીવન્યારે વિષ્ણુ અનુક્રમે પાશુપત અને પંચ-આત્મજ્ઞાનના નિષ્કાષાળે થાય ત્યારે જ જિગેરે શાસ્ત્રોને રચનાર છે. જીવ મોક્ષ દેશને પામે છે. જીવ જ શિવ અને વિષ્ણુરૂપે પ્રગટ

૨ યોગશાસ્ત્ર કહે છે કે હું કંઈ કરતો થએના છે તેથી ઉપવા એ શાસ્ત્રમાં નથી, એમ મનવડે ત્યાગ કરવો તેમને બ્રહ્મપણું કહેલા છે.

અને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, દ્યાન, ધારણા,

શક્તિથી ભોગ અને મોક્ષ સમાધિ, આ આઠ અંગ કરવાં અને આપવા અન્તે સમર્થ છે. પરંતુ તેનાથી યોગ સિદ્ધિ થશે તો કૃતાર્થ પોતાને વાપરવાની વસ્તુ હોવાથી થશે. વડાલા બકનસિવાય ચિર મોક્ષ અને

આ શિવ અને વિષ્ણુ પુરાણ પુરુષો વિષ્ણુ ભોગને આપતા નથી. શ્રી રામના ગુણાવતાર હોવાથી પુરુષોત્તમ સ્વભાવથી દુષ્ટ હોય છે તેથી ચિત્તને તે દ્વારા કળા અપાને છે. પરમા મોક્ષ આપવામાં અને વિષ્ણુને ભોગ નન્દ તો શ્રીકૃષ્ણથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. આપવામાં બહુજ શ્રમ પડે છે.

પરમપુણ્યમકંઠ કંઈ પણ કામના સિવાય ભક્તિ કરે છે, આ ભક્તિને મોક્ષની પણ હચ્છા હોતી નથી, પ્રભુ સાયુજ્ય-સુકૃત આપે છે. પણ આ ભક્ત પ્રભુમક્તિ સિવાય કંઈ પણ શ્રેષ્ઠ નથી એમ માની તેનો સ્વીકાર કરતો નથી. (મહાસેવક વિના) આ જ ભક્તમાં કક્ષા રૂપ છે.

વિભૂતિનું યજન કરનારને પ્રભુ તે તે દેવોદ્વારા તેમની કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. પરંતુ પરમાત્મનંદ તો શ્રી કૃષ્ણ પોતે જ આપે છે.

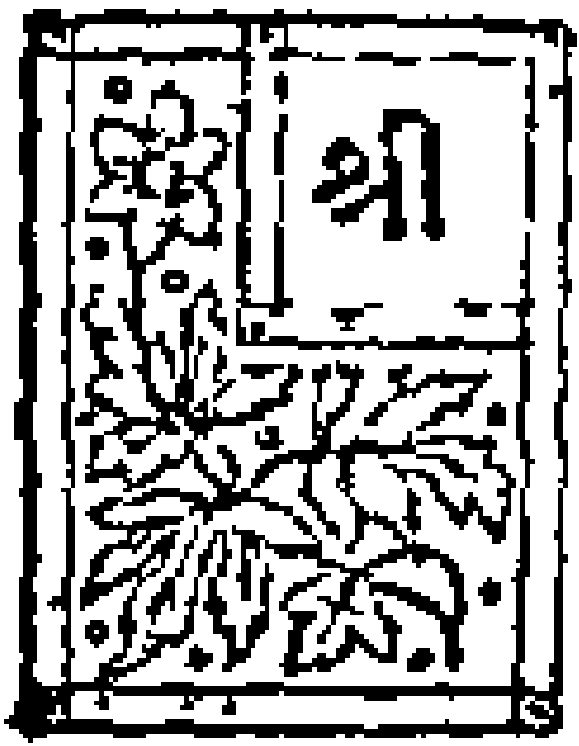
આ ગ્રંથમાં કહેલા પુરુષાર્થો મર્યાદિત છે, પુણ્યમાર્ગીય પુરુષાર્થનું વર્ણન આગળ આવશે.

इति श्रीमद्ब्रह्माचार्य विरचित बालबोध संपूर्ण

॥ नमः श्रीकृष्णाय ॥

श्री सिद्धान्तमुक्तावली.

सिद्धान्तैकविचारचारुचटुर्ला दत्वा मुधुन्युपमाम्
छोलास्वादलघौ कथं भगवतः स्यातां तदादेशिनीम् ॥
नानाशास्त्रचयां चकार चतुरः सिद्धान्तमुक्तावलीम् ।
जैत्रो वै जयतात् सतां स शरणो वदान्यवेद्यो विशुः ॥
(ची० इ०)

મહાપ્રભુજી બાલબોધ અન્વની અંદર અન્ય
મતાદિકતું દિગ્દર્શન કરાવી સ્વમતનુ દર્શન
કરાવાની ઇચ્છાથી પોતે સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી
નામનો અન્ય પ્રારંભે છે. આ ગ્રંથમાં સેવા,
અક્ષરબ્રહ્મ, જગત્, પરબ્રહ્મ અને મર્યાદાનું

સ્વરૂપ વિગેરે વિષયોનું મયાર્થિત વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, આ
ઉપરના વિષયોની દૃઢતા સાર શ્રીમહાપ્રભુજી ગંગાજીનું દૃષ્ટાન્ત મેળો
છે. આ ગ્રંથ સહેલાઈથી વાંચકવૃન્દ સમજી શકશે. આ ગ્રંથ ઉપર
શ્રી પુરુષોત્તમજી તથા શ્રી કલ્યાણુરાવજી વિગેરે મહારાજાશ્રીઓની સંસ્કૃત
દીક્ષા, રીપણો છે તે સર્વેનો આશય વિવેચનમાં દર્શાવવામાં આવશે.
હવે શ્રીમહાપ્રભુજી મગલાચરણ પૂર્વક સ્વમાર્ગના સિદ્ધાન્ત દર્શાવવા
શરૂ કરે છે.

મૂલમ્—નત્વા હરિં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વસિદ્ધાન્તવિનિશ્ચયમ્ ॥

કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા માનસી સા પરા મતા ॥ ૧ ॥

અર્થ—(પાપને હરણ કરનાર) શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને પોતાના એટલે સ્વમાર્ગના સિદ્ધાન્તના નિશ્ચયને સારી રીતે (વિચાર કરીને) કહું છું—(હવે સિદ્ધાન્ત કહે છે.) શ્રીકૃષ્ણસેવા હંમેશાં કરવી, આ સેવામાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે.

વિવેચન—શ્રીમહાપ્રભુજીના વાક્યની રચના એવી છે કે વાંચનારને તેના શબ્દમાં રહેલા ગૂઢાર્થથી જ સારા સિદ્ધાન્તોત્તરુ બાન થઈ જાય છે, જુઓ કે આ તૃતીય અંકમાં પણ નત્વા (પ્રણામ કરીને) એવો શબ્દ મુકવામાં આવ્યો છે, તે સ્વમાર્ગમાં પ્રણામ સિવાય ભગવાનને ભજવામાં કંઈ પણ સાધન નથી, એવું સૂચવી આપે છે.

પોતાના સિદ્ધાન્તનો નિશ્ચય સારી રીતે વેદની અંદર વિચાર કરીને કહે છે તેથી અન્ય મતના સંદેહનું નિરાકરણ આ અંકથી થઈ જશે.

હવે સ્વસિદ્ધાન્ત દર્શાવતાં શ્રી મહાપ્રભુજી લખે છે કે—“શ્રીકૃષ્ણસેવા હંમેશાં કરવી. એક સામાન્ય નિયમ એવો છે કે પરમ રૂપ અને પોતાના જીવનના સાદ્યરૂપ મુખ્ય કર્તવ્ય એ પ્રથમ આદરવું જોઈએ. શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ જણાવે છે કે આ જગત

તમા સર્વે જીવો પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સદન્ન દાસ છે, પ્રશુના સેવક છે. માટે તેમણે હંમેશાં સેવા કરતી એ એમનો સદન્ન ધર્મ છે. અને આ સેવાથી જ સર્વ વસ્તુ કરતાં ઉત્તમ પરમાનન્દમય વસ્તુ કે જે પરમકૃપા રૂપ છે, તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ સર્વદા પ્રાપ્ત થાય છે, શ્વહાએ પણ વેદનો ત્રણ વખત તપાસ કર્યો અને સારાંશ બોળી કાઢ્યો કે ભગવાનમાં પ્રેમ થાય એજ મનુષ્યનું મુખ્ય દર્તવ્ય છે, અને પ્રેમ તે તેમની સેવાથી જ થાય છે, (સ્કંધ ૨-૨ ૬૪ ભાગવત.) ઉદ્ભવજને પણ ભગવાનથી પ્રુલાસો મળ્યો હતો કે આ દુનિયામાં બહુ જ પ્રકારના મતો છે, પરંતુ તેમાં આનંદ બહુ જ થોડો હોય છે, હે સખ્ય! જે ચારે તરફથી અર્પણાં રહિત સદા મારામાં જ જીવાત્માને અર્પણ કરી રહેલા છે તેઓને પરમાનન્દ મળે છે.⁴ આ ઉપરથી સિદ્ધ જ થાય છે કે ભક્તિ એજ મુખ્ય દર્તવ્ય છે, એજ પુરુષાર્થ છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા ગેતે પુરુષાર્થ રૂપ હોવાથી પૂર્ણદશાને પામેલા બનેલો પણ સેવા શીવાય કોઈ પણ વસ્તુથી ઇચ્છા કરતા નથી. ૧

આ સેવા બે પ્રકારની છે, એક રૂબરૂ સેવા અને બીજી સાધન રૂપ સેવા, તેમાં રૂબરૂ માનસી સેવા એ મુખ્ય છે, અને બીજી તત્તુજ્ઞ અને વિતત્તુજ્ઞ આ બે પ્રકારની સેવા એ અવાન્તર રૂબરૂ છે. આ બે પ્રકારની સેવા હંમેશાં કરવામાં આવે તોજ માનસી

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે, એ વિષય તૃતીય શ્લોકમાં આપેલો છે.
 ૪ ભાગવત સ્કંધ ૧૧ અ. ૧૪. ૧ જુઓ, ભાગવત સ્કંધ ૩ અ. ૨૯ શ્લો. ૧૨.

૧ નેચ્છન્તિ સેવયા પુર્ણાઃ સાલોચયાદિચતુષ્ટયમ્.

સેવા સિદ્ધ થાય છે. સાધનરૂપ સેવા સિવાય કશીસેવા સિદ્ધ થતી નથી. પ્રેમરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થયા પછી ભક્તને કોઈ પણ ઉપ-દેશની જરૂર રહેતી નથી. અને વ્રજભક્તની માફક કૃતાર્થ થઈ જાય છે.* સારાંથ એ જ કે પ્રથમ તનુજા વિત્તજા સેવા કરવી, તેનાથી માનસી સેવા જે ઉત્તમ રૂપ છે, તે સિદ્ધ થાય છે.

આ બીજા શ્લોકમાં માનસી સેવાનું લક્ષણ અને સાધન સેવાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે--

મૂલમ્—ચેતસ્તત્પ્રવળં સેવા તત્સિદ્ધયૈ તનુવિત્તજા ॥

તતઃ સંસારદુઃખસ્ય નિવૃત્તિર્બ્રહ્મવોચનમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—શ્રીકૃષ્ણની અંદર મન એકતાન થઈ રહે તેને માનસી સેવા કહેવાય છે, આ માનસી સેવાની સિદ્ધિ માટે તનુજા અને વિત્તજા સેવા સાધનરૂપ છે, આ સાધનરૂપ સેવાથી અહંતા મમતાત્મક સંસારના દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે, અને બ્રહ્મનો બોધ થાય છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં પ્રથમ માનસી સેવાનું લક્ષણ કહે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્ત રહે અને તેમને તામે થઈ તેમનામાં જ અખંડ પરોવાઈને રહે બીજા પદાર્થ ઉપર કંઈ પણ ધ્યાનાંશ ન રહે ત્યારે માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ એમ માનવું. જેમકે ગોપીજનો પ્રભુમાં એકતાન થઈ રહ્યાં પછી તેમને દેહ, સર્ગ, આલોક કે પરલોક વિગેરેનું જ્ઞાન રહ્યું ન હતું.

આ માનસી સેવાની સિદ્ધિ પ્રથમ તનુજા એટલે દેહથી

થતી સેવા અને વિત્તળ એટલે દ્રવ્યથી થતી સેવા અવશ્ય કરી જોઈએ, આ સાધનરૂપ ખન્ને સેવાઓ કયાં શિવાય કેવળ માનસી સિદ્ધ થતી નથી, માટે પ્રથમ માનસી સેવા સાર પ્રયત્ન ન કરતાં સાધન સેવાનો આરંભ કરવો ઉચિત છે.

તત્તુળસેવા—અર્ચનું કીર્તન વિગેરે સ્તોત્રની અંદર તત્તુળ સેવાનાં લક્ષણ શાસ્ત્રોમાં બતાવે છે કે, પ્રભુનાં ચરિત્ર સાંભળવાં, તેનું કીર્તન કરવું, પછી તે ચરિત્રોનું મનન કરવું. પાદસેવન કરવું શ્રીસ્વરૂપ સેવામાં સમગ્ર અંગની હિંદ્રિયો પ્રભુસેવામાં રોકવી. આ સેવા તે વિત્તળ સેવા કરતાં ઉત્તમ કહેવાય છે, અને તેનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે.

વિત્તળસેવા—પ્રભુમાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીવિકૃત્તેશ પ્રભુ કહે છે કે દ્રવ્ય આપીને નોકર પાસે સેવા કરાવવી અને પોતે પણ કરવી, પરંતુ આ વિત્તળ સેવા કેવળ નોકર પાસે કરાવે અને પોતે જરા પણ સેવામાં મન ન રાખતાં ઉદાસ રહે તો તે વિત્તળ સેવા યોગ્ય ગણાતી નથી, કારણ વિત્તળ સેવા તત્તુળ સેવાથી સંયુક્ત હોય તો જ શ્રેય મળે છે.

આ બે સાધનસેવા કરનાર ભક્તને માનસી સેવા રૂપી પરમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા પહેલાં અપાન્તર જ્ઞાન મળે છે તે ઉત્તરાર્ધથી કહે છે— કે અહંતા મમતાત્મક સંસાર કે જ્યાં હું અને આ માઈ એવું અજ્ઞાન હોવાથી દુઃખ રૂપ છે, આ સંસારથી દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે. સંસાર દુઃખની નિવૃત્તિથી અહંતા મમતા નાશ પામતાં સ્થોળોમાં કહે છે કે બ્રહ્મનો બોધ થાય છે, અર્થાત્ આ પ્રપંચ (જગત) માં બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ ભકિતવર્દિનીમાં કહે છે કે,

સેવામાં તત્પર રહેવાથી ભગવાનમાં સ્નેહ થાય છે, પછી પ્રભુમાં આ સંકિત થાય છે, અને છેવટે પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે, અને કૃતાર્થ થાય છે. આ પ્રમાણે સાધન સેવાથી અવાન્તર ક્ષણ મળે છે, મારે પ્રથમ સાધન સેવા કરવી, એ મહાન્ સિદ્ધાન્ત છે. ॥ ૨ ॥

શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।

અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સર્વ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥ ૧ ॥

કરૌ હરેર્મંદિરમાર્જનાદિષુ શાવૌ કરૌ નો કુહ્તઃ સપર્યામ્ ॥ ૨

અક્ષરબ્રહ્મતું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

મૂલમ્—પરં બ્રહ્મ તુ કૃષ્ણો હિ સચ્ચિદાનન્દકં વૃદ્ધત્ ॥

દ્વિરૂપં તદ્દિ સર્વં સ્યાદેકં તસ્માદ્વિલક્ષણમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—શ્રુતિ સ્મૃતિ ત્રિગેરે શાસ્ત્રોમાં શ્રીકૃષ્ણને જ પૂર્ણાનંદ પરબ્રહ્મ કહેલા છે, અને સત્—ચિદ્ અને આનંદ જેમાં થોડાં છે એવું અક્ષરબ્રહ્મ છે, અને આ અક્ષરબ્રહ્મ તે બે પ્રકારનું છે, એક જગદ્સ્વરૂપ અને બીજું તેથી વિલક્ષણુ એટલે જ્ઞાની લોકોને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચનઃ—પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે. અને તે અક્ષરબ્રહ્મથી શ્રેષ્ઠ છે.

શ્રીકૃષ્ણ એ પરબ્રહ્મ છે, તે જ પૂર્ણાનંદ છે, અર્થાત્ તેમના આનંદની ગણતરી નથી, એવો બધાં શાસ્ત્રોનો મત છે. મૂળ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ શબ્દ લખ્યો છે તેજ સચવી આપે છે કે કૃષ્ણ એ બૃહાચક

છે, જ એ આનંદવાચક છે, આ બે શબ્દો મળી સદાનંદ—સમ્યક્આનંદ પરબ્રહ્મ વિગેરે શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એવો અર્થ થાય છે. ભાગવતમાં પણ કહે છે કે “કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન્ સ્વયમ્” જેને યશોદાજીએ લોક લોકાંચ્યાં છે તે શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે. ગીતાજીના ૧૫ મા અધ્યાયના ૧૮ મા શ્લોકમાં પણ કહ્યું છે કે:—“અક્ષરબ્રહ્મ અપિ ચોત્તમઃ” અક્ષરબ્રહ્મથી પણ ઉત્તમ હું. શ્રુતિમાં શ્રી વિદ્યેશ્વર પ્રભુ પણ કહે છે કે અક્ષરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમનું ધામ છે, અક્ષરબ્રહ્મનો આનંદ ગણી શકાય એવો હોવાથી પુરુષોત્તમના અગણિત આનંદ આગળ તે ન્યૂન છે.

પ્રપંચ અક્ષરબ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયો છે. આ પ્રપંચ “જગત્” બ્રહ્મરૂપ છે—સ્વ છે. જગત્ના જડ પદાર્થોમાં સદંત્ય રહેતો છે. જીવમાં સદંત્ય અને ચિદંત્ય બે ધર્મો રહેલા છે, અને અંતર્યામિમાં ત્રણ ધર્મો છે, મારે જ આ જગત્ અક્ષરબ્રહ્મનું જ કાર્ય છે એનું સ્પષ્ટ છે, બીજું અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાનીએને પરમ સ્થાન રૂપ છે, ઉપાસના યોગ્ય છે અને ભક્તોને પુરાણ પુરુષોત્તમનું ધામ છે. ગીતામાં પણ કહેલું છે કે:—તદ્દામ પરમે સમ । અક્ષરબ્રહ્મ એ મારું પરમ ધામ છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—તદક્ષરે પરમે ધ્યેયમન । તે પરબ્રહ્મ અક્ષરબ્રહ્મમાં વ્યાપ્ત થઈ રહે છે વિગેરે પ્રમાણોથી ભક્તને પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું ધામ લાગે છે. સારાંશ કે શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે, અક્ષરબ્રહ્મ કરતાં અતીત છે, અક્ષર બ્રહ્મ એ જગત્નું કારણ છે, અને તેનું બીજું સ્વરૂપ પુરુષોત્તમ સ્થાન છે. જાનીને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. ઠ

મૂલમ્—અપર તત્ર પૂર્વસ્મિન્ વાદિનો વહુધા જગુઃ ।

માયિકં સગુણં કાર્યં સ્વતંત્રં ચેતિ નૈકથા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—આ અક્ષરબ્રહ્મના પ્રપંચ (જગત્) ને વેદ-

મતથી બીજા મતોમાં બહુ બહુ પ્રકારોથી વર્ણવે છે. કેઈ મતવાળા (માયાવાદી) માયિક કહે છે. કેઈ (સાંખ્ય) શુણોત્તુ કાર્ય છે, એમ કહે છે. કેઈ (નૈયાયિક) ઇન્ધરનું કાર્ય છે એમ કહે છે. કેઈ (મીમાંસક) સ્વતંત્ર એટલે આવું ને આવું જગત્ પ્રથમથી જ છે, એવું કહે છે અને આ શિવાયના બીજા કેટલાક મતો છે. તે પોતાની મરજી મુજબ વર્ણવે છે.

વિવેચન-—ગયા શ્લોકમાં અક્ષરબ્રહ્મનાં બે સ્વરૂપ કહ્યાં. તેમાં જે આ જગદ્ગરૂપે રહેલું તેમાં ધણા મતભેદ છે. જોકે આ મતોના કેવા વિચારો છે તે સંપૂર્ણ દર્શાવવાથી ગ્રંથ મોટો થાય, તેથી આપણા વિચારનું જ શ્રુતિપ્રમાણથી પ્રતિપાદન કરવાથી બીજા મતોનું ખંડન થઈ જશે.

વેદનો સિદ્ધાન્ત એવો છે કે—આ સર્વ જગત્ બ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયેલું છે. બ્રહ્મમય છે. તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં કહે છે—કે જેનાથી આ પ્રાણી માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, હિત્વન્ થયેલાં જેનાથી જીવે છે. અને જેનામાં અન્તે પ્રવેશ કરે છે. તે બ્રહ્મ છે. છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ જે આ કંઈ છે તે સત્ય છે. એમ પ્રાચીન ઋષિઓ કહે છે. “આત્મો રૂપ આ જગત્ બ્રહ્મે ઉત્પન્ન કર્યું છે.” “આ સધળું પરબ્રહ્મ સંમધી છે” “સર્વે બ્રહ્મ હૃદં વ્રહ્મ” “સધળું આ જગત્ બ્રહ્મરૂપ છે” વિગેરે અનેક વેદના પ્રમાણથી સિદ્ધ જ થાય છે કે આ જગત્ (અક્ષર) બ્રહ્મનું કાર્ય છે, અર્થાત્ આ સધળું જગત્ સત્ય છે. બ્રહ્મરૂપ છે, બ્રહ્મમાંથી પ્રગટ થયેલું છે. બ્રહ્મથી જ દેરાયેલું છે અને ઉત્પત્તે બ્રહ્મમાં જ તેનો લય થાય છે જગત્ સત્ય છે. પરંતુ સંસાર અસત્ય છે, મિથ્યા છે, અહંતા-મમતારૂપ છે, મોહક છે, તેથી જાગૃતા કરતાં

એટલે જગદ્ગુપ છે, એમ શ્રુતિનો મત છે. જેમ ગંગાજીનું એક સ્વરૂપ જળરૂપે છે અને બીજું સ્વરૂપ માહાદેવવાળું તીર્થરૂપે છે. તે મર્યાદામાર્ગના પ્રકારથી સેવા કરનાર મનુષ્યોને ભોગ-મોક્ષ આપનાર છે. તેવી રીતે અક્ષરબ્રહ્મનાં પણ બે સ્વરૂપ છે. એક જગદ્ગુપે અને બીજું જ્ઞાનીને સેવવા યોગ્ય.

વિવેચન--ગંગાજીના દૃષ્ટાન્તથી એમ સમજવાનું છે કે-ગંગા-જીનાં બે સ્વરૂપ. એક ૧ વરસાદ આવ્યાથી જેમાં વૃદ્ધિ થાય અને તાપથી જેમાં ઘટ્ટી જાય એવું જળરૂપે આધિભૌતિક સ્વરૂપ રહેલું છે. ૨, બીજું તીર્થરૂપ છે. તેને આધ્યાત્મિક કહે છે, આ તીર્થરૂપ ગંગા-જીનું સ્વરૂપ મર્યાદામાર્ગની વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરનારને ભોગ અને મોક્ષ આપે છે.

હવે આપણે વિચાર કરીએ કે પહેલા દૃષ્ટાન્તને અનુસરતું અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જગત્ છે, કેમકે ગંગાજીમાં જેમ જળ વૃદ્ધિ પામે છે. ને ઓછું થાય છે તેમ જગતમાં પણ (આવિર્ભાવ-તિરોભાવથી) વૃદ્ધિ પામે છે ને ઓછું પણ થાય છે. માટે અક્ષરબ્રહ્મનું એક સ્વરૂપ જગત્ છે, તે તો નક્કી સમજાયું.

હવે બીજું તીર્થરૂપ છે તેને જેમ મર્યાદામાર્ગીય પ્રકારથી સેવે છે અને ભોગ અને મોક્ષ મેળવે છે. તેવી રીતે અક્ષરબ્રહ્મના બીજા સ્વરૂપની જ્ઞાનીઓ ઉપાસના કરે છે, અને તેમાં જ લય થાય છે આ દૃષ્ટાન્ત પણ મળી રહ્યું.

સામાન્ય નિયમ એવો છે કે-ગંગાજીનું જળ સો જસો ગાઉ ઉપર ઘઉં જઈ સ્નાન કરવામાં ફળ નથી અને જે સાક્ષાત્ ગંગાજીના પ્રવાહની અંદર સ્નાન થાય છે તેજ ફળ આપે છે, જો કે સો જસો ગાઉ ઉપર

સહ મણેશુ જગ મંગાજીનું જ છે, છતાં દગથી જૂદું માલૂમ પડે છે. તેથી રીતે અક્ષરવક્ત્રના જગતસ્વરૂપની કોઈ ઉપાસના કરતું નથી, પરંતુ અક્ષરવક્ત્રની જ ઉપાસના માનીએા કરે છે. આ પ્રમાણે અક્ષરવક્ત્રનાં બે સ્વરૂપ છે, એમ સારી રીતે સમજાયું. ૬

ઉપલા શ્લોકમાં મંગાજીના આધિભૌતિક દૃષ્ટાંતથી જગતનું સ્વરૂપ બતાવી અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટાંતથી અક્ષરવક્ત્રનું સ્વરૂપ બતાવી આગમના શ્લોકમાં આધિદૈવિક, કે જે પહેલાં બન્ને કરતાં ઉત્તમ છે, તેના સ્વરૂપના દૃષ્ટાંતથી ભગવાનના પૂર્ણ પ્રાપ્તિમ (આધિદૈવિક સ્વરૂપ) નું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્—તत्रैव देवता मूर्तिर्भूत्वा या दृश्यते क्वचित् ॥

गंगायां च विशेषेण प्रवाहामेदबुद्धये ॥ ७ ॥

प्रत्यक्षा सा न सर्वेषां प्राकाम्यं स्यात्तया जले ॥

विहिताद्य फलात्तद्धि प्रतीत्यापि विशिष्यते ॥ ८ ॥

અર્થ:—આધિભૌતિક ગંગાજીમાં અને આધ્યાત્મિક ગંગાજીમાં રહેલાં દેવતારૂપ આધિદૈવિક ગંગાજી જ્યારે ભક્તિ અધિક થાય ત્યારે કોઈ ઉકાણે પ્રત્યક્ષ થાય છે, જે ભક્તની “પ્રવાહથી ગંગાજી વિન્ન નથી,” એવી બુદ્ધિ છે, અને દેવતારૂપ ગંગાજીમાં જેની બહુજ ભક્તિ છે, તેને પ્રવાહમાં દર્શન આપે છે. અન્યથા આ આધિદૈવિક ગંગાજી કંઈ સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી, તોપણ જ્યારે તેના ભક્તને પ્રત્યક્ષ થાય તેટલા સારું ગંગાજીમાં સ્નાનાદિક કરી

સર્વ ગંગાજીમાં આધિદૈવિક ગંગાજી રહે છે એવો ભાવ રાખવો. અને તેમાં જ તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી, કે જેથી શાસ્ત્રમાં કહેલા ફળ કરતાં પણ અન્તઃકરણની પ્રતિતિથી બહુ જ અધિકપણું મેલૂમ પડશે.

વિવેચન—આશ્લોકમાં જે તીર્થરૂપથી પણ ઉત્તમ આધિદૈવિક દેવતારૂપ મૂર્તિસ્વરૂપ છે તેનું સ્વરૂપમાત્રામાં આવે છે. આ સ્વરૂપ જે ભક્તને તીવ્ર ભક્તિયોગ જ્યાં જ્યાં થાય છે, ત્યાં આગળ ભક્તને આ મૂર્તિનું દર્શન થાય છે.

દેવતારૂપ આધિદૈવિક ગંગાજીનું શ્રુતિ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પ્રતિપાદન નીચે પ્રમાણે થાય છે.

રાખ્ઠપ્રમાણ—શુભો વાલ્મીકી રામાયણ. ભગીરથ રાજાએ પ્રસન્ન કરી સાક્ષાત્ દર્શન કર્યો અને વરદાન મેળવ્યું હતું, અને તે વખતે શરદ્ ઋતુના ચંદ્રમા જેવા ધોળા, ચાર હાથ, મકર વાહન, શ્વેતવસ્ત્ર જેમણે ધારણ કર્યું છે, એવું મૂર્તિ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું હતું.

પ્રત્યક્ષપ્રમાણ—ભક્તિયાં ગંગાજીનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે. આ ગૃહમાં કે ગંગાજીમાં તે પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે. આ પ્રમાણે બન્ને પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે જેને અત્યંત ભક્તિ વધે છે, ત્યારે કાંઈ દેઠાણે તે આશ્રદવાળા ભક્તને દર્શન દે છે માટે મર્યાદામાર્ગ પ્રમાણે ઉપાસના કરનારને આ દર્શન થવાં ધણું દુર્લભ છે. કારણ કે તીવ્રભક્તિવાળા અને પ્રવાહમાં અને આધિદૈવિક ગંગાજીમાં જેને ભેદ યુદ્ધિ નથી એવા ભક્તને સારું દર્શન આપે છે.

આ દર્શનથી સમજવાનું કે જેવી રીતે ભક્તની ગંગાજીના પ્રવાહમાં અને આધિદૈવિકમાં અભેદ યુદ્ધિ થાય છે અને તીવ્ર ભક્તિ

થાય છે, ત્યારે સાક્ષાત્ ગંગાજીની મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે, તેવી રીતે આ દેખાવા સર્વ જગત્માં ભગવાન જીરાજે છે, ભગવાનરૂપ છે. એવી અભેદ શુદ્ધિવાળા અને આ પ્રમાણે જગત્માં ભગવાનને દેખી રહેનારા રત્નેદાતિશયવાળા ભક્તને આર ભગવાન પ્રકટ દર્શન આપે છે. આ દર્શન ભક્તને આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક અક્ષર-બ્રહ્મમાં થાય છે. મારે અક્ષરબ્રહ્મનું પણ જ્ઞાન જોઈએ. મારે આ જગત્માં ભગવાનથી ભેદ શુદ્ધિ જોનારને દર્શન થતાં નથી. ૭

દૃષ્ટાન્ત—આ રવરૂપનું કંઈ બધાને દર્શન થતું નથી પરંતુ કાંઈ વિરલા ભક્તને જ થાય છે, પરંતુ જેને દર્શન ન થયા હોય એવા ભક્તને એવું સમજતું કે મારે જોનાં દર્શન કરવાનાં છે તે આ જગત્માં જીરાજે છે, અને ઉત્તમઅધિકારીની માફક મને પણ દર્શન થશે એમ સમજીને શાસ્ત્રમાં નિષેધ ન કરેલા સર્વ વ્યવહારો રનાન વિગેરે ગંગાજીમાં કરવા.

(સિદ્ધાન્ત) આ ઉપરથી સમજવાનું કે જેમ ગંગાજી મૂર્તિ-રૂપે સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી તેમ ભગવાનનું મૂર્તિસ્વરૂપ પણ સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી. મારે જગત્માં ભગવત્શાસ્ત્રમાં જેની મના ના કરી હોય એવા સર્વ વ્યવહારો જગત્માં કરવા અને તીવ્રશુદ્ધિ રાખી આ જગત્માં મારા ઉપર કૃપા થશે ત્યારે મને દર્શન થશે એવી શુદ્ધિ રાખી રત્નેદાતિશય વધારવો કે જેથી ભગવાનનાં આધિદૈવિક સ્વરૂપનાં દર્શન થાય છે.

(દૃષ્ટાન્ત) આ પ્રમાણે જે ગંગાજીનાં દર્શન થયાં છે તે દર્શન શાસ્ત્રમાં કહેલા ગંગાજલનાં દર્શન કરતાં પણ વધારે ઉત્તમ જાણવામાં આવે છે. અને સર્વજલ કરતાં આ ગંગાજલમાં તેની ઉત્તમ શુદ્ધિ થાય છે.

(સિદ્ધાન્ત) તેરીજ રીતે જેને ભગવાનનાં દર્શન ન થયાં હોય તેવા ભક્તે ભગવતપ્રતિમામાં ભજનાદિક કરવું અને આર્માજ મને ભગવાન સાક્ષાત્કાર થનાર છે, 'એવું' માની રોહાતિથય કરવો. અને ભગવદ્મક્તમાં પણ સર્વ મનુષ્યો કરતાં ઉત્તમ બુદ્ધિ રાંખરી. આ પ્રમાણે વર્તવાથી જે ભગવાનનાં પ્રગટ દર્શન થાય છે અને આનંદ પ્રગટે છે, તે આનંદ છાતીને કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનારને મળતો નથી, ભગવાન ભક્તિથી પૂર્ણાનન્દનું દાન કરે છે. ૮

આ નીચેના શ્લોકમાં ઉપર આવેલા દર્શનોની સિદ્ધાન્તોમાં સમજાવટ કરે છે

મૂલમ્—યથા જલે તથા સર્વે યથા શક્તા તથા વૃદ્ધત્

યથા દેવી તથા કૃષ્ણઃ તન્નાપ્યેતદિહોચ્યતે ॥૧॥

અર્થ—૧ જેમ દેખાતું આ પ્રવાહરૂપો ગંગાજીનું જલ, તેમજ આ બધું જગત્ જાણવું. ૨ જેમ પાપાદિકને નાંચ કરવામાં સમર્થ ગંગાજીનું આધ્યાત્મિક તીર્થરૂપ સ્વરૂપ, તેમ સિદ્ધાન્તમાં અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાણવું. ૩ અને જેમ દેવતા રૂપી આધિદેવિકી શ્રીગંગાજી કે જે સાક્ષાત્ પરમભક્તને જ દર્શન આપે છે, તેમ અહિંમાં શ્રીકૃષ્ણ જાણવા. હવે આ આધિદેવિક વિષે અને આધિ-ભૌતિક જગત્ વિષે લખવા વિચાર છે તે લખીએ છીએ.

વિવેચન—આ શ્લોક પૂર્વે ગંગાજીના ત્રણ સ્વરૂપનાં જે દર્શન આપ્યા તેને સિદ્ધાન્તમાં સ્પષ્ટ કરવા સારૂ શ્રી મહાપ્રભુજીએ આ શ્લોક દેહ્યો છે. આપણે તેમના દર્શન સાથેજ સિદ્ધાન્ત પાંચલ સીતમા

અને આક્રમા સ્થોત્રના વિવેચનમાં સખા જણાવેલી હોવાથી પિટ્તેયનું કરવું ક્ષિત નથી. ૫

આ નીચેના સ્થોત્રમાં જે વિશેષ કહેવાતું છે તે કહે છે તેમાં જગત્ ત્રણ પ્રકારનું છે એવું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્—જગત્તુ ત્રિવિધં પ્રોક્તં બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાસ્તત્ :

દેવતારૂપવત્પ્રોક્તા બ્રહ્મણીત્યં હરિર્મતઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—જગત્તો (સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ) ત્રણ ગુણોને લીધે ત્રણ પ્રકારનું કહેલું છે. અને તેથી જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ આ ત્રણ રૂપાનુસાર દેવતા કહેલા છે, અને પરબ્રહ્મ તો શ્રીકૃષ્ણને શાસ્ત્રમાં માનેલા છે.

વિવેચન—સત્ત્વગુણ અને રજોગુણ અને તમોગુણ, આ ત્રણ ગુણને અનુસરી જગત્ પશુ ત્રણ પ્રકારનું થયેલું છે. ભાગવતમાં કહેલું છે કે—(૫-૧૮) સત્ત્વ, રજઃ અને તમોગુણ એ ત્રિગુણ પરમાત્માના ગુણો છે. જગત્કર્તાના ત્રણ ગુણોને માયાએ જગત્કરી ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય કરવા સાર ઉપયોગમાં લીધા છે. માયા એ ભગવાનની શક્તિ છે. અને ગુણો પણ ભગવદ્રૂપ છે, અને માયા-શક્તિને વશ થઈ રહેલા છે.

ગુણના સ્વરૂપ અને તેથી જીવને બાંધન. ગીતા. અ. ૧૪

સત્ત્વગુણ—નિર્મલ છે, પ્રકાશ છે. અને નિરોગનો હેતુ છે, તેથી લૌકિક સુખમાં જીવને મગ્ન કરે છે, અને લૌકિક વૈદિક ક્રિયામાં પણ પ્રેરણા કરે છે, તેથી સુખાત્મકયોનિમાં પણ બાંધાયે છે, જન્મ આપે છે. રજોગુણ—તૃષ્ણા અને સંગને વધારનાર છે અને પાપ પુણ્ય કર્મ કરાવી જીવને બાંધનાર છે. તમોગુણ—તે ઉત્પત્તિ અવધાનથી છે. સર્વ પ્રાણી-

[એને મોહ કરનાર છે. પ્રમાદ, આદ્રસ, અને અત્યંતરૂપી નિદ્રાથી જીવને બાંધનાર છે.

આ ત્રણ સત્ત્વ, રજઃ, તમેા ગુણોને નિયમમાં રાખવા અનુક્રમે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, અને શંકરને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમે પ્રકટ કર્યા છે. પુરુષોત્તમ સ્વતંત્ર છે. અને આ ત્રણ દેવોને નિયમમાં રાખનાર છે અને પુરુષોત્તમને અધીન આ ત્રણ દેવો પોતપોતાના ગુણોને નિયમમાં રાખે છે + શ્રીપુરુષોત્તમ અંશી છે. અને તેમના આ ત્રણ બ્રહ્માદિ દેવો અંશ છે તે બગવાનની આત્મા પ્રમાણે બ્રહ્મા રજોગુણનો પ્રકાશ કરી ઉત્પત્તિ વિગેરે કાર્ય કરે છે. વિષ્ણુ સત્ત્વનો પ્રકાશ કરી રક્ષારૂપી કાર્ય કરે છે. અને શિવજી તામસ ગુણનો પ્રકાશ કરી પ્રલય વિગેરે કાર્ય કરે છે. અને શ્રીપુરુષોત્તમ તો નિર્ગુણ, લીલા માત્ર કરે છે. બ્રહ્મણોત્તર્યં હરિર્મતઃ પરંતુ બ્રહ્મમાં જેની નિદ્રા છે, જેને આ સર્વ વાસુદેવ છે એવું જ્ઞાન થયેલું છે અને શરણાગતિ સિદ્ધ થઈ છે, શુદ્ધ અદ્વૈતનું જ્ઞાન થયું છે. એવા જ્ઞાનો ઉદ્ધાર કરનાર પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણ છે. ૧૦

આ નીચેના શ્લોકમાં તે ગુણગાળા અને બ્રહ્માદિ દેવોને બજનારા પ્રાણીઓની કામનાઓ તે તે દેવોની મળે છે. અને હરર બતાવેલા જ્ઞાતી કામના પરમાત્મા પોતેજ પૂરી કરે છે. એ કહેવામાં આવે છે.

મૂલમ્—કામાચારસ્તુ લોકેસ્મિન્ બ્રહ્માદિભ્યો ન ચાન્યથા ॥

પરમાનન્દરૂપે તુ કૃણ્ણે સ્વાત્મનિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૧ ॥

+યસ્યાજ્ઞયા જગત્સર્વં ઘટ્તા સૃજતિ નિત્યશઃ વિષ્ણુઃ
પાલંકો નિત્યં રુદ્રઃ સંહારકસ્તથા (નારદોષપુરાણે)

અતસ્તુ બ્રહ્મવાદેન કૃષ્ણે બુદ્ધિર્વિશ્રોયતામ્ ॥

આત્મનિ બ્રહ્મરૂપં તુ છિદ્રા વ્યોમ્નીવ ચેતના ॥૧૨॥

અર્થ—આ લોકની અંદર તે તે શુણ્ણવાળા મનુષ્યોની કામના બ્રહ્માદિકથી પૂર્ણ થાય છે, બીજા કંઈથી થતી નથી. ભક્ત જનોની કામનાની પૂર્ણતાનો પરમાન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય છે. અથવા ભક્તજનોને પોતાના હૃદયમાં બિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પાસેથી સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થઈ શકે છે, તેથી વેદમાં કહેલા બ્રહ્મવાદ વડે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં બુદ્ધિ સારો રીતે રાખો. જેમ કાણુંવાળી ચારણીથી આકાશમાં નાનાં છિદ્રો જેવું માલૂમ પડે છે, તેમ જ્ઞે બ્રહ્મના અંશરૂપ હોવાથી બ્રહ્મરૂપ જીવાત્મામાં અવિદ્યા (ચેતના-બુદ્ધિ) ની ઉપાધિથી સુદ્રવ; દુઃખીપણું વિગેરે અયોગ્ય ધર્મો દેખાય છે. માટે અવિદ્યાનો નાશ કરવા શ્રીકૃષ્ણમાં બુદ્ધિ રાખો. ૧૧-૧૨

બ્રહ્માદિક દેવોથી કોની કામના પૂર્ણ થાય છે ?

વિવેચન—આપણે પહેલાં વાંચી ગયા કે બ્રહ્માદિક ગુણાધીન દેવતાઓ પરબ્રહ્મના અંશ છે. અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે જ વર્તે છે. જે પ્રાણી આ ગ્રણ ગુણને અધીન થઈને બ્રહ્માદિક દેવોની ઉપાસના કરે છે, તેમને તેમની કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. આ ગુણાધીન દેવતા કરતાં ગુણાતીત ભગવાનનો ભક્ત ઉત્તમ હોય છે, તેથી તેનો મનોરથ પણ ઉત્તમ હોવાથી આ બ્રહ્માદિક દેવતાથી પૂર્ણ થઈ શકતા

નથી. તે બ્રહ્માંદિકદેવતાઓ આ જગત સંબંધી અદ્વૈતજ્ઞાણ કામનાઓ પૂર્ણ કરવા શક્તિવાન છે તે પણ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી જ.

પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણથી જ ભક્તની કામનાઓની પૂર્તિ અને પૂર્ણાનંદનું દાન થાય છે. તે પછી ભક્તને અન્યાશ્રય કરવાની રી. જરૂર ?

લોકમાં રહેનારા નિષ્કામ ભક્તજનોના નિયામક (હિપરી) શ્રીકૃષ્ણ જ છે, અને જેમના અંતઃકરણમાં પરમાનન્દ થઈ રહ્યો છે, અને શ્રીકૃષ્ણમાં જ જેનું મન સ્થિર છે, અને દૃઢ વિશ્વાસવાળા કે મારા મનોરથ શ્રીકૃષ્ણ જ પૂર્ણ કરનાર છે એવા ભક્તના મનોરથો શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ કરે છે એટલું જ નહિ પણ ભગવાન પણ તેને વશ થઈ રહે છે. “અહં ભક્તપરાધોનઃ” (હું ભક્તનેજ આધીન છું) માં-૯-૪ આ અંમરીપદા આખ્યાનમાં ભગવાન જ પોતે કહે છે. અને આઠ શ્લોકથી ભક્તવત્સલતા પેાતે બતાવી છે. ગીતાજીમાં પણ ભગવાન કહે છે કે (અ. ૯-૨૨). હું અર્જુન ! જે અનન્ય ભક્ત છે, અર્થાત્ બીજા દેવથી ક્ષણની ઇચ્છા ન રાખનારા અને માફજ (શ્રીપુરુષોત્તમનું) ચિંતન કેનાર અને ભક્તિમાર્ગ પ્રમ.ણે સેવા કરનાર, મારો મંથન રાખનારા એવા ભક્તોનો યોગક્ષેમ (સેવામાં હિપયોગી ધન, ધાન્ય, વસ્ત્ર, અલંકાર, વિગેરે સર્વ) પૂર્ણ કરું છું. અને તેનું મંરક્ષણ પણ હું જ કરું છું. સર્વ મદ્ભક્તિયોગેન મદ્ભક્તો લભતેજ્જસા ॥ ભગવાનની ભક્તિ કદપદ્મ સમાન છે. ભક્તિથી ભક્ત સર્વ મેળવી શકે છે. મૃત્યુના પાશમાંથી બચે છે. વધારે શું ? ભગવાન ભક્તોના ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપી ચારે પુરુષાર્થો પૂર્ણ કરવા માટે રાખે છે. ભક્તિમાર્ગની શ્રેષ્ઠતા એટલે સુધી વર્ણવે છે કે, ભગવાન દાનથી, તપથી, યોગથી, કે ત્યાગથી અને ક્રોધથી પણ પ્રસન્ન થતા નથી,

પણ કેવળ ભક્તિથી જ પ્રવૃત્ત થાય છે. પૂર્ણ ભગવાન બ્રહ્માના હૃદયમાં સદાત્ પરમાત્મા બિગળે છે. પોતે વચ્ચે થઈ રહેલા છે. ત્યાં તેની દામનાઓ પોતેજ વિચાર માત્રમાં બળી પૂર્ણ કરે છે. ભક્તિ-રૂપી પાત્રમાં પરમાનન્દ વર્ષાવે છે. બ્રહ્મચૂરમાં પણ ભગવાનને અનન્ય (બદત) ના અધિપતિ વર્ણવેલા છે. ગૃહ, ધન, દ્રવ્ય, દેહ, પ્રાણ, સ્ત્રી, આત્મા વિગેરે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી પ્રભુની સરણાગતિમાં રહેલા અને પરબ્રહ્મ પ્રભુ જેનાં હૃદયરદાનમાં પ્રાપ્તી રહ્યા છે, એવા બદતને શું અન્ય રગુણ દેવોનો આશ્રય કરવો યોગ્ય છે ? શું તેમની પાસે પ્રાર્થના કરવી કંઈ જરૂરની છે ? શું આ બદતને કંઈ પણ દામનાની પ્રતિભા કે આનન્દની પ્રાપ્તિમાં કંઈ ન્યૂનતા રહે છે ? કંઈ પણ નહિ. સર્વ પ્રભુ જ સેવોપયોગી ધન, દ્રવ્ય, મુખ્ય, શરીર સંપત્તિ વગેરે સર્વ પૂર્ણ કરે છે, અને પૂણ્યનિવૃત્તિ ધન કરતા સાદાત્ લીલોપયોગી સર્વ સંપત્તિ મળી જાય છે. વિચારો : પછી આ પ્રતિમાર્ગીય બદતને અન્યાયમની શી જરૂર છે ?

આ સર્વ સિદ્ધાન્ત ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું કે બ્રહ્મલિલ દેવોની ઉપાસના કરનારાઓને પણ ભગવાન તે દેવોદારા ફળ અપાવે છે અને પુણ્ય બદતની દામના તો ભગવાન જ પોતે પૂર્ણ કરે છે* તો સધળાને ફળ આપનાર પોતે જ સ્વા તો પછી સાદાત્ ભગવાનની જ ભક્તિ કરવી, અને તેમાં જ શુદ્ધિ પરાવરી એ જ ઉત્તમ છે. કારણ કે બધા પણ શ્રીકૃષ્ણને અધીન છે. માટે બ્રહ્મવાદથી શ્રીકૃષ્ણમાં જ મન પરાવરું જોઈએ.† બ્રહ્મવાદનું ટુંકામાં સ્વરૂપ એવું છે કે

* જુઓ. ગીતા, અ. ૭ શ્લોક ૨૧-૨૨

† બ્રહ્મવાદ કે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ શુદ્ધિસુધાકરના પાન ૮ થી ૩૬ સુધી વિસ્તારથી ટિપ્પાવન કર્યું છે. વિશેષ જ્ઞાસુએ એમાં જોવું

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ છે, અક્ષર એ એમનું ધામ છે, આ સર્વ જગત્ પરબ્રહ્મતા દટાક્ષથી અક્ષર બ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયું છે, એવ બ્રહ્મનો અંશ છે. જગત્ના આ જગત્માં સત્ ચિત્ અને આનંદાંશથી ઓતપ્રોત થઈ રહેલા છે. પરમાનંદ તો શ્રીકૃષ્ણથી જ મળે છે, માટે શ્રીકૃષ્ણમાં મન પરોવવું.

અવતું સ્વરૂપ હંદામાં દહેવામાં આવે છે—એવ બ્રહ્મનો અંશ છે. એવ વાગના છંડાના સોમા ભાગના પણ સોમો ભાગ જેવો અણું છે. અવિદ્યા તેને ઉત્પન્ન કરતી નથી, પણ તેને બાંધે છે. અશિમાંથી તણખાતી માફક એવ બ્રહ્મમાંથી નીકળેલો છે. એવ અનેક છે. ચિદંશ તેમાં સુખ્ય છે. આનંદંશ શુભ છે. એવ હૃદયમાં રહે છે. પરંતુ ધરના એક ખુણામાં મુઢેલા દીવાથી જેમ આખા ધરમાં અજવાણું પડી રહે છે, તેમ આખા શરીરમાં તેનું ચેતન્ય ફેલાઈ રહે છે. શ્લોકમાં દહેવા મુજબ આકાશમાં ચારણી ધરી જોધએ ત્યારે જેમ ચારણીથી ઝીણાં ઝીણાં છીંદ દેખાય છે, પરંતુ ચારણી લઈ લઈએ ત્યારે કંઈપણ છીંદ દેખાતાં નથી, તેમ એવમાં અવિદ્યાની ઉપાધિથી એવમાં હ્રદય, હઃખીપણું, બેદપણું, પરાધીનપણું વિગેરે માલૂમ પડે છે આ અવિદ્યા પંચ પર્વવાળી છે, પાંચ પર્વવાળી વિદ્યાથી અવિદ્યાનું ઉપમર્દન થાય ત્યારે જન્મમરણ વિગેરે એવને દુઃખ રહેતું નથી. માટે શ્રીકૃષ્ણની સેવાથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી અને અવિદ્યાથી રક્ષેલા અંધનથી એવને ઊગાવવો, એ મનુષ્યાવતારનો મુખ્ય પુરુષાર્થ છે. ૧૨

પડેલાંના શ્લોકમાં એવનું સ્વરૂપ દહું અને અવિદ્યા તેને અંધન કરે છે તથા એમ દહું, હરે તેને કેવી રીતે મુક્ત કરવો એ કહે છે.

● એવનું સ્વરૂપ હ્રદયથી ૬૦ પાન સુધી છે. “પ્રાણમુધાકર.” માં જોવું

મૂલમ્—ઉપાધિનાશો વિજ્ઞાને બ્રહ્માત્મત્વાવબોધને ॥

ગંગાતીરસ્થિતો યદ્વદ્દેવતાં તત્ર પશ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા કૃષ્ણં પરં બ્રહ્મ સ્વસ્મિન્ જ્ઞાતી પ્રપશ્યતિ

અર્થ—જેમ ગંગાજીના કાંઠા ઉપર બેઠેલો ગંગાજીનો ભક્ત પ્રવાહરૂપ ગંગાજીમાં આધિદેવિક મૂર્તિરૂપી ગંગાજીનાં દર્શન ભક્તિથી જ કરે છે, તેવી જ રીતે ભક્તિથી અવિદ્યારૂપી ઉપાધિનો નાશ થયા પછી આપું જગત્ પ્રહ્માત્મરૂપે જાણવું. એ રૂપી જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાતી પોતાને વિષે સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણને પોતામાં સારી રીતે જુએ છે.

વિવેચન—અવિદ્યારૂપી ઉપાધી જીવને લાગુ થઈ છે. તેથી જીવને ભગવાનનું દર્શન થઈ શકતું નથી. અવિદ્યાનાં પાંચ પર્વ છે. ૧ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન. ૨ દ્વિધ્યાધ્યાસ. ૩ પ્રાણાધ્યાસ. ૪ અંતઃકરણાધ્યાસ. ૫ દેહાધ્યાસ. આ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યાથી જીવને સંસારમાં આવડું પડે છે (તંત્ર તિંત્ર ૩૨) આ ઉપાધિનો નાશ થાય છે, ત્યારે ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. વળી જ્યારે ભગવાનની ઇચ્છા થાય છે કે અમુક જીવનો હૃદય દરેકો છે, ત્યારે તે જીવ પાસે સારાં કર્મ કરાવી શુરુદારા શરણાદિક અપાવી તેની અવિદ્યાનો નાશ કરે છે અને પછી અક્ષર જ્ઞાતની ઉત્પત્તિ કરાવે છે, ત્યારનાં જેમ ગંગાજીમાં ગંગાજીના ભક્તને ગંગાજીનાં દર્શન થાય છે તેવી રીતે અક્ષતમાં પુરુષોત્તમનાં દર્શન થાય છે. ત્યારે કેમ પ્રકારની અપેક્ષા રહેતી નથી. “મિથતેહૃદયગ્રન્થિઃ છિદ્યન્તે સર્વસંશયઃ” સર્વ સંશયો હેઠાઈ જાય છે.

હવે સંસારી ભક્તની વ્યવસ્થા લખે છે—

મૂલમ્—સંસારી યસ્તુ ભજતે સ દૂરસ્યો યથા તથા ॥ ૧૪ ॥

અપેક્ષિતજલાદીનામભાવાત્તત્ર દુઃસ્વભાક્ ॥

અર્થ—જે ભક્ત થઈ સંસારમાં આસક્ત હોય, અહંતા મમતાવાળો હોય, છતાં ગુરુના ઉપદેશથી ભગવાનને ભજે છે, તે જેમ ગંગાજીનો ભક્ત દૂર દેશમાં રહી ગંગાજીને ભજે, પરંતુ ગંગાજીના જળનો લાભ મળતો નથી, અને ગંગાજીનાં દર્શનનો પણ લાભ થતો નથી, અને જેમ કલેશી થાય છે, તેવી રીતે ભગવાનનાં દર્શન નહિ થવાથી દુઃખી થાય છે.

વિવેચન—અહંતામમતારૂપી સંસારમાંથી નિવૃત્ત થયા વગર ભગવાનનું ભજન કરનારને અવિદ્યારૂપી પડદો નડે છે, તેથી ભગવાનનું દર્શન નહિ થવાથી દર્શનમાં કલેશ થાય છે. દૂર દેશમાં રહી ગંગાજીનાં દર્શનની ઇચ્છાવાળાને ગંગાજીના જળપાન કે દર્શનનો લાભ મળી શકતો નથી. એ દૃષ્ટાન્તથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે સંસારી ભક્તને ભગવાનનાં દર્શન થતાં નથી. તેથી દુઃખી થાય છે. ૧૪

હવે પુષ્ટભક્તની વ્યવસ્થા કહે છે.

મૂલમ્—તસ્માચ્ચિદ્ઋક્ષ્ણમાર્ગસ્યો વિમુક્તઃ સર્વલોકતઃ ॥૧૫॥

આત્માનન્દસમુદ્રસ્યં કૃષ્ણમેવ વિચિનયેત્ ॥

અર્થ—માટે શ્રીકૃષ્ણના માર્ગમાં રહી સર્વ લોક (સંસાર) થી મુક્ત થઈ આત્માનન્દરૂપી સમુદ્રમાં વિહાર કરતા શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરવું અને ભક્તિ કરવી.

વિવેચન—સંસારી ભક્તને ભગવાનનું દર્શન ન થવાથી છેવટે ક્લેશ થાય છે, એ વાત ગયા શ્લોકમાં આવી ગઈ. માટે સંસારમાંથી છૂટા થઈ, અહંતા મમતા દૂર કરી, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત થઈ પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણને (સેવક) ભજવા લેખ્યો. સેવા ત્રણ પ્રકારની છે, તત્તુળ, વિતત્તુળ, અને માનસી. એ પહેલાં વાંચી ગયા તે પ્રમાણે માનસી સેવા સિદ્ધ થાય એમ ચત્ત દર્શો. વળી આપણને જે ભગવાનની લીલા ઉપર વિશેષ પ્રેમ હોય તે લીલાનું સ્વરૂપ પંચરાત્રી મંજુસુંદરીમાં વિનોદ કરતા શ્રીકૃષ્ણને ભજવા આથી જ ભગવાન પૂર્ણાનંદનું દાન કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

હવે કનિષ્ઠ અધિકારીનું વર્ણન કરે છે

મૂલમ—લોકાર્થીં ચેદ્ભજેત્કૃષ્ણં ક્ષિપ્તો ભવતિ સર્વથા ॥૧૬॥

ક્ષિપ્તોપિ ચેદ્ભજેત્કૃષ્ણં લોકો નશ્યન્તિ સર્વથા ॥

અર્થ—લોકિક દામનની છંછાવાળા શર્ષ જે ભગવાનને ભજે તે નક્કી દુઃખી થાય છે, અને લોકિકો વિરક થઈ સંસારને છોડી અહંતામમતા વગરનો થઈ શ્રીકૃષ્ણને ભજે તે નક્કી સર્વ રીતે લોક એટલે સંસાર નાશ પામે છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં કનિષ્ઠ અધિકારીનું વર્ણન કરે છે. જે લોકિક પદાર્થની છંછા રાખી અથવા પુત્ર-કલત્રાદિની મતલબથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે તે લોકાર્થી કહેવાય છે, આ માણસને ભગવાનનો ભજનાનંદ મળતો નથી. પરંતુ છેવટે ક્લેશવાળો થાય છે. દ્રવ્યની છંછાથી સેવા કરે તે તે પણ કનિષ્ઠ અધિકારી છે, વળી દેવને ઉદ્દેશી દ્રવ્ય લે અને તેના ઉપર દેવદ્રવ્યની શ્રદ્ધિ ન રાખે અને પોતાના મોજશોખમાં વાપરે તે દેવલક કહેવાય છે, તે માણસ શાસ્ત્રમાં દલો છે.

ભગવાન જ્યારે પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે ભક્તને લૌકિક સુખ કે જે સુખથી કેવળ અહંતામમતાથી સંસાર થાય એવું સુખ આપતા નથી, પરંતુ અલૌકિક આનંદ આપે છે. કે જેનાથી પૂર્ણ અક્ષર સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સંસારી ત્રણ પ્રકારના કનિષ્ઠ ભક્તો કહ્યા. ૧ સંસારની નિવૃત્તિને ઇચ્છનાર. ૨ લોકાર્થી હોવાથી સેવામાં આગ્રહ. ૩ સેવા થાય તો શું? અને ન થાય તો શું? એવો આગ્રહ વગરનો. હવે સંસારમાં દ્વેષ પામેલો, કુટુંબીઓના અપમાનથી વિરક્ત થઈ ગયેલો જે ભગવાનને ભજે છે તો તેને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ રહેતું નથી અતઃ લોક એટલે સંસાર નાથ પામતાં ભગવદ્દર્શન થાય છે. પરંતુ સંસારિક કામનાઓથી ભગવાનને ભજે તો દુઃખી થાય છે.

હવે મધ્યમાધિકારી પુષ્ટિમાર્ગીય પણ મર્યાદામાર્ગીય ભક્તે શું કરવું એનો વિચાર કરે છે—

મૂલમ્—જ્ઞાનાભાવે પુષ્ટિમાર્ગી તિષ્ઠંત્પૂજોત્સવાદિષુ ॥ ૧૭ ॥

મર્યાદાસ્થસ્તુ ગજ્ઞાયાં શ્રીભાગવતતત્પરઃ ॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને આત્મજ્ઞાન કે ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય તો શ્રીભાગવતમાં સાવધાન થઈ શાસ્ત્રમાં કહેલી ભગવાનની પૂજા જ્યાં થતી હોય અથવા જ્યાં ભગવાનના ઉત્સવો થતા હોય ત્યાં આગળ રહેવું. મર્યાદામાર્ગીમાં રહેનારા ભક્તે જ્ઞાન ન હોય તો શ્રીભાગવતમાં તત્પર રહી શ્રીગંગાજીના પવિત્ર સ્થાનમાં જઈ રહેવું.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય મધ્યમાધિકારીને પૂજા સંબંધ દ્વિતીય છે તે દુઃકામાં અહિં જતાવાય છે. (૨૬૫. ૧૧-૩૯) પવિત્ર સ્થાનમાં રહેવું, ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવવું, પરમભક્તનાં આચરણનો આશ્રય કરવો, ભગવત્પ્રીતિ, ભગવાન સર્વમાં ગિરાજો છે એવું જ્ઞાન, સર્વમાં સમાન દ્રષ્ટિ, ક્રોધ, સ્પર્ધા, કબ્જા, તિરસ્કાર વિગેરેનો ત્યાગ, અને પારકા તિરસ્કારનું સહન, આ વિશ્વમાં જલભાવ, સર્વ દર્મ ભગવાનમાં અર્પણ, અહંતા મમતાનો ત્યાગ, અભિમાનનો ત્યાગ, સેવામાં પૂર્ણ આગ્રહ, આ પ્રમાણે ભગવદ્ધર્મ પાળવા; જેથી ક્રોધ પ્રકારે પ્રતિજ્ઞા વગર મધ્યમાધિકારી ઉત્તમ અધિકારી બની જાય છે. ત્ર્યંબકમાર્ગીયો તો ગંગાજના સ્થાનમાં રહી શ્રીભાગવતમાં તત્પર થવું જોઈએ. અને પવિત્ર થઈ અન્તઃકરણની શુદ્ધિ કરવી. અને પરિક્ષિતને જ્યાં સિદ્ધિ થઈ ત્યાં આગળ રહેવું એવો એનો નિયમ છે. ૧૭

પૂર્વશ્લોકમાં ત્ર્યંબકમાર્ગી ભક્તને રહેવાનું સ્થાન જતાશું, અને આ શ્લોક પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને રહેવાનું સ્થાન જણાવે છે.

મૂલમ્—અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામકૃત્વે સ્થિતિઃ ॥૧૮॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનનો અનુગ્રહ જ નિયમ કરનાર છે, તેથી જ્યાં આગળ ભગવાનની ઇચ્છા થાય ત્યાં આગળ રહેવું અમુક જ સ્થાનમાં રહેવું એવો નિયમ નથી.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તે ક્યાં રહેવું? એના પ્રવાસા સાર આ ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું છે કે—ભગવાન જે સ્થાનમાં અનુગ્રહ કરી રાખે તે સ્થાનમાં રહેવું. પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનના અનુગ્રહ જ ઉપર.

સર્વ આધાર છે. પુષ્ટિ એટલે પોષણ, એને “પોષણં તદનુગ્રહઃ,” પોષણ એટલે ભગવાનનો અનુગ્રહ, આ અનુગ્રહ એ ભગવાનનો એક ધર્મ છે, અનુગ્રહ એ પ્રકારનો છે, એક સાધારણ અને બીજો વિશેષ. સાધારણ અનુગ્રહથી લૌકિક અથવા ભગવત્ સંબંધિ જે પદાર્થોની ઇચ્છા હોય તે પૂર્ણ થાય છે. જેમકે ઇન્દ્ર વિગેરે ઉપર તેવા સાધારણ અનુગ્રહથી ફલ સિદ્ધ થયું હતું. અર્થાત્ ભગવત્સ્વરૂપ શિવાય ઇતરપદાર્થોની પૂર્તિ જે અનુગ્રહથી થાય તે સામાન્ય અનુગ્રહ, અને કેવળ ભગવત્સ્વરૂપની જ ઇચ્છાવાળાને પ્રમેય બળથી જે સ્વીકાર કરે તે વિશેષ અનુગ્રહ. આ અનુગ્રહ પુષ્ટિભક્તિથી જ થાય છે, મર્યાદા માર્ગીયને મોક્ષની ઇચ્છા રહે છે તેથી તે પુષ્ટિ ન કરેવાય. કારણકે વૃત્તાસુરે “હું મોક્ષ પણ ચાહતો નથી, હું તો હે ભગવાન? આપની સેવા જ ચાહું છું.” માટે મોક્ષ કરતાં પણ પુષ્ટિ ભક્તિ અધિક છે. મોટામાં મોટા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, લક્ષ્મીજી વિગેરેએ જે અનુગ્રહને ન મેળવી શક્યા તે યશોદાના હાથે બંધાઈ ભગવાને પોતે ભક્તવત્સલતા બતાવી અનુગ્રહ કર્યો હતો, એમ ન હોય તો સર્વત્ર વ્યાપક એવા ભગવાનનું દોરડા (દામ) માં બંધન શીરીને સેમવે? નહિ જ, માટે તે અનુગ્રહ નહિ તો બીજું શું?

પુષ્ટિમિત્ર મર્યાદા ભક્તને શું ફળ? અને યાનમાર્ગ કરતાં ભક્તિમાર્ગ ઉત્તમ છે. એ આ નીચેના શ્લોકથી કહે છે,—

મૂલમ્—અમયોસ્તુ ક્રમેણૈવ પૂર્વોક્તૈવ ફલિષ્યતિ ॥

જ્ઞાનાધિકરે ભક્તિમાર્ગે एवं તસ્માન્નિરૂપિતઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—મર્યાદામાર્ગના ચાની અને ભક્ત આ બન્ને ઉપર ભગવાન ને અનુમદ કરે તો પુષ્ટિમાર્ગમાં તેમને સ્વીકાર થાય છે અને પૂર્વોક્ત (માનસીસેવા) પણ પ્રાપ્ત થાય છે. મર્યાદામાર્ગમાં જ સ્થિતિ કરાવે તો મુક્તિ જ મળે છે, ભજનામૃત મળતું નથી. તેથી જ જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ભક્તિ માર્ગ અધિક છે, ઉત્તમ છે, માટે આ ગ્રન્થમાં ભક્તિમાર્ગનું નિરુપણ કર્યું છે.

વિવેચન—એક મર્યાદામાર્ગીય ચાની અને ભક્ત આ બન્ને ઉપર ભગવાન અનુમદ કરે તો તેમાં મર્યાદાને અંશ દૂર કરી તેમને પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવે છે અને માનસીસેવા સિદ્ધ કરાવે છે. વળી પુષ્ટિમિશ્ર મર્યાદાભક્ત હોય તો તેને માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ જાય છે. પરંતુ કેવળ મર્યાદામાં સ્થિતિરાજાને મુક્તિ મળે છે. પુષ્ટિ (અનુમદ-ભક્તિ) આપતા નથી.

જ્ઞાની કરતાં ભક્ત ઉત્તમ શાથી ?

જ્ઞાનીને અક્ષરબ્રહ્મમાં જ પૂર્ણતા હોય છે, ભક્ત તે અક્ષરને ભગવાનનું ધામ જણે છે, ગીતાજીમાં કહેવા પ્રમાણે તેમાં રહેલા પુરોત્તમનો દર્શન રૂપી વિશેષ લાભ થાય છે. જ્ઞાનીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં અને અક્ષરબ્રહ્મની ઉપાસનામાં મોટો કષ્ટ પડે છે, જ્ઞાનીને મળતી અક્ષરપ્રાપ્તિ સાક્ષાત્ રસાનન્દરૂપ નથી, પણ જેમ મીઠું જલમાં નાંખતાં ઓગળી એક થઈ જાય છે, તેમ અક્ષરમાં જ્ઞાનીનો લય થાય છે. ભક્તને અક્ષર કરતાં ઉત્તમ પૂર્ણાનન્દ પરબ્રહ્મનો લાભ થાય છે; લીલાસ્વાદ મળે છે; કારણકે શ્રીકૃષ્ણ રસિકચક્ત સાથે લીલા

કરવા અક્ષરબ્રહ્મનો દ્વેશ દૂર કરી અલૌકિક દેહવાળા જીવનો સ્વતઃ અંગીકાર કરે છે, અને રસાત્મક આનંદ દાન કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ છે, એના આનંદની ગણતરી નથી. અક્ષરબ્રહ્મના આનંદની ગણતરી હોવાથી પૂર્ણાનંદ નથી. અક્ષર પ્રકટ નથી, શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ છે. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તમાત્રથી મેળવી શકાય છે, અક્ષર દૂરથી છે, શ્રીકૃષ્ણ વિહાર કરે છે, અક્ષર ચલ નથી તેમ વિહાર કરવા શક્તિમાન નથી શ્રીકૃષ્ણ આધિદેવિક છે, અક્ષરબ્રહ્મ આધ્યાત્મિક છે. માટે જ ગીતાનુમાં ભગવાન કહે છે કે (અ. ૧૨ સ્તો. ૬. ૭) જે ભક્ત મને સર્વ સોંપીને મારે અધીન થઈ મારી સેવા કરે તો તેનો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરું છું, કારણ તેઓનું ચિત્ત મારામાં જ હોય છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગના ગાત્રી કરતાં ભક્તિમાર્ગનો ભક્ત ઉત્તમ છે, એમ વેદાન્તશાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. અને ગંગાજીના દષ્ટાન્તથી પણ સિદ્ધ જ છે કે આધ્યાત્મિક અક્ષરબ્રહ્મ કરતાં આધિદેવિક પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ રસાત્મક છે, ઉત્તમ છે.

ભક્તિ ના હોય તો શી દશા થાય ?

મૂળપ્ર—મત્તયમાવે તુ તીરસ્યો યથાદુર્ઘૃઃ સ્વકર્મભિઃ ॥

અન્યથા માવમાપન્નસ્તસ્માત્સ્યાનાચ નશ્યતિ ॥૨૦॥

અર્થઃ—જેમ ગંગાજીના કાંઠા ઉપર રહેલો ગંગાજીનો ભક્ત ભક્તિ (સ્નેહ) વગરનો હોય તો પોતાના દુષ્ટ કર્મથી ભક્ત છતાં પતિત થાય છે, તેમ ભગવાનની સમક્ષ રહેતો હોય છતાં જો તેને ભક્તિ (સ્નેહ) ન પ્રકટે તો તે પોતાના દુષ્ટ કર્મથી પતિત થાય છે, નાશ પામે છે.

વિવેચન, દષ્ટાન્ત—ગંગાજના ઠાંઠા ઉપર રહેલો બકત ગંગા-
જને પડેલાં તીર્થકપે જાગે છે, પરંતુ બક્તિ સ્નેહ ન થાય ત્યારે
તેને પાપાયરણ થાય છે, પૂજ્યબુદ્ધિ નહ થાય છે. અને ઉત્તમ ક્રમ
ન મળતાં પતિત થાય છે

સિદ્ધાન્ત—તેમજ અહિંમાં પણ ભગવાનની નજીક રહેનો હોય
છતાં સેવા વિગેરેમાં પ્રાપ્તિ ન રાખે અને નિસકુલ સ્નેહ ન થતાં
સાધારણત્વ બુદ્ધિ થાય એટલે પાપાયરણ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે,
એવડે કૃપાહુ બકત ઉપર હમ્માં દ્વેષ વિગેરે વૃદ્ધિ પામતા પતિત થાય
છે, નાશ પામે છે માટે જ—

માદાત્મ્યજ્ઞાનપુર્યસ્તુ સુદૃઢ. સર્વતોધિકઃ ॥ સ્નેહો મક્તિ
રિતિપ્રોક્તસ્તયા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥ ભગવાનની મોટાપ જાણી
દૃઢ અધિક સ્નેહ થાય તે જ બક્તિ કહેવાય અને તેનાથી જ મુક્તિ
થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

મૂલમ્—एवं स्वशास्त्रसर्वस्वं यथा गुप्तं निरूपितम्

एतद्बुद्ध्वा विमुच्येत पुरुषः सर्वसंशयात् ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—આ પ્રકારે બક્તિમાર્ગીય-શાસ્ત્રીય સર્વ સિં-
દ્ધાન્તો જો ઠે શુદ્ધ હતાં છતાં (અધિકારી સહ) નિરૂપણ
કયાં છે, તે આ પ્રમાણે જાણી સમજી મનુષ્ય સર્વ સંશ-
યમાંથી છુટે છે.

વિવેચન—બક્તિ શિરાય એન્ય કર્તવ્ય કાંઈમાં નિરૂપણ
નથી. માટે આ ગ્રંથમાં કહેવા નિયમોને સમજી આચરણમાં મુકી
પ્રભુના હીસા સ્વાદને મેળવે, એ જ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

इति श्रीमदार्चार्थप्रणीता श्रीसिद्धान्तमुक्तावली समाप्ता.

॥ શ્રીભક્તિવાર્ધિની ॥

શ્રીમદાચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોની ભક્તિ કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામે તેનો પ્રકાર જણાવવાની પ્રતિજ્ઞા નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

મૂલમ્—યયા ભક્તિઃ પ્રવૃદ્ધા સ્યાત્તયોપાયો નિરુપ્યતે ॥

વીજભાવે દહે તુ સ્યાત્ ત્યાગાચ્છ્રવણકીર્તનાત્ ॥૧॥

અર્થઃ—પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોની ભક્તિ જે ઉપાય કર-

વાથી વૃદ્ધિ પામે તે ઉપાય આ ગ્રંથમાં બતાવવામાં આવે છે. (હવે ઉપાય દર્શાવે છે કે) પ્રદ્વસંબંધ મંત્રનો ઉપ-
દેશ ગ્રહણ કર્યા પછી ભગવાન જીવનો અંગીકાર કરે, એ રૂપી બીજ ભાવ દૃઢ થયા પછી અર્થાત્ સંપૂર્ણ રીતે પુ-
ષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્પરાયણ થાય ત્યાર પછી બીજ સાધનો કરવાની અપેક્ષા મટાડીને સ્વમાર્ગીય સાધનો કે ભગવદ્ધર્મ મનુ શ્રવણ અને ભગવદ્ગુણોના કીર્તનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે.

વિવેચન—આગ્રંથના આરંભમાં શ્રીમદાચાર્યજી દર્શાવે છે કે સર્વથી વિવક્ષ્ય પુષ્ટિમાર્ગીય : ભક્તિ જે સાધનો કરવાથી વૃદ્ધિ પામે છે તે સાધનોનું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં દર્શાવાય છે.

જે કે ભક્તિના ઉત્પત્તિના પ્રકારો પુરાણ વિગેરે ગ્રંથોમાં દર્શાવ્યા છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી સાધન કર્યા સિવાય પણ વૃદ્ધિ

પામે છે, તો પછી આ અંધ રચનાનું શું કારણ ? એવી સંકેત ઉપજ થાય પરંતુ, ભાગવતના એકાદશ સ્કંધ, વિગેરે ગ્રંથોમાં દર્શાવેલા સાધનોથી જે ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને મર્યાદાભક્તિ કહેવામાં આવે છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિમાં તેની ગણતરી થતી નથી, કારણ કે તે ભક્તિના સાધનો શાસ્ત્રમાં કહેલી મર્યાદા પ્રમાણે જ કરવા પડે છે. માટે શ્રીમદાચાર્યશ્રીએ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિના ઉપાયો દર્શાવવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે. શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોને કામના સિવાય પ્રભુમાં દૃઢ પ્રેમ થાય અને હૈ કિંક કે વૈદિક આવરણો દાંષ પ્રતિબંધ ન કરે, તેવી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ જીવોને પ્રાપ્ત થાય તે ભક્તિની વૃદ્ધિ કરવાને સ્વમાર્ગેના સાધનો બતાવવાની ખાસ જરૂર છે કે સાધનથી શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાની પ્રાપ્તિ તુરંત પ્રાપ્ત થાય. આ પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનો, ભક્તિનું સ્વરૂપ અને ભક્તિનું ફળ વિસદ્ધાય છે. એવું સમજવામાં આવે તેવી રીતે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

હવે શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ ટીકામાં ભક્તિનું લક્ષણ અને સ્વરૂપ દર્શાવતાં લખે છે, કે ભગવાન કહે છે “કે આ જગતમાં મને વધેથી ભક્તિ સિવાય કોઈ પણ દાન, તપ, યોગ, સાંખ્ય વિગેરે સાધનો મારી પ્રાપ્તિ કરાવી શકતાં નથી.” માટે શ્રીમદાચાર્યશ્રી ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય એવા ઉપાયો દર્શાવે છે. વળી આ ભક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે કે પ્રભુની મોટાઈ જાણ્યા પછી તેમાં મજસુત અને સર્વ કરતાં વધારે રમેહ થાય છે. તેમકિત કહેવાય છે. અને તેજ ભક્તિથી સુખિત થાય છે. આજ ભક્તિ આ અંધમાં કહેવામાં આવી છે.

હવે ઉત્તરાર્ધમાં સાધનનું નિરૂપણ દર્શાવતાં કહે છે કે —

સાધનો લગાડતાં પહેલાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તે ખીજ ભાવને દૃઢ

કરવો જોઇએ. આ બીજા ભાવનું સ્વરૂપ શ્રીગોકુળનાથજી મહારાજ એવું દર્શાવે છે કે—શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીઆચાર્યશ્રીના અનુમત્ત પૂર્વક સ્વમાર્ગની પદ્ધતિ પ્રમાણે સર્વ ભગવાનને આત્મનિવેદન કરીને અર્થાત્ અહસમંધ મંત્રનો ઉપદેશ મેલણ કર્યા પછી જ્યારે આત્મનિવેદનનું વારંવાર સ્મરણ થયા પછી સર્વ વસ્તુપર ભગવાનનો પૂર્ણ હક છે. એવું ભક્ત જાણે ત્યારે ભગવાન તે જીવનો અંગીકાર કરે છે. * એ બીજા ભાવ દઢ થવાનું લક્ષણ છે. આ બીજા ભાવ દઢ થયા પછી ભક્ત નિરંતર ભગવાનમાં પરાયણ થઇને પુષ્ટિમાર્ગમાં રિયતિ કરીને જ રહે છે.

આ બીજાભાવ દઢ થયા પછી સ્વમાર્ગનાં સાધનોમાં જ તત્પર રહી અને ત્યાગાત્ એટલે સ્વમાર્ગીય સાધન સિવાયનાં બીજાં સાધનોનો ત્યાગ કરી, તેમજ સ્વમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મના અવલુપ્તિ તથા ભગવદ્ગુણોના કીર્તનથી સ્વમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. આ અવલુપ્તિ સ્વમાર્ગીય ધર્મોમાં જેવું ભગવદ્ધર્મનું નિરૂપણ કરેલું હોય તેવુંજ હોયું જોઇએ અને એ ધર્મનું અવલુપ્તિ કર્યા પછી તે ધર્મોનું સ્વરૂપ બરાબર સમજી તે પ્રમાણે બીજાને ધર્મો કહી સંમળાવવા, તેનું નામ કીર્તન છે. આ સાધન રૂપ અવલુપ્તિ અને કીર્તન કરવામાં આવે તોજ, ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે ભગવાનના સ્વરૂપ, ગુણ, અને લીલાની ભાવના સાથે કીર્તન કરવાથી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. અર્થાત્ સ્વરૂપ, ગુણ, તથા લીલાનું જે અવલુપ્તિ કર્યું હોય તેની ભાવના કરતાં કીર્તન કરવું. ૧.

શ્રીગોકુળનાથજી મહારાજ આગળ ચાલતાં કહે છે કે—પહેલાં

* આનું વિવેચન નિરોધવ્રક્ષણ નામના મંથમાં કરેલું છે. ત્યાં આંગળાં જોઇ લેવું. *

બહિતના બીજની દહનાનો પ્રકાર દેહો તોપણ કેમ વખતે બીજનાં
કુશંગને લીધે વિધો આવવાનો સંભવ રહે છે, માટે બીજના દુઃ સં-
ગોનો નાશ કરીને બહિતના બીજની દહના શી રીતે થાય તે માટે
ભગવાનના ભજન રૂપી બીજો પ્રકાર શ્રીઆચાર્યજી દહે છે.

મૂલમ—વીજદાદ્યમકારસ્તુ ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ ।

અઞ્યાયુક્તો મજેત્ કૃષ્ણં પૂજયાશ્રવણાદિભિઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—ઘરમાં રહીને પણ સ્વધર્મથી પોતાનું વતન
ચલાવીને બહિતના બીજની દહના કરવાનો ઉપાય નીચે પ્ર-
માણે કરવો. પોતાના સ્વભાગના ભગવદ્ધર્મથી નિવૃત્ત થયા
નગર ભગવાનની પૂજા વડે શ્રવણ કીર્તન વિગેરેથી શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનને સેવવા જોઈએ.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં ઘરમાં રહીને પુષ્ટિમાર્ગીય બકને ધર્મો
પાળવા, એમ કહ્યું છે, તેનું કારણ એજ કે ભગવત્સેવા, ભજન
વિગેરે કરવાનું મુખ્ય કર્મ ઘરમાં રહેવા સિવાય બની શકતું નથી,
તેથી ઘરમાં રહીને ભજન કરવું. સ્વધર્મથી પોતાનું વર્તન ચલાવવું.
એમાં સ્વધર્મથી વર્ણશ્રમના ધર્મો ન સમજવા, પરંતુ બહિત માર્ગના
ધર્મોથી જ વર્તન કરવું કેમકે વર્ણશ્રમના ધર્મો તો જાતિ પ્રમાણે
બળગેલાંજ છે શ્રીમદાચાર્યજી પણ દહે છે કે શક્તિ પ્રમાણે જરૂર
વર્ણશ્રમના ધર્મો પાળવા, પરંતુ વર્ણશ્રમના ધર્મોથી ભગદ્ધર્મેતિ
બાધ ન થવો જોઈએ. તેથી આ ઠેકાણે બહિતમાર્ગીય ધર્મો સમજવા,
અતઃ સ્વધર્મ એવો શબ્દ છે, સ્વ એટલે આત્મા, સંબંધી (વર્ણશ્રમ
(સિવાયના) પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મો એવો અર્થ થાય છે. હવે ગૃહસ્થશ્ર-
મમાં રહ્યા સિવાય સેવો ઉપયોગી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે

મૃદસ્થાશ્રમમાં રહીને શ્રીમદ્ વલ્લભ પ્રભુએ જે વેદ વિગેરે યાઓના શેષરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રેમરૂપ સેવાનો પ્રકાર બાંધ્યો છે, તે પ્રમાણે સવારે મગનાથી આરંભી રાજભોગ પર્વન અને ઉત્થાપનથી થપન સુધી દીનતા પૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની પ્રેમપૂર્વક ઋતુ પ્રમાણે સેવા કરવી આ સેવામાં ભગવાનના સ્વરૂપને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ માનવા-સમાગમ માટે વિરુદ્ધ કરવો, હું સેવક છું. એવી ચરણની ભાવના રાખવી. આ પ્રકારે વસ્ત્ર, આભરણ, દીર્ઘન, નમન, ચંદન વિગેરેથી પ્રભુની સેવા કરવાથી નવ પ્રકારની શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, સર્ચન, ઘન્દન, દાસ્ય, સહય અને આત્મનિવેદન. આ નવ પ્રકારની ભક્તિ પણ આવી જાય છે. આ પ્રકારે સેવા કર્યા પછી બચતા વખતમાં બીજાનો દુઃસંગ થાય નહિ તેટલા સાર શ્રવણ વિગેરે નવ પ્રકારની સેવા કરવી. એમ આજ્ઞા કરી છે. સારાંથ કે-ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સેવા કરવાથી, અને શ્રવણ વિગેરેથી નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવાથી (ભગવાનમાં અત્યંત પ્રેમથી) પુષ્ટિમાર્ગીય બીજ દેવાય છે. એવું સૂચ્યું. ૨

મૂલમ્—વ્યાવૃત્તોઽપિ હરૌ ચિત્તં શ્રવણાદૌ યતેત્ સદા ॥

તતઃ પ્રેમ તથાસક્તિર્વ્યસનં ચ યદા ભવેત્ ॥ ૩ ॥

વીજં તદુચ્યતે શાસ્ત્રે દઢં યન્નાપિ નશ્યતિ ॥

અર્થ—(સેવામાં મદદગાર સ્ત્રી વિગેરે સાધનો ન મળી આવ્યાં હોય અને બીજા સ્ત્રોતમાં બતાવ્યા મુજબ સેવા કરવામાં અસક્ત નિવડે તો) અને તેથી બુદ્ધ મકા-રના વ્યવસાય (કાર્ય પ્રવૃત્તિ) માં રોકાઈ જવાય ખરું, પરંતુ

તેમાંથી એકદમ છુટા થઈને શ્રીહરિમાં જ ચિત્ત લગાડીને
 શ્રવણ વિગેરે નવ પ્રકારની ભક્તિ માટે જરૂર ચત્ન કરવો.
 આ પ્રમાણે ચત્ન કરતાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે,
 અર્થાત્ રનેહનો અંકુર થાય છે. આ રનેહ પછી આસક્તિ
 થાય છે (આ આસક્તિથી ચિત્ત પ્રભુમાં લાગીને તેમાં જ
 તત્પર પડેવેલું રહે છે.) ત્યારે પ્રભુમાં ભક્તને વ્યસન થાય છે.
 (આ વ્યસનથી ભક્ત પ્રભુ સિવાય ગોપિકાઓની માફક બીજે
 કંઈ રહી શકતો નથી.) આ પ્રમાણે વ્યસન થવાથી બીજ
 ભાવ દૃઢ થાય છે. કે જે દૃઢ બીજ કંઈ પણ પ્રકારે ખસતું નથી.

વિવેચન—શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ જણાવે છે કે સેવાનાં
 સાધનો વગર જે ભક્ત હોય તેણે પ્રભુદયાશ્રવણ વિગેરેમાં ચત્ન કરવો.
 આ પ્રમાણે શ્રવણાદિક સાધનો દર્શાવી પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે. પ્રેમ
 પછી આસક્તિ અને આસક્તિ પછી વ્યસન થાય છે. અર્થાત્ જેમ
 ગોપિકાઓને ભગવાનનું વ્યસન લાગેલું હતું અને તેથી તેમને ભગ-
 વાન સિવાય એક દાણ પણ રહી શકાતું નહતું. તેની માફક જ્યારે
 પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે. ત્યારે ભક્તને પ્રભુ સિવાય બીજું કંઈ પણ
 રચતું નથી. આ પ્રમાણે વ્યસન થવાથી બીજ ભાવ દૃઢ થાય છે
 અર્થાત્ પહેલા શ્લોકમાં બીજભાવનો અર્થ બતાવ્યા મુજબ આત્મ-
 નિરોધથી પ્રભુએ જીવનો કરેલો અંગીકાર રૂપી બીજભાવ કદાપિ નાશ
 પામતો નથી. આ શ્લોકનો સાત્ત્વ દર્શાવતાં શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ
 જણે છે કે જે ભક્તને સેવાનાં સાધનો નથી, તેમણે શ્રવણ વિગેરેમાં
 ચત્ન કરી સંસારના આરેયથી દુષ્ટ ચંચળી છાંદિયો, સર્વ વસ્તુઓ,
 અને ચિત્ત, ભગવાનમાં જ જોડવાં. તેનાથી જ બીજ દૃઢ થશે. ૩૦

આ આવતા ચોથા અને પાંચમા શ્લોકમાં શ્રીગોકુલનાયજી જી-
ણાવે છે કે-ભગવાનના પ્રીતિ હૃતપન્ન થવામાં ત્રણ દારણો આપે
આવે છે. ૧ ભગવાન સિવાયના પદાર્થોમાં સ્નેહ. ૨ ગૃહમાં આસક્તિ
અને ૩ ભગવાન સિવાય એકદશ્ય પણ ગાળવી. આ ત્રણ પ્રકારના વિ-
ધોને નાશ કરવા સાર ત્રણ પ્રકારના ઉપાયો નીચેના શ્લોકથી જાણાવે છે.

મૂલમ્—સ્નેહાદ્રાગવિનાશઃ સ્યાદાસત્ક્રપા સ્યાદ્ ગૃહારુચિઃ ॥

ગૃહસ્યાનાં વાધકત્વમનત્મત્વં ચ માસતે ।

યદા સ્યાદ્વ્યસનં કૃષ્ણે કૃતાર્થઃ સ્યાત્તદૈવ હિ ॥૫॥

અર્થ—પ્રભુમાં સ્નેહનો અંકુર થાય છે, ત્યારે ભગ-
વાન સિવાય ઇતર પદાર્થોમાંથી સ્નેહ નાશ પામે છે અને
ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે. અર્થાત્ પ્રભુમાં દૃઢ પ્રેમભાવ
થાય છે; ત્યારે ઘરની અંદર રહેલી આસક્તિનો નાશ થાય
છે. ભગવાનમાં આસક્તિ થવાથી ઘરની અંદર રહેલાં સ્ત્રી
પુત્રાદિક જો પોતાના જેવા ભાવવાળા ના હોય તો આ મારા
સરખાં ભાવવાળાં સ્ત્રી પુત્રાદિક નથી, માટે મારા ભગવદ્-
ભાવને બાધ કરનારાં છે, એવું ભક્તને સ્પષ્ટ માલૂમ પડે
છે. અને અમુક ભગવદીય નથી અને અમુક ભગવદીય છે.
એવું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે (તેથી ભગવદીયોમાં તે ભક્તને
ભગવાન પણ ભાસે છે.) અને આમ કરતાં પ્રભુમાં વ્યસન
થાય છે ત્યારે તે કૃતાર્થ થઈ જાય છે.

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે પ્રભુનો સ્નેહ થવામાં ત્રણ પ્રકારનાં
વિધો આડાં આવે છે. તે વિધોના નાશ કરવાના ઉપાયો દર્શાવતાં કહે

છે કે અવજ્ઞાદિક સાધનો દરી અને પ્રજ્ઞાની સેવા દરીને પ્રજ્ઞામાં સ્નેહ ઉત્પન્ન કરવો. તેથી ભગવાન સિવાય ઇતર વસ્તુઓમાંથી પ્રેમ નાથ પામશે, અને ષષ્ઠી તે પ્રેમ દહ થાય ત્યારે પ્રજ્ઞામાં આસક્તિ થાય છે આ આસક્તિથી ધરતી આસક્તિ નીચેના બે કારણોથી દૂર થાય છે.

૧—ધરમાં રહેનારા સ્ત્રી પુત્રાદિક બે પેતાના સરખા જીવ વાળા ન હોય તે તે મારા ભાવને નાથ કરશે એવું બંધન સમજે છે તેથી તેમનો સંબંધ ન રાખતાં તેમનાથી તટસ્થ રહે છે.

૨—ઉપર પ્રમાણે પોતાના સરખા ભગવદ્ ભાવ વગરનાં સ્ત્રી પુત્રાદિક હોય તે તેમના ઉપર પોતાપણાનું અભિમાન બંધોતોને નહોતું નથી. કેમકે તેનું ચિત્ત ભગવાનમાં જ હોવાથી ભગવાનમાં જ પોતા પશુનો ભાવ રાખે છે. અને ભગવાનના સંબંધ વાળા ભગવદીયોમાં જ પોતાપણાનો ભાવ રાખે છે તેથી જો સ્ત્રી પુત્રાદિક જે કોઈ ભગવદીય હોય અને પ્રજ્ઞામાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવવાળા હોય તે જ તેમાં પોતાપણાનું ભાન રાખે છે.

૩—આ પ્રમાણેનું વર્તન કરતાં પ્રજ્ઞામાં અધિકારિક પ્રેમ થાય ત્યારે બંધનને વ્યસન થાય છે. ત્યારે ભગવાનના પ્રગટ દર્શન સિવાય તથા તેમના સંબંધ વગર આ બંધન જરા પણ રહી શકતો નથી. આ વ્યસન પ્રાપ્ત થતાં તે કૃતાર્થ થાય છે. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાસંબંધ રૂપી સર્વોત્કૃષ્ટ બંધનને મળી જાય છે. ૫

આ નીચેના શ્લોકમાં શ્રીગોકુલનાથજી મદારાજ જણાવે છે. કે ઉપરના શ્લોકમાં કહેવા મુજબ જે બંધનને પ્રજ્ઞાવ્યસન પ્રાપ્ત થયું હોય તે બંધનોની ચોખ્ખતા બતાવી તેમ ભાવ અને રૂઝ પણ બતાવ્યું હોય આ શ્લોકમાં તેવી વ્યસન વાળા બંધનોની વ્યવસ્થા બતાવે છે—

થાય છે, તેવો દ્વેષ અને બંધ બીજા પ્રસંગથી થતો નથી, મારે ધરતો ત્યાગ કરીને જ વ્યસન ભાવવાળા ભક્તે મનને પ્રભુ પરાયણ કરીને ભગવાનના મન સ્થિર થાય એવી પવિત્ર જગ્યા ઉપર જઈ પરમ ભગવદીયોના સંગમાં જ વખત ગાળવો જોઈએ. ૬

ગૃહ ત્યાગ ક્યારે કરવો ?

હવે આગળ શ્રીગોપીનાથજી મહારાજ દહે છે કે—ભક્તિમાર્ગનું અનુકરણ કરનાર કોઈ પણ ભક્ત ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજ્યા સિવાય અને વ્યસન સુધીની પાત્રતાને પામ્યો ન હોય છતાં હું પણ ગૃહનો ત્યાગ કરીને ભક્તિની વૃદ્ધિ મારે ચલ દરીશ એમ વગર વિચારે અને અધિકાર વગર ગૃહનો ત્યાગ કરે તો તેને બહુ જ હોય પ્રાપ્ત થાય છે એવું આ સાતમા શ્લોકમાં પ્રતિપાદન કરે છે—

મૂલમ્—ત્યાગે વાધક મૂયસ્ત્યં દુઃસંસર્ગતિયાન્નતઃ ॥૭॥

અર્થ—ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જો ગૃહત્યાગ કરવામાં આવે તો તેને દુષ્ટ આણુસોનો સંબંધ થાય છે. (અને ગૃહનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી) તેને અન્નને સાફ અહિંતહીં રખડવું પડે છે અને તેથી અપ્રસાદી અન્ન ખાવાથી તેને અનેક પ્રકારના હોયો પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન—ઉપર કહી ગયા કે પ્રભુના વ્યસનપર્યંત જે ભક્તની સ્થિતિ રહેલી છે, તેથી ભક્તિનો નાશ ન થાય એવું બીજા દહ વચુ દાય. તેવા ભક્તેજ ગૃહનો ત્યાગ કરવાનો છે તેથી તેને બાધ થતો નથી. પરંતુ ઉપર કહેવા મુજબ વ્યસન સ્થિતિએ ના પડેએમો હોય અને ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજ્યા સિવાયનો સાધારણ ભક્ત જો ધરતો ત્યાગ કરે તો તેને ક્ષણસિદ્ધિ થતી નથી. કારણ કે પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે ત્યારે

તે ભગવદ્ભાવ વગરનાઓને ઓળખી શકે છે, સાધારણ ભક્તની ભગવાનમાં આસક્તિ નહિ હોવાથી ભગવદીયોને ઓળખી શકતો નથી, તેથી તેને પોતાના સરખા સાધારણ ભક્ત અને કેટલાક દુષ્ટજનોનો સમાગમ થવાથી તેનો સાધારણ ભાવ પણ નાશપામે છે. સર્વત્ર પ્રસાદીજન, અન વિગેરે નહીં મળી શકવાથી અપ્રસાદીનો ઉપયોગ કરે તેથી તેની પુદ્ધિનો નાશ થાય છે. અને બહિર્મુખ થાય છે. માટે જ્યારે પ્રભુમાં બ્યસન થાય છે ત્યારે આપો આપ ગૃહ છૂટી જાય છે.

મહારાજશ્રી કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જે અધિકાર વગરનાઓને ગૃહત્યાગ કરવાનો નિષેધ કર્યો તે ભક્તે કેવી રીતે વર્તવું તે નીચેના શ્લોકમાં કહે છે.

મૂલમ્—અતઃ સ્થેયં હરિસ્થાને તદીયૈ સહ તત્પરૈઃ ॥

અદુરે વિપ્રકર્ષે વા યથા ચિત્તં ન દુષ્યતિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—જે હીન અધિકારવાળા ભક્તોને ધરનો ત્યાગ કરવા વારતે નિષેધ કરેલો છે. અર્થાત્ અધિકાર વગરના ભક્તે ધરનો ત્યાગ ન કરવો, એવું જે પહેલાં કહ્યું તે અનધિકારી ભક્તે શ્રીભગવાનમાં પરાયણ એવા ભગવદીયો પાસે રહેવું કે જ્યાં સેવા વિગેરે પ્રકાર સારો ચાલે છે, તેવા ભગવત્સ્થાનમાં બહુ દૂર ન પડે અર્થાત્ કંઈક છેટે આપણા મનમાં બહુ પરિચયથી તેમના ઉપર દોષ દૃષ્ટિ ન આવે અને તેમના ચિત્તમાં આપણા ઉપર દોષ દૃષ્ટિ ન થાય, એવી રીતે ભગવદીયો પાસે રહેવું.

વિવેચન—ભક્તિવાળો પણ અધિકાર વગરનો જે ભક્ત હોય તેણે પ્રભુના ઉત્તમ સ્થાન શ્રીજી જેવામાં જઈને રહેવું. અને ત્યાં ભ-

ગવાનુર્મા તત્પર રહેનારા ભગવત્સેવા અને ભગવદ્ગુણ ગાનારા ભક્તો સાથે રહેવું. આ પ્રમાણે ટરવાથી ભક્તિનો નાશ થતો નથી. વળી શ્લોકમાં યોરેક છેટે રહેવું, એવું કહ્યું છે તેનું કારણ એવું છે કે—ભગવદીયની અત્યંત પાસે જ હમેશાં બે રહે તો દિનાધિકારીના ભગાનુર્મા ભગવદીયોની મોટાપ રહે નહિ માટે જરા દૂર વાસ કરી ઘણાખરો સમય તેમના સંગમાં જ ગાજવો. અને તેમાં મુખ્ય એ ભગવત્સેવા કે ભગવદીયો ઉપર આપણી દુષ્ટબુદ્ધિ થઈ ચિત્ત દુઃખ ન થાય અને ભગવદીયોનું આપણા ઉપર ચિત્ત દૂષિત થઈ દોષ દષ્ટિ ન થાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. કારણ કે તેમ થવાથી ભગવદ્ધર્મનો બોધ થતો અટકે છે. અને ભગવાનથી બહિર્મુખ થવાય છે. માટે ભગવદીયોના સંગમાં નિર્દોષપણાથી રહેવાય એમ કરવું આ ભગવદીયના સંગથી દુષ્ટ સંગથી બચારી અને અન્નાદિકમાં પણ અપ્રસાદીનો દોષ આવશે નહિ, કારણ કે ભગવદીયોમાં પ્રસાદી વસ્તુનો ઉપયોગ થાય છે.

હવે આગળ કહે છે કે—શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત જે સેવા અને કથામાં આસક્ત હોય તેને આ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય જ્ઞાની સિદ્ધિ થાય છે એમ શ્રીમદાચાર્યજી દર્શાવે છે.

મૂલપ્ર—સેવાયાં વા કથાયાં વા વસ્યાસક્તિર્દઢા ભવેત્ ॥

યાવજ્જીવં તસ્ય નાશો ન ક્ષાપીતિ મતિર્નમ ॥૧॥

અર્થ—શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય સેવામાં અથવા તો ભગવત્કથામાં જે ભક્તની જીવન પર્યંત દૃઢ આસક્તિ રહેલી હોય, તો તે ભક્તની કોઈ કોઈએ ખરાબી થતી નથી. એવો મારો ખાસ અભિપ્રાય છે.

વિવેચન—શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય અને શ્રીઆચાર્યજીએ પ્રગટ કરેલા

સેવાના પ્રકારથી સેવા કરવામાં અને સેવાના અનવસરમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવાનની લીલા દર્શક કથામાં જે ભક્તને સંપૂર્ણ આસક્તિ હોય અને ચિત્તની દૃઢતાપૂર્વક જેનો દૃઢ આગ્રહ પ્રભુમાં જીવન પર્યંત બંધાય તો તેની કોઈ દેશમાં કે દાસમાં અરાખી એટલે અધમતા પ્રાપ્ત થતી નથી. સેવા અને કથા એવા બે રૂબંદો શ્લોકમાં લખેલ હોવાથી બન્નેમાંથી ભગવદીચ્છાથી જેમાં આસક્તિ થાય તે આસક્તિ પરમ રૂપને આપનારી છે. પરંતુ તે આસક્તિ જન્મ પર્યંતની હોવી જોઈએ. આમાં ફળની પ્રાપ્તિ તુરંત થાય છે. એવો શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ પોતાનો મત દર્શાવ્યો છે.”

આ તીચેના શ્લોકમાં જણાવે છે કે કોઈ સાધારણ અનુભવે ભક્ત સામા બીજા કોઈ ભક્તને સેવામાં અશક્ત અને કથામાં પ્રેમવાળો જોઈને પોતે પણ ફક્ત ઉત્સાહથી જ દેખા દેખી સેવા ત્યાગ કરી સ્મરણ કરવાનો ઉત્સાહ ધરાવી ગૃહત્યાગ કરે ને એકાન્ત વાસની ઇચ્છા રાખે તો તેમાં બાધ થાય છે. આ બાધનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

મૂલમ્—વાથસંભાવનાયાન્તુ નૈકાન્તે વાસ ईश्यते ॥

हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशयः ॥१०॥

અર્થ—કોઈ પણ સંસારિક કારણથી સેવામાં બાધ આવતો હોય (તેથી પોતાને સેવામાં અશક્ત માની ભગવાનના સ્મરણ સાફ) એકાન્તમાં વાસ કરવાનો વિચાર કરે તો તે આ ભક્તને ઈષ્ટ નથી. (કારણ કે એકાન્ત વાસ ટીકામાં કહેવા મુજબ અયોગ્ય ગણ્યો છે) માટે સેવાનો ત્યાગ કર્યા સિવાય સેવામાં જ તત્પર રહેવું કેમકે ભગવાન ચો તરફથી રક્ષણ કરશે એમાં સંશય નથી.

વિવેચન—કોઈ માનુષ્ય માનસિક દિશ્વથી અથવા તો સ્વસારિક લોભમાં આમલિને લીધે સેવામાં બાધ આપતો જોઈને ધરતો. ત્યાંમ કરીને એકાન્તમાં બગવાનના નામ રમરખ કરવા સારૂ એકાન્ત રહેવા મળે, તો એ તેની એકાન્તની સ્થિતિ ખસંદ કરવા લાખઃ નથી, કારણ કે સેવાનો ત્યાગ કરીને જે રમરખ વિગેરે કરવાનું છે, તેની એકાન્ત સ્થિતિ કરવાની શ્રીમદાચાર્યજી મના કરે છે. મારે જે બકતને સેવામાં અડચણ આવતી હોય તો પણ માનુષ્યે સેવાની દૃઢતા ન હોડતી, ગમે તેટલી અડચણો આવતી હોય તે સદન કરીને સેવામાં જ તત્પર રહે તો બગવાન પોતાના બકતનો સેવામાં આમદ જોઈને પોતાની શક્તિથી બકતની માનસિક દિશ્વ અને સંસારિક, વૈદિક વિગેરે સર્વ અડચણો દૂર કરીને સેવાનીજ સંપત્તિ પૂરી પાડે છે. મારે જરા પણ સંશય રાખ્યા શીરાવ સેવામાંજ તત્પર રહીને બગવત્સમગ્ર વિગેરે કરવાં. સેવાનો ત્યાગ સર્વથા કરવો નહિ. આમ કરતાં વ્યસન અવરથાથી આપોઆપ મુક્તિ મળે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે.

મૂળમ્—इत्येवं भगवच्छास्त्रं गूढतत्त्वं निरूपितम् ॥

य एतत्समधीयीत तस्यापि स्याद् दृढा रतिः ॥૧૧॥

અર્થ—આ પ્રમાણે છાના તત્ત્વવાળું બગવાનમાં બક્ષિત વધવાના ઉપાયવાળું શાસ્ત્ર નિરૂપણ કર્યું. આ શાસ્ત્રને બાંધે છે; તેને પણ બગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય છે.

વિવેચને—આ શ્લોકમાં રૂતિ શબ્દ સમાપ્તિને સૂચવે છે, આ પ્રમાણે શ્રીપુરુષોત્તમની બક્ષિત વધારવાની શિખામણ આપનારું આ શાસ્ત્ર છે, એમ સિદ્ધ કર્યું. આ શાસ્ત્ર દ્વંત વારિવાથી માલુમ પડેલું

નથી. પરંતુ આચરણમાં મુખી અનુભવ લેવાથી જ આ શાસ્ત્રનું રસ-
રૂપ મથાર્થ સિદ્ધ થાય છે. અને આ શાસ્ત્રનો શબ્દાર્થ અને તેના
સિદ્ધાન્તોનો જ્ઞાન પૂર્વક અભ્યાસ કરવામાં આવે અને તે જ પ્રમાણે
પાઠ કરવામાં આવે તો અંતઃકરણના દોષો નિવૃત્ત થઈને આ ભાગના
સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. અને તેથી શ્રીપુણેશ્વર ભગવાનમાં ૯૯ ચિત્ત
થાય છે. મોટું અર્થ અને જ્ઞાન પૂર્વક પાઠ કરવો ઉચિત છે.

इति श्रीमदाचार्यविरचिता श्रीभक्तिवर्णिनी समाप्ता.

શ્રીનવરત્ન ગ્રન્થ.

—

શ્રી ગુણગણના નવ શ્લોકો છે, તે ખરેખર નવ રત્ન બરોબર
છે. દ્રવ્ય ઉપર મમતાવાળો જેમ રત્નને સંભા-
ળાળીને રાખે છે. તેમ આ નવ શ્લોકોરૂપી રત્નોનું પૂર્ણ જ્ઞાન મેળ-
વી, સંભાળવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એવો ભાવ નીકળે છે.

પ્રકાશમાં જણાવે છે કે ભગવાન બંધને સર્વે પદાર્થો પૂર્ણ કરે
છે, અને તેનું રક્ષણ કરે છે. યોગક્ષેમં ઘદામ્યહં, એમ ગીતામાં કહ્યું
છે. તો પછી બંધને ચિંતા ઉત્પન્ન થવાનું પ્રયોગન શું રહ્યું.

વાદી કહે છે કે એક ચિંતા છે, જુઓ કે-આત્મનિવેદન કરે-
લાઓને જ સેવામાં અધિકાર હોય છે, નહિ કે બીજાઓને, ત્યારે
આત્મનિવેદન કરેલાને આ લોક કે પરલોકનું કંઈ પણ વસ્તુ સમર્થ
સિવાય બાકી રહેતી જ નથી જો આ પ્રમાણે સર્વ ભગવાનનું
થાય તો દેહનિર્વાહ સાધી કરવો ? એમ સકુળ શંકા થાય છે. ભગ-
વાનની આજ્ઞા સિવાય ભગવાનનું વાપરવું એ શું યોગ્ય કહેવાય ?

અને આગા પણ શી રીતે જાણવી ? ધારા કે આગા થાય પણ ભગવાનનું થયું એટલે શી રીતે વપરાયજ ? ત્યારે હું નિવેદન કર્યો સિવાયની વસ્તુ વાપરવી ! નહિ. નહિ. એતો મહાન્ દોષ. શ્રીમદ્વાપ્ત-જુગતી ખાસ મના જ છે કે ભગવાનને નિવેદન કર્યો સિવાયની વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવી જ નહિ, આ પ્રમંથમાં દેહ ધારણ કરવાનું નિર્વાહ ન રહેવાયી ભજન પણ થવું મુશ્કેલ, અને ઉપરે માગ્નિ દ્વંદ્વે થવા સંભવ ઉપર આવશે ! આ શક થાય તો તેનું સમાધાન સંભળો.

ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં જુઓ. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, ગૃહ, પ્રાણ, વિગેરે ભગવાનને અર્પણ કરવું કે જેનાથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે આત્મનિવેદનની જરૂર ખતારી આવે છે. જેની રીતે આદ્ય-દાત્રી વૈશ્વનો વૈદિક કર્મમાં અધિકાર ઉપરીત સંસ્કારથી થાય છે, તેની રીતે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ભજનનો અધિકાર આત્મનિવેદનથી જ થાય છે. માટે જેટલી વસ્તુની ખાસ જરૂર હોય તેટલી નિવેદન કરેલી વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવી. માટે જ વિવાદ પછી સ્ત્રીનું પણ પ્રજુને નિવેદન કરવામાં આવે છે અને પુત્રાદિકનું પણ નિવેદન કરવું પડે છે.

દાન અને નિવેદનમાં બહુ તફાવત છે. દાન કરેલી વસ્તુનો ઉપયોગ લેવો તેમાં શાસ્ત્રની મના છે. પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રજુને આત્મનિવેદન કરીને પ્રસાદી કરેલા નિર્દોષ પદાર્થોને વાપરવામાં દોષનો લેશ પણ નથી.

જો નિવેદન કરેલી વસ્તુનો બાધ હોય તો “ ભગવાનના પ્રસાદી થયેલા અન્ન-વસ્ત્ર-જળ-અલંકાર વિગેરે સર્વ નિવેદન કરેલા વાપરવા ” એમ આગા કરે નહિ, જે વસ્તુ ભગવાનને નિવેદન થયું ને

* જુઓ પુષ્ટિસૂત્રાદર પૃષ્ઠ ૭૬ અને સિદ્ધાન્તરહસ્ય—શ્લોક. ૫ માના. વિવેચનમાં

ભગવાનને વારતે તેનો ઉપયોગ થયો તેથી આ ભગવતપ્રસાદી છે, એમ માની એ પવિત્ર વસ્તુ ઉપયોગ કરવામાં કંઈ પણ બાધ નથી. “ઉચ્છિદ્ર મોજિનો દાસાસ્તથ માયાં જયેમદિ” વિગેરે પ્રમાણોથી જાણ્યો છે કે પ્રસાદી બક્ષણ કરી બહતો ભગવાનની માયાને પણ જીતી જાય છે. માટે આ વિષેની ચિંતા કરવી અયોગ્ય છે.

વળી એક શંકા રહે છે, પ્રભુને નિવેદન કર્યા પછી વિશેષ વસ્તુ સંપાદન કરવા યત્ન કરવો નહિ ?

સમાધાન—જો યત્ન કરવામાં આવે તો તે વસ્તુ મેળવવામાં ચિત્ત દોડતાં સેવામાં પ્રતિબંધ (અડચણ) થાય છે, અને હૃદયોનો બળહાર તેમાં પરાવાતા તે ગહિમુખ થાય છે. હવે જો આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં યત્ન ન કરવો તે સિદ્ધ થાય છે.* તો પછી ભગવાનને વિનિયોગ કરવાનું કંઈ પણ રહેતું નથી તો ભક્તને આ વિષે ચિંતા થાય તેના નિવારણ સાર શ્રી મહાપ્રભુજી કૃપા કરી નિચેના શ્લોક આરંભે છે.

મૂલમ્—ચિન્તા કાઽપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપીતિ ।

ભગવાનપિ પુષ્ટિસ્થો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્ ॥

અર્થ—પ્રભુને નિવેદન કરેલા ભક્તે કદાપિ પણ ચિંતા કરવી નહિ, કારણ કે ભગવાન પુષ્ટિમાગીંય ભક્તને લૌકિક ગતિ આપતા જ નથી.

વિવેચન—શ્રી, પુત્ર, ગૃહ, પ્રાણુ વિગેરે પ્રભુને અર્પણ કર્યા પછી ભક્તને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરવી યોગ્ય નથી; જગત્-નિયંતા પ્રભુ શરણે આવેલાનું બરણ અને પોષણ, સર્વ વસ્તુનું સંપાદન પોતે જ કરી આપે છે એમ સ્વમુખે કહે છે. માટે દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો કે માફ સર્વ રીતે પ્રભુ શરણુ છે. તે સર્વ સિદ્ધ કરશે, કોઈ

* જુઓ વિવેકધૈયાશ્રય. શ્લોક ૧-૨-૩.

વખત પરીક્ષાની ખાતર પ્રભુ વસ્તુ મેળવી આપવા વિલંબ કરે તો પશુ ચિંતા કરવી નહિ, વળી એમ પણ લાંકા ન લાવવી કે હું કહે-
જમાં જોડાઈને ગેલ હું તેથી મારી પ્રભુ લૌકિક ગતિ કરશે ? કેમકે પ્રભુને શરણે ગયેલાઓનો પ્રભુ પોતાપણથી સીધાર કરે છે તેથી મર્યાદામાર્ગીય વૈરાગ્ય નહિ હોય તો પશુ લૌકિક ગતિ કરશે જ નહિ, માટે સર્વ રીતે શરણુ ભાવના રાખવી એજ ચોખ્ખું છે.

આ બીજા શ્લોકમાં કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે ચિંતા છોડી સ્વચ્છંદ વ્યવહાર કરવામાં આવશે તો ઉદ્ધતામ્ ગણાશે, એવી શંકા કરવી નહિ,
મૂલમ્—નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા તાદૃશૈર્જનૈઃ ।

સર્વશ્વરથ સર્વાત્મા નિજેન્દ્રાતઃ કરિષ્યતિ ॥ ૨ ॥

અર્થ—જેમણે નિવેદન કર્યું છે એવા ભગવદીયોએ હૃદયમાં ભગવાનને કરેલું નિવેદન સ્મરણમાં રાખવું અને પ્રભુ પાસે કંઈ પણ પ્રાર્થના ન કરવી અને સર્વના ઉશ્વર અને આત્મા એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ઈચ્છાથી સર્વ પૂર્ણ કરશે, એવી ભાવના રાખવી.

ત્રિવેચન—જેઓ પ્રભુને નિવેદન કરી ભગવદીય બન્યા છે તે-
મની સાથે રહી નિવેદન કરેલા બંને હૃદયમાં નિવેદનનું સ્મરણ કરવું કે આ દેહ, આ આત્મા, પ્રાણ, ધર, ધન, દ્રવ્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરે સર્વ શ્રી પ્રભુનું જ છે, તે મારું શરણુ સર્વ રીતે પ્રભુ જ છે. આવી રીતે સ્મરણ કરતાં અહંકાર, મમતા સર્વે દૂર થઈ ભગવદ્બુદ્ધિ થાય છે, અને શુદ્ધ ચિત્ત થઈ સેવામાં અખંડિત મન રહ્યા કરે છે. વળી કોઈ પ્રમગે સેવા કરવામાં ન આવે તો અને નિવેદનનું સ્મરણ કરવામાં ન આવે તો આશુરાવેય થાય છે આમ શ્રી ગુણાંજલિ ટીકામાં કહે છે.

શંકા—લૌકિક કે અલૌકિક વસ્તુની ઈચ્છા વાસ્તે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી કે કેમ ?

* સમાધાન—શ્રીમદ્દાપ્રભુજી વિવેકધર્માશ્રયમાં દહે છે કે કદાપિ પણ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી નહિ, કેમકે સંવકોના સ્વામી પ્રભુ છે. તે સેવકોને ચોનાપણાથી સ્વીકારે છે, તો બક્તના હૃદયમાં રહેલા બગવાન બક્તની ઇચ્છાએ સ્વતઃ જાણે છે, અને પોતાની સ્વેચ્છા મુજબ પૂર્ણ પણે કરે છે, માટે નિવેદન કર્યા પછી સર્વાત્મા, સર્વ દરવાને સમર્થ, પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ સ્વેચ્છાથી સર્વ સિદ્ધ કરશે, એવી ભાવના રાખી એ બગવદ્દીપતું જૂવણુ છે. પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો પણ પ્રભુ સ્વેચ્છાથી જ આપે છે, માટે પ્રાર્થના કરવામાં સ્વધર્મની હાનિ થાય છે. ૨

હવે ત્રીજા શ્લોકમાં જણાવે છે કે પ્રભુને અર્પણ કરેલ દેહાદિકે શ્રી પુત્ર વિગેરેના ઉપયોગમાં આવે તો સ્વધર્મની હાનિ થશે, એવી બક્તે ચિંતા ન કરવી.

મૂલમ્—સર્વેપાં પ્રભુસંવંધો ન પ્રત્યેકમિનિ સ્થિતિઃ ॥

અતોડન્યવિનિયોગેડપિ ચિંતા કા સ્વસ્ય સોડપિ ચેત્ ॥૩॥

અર્થ—અધાનો પ્રભુને વિષે સંબંધ છે. એકનો મુખ્ય ને એકનો ગૌણ એવો નિયમ નથી, તેથી સામા સામી વિનિયોગ કરવામાં આવે તો પણ કોઈ પ્રકારની ચિંતા નહિ કરવી.

વિવેચન—આત્મનિવેદન કરતી વખતે પ્રભુને શ્રી, પુત્ર વિગેરે સર્વ અર્પણ કરવામાં આવે છે, અને વિશેષમાં તેમને પણ બ્રહ્મસંબંધ થતાં પ્રભુ પાસે સર્વનો વિનયોગ એક સરખી રીતે જ થાય છે, એકનું વિશેષ ને એકનો એકો, એવો નિયમ છે જ નહિ. કોઈના ઉપર વખતે વિશેષ અનુમતિ માલુમ પડે, તો તે પુષ્ટિ છે, એમ માનવું. પરંતુ પ્રભુનો

* જુઓ વિવેકધર્માશ્રય. શ્લોક ૨ ને ૧૪ માં, વિવેચનમાં.

સંબંધ તો કર્વને સમાન છે, તેથી જેમ અચેતન વસ્તુઓ વચ્ચે-
કને મુકવા સાર પેટીનો ઉપયોગ થાય તેમાં કંઈ હોય નથી. તેમ-
અહિંયા પણ સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેનો સામાસામા ઉપયોગ થતા બાધ નથી.
તેમ પોતાનો પણ વિનિયોગ ભગવદીયોમાં થતો હોય તો ચિંતા નથી.
સિક્કાન્તરદરખમાં દરેક છે કે જીવ જીવ હોવાથી દરેકને અવિદ્યા
બાધે છે, અને પાંચ પ્રકારના સદ્બ્રહ્મ હોયો લાગુ થાય છે. તેથી પ્રત્યેક
જીવ, દેહ, ભિન્ન હોવાથી દરેકને અલક્ષ્ય સંબંધ લેવાની જરૂર છે, કેમકે
દરેકને અવિદ્યા અને સદ્બ્રહ્મ પાંચ હોયોને તિવારજી કરવાની જરૂર
છે, તેથી પરમાં મુખ્ય માણસો સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરે અર્પણ કર્યા પછી પુત્ર
સ્ત્રી વિગેરેને અલક્ષ્ય સંબંધ લેવાની જરૂર છે કે નહિ, એવી ચંદા કરવી
નહિ. દારણ કે ચતુષા જરૂર જ છે, માટે અલક્ષ્ય સંબંધથી પવિત્ર થયેલા
સ્વપ્નીય સ્ત્રી પુત્રાદિક જેડે સંબંધ રાખવામાં બાધ નથી. ૩

પોતાનો અન્ય વિનિયોગ થાય તો નિર્ણય કરે છે.

મૂલમ્—અજ્ઞાનાદયવા જ્ઞાનાત્કૃતમાત્મનિવેદનમ્ ।

યૈઃ કૃષ્ણસાત્કૃતમાર્ગૈસ્તેષાં ક્ષા પરદેવના ॥ ૪ ॥

અર્થ—જાણથી કે અજ્ઞાણથી પણ જો આત્મનિવેદન
કરીને જેમણે શ્રીકૃષ્ણ સાથે પ્રાણો જોડી દીધા છે તેમને
શું દુઃખ છે ? શી ચિંતા છે ? (કંઈ નહિ.)

વિવેચન—આત્મનિવેદન કર્યા પછી પ્રભુ મારો અંગીકાર કરશે
કે નહિ તેની ચિંતા કરવી નહિ, વળી જ્ઞાનપૂર્વક આત્મનિવેદન કર-
વામાં આજીવું હોય, જેમકે ભગવાન સર્વરૂપ છે, માર્ગને પ્રવૃત્તનાર ને
ઉપદેશ આપનાર ગુરુ સત્વિદાનદરૂપ છે, હું અર્પણ કરું છું તે વસ્તુ
સર્વ ભગવાનની જ છે, એવા જ્ઞાનપૂર્વક, કે જ્ઞાનનો અજ્ઞાનથી ક્ષીના-
ધિકારી હો, સ્ત્રી હો, કે પુરૂષ હો, હો તે હો, પરંતુ આત્મનિવેદન

દરી પ્રભુ અધીન જેમણે પ્રાપ્ત, દેહ વિગેરે ક્યાં છે. તેમનું શરણ શીકૃષ્ણ પ્રભુ જ છે. ઉદ્ધાર કર્તા પણ તે જ છે. વધારે તો શું ? તેમના હૃદયમાં પ્રભુ સ્થિર થાય છે. માટે દીનાધિકારી કે મધ્યમા-ધિકારીએ કોઈએ પણ ચિંતા કરવી નહિ. ૪

શ્રવણ, કીર્તન, વિગેરે સાત પ્રકારની સેવ્ય પ્રભુની ભક્તિ, જીવાધીન હોવાથી બની શકે છે. તેમાં ભગવત્ક્રિયાની જરૂર પડતી નથી પરંતુ સખ્ય અને આત્મનિવેદનમાં પ્રભુની ક્રિયાનો સ્વીકાર કરવો પડે છે, તો આ ક્રિયાના અભાવમાં પ્રભુએ આત્મનિવેદન ગૃહ્ય કર્યું છે કે નહિ. એવી ચિંતા કરવી નહિ. એવું આ શ્લોકમાં જણાવે છે.

મૂલમ્—તથા નિવેદને ચિંતા ત્યાજ્યા શ્રીપુરુષોત્તમે ।

વિનિયોગેऽપિ સા ત્યાજ્યા સમર્પો હિ હરિઃ સ્વતઃ ॥૫॥

અર્થ—શ્રીપુરુષોત્તમને નિવેદન કરવામાં પણ પ્રભુ અંગીકાર કરશે કે કેમ ? એવી ચિંતા કરવી નહિ, બૂલમાં અન્ય વિનિયોગ થાય તો પણ ચિંતા ન કરવી કેમકે, શ્રી-હરિ ગોતે જ સર્વ સમર્થ છે કે સાધનની અપેક્ષા ન રાખતાં પ્રમેય બળથાજ ઉદ્ધાર કરે છે.

વિવેચન—જો કે તે નિવેદન કરવામાં પ્રભુની ક્રિયાનો અભાવ દેખાય છે, પરંતુ શ્રીપ્રભુ જ ગૃહ્ય કરે છે, સ્વીકારે છે, તરણે આવેલા નો ત્યાગ કરતા નથી, એમ અંજરીપના આખ્યાનમાં દુર્વાસા પ્રત્યે “યે દારાગારપુત્રાસાન્” એ શ્લોકમાં કહેલું છે. વળી વ્રજકીર્ણમાં દ્રષ્ટિ કરો. ત્યાં ગોપોને ઇંદ્રના યજ્ઞનો નિષેધ કર્યો ત્યારે ભગવદ્વાચા પ્રમાણે તેમણે ગોવર્ધનપૂજન દરી ભગવાનને શરણે ગયા, ત્યારે પ્રભુએ તેઓને અધીન ક્યાં હતા. તેમ “ભગવાન્ મને પણ નિરોધણીવાથી અન્યના ભજનમાંથી વારી પોતાના શરણે લીધેલો છે. તેથી મારે કોઈ

મહારની ચિંતા નથી. તેમ બકતે માનવું જોઈએ. ” જ્યાં ભગવત્પેરચા
સિવાય આત્મનિવેદનની ગંભીરતા પણ નથી માટે પ્રભુએ સ્વેચ્છાથી
જ આ નિવેદન કરાવ્યું છે. એ પક્ષથી પણ બકતે આત્મનિવેદન
સ્વીકારશે કે નહિ, તેની ચિંતા ન કરવી જોઈએ. વળી પ્રસંગોપાત
લૌકિક ભય પ્રાપ્ત થાય અને તેવા પ્રસંગમાં જીવના કુદરતી રક્ષાવર્તે
અનુસરી બુદ્ધેશુકે અન્યવિનિયોગ થઈ જાય તોપણ ચિંતા ન કરવી
કારણ ? પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, સ્વેચ્છાપૂર્વક પોતાના પ્રમેય બળથી
સાધનેની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય પોતે ઉદ્ધાર કરે છે, માટે ચરણ-
ભાવના રાખવી અને ચિંતાનો ભાગ કરવો. એ જ મુખ્ય સિદ્ધાંત છે,
ચરણે આવેલાનો પ્રભુ ઉદ્ધાર કરે છે. ૫

ભગવાને અંગીકાર થયો છે. તેમાં બંધનું લક્ષણ બતાવે છે.

મૂલમ—લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન ફરિણ્યતિ ॥

પુષ્ટિમાર્ગસ્થિતો યરમાત્સાક્ષિણો ભવતાઽસ્થિલાઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ—ભગવાન શ્રીહરિ લૌકિકમાં અને વેદમાં સ-
ક્રાંતની સ્થિરતા કરતા નથી, અને પોતા તરફ સ્થિરતા કરે
છે. ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં તેનો અંગીકાર થયો એમ માનવું.
અને પૂર્વ થઈ ગયેલા ભકતોનો દાખલો લઈ પોતે લોકમાં
અને વેદમાંથી આસક્તિ આણી કરવી.

વિવેચન—ભગવતના ચોથા રહસ્યના ૨૯ મા અધ્યાયમાં નાર-
દજીએ પ્રાચિનબ્રહ્મિય રાજા પ્રત્યે કહ્યું છે કે—યદ્વા યસ્યાનુગૃણ્ણતિ
મગધાનાત્મભાષિત ॥ સ જહાતિ મતિ લોકે વેદે ચ પરિનિષ્ઠતામ્ ॥

જનુએ દશમસ્કંધમાં ભગવાન પાસે અકુરજી આવ્યા ત્યારે કહેડે
કે આપના ચરણારવિન્દને શરણે આવ્યો છું એ આપનો અનુગ્રહજી છે.

અર્થ—“આત્મા વડે ભાવના કરામેલ ભગવાન જ્યારે તેના ઉપર અનુમદ કરે છે. ત્યારે તે લોકમાં અને વેદમાં નિષ્ઠા વાગી થઇ ગએલી ભુક્તિને ઊડી દે છે, અર્થાત્ જેના ઉપર અનુમદ કરે છે તે ભક્તને લૌકિક સગ્ન વહાણાં ધન-દ્રવ્ય વિગેરેમાંથી આસક્તિ નિવૃત્ત થઇ જાય છે, અને વેદમાં પણ કહેવાં અગાધ કર્મોમાંથી આસક્તિ નિવૃત્ત થઇ જાય છે.” આ પ્રમાણે લૌકિક અને વૈદિક કાર્યોમાં વિધન થાય છે, પૂર્ણ થતાં નથી, ત્યારે પ્રભુએ આસક્તિ ઊડારવા સારૂ આ વિધન નાંખ્યાં છે, એમ જાણી તેમાંથી આસક્તિ ઊડી, પ્રભુની ચરણ ભાવના કરવી. કારણ ભક્તના સર્વ કર્મ, ધર્મ, પ્રભુ પ્રમેયમળની પૂર્ણ કરે છે. માટે ભગવાન લૌકિકમાં અને વૈદિકમાં ભક્તની રિચરતા કરતા નથી, માટે પ્રથમ રહંધમાં કહ્યા પ્રમાણે શાંતિ-પુત્ર-માતા-પિતા અને બીજા સર્વ મનુષ્યોમાં જે વ્યવહારો પાળવામાં આવે તેમાં મમતા ઊડી અનુમોદન આપતા બંધ થવું. અને પહેલાં થઇ ગએલા ભક્તોનું અનુકરણ કરવું. કે લૌકિક, વૈદિક, વિગેરે કોઇ પણ પ્રકારનાં કર્મમાં આસક્તિ ન રાખતાં તેની ચિંતા ભક્તે ન કરવી. ૬

સેવા કરવામાં વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય રાખવાં અને લૌકિક અને વૈદિકમાં પણ આસક્તિ ઊડવી એવો નિયમ છે. આવા સમયમાં લૌકિકમાં રહેલું અને લૌકિક વ્યવહારો ઊડવા બહુજ મુશ્કેલ છે, વિગેરે કારણોને લીધે સેવા ન બની શકે તો ભક્તને તે તરફની ચિંતા થાય. માટે શ્રીમદ્દાપ્તજી સેવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવતાં કહે છે કે—

મૂલમ્—સેવાકૃતિર્ગુરોરાજ્ઞાડવાધનં વા હરીચ્છયા ॥

અતઃ સેવાપરં ચિત્તં વિધાય સ્વીયતાં સુલ્લમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—ગુરુએ આજ્ઞા કરી હોય એ જ પ્રમાણે સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું. પરંતુ આ ગુરુ આજ્ઞા કરતાં હરિની ઇચ્છાથી

વિશેષ આજ્ઞા થાય તો તે પ્રમાણે વતવું. માટે સેવામાં ચિત્ત પરોવી મુખેથી નહેવું.

વિવેચન-- શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ચસ્ય દેવે પરા મત્તિર્યયા દેવે તથા ગુરૌ ॥ તસ્યતે વચિતાડર્યાઃ પ્રજાશન્તે મદ્દાત્મના ॥ જેને દેવ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર નિર્ગુણ બદ્ધિન છે, અને જેવી દેવમાં છે, તેવી જ ગુરુમાં છે. તેને જ મદ્દાત્મના સિદ્ધાન્તોના આશયો રહ્યા છે. આ પ્રમાણે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે આત્મનિવેદન કર્યા પછી સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું. અને આજ્ઞા પ્રમાણે જ સેવા કરવી કે જેથી વિવેક, ધર્મ વિગેરે સર્વ પ્રભુ સેવાથી મેળવી આપણે એવી બાવના રાખવી.

આ સેવા કરતાં કરતાં ભોગ વિગેરે કાંઈ પણ સેવાસંબધમાં પ્રભુની આજ્ઞા સ્વમદ્દાર થાય કે અન્ત કરણદાર થાય, તો તે પ્રમાણે ખાસ કરીને વર્તવું. આ પ્રભુઆજ્ઞા ગુરુઆજ્ઞા કરતાં વિશેષ હોવાથી ગુરુઆજ્ઞાને બાધ કરનારી હોય, કે બાધ કરનારી ન હોય તો પણ આ પ્રભુની આજ્ઞા વિશેષ હોવાથી જરૂર માનવી, અને તે પ્રમાણે વર્તવું. એમ શ્રીગુરુસાહજ પ્રદક્ષ નામની ટીકામાં કહે છે. માટે જ ઉત્તરાર્ધમાં આજ્ઞા કરે છે કે સર્વવસ્તુ સિદ્ધતરી આપનારી શ્રીપ્રભુની સેવામાં યથાસ્થિત ચિત્ત પરોવીને બીજા કશામાં પણ ચિત્ત ન રાખવું. ચતુર્થોક્તિમાં કહ્યું છે કે, સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણના સેવકોએ તેમની શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી, એ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે. ૭

સાધારણ લૌકિક દુઃખ હોય તો બહોળાની મારફત સહન કરીએ પરંતુ મહાનુ દુઃખ આવે તો શી રીતે ધૈર્ય રહે ? આવી ચિંતા થાય તો તેનો જવાબ આપે છે

* શુભો વિવેકધર્માથય. શ્લોક ૩ માં.

મૂલમ્—ચિત્તોદ્દેગં વિધાયાઽપિ હરિર્યદ્યત્કરિષ્યતિ ॥

તથૈવ તસ્ય લીલૈતિ મત્વા ચિન્તાં દ્રુતં ત્યજેત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ—જે જે દુઃખ કરી પ્રભુ ચિન્તાનો ઉદ્દેગ વિગેરે જેજે કરે, તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે, એમ માની ચિન્તાનો તુરત ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વિવેચન—ભગવાન કસોટી કરવા, કે પ્રારબ્ધ કર્મનો ક્ષય થવા સાર દુઃખ કરે તો તે દુઃખને સહન કરવું એ ધૈર્યનું લક્ષણ છે. માટે જે જે દુઃખો થાય તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે, અને આપણા પ્રારબ્ધ કર્મનો નાશ કરવા સાર આ દુઃખો છે, એમ માની ચિન્તા ન કરવી. ચિન્તાઓથી મન રોડાઈ જતાં વ્યાકુળ બને છે, અને પ્રભુ તેવા ચિન્તાથી બળી રહેલા અન્તઃકરણમાં શિરામતા નથી. માટે વિવેક ધૈર્યશ્રિપંખા ટહેવા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવા સાર, છાશ જેમ નિઃસાર છે, તેમ દેહ વિગેરેને પણ નિઃસાર જણી મમતા છોડી, જડભરતજીએ પોતાના સ્વભાવહાલાના તિરસ્કાર સહન કર્યા, રહુગણુ રાજની પાલખી ઉપાડી, ગોધના જેવા તિરસ્કારો સહન કર્યા, ચોર સોદોના ઘરમાં અંબિકાના ગવનમાં વધ થવાની તૈયારી સુધીના મોટામાં મોટા દુઃખમાં ચલાયમાન થયા ન હતા, તો છેવટે પ્રભુએ તેમને સહાય કરી હતી. આ પ્રમાણે ધૈર્ય રાખી પ્રભુ મોટા દુઃખો કરે તે પણ પ્રભુની લીલા છે એમ માનીને તેમથી ચિન્તાનો ઉદ્દેગ કરનારી ચિન્તાને એકદમ છોડી દેવી. કેમકે ડાણું વાસણુમાં જેમ જળ રહેતું નથી તેમ ચિન્તાવાળા અન્તઃકરણમાં ભક્તિભાવ રહેતો નથી. ૮

આ વૃત્તાન્તની ઉપસંહારની દૃષ્ટિ રાખી જણાવે છે કે—આ સર્વ નવરત્નમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તવું સુરક્ષિત છે. કેમકે નવ પ્રકારની ભક્તિ તેમાં અવશ્યકો આરંભીને સખ્યપર્યંત સંપૂર્ણ ભક્તિ થાય સારે

આત્મનિવેદન થઇ શકે. માટે નિવેદન-વિગેરેની ચિન્તા છોડવાનું કશું પરત્વે તે ચિન્તા ઉપસ્થિત રહે છે. એવી ચંકાનું સમાપાન કરવાનું વિચારમાં સાધન અને શળને એકત્ર જતાવતાં કહે છે.

મૂલમ્—તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ,

વદદ્ધિરેવ સતતં સ્વેયંમિત્યેવ મે મતિઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સર્વ સિદ્ધ કરવા સારૂ સર્વ રીતે “શ્રી કૃષ્ણઃ શરણં મમ” એ પ્રમાણે હુમેશાં બોલવું, અને ધૈર્ય રાખી બેસવું, એવી મારી મતિ છે, કેમકે તેનાથી જ સર્વ સિદ્ધ થયે.

વિવેચન—શ્રીઆચાર્ય ચરણ આશા કરેછે કે, આ સર્વ જતાનેહું અશક્ય લાગેતો “આત્મનિવેદન કર્યા પછી જેને શરણે ગયોહું, એ પ્રભુ જ મારું મર્વ સિદ્ધ કરશે.” એવી બુદ્ધિ રાખીને સર્વ પ્રકારના અશક્ય વિચારો છોડી દેના. કેમકે સેવામાં ચિત્ત લાગ્યા પછી શ્રીપ્રભુસેવામાં મક્કનો આશ્રય જોઇ સેવામાં આવતા સધગા પ્રતિજ્ઞા પેડને જ દૂર કરે છે. કેમકે તે સર્વ ર તે સમર્થ છે. માટે મારાથી આ નિધેનું નિરાશુ જની શકે એમ નથી, એમમની પોતામા અશક્યપણાનું જ્ઞાન લાવી પોતે દીનતાપૂર્વક પ્રભુ શરણની જાવના કરવી, કે જોઈ પ્રભુ જકનની અશક્તિ રૂખતાં સર્વ સેવાના પ્રતિજ્ઞા દૂર દરી દે છે. માટે જ દીનતા જૂણ છે. આ વાક્ય જૂલાવતું ન જોઇએ વળી ભાકવમાર્ગમાં પ્રવેશ કરના આત્મનિવેદન લઇ સેવાધિકાર મદુષ્ટ કરવો, એ પ્રભુકૃપાનું પરિણામ છે. અન્યથા શરણે જવાની બુદ્ધિપ્રગટે નહિ. પૂર્વ જન્મમાં ભક્ત હોયઅનેતેમાં વળી ક્રોધ દારણુસર આ જન્મમાં આવેલા એવા ઉત્તમ જગનદીયોનો જ પ્રવેશ હોય છે. તેથી આત્મનિવેદનવાળા ભક્ત ઉપર પ્રભુનો અનુમદ છેજ એજ સિદ્ધાન્ત રમણીય છે. તો પછી પ્રભુને આત્મનિવેદન કરી અનુમદુવાળા બનેલા ભક્તે અશક્યની ચિન્તા કરવી, એ ધર્મ જ અયોગ્ય નહિ,

તો બીજું શું ? પરમાર્નદ-સર્વજ્ઞતા સ્વામી. કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્ સમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના શરણથી વિશેષ કંઈ સાધનક્રમ્ય કદા ધરાવે છે ? તો પછી સર્વ સિદ્ધ થઈ જવામાં શું વિલંબ છે ? કંઈપણ નહિ. આ સૌક અને પરસૌક સંબંધિ સર્વ પ્રભુ સિદ્ધ કરી લેશે. એવી ભાવનાથી પુરુષાર્થ ભગવદીયોથાન બને છે. પરમ કૃપાળુ રસિક પ્રજા તો અહંમક્તપરાધીનઃ હું ભક્તને સ્વાધીન છું, એમ પ્રતિષ્ઠા પણ કરે છે; તો પછી આત્મનિવેદન ભક્તને કોન્યોયંડિયશિષ્યતે. બીજો કયો અર્થ બાકી રહે છે ? પ્રશુતી કૃપા સિવાય શું પ્રાપ્ત કરવાનું છે ? શ્રુતિ પણ એજ રમણીય સિદ્ધાન્તોને ટેકા આપે છે. નાયમાત્મા પ્ર-વચનેન લભ્યો ન મેઘયા ન યહુના શ્રુતેન યમેષ ઘૃણુતે તેન લભ્યઃ॥ આ પ્રભુ વાક્યોથી લભ્ય નથી, બુદ્ધિ કે ધારણા સક્તિથી પણ મેળવી શક્ય એમ નથી. શાઓના બહુશ્રુતપણાથી પણ મેળવી શકાય એમ નથી, એ તો આ જીવ મારો છે, એમ પોતાપણાથી સ્વીકારે તેનાથી મેળવી શકાય એમ છે ત્યાર પછી આત્મનિવેદનથી કૃપાપાત્ર થએલા અને શરણે આવેલાને પોતાપણાથી સ્વીકારનાર પ્રજાને શરણે ગયેલા ભક્તને અશક્યમાં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” સિવાય બીજું ઉચ્ચારણ કરવાનું શું બાકી રહ્યું ? કંઈ નહિ. માટે હંમેશાં આ શરણ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી સેવામાં ચિત્ત પરોવવું, એ જ સિદ્ધાન્ત પર્યવસાન પામે છે.

અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ ॥

અશક્ય કે સુશક્યમાં પણ હંમેશાં શ્રીહરિની જ શરણભાવના કરવી એજ ભૂષણ છે.

इति श्रीमदाचार्यविरचितम् श्री नवरत्नम् समाप्तम्.

॥ नमः श्रीकृष्णाय. ॥

॥ श्री सिद्धान्त रहस्यम् ॥

कथं ह्य ते शिष्याः, कलिमलसदाचाररहिता
भवेयुः सेवार्हा, इति दहनचिन्तां, दृष्टदितुम् ॥
विष्णुः मादुर्भूय प्रथितशुभंमन्त्रं दधति यः
शरण्यो वै भूयान्मम ह, शरणं बलुभ इति ॥ १ ॥

अन्धનો ઉપક્રમ.

—

સ્વેચ્છાગતો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત એવો છે કે પ્રભુ કૃષ્ણ આ સર્વ
— કાર્યનું કારણ છે. આ કૃષ્ણ પુષ્ટિમાર્ગ
પ્રદ કરવો એવી રીતિ ઉપર આવનાં પ્રભુએ શ્રીમદાચાર્યજીને આજ્ઞા
કરી કે પુષ્ટિમાર્ગ પ્રદ કરો. આ આજ્ઞા પ્રમાણે જૂના ઉપર પધારી
નિશુલ્ક સ્તોત્ર ભક્તિનો ઉદ્દેશ આપ્યો અને પોતે 'દેવોદ્ધારમ-
યત્નાત્મા' કહેવાયા, શુદ્ધ અદ્વૈતનું જ્ઞાન કરાવ્યું, પુજ્યમાર્ગ કરતાં
શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગ વિલક્ષણ છે, એવું જણાવી આપ્યું. સ્વેચ્છા શ્રીકૃષ્ણ પર-
બ્રહ્મની સેવાનો પ્રકાર બતાવ્યો. વિગેરે સર્વ રીતે સરજ માર્ગો બતાવ્યા.

પરંતુ પોતે એક વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ કલિયુગ છે. અને
સેવામાં પ્રથમ પ્રવર્તમાન થતા પહેલાં દોષ નિવૃત્તિનો ઉપાય બતાવ-
વામાં આવ્યો નથી. અને તેની ખાત જરૂર છે.

કેમકે સ્વેચ્છા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ, દોષરહિત, પૂર્ણ ગુણવાળા,
આનંદરૂપ; સર્વઅવયવરાગા, સર્વોત્તમ અને નિર્દોષ છે. અને સેવા

કરનાર સેવકો કસિયુગના દોષથી દુષ્ટ અને દોષથી ભરેલા છે. આવા દોષવાળાઓની સેવાને પ્રભુ અંગીકાર કેમ કરે ? અને સેવાનો જ્યારે સ્વીકાર કરે ત્યારેજ ફળ મળે. વળી એવા સ્વીકાર ન કરે ત્યારે સેવા-માર્ગ-ભક્તિમાર્ગ પણ સફલ ન થાય ? આવા વિચારની ચિંતામાં કાણુવાર રહ્યા છે, તેટલામાં ગોકુલેન્દુ (*શ્રીકૃષ્ણ) આપ પોતે જ પ્રકટ થયા. પ્રકટ થઈ પોતાની સેવામાં પ્રતિબંધ કરનારા દોષોની નિવૃત્તિ થવા માટે શ્રીમદ્દાપ્રજુષ્ટને આ મંથમાં કહેલું ઉપદેશ કર્યું. જે ઉપદેશ બ્રહ્મસંબંધ મદલ્ય કરતી વખતે સેવામાં આવે છે, તેનાથી જીવના બ્રહ્મસંબંધ થતા પહેલાંના દોષો નિવૃત્ત થાય છે, તે ઉપરાંત સેવામાં બ્રહ્મસંબંધ પછી પણ કોઈ પણ (આમળ ગણવામાં આવશે) એ દોષોનો સંબંધ થતો નથી, માટે પોતાના બકતો આ ઉપદેશ જાણે એવો વિચાર કરી ભગવદીયો ઉપર કૃપા કરીને ભગવાને કહેલું ગૂઢ રહસ્ય આ મંથમાં શ્રીમદાચાર્ય ચરણ પ્રકટ કરે છે.

શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ આ મંથ ઉપર એક વિચાર આરંભિ-સંકાનું સમાધાન કરે છે.

સંકા—એકાદશરકંધમાં ચાર કેકાણે સમર્પણ-નિવેદનનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ “ શરીરથી, મનથી, વાણીથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી, જે કંઈ કરવામાં આવે તે પ્રભુનેજ અર્પણ કરવું. સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, પ્રાણ, તપ, જપ, વિગેરે પોતાને વડાલું હોય તે પરમાત્માને અર્પણ કરવું. વિગેરે બતાવી નવ યોગેશ્વરોએ નિમિરાજને, અને ભગવાને ઉદ્ધવજીને ભક્તિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. ” આજ પ્રમાણે આચાર્યશ્રીએ બ્રહ્મસંબંધ રૂપી સમર્પણનો ઉપદેશ કર્યો છે તે એકાદશ

*કૃષ્ણ શબ્દમાં “કૃ” શબ્દ સત્તાને સૂચવે છે, અને ‘ણ’ શબ્દ સુખને સૂચવે છે. તે બંનેનો એકઠો અર્થ કરીએ તો પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણ જ થાય છે. .

સ્કંધના વચનોનેજ અનુસરતો છે, એટલે તેનો અનુવાદ* કર્યો છે, એમ માલુમ પડે છે, કેમકે જ્ઞાનમર્બદનો પણ ભાર્યો એવો જ છે, તેથી આચાર્યશ્રીએ નવું કંઈ ઉપદેશમાં આપ્યું એમ માલુમ પડતું નથી.

સમાધાન—નીચેનાં દારણી ત્રીમહાપ્રભુએ એકાદશ સ્કંધનો અનુવાદ કર્યો નથી. સાંભળો ?

૧. આચાર્યશ્રીને સાક્ષાત્ પરમાત્માએ પ્રકટ થઈ આવણ શુદ્ધ એકાદશીએ કહેલું છે. તેથી અનુવાદ કરવાની જરૂર ન હતી. તેથી પ્રશ્નોકમાં ભગવાનનું કહેલું “અક્ષરેઅક્ષર” કહેલું એવું વાક્ય મુખ્ય છે.

૨. સેવા કરવી એવા ઉપદેશ પહેલાં જ્ઞાનમર્બદ કરવો એવો ઉપદેશ ગદ્યમંત્રમાં છે. એકાદશમાં ક્વચિત્ આથી વિવક્ષ્ય છે તેમાં આત્મનિવેદન પછી ભક્તિ થાય છે. ગદ્યમંત્રમાં તે નિવેદન પૂર્વક સેવા કરવામાં આવે તો મહાપુરુષો જે ભક્તિ શોધે છે તે ભક્તિને પ્રકટ કરી શકે છે.

૩ એકાદશમાં કહેલા સમર્પણ કરતાં અન્તઃકરણ અને વિત્ત આ બે શબ્દો વધારે છે.

૪ એકાદશના સમર્પણમાં અધિકારી સંસ્કારવાળા જોઈએ, અર્હિમાં ગદ્યમંત્ર જ સર્વ સંસ્કાર પૂર્ણ કરે છે.

૫ અન્તઃકરણ ને વિત્ત બે વધારે શબ્દો ગદ્ય મંત્રમાં છે, તેથી પ્રમાણ્ય વગરના ન માનવા દારણ્ય કે સ્કંધ ૯. અં આરમાં અંબ-રીપતું આપ્યાન છે. તેમાં ભગવાને કહ્યું છે કે—“જે લોકો સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, સ્વબંધુવર્ગ, પ્રાણ ને વિત્તનો ત્યાગ કરી મારે સારણે આવે, છે તેનો હું કદાપિ ત્યાગ કરતો નથી.” માટે સપ્રમાણ છે.

* અનુવાદ—એટલે કાઢના કહેલાં વચનને પુનઃ તેજ વચન બોલવાં તે.

ન ત્યાગ એટલે છોડી જતું રહેવું એવો અર્થ નથી. પરંતુ માર્ગ પ્રજ્ઞને અર્પણ કરવું, અને તેમાં આસક્ત ન થવું તે ત્યાગ, આપીના રામ-

૬ એકાદશ સ્કંધમાં સમર્પણ ને પુરુષ જ અધિકારી છે, અ-
હિંઆ ગદ્યમંત્રમાં સ્ત્રી પુરુષ વિગેરે ભક્તમાત્ર દેવી જીવે અધિકારી
છે. બુદ્ધિ બાગવત. પ્રદાદતી માતાને તારે નવ પ્રકારની ભક્તિનો
ઉપદેશ આપ્યો હતો. અને ભક્તિના કહે છે કે વિદ્યાર, મનુષ્ય,
વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી, અંત્યજ વિગેરે, અને રમેયુષ્ય તમેયુષ્ય વાળાં પુત્ર-
સુર વિગેરે બહુજ પ્રાણીઓ ભક્તિથી મને મળેલા છે." માટે આમાં
સ્ત્રી વિગેરેનો અધિકાર સ્પષ્ટ સાસ્ત્રોક્ત છે. માટે ગદ્યમંત્ર સ્વનંત્ર છે.

આ મર્વ દારણીપી માલુમ પડશે કે ગદ્યમંત્ર સ્વનંત્ર છે. કાષ્ઠ
નાં વચનને પુનઃ જોડેનાં નવા. વળી સાક્ષાત્ પ્રભુએ કહેલું એ વેદ
સમાન જ છે, વેદ પણ ઇશ્વરે કહેલો છે. આ મંત્ર પણ પ્રભુએ
કહેલો છે, આ મંત્રમાં "આત્મા સાયે" એમ સાયે શબ્દ આત્મા-
સાયે જોડેલો હોવાથી, પિતા સાયે પુત્ર આવે છે. તેમાં જન્મ
પિતાની મોટાઈ ગણાય છે. તેમ અહિંઆ આત્માની મોટાઈ છે.

આ પ્રમાણે આ ગ્રંથની શંકાઓને નિર્મૂલ કરી આ ગ્રંથનો
આરંભ કરાય છે. તેમાં કીયા દિવસે પ્રભુએ પ્રકટ થઈ કહ્યું તે દિવસ
ખતાવવામાં આવે છે.

મૂલમ્—શ્રાવણસ્યામલે પક્ષે એકાદશ્યાં મહાનિશિ ।

સાક્ષાદ્ભગવતા પ્રોક્તં તદક્ષરશ્ચ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રાવણ માસના શુક્લપક્ષમાં એકાદશીની મ-
ધ્ય રાત્રિએ સાક્ષાત્ ભગવાને (પ્રકટ થઈ) જે ઉપદેશ
કર્યો છે. તે અક્ષરે અક્ષર (આ ગ્રંથમાં.) કહેવાય છે. એમ
શ્રીમદ્ધાપ્રભુજી કહે છે.

વિવેચન—જે ઉત્તમ કાર્ય છે. તેના આગળ પાછળના સંજોગો
પણ, ઉત્તમ જ હોય છે. આ નિયમાનુસાર આ દીવસ પણ વિચાર
કરતાં દેવી બાસે છે. માસ શ્રાવણ-અવળ નક્ષત્ર જે પૂર્ણિમાએ હોયં

તે આવશ્ય માસ, શ્રવણ નક્ષત્ર વૈશાખ છે, માસ પણ વૈશાખ છે, તેથી પવિત્ર કરનાર છે. પક્ષ. શુક્લ-અઘ્વાળાઆમાં એમ ચંદ્ર વૃદ્ધિ પામે છે અને અંધકાર નાશ પામે છે. તેમ ચરણ આવેશના અઘ્વાળાથી અંધકાર દોષ નાશ પામે છે. ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે.

એકાદશી તિથી-એટલે ઉપવામથી પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ યાનિન્દ્રિય અને અગ્નીપારમુ મન મળી અગ્નીયારે છન્દ્રોને નિર્દોષ કરનારી આ તિથિ છે. તેથી ભક્તના અધ્યાત્મિક દોષ નાશ થાય છે. સમય મધ્ય રાત્રિનો છે. તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ અંતરગ ભક્ત ગોપીજનોના સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા, અને તે દ્વારા ગોકુલવાસીઓના પણ મનોરથો સિદ્ધ કરવા મધ્ય રાત્રીએ ગોકુલમા પ્રકટ થયા હતા. તેમ અહિં આ પણ શ્રીઆચાર્યજી મારે અને તે દ્વારા સર્વ ભગવદીયોના પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરવા મધ્ય રાત્રીએ પ્રકટ થયા. એ ભાવ નિકળે છે.

આ પ્રમાણે જે પવિત્ર સમયમાં પ્રભુએ ઉપદેશ આપ્યો, તે સાધનરૂપ જતી ભક્તના સર્વ દોષોને હરે છે.

ભગવાનની આજ્ઞા કોઈ વખત સમદ્વારા થાય છે. કોઈ વખત સેવકદ્વારા થાય છે, કોઈ વખત આકાશવાણીથી થાય છે વિભેદ. પરંતુ આ આજ્ઞાઓ સાક્ષાત્ આજ્ઞા ન કહેવાય પરંતુ આચાર્યશ્રીને સાક્ષાત્ પ્રભુએ પ્રકટ થઈ કહેલી છે. તે પરમકૃપાળીન, આચાર્યશ્રીની પ્રાર્થનાથી કહેવામાં આવ્યો એમ નથી. ૧

આ પ્રમાણે ઉપક્રમ કરી હવે જે ઉપદેશ સાંભળવામાં આવ્યો તે ઉપદેશ કહેવા શરૂ કરે છે.

મૂળમ્-બ્રહ્મસંવંધકરણાત્ સર્વેષાં દેહજીવલોઃ ॥

સર્વદોષનિવૃત્તિર્હિ દોષાઃ પંચવિધાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ-—બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વેના દેહ અને જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચય થાય છે, આ દોષો પાંચ પ્રકારના છે.

અશ્વસંબંધ એટલે શું ?

વિવેચન—સંબંધ એટલે જોડાવવું. કાંઈ વ્યવહાર શરૂ કરવા જે સમાગમ થાય તે સંબંધ, અદિઆં સેવ્ય સેવકનો વ્યવહાર શરૂ કરવાના આરંભમાં પ્રભુને આત્મનિવેદન (સમર્પણ) કરાય છે, એથી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ સાથે જે સંબંધ થાય તે બ્રહ્મસંબંધ. આ બ્રહ્મસંબંધ પછી સેવામાં અધિકાર થાય છે. તેથી સેવ્ય સેવકનો વ્યવહાર શરૂ થાય છે. આત્મનિવેદનમાં પોતાને જગતમાં અહંતા મમતા ઉત્પન્ન કરનારી જેટલી પ્રિય વસ્તુઓ હોય તે બધી ગુરુનીઆગાથી ભગવદર્પણ કરી, તેમાં ભગવદ્બુદ્ધિ કરી ભગવાનનું સ્વામીપણું સ્થાપી. સદોપ વસ્તુઓનો નિર્દોષ કરી, પ્રભુ આગાથી વ્યવહાર કરવો એ બ્રહ્મસંબંધનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉદ્દેશ પ્રમાણે વર્તનારના દેહ અને જીવના સેવામાં પ્રતિબંધ કરનારા દોષો નિવૃત્ત થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

અધિકારી—શ્લોકમાં સર્વના દોષની નિવૃત્તિ લખી છે. તેથી સર્વ શબ્દથી દેવ, અસુર, મનુષ્ય, અન્ધર્વ વિગેરે સર્વ બ્રહ્મસંબંધ કરી સેવામાં અધિકારી છે. ભગવદ્આશ્રય કરવો, અને પોતાના સ્વામીની સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું, એ કેના અધિકારથી છેલું છે ?

દેહ અને જીવનો સંદેહ—દેહ શબ્દથી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ શરીર લેવું, કે જેમ દશ અથવા એકાદશ ઇન્દ્રિયોના વ્યવહારથી દોષો ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે. અને જીવ, પંચપર્વાત્મક અવિદ્યાથી બંધાય છે, તેથી જીવ શબ્દથી અવિદ્યાયુક્ત જીવ જ લેવો યોગ્ય લાગે છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મસંબંધથી દેહ અને જીવોના સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, કારણ કે નિર્દોષ પૂર્ણ ગુણવાન પરબ્રહ્મના સંબંધનું સામર્થ્ય

* આ ત્રિપય પુષ્ટિસુધાકર ગ્રંથના પાન ૭૦ થી ૭૭ સુધી વિસ્તારથી વર્ણવેલ છે. તેમાં જણાસુએ જોવું.

જ બળવાન છે, જેથી પુનઃદોષો થવાનો સંભવ પણ રહેતો નથી. પૂજ્યમાર્ગના ઉપાસકોને પૂજનની શરૂઆતમાં શુદ્ધિ સારૂ દરરોજ બૂત શુદ્ધિ નામનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. કેમકે તે ઉપાસકોના દેવતા નિર્દોષ નથી, સંદોષના સંબંધથી નિર્દોષ થાય એવું સાંભળ્યું નથી.

આ ત્રી શ્લોકમાં દાવાની સંખ્યા ગણાવે છે.

મૂલમ્—સદ્ગુણદેશકાલોત્યા લોકવેદનિરૂપિતાઃ ॥

સંયોગજાઃ સ્પર્શજાશ્ચ ન મન્તવ્યાઃ કથંચન ॥ ૩ ॥

અર્થ—દેહની સાથે જ ઉત્પન્ન થનારા, દેશ અને સમયને અનુસરી ઉત્પન્ન થનારા, સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા, અને સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થનારા, આ પાંચ દોષો લોક અને વેદમાં નિરૂપણ કર્યા છે, તે બ્રહ્મસંબંધથી નિવૃત્ત થાય છે. તેથી દોષ પ્રકારે (અડચણ રૂપ) માનવા ન જોઈએ.

વિવેચન—નીચે બતાવેલા પાંચ પ્રકારના દોષો બ્રહ્મસંબંધ કર્યા પછી નાશ પામે છે. તેથી આ દોષોથી હું નિવૃત્ત થઈ નિર્દોષ છું, એમ માની સેવા કરવી જોઈએ. નિર્દોષ બનવાની સેવા નિર્દોષ પ્રભુ પ્રેમથી સ્વીકારે છે.

૧ સહજદોષ—સહજ દોષ બે પ્રકારનો છે, રથૂન દેહમાં માતા પિતાની અપવિત્રતાથી સાથે જ રોગાદિ થાય છે તે, અને પાંચ મહાભૂત (પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, આકાશ)ના પાંચ દોષો છે. જેને સારૂ પૂજ્યમાર્ગીયને બૂતશુદ્ધિ કરવી પડે છે. ૨ જીવની સાથેજ અવિદ્યા

૪ ૧ દ્રિયાધ્યાસ ૨ પ્રાણાધ્યાસ ૩ દેહાધ્યાસ ૪ અન્તાકરણાધ્યાસ, આચારથી ૫ સ્વરૂપનું ચિરમરણ. આ પાંચ પર્વ છે. પર્વ એટલે ભાગ.

(અહંતા મગતાં) થી હત્પન્ન થનારા દોષો છે, તે સડજ દોષ એટલે સાથે હત્પન્ન થનારા છે.

૨ દેશથી થનારા—પૂજનના સ્થાનમાં અપવિત્રતા હોય છે. મારે આસન શુદ્ધિ કરવી પડે છે. અને મગધ, મારવાડે, સિન્ધ વિગેરે દેશો દોષવાળા ગણેલા છે. તેથી દેશથી થનારા દોષ તે સમજવો.

૩ કાલથી થનાર—સૂર્યોદયને પાંચ ઘડી થઇ જાય તો સૂર્યને ત્રણ અર્ધ્યને બદલે એક કાલ વીતી ગયા બદલનો વધારે એક અર્ધ્ય આપવો પડે. અમુક મુહૂર્તમાં અમુક કામ કરવું, તે કાલ વીતી જાય તો તે પણ કાલ દોષ લાગે છે તે કાલ દોષ. અથવા કલિદોષ.

૪ સંયોગથી થનાર—શુદ્ધિપૂર્વક જે કામના કરવામાં આવે તેને સંયોગદોષ કહેવાય છે. વળી પૂજનમાર્ગમાં વરુણ પૂજનથી શુદ્ધ જળ કરવામાં આવે છે. તેમાં સામાન્ય જળ જમે તો તે પણ બેના સંયોગ (જોડવા) થી દોષ રૂપ થાય છે. તે સંયોગ દોષ જાણવો.

૫ સ્પર્શથી થનાર—પૂજનના સામાનમાં અપવિત્રતા, શુદ્ધ વિગેરેને સ્પર્શ તે સ્પર્શદોષ કહેવાય છે. આમાં અપવિત્રને અડકવાથી થનારા દોષોનો સમાવેશ થાય છે.

આ પાંચ પ્રકારના દોષો વેદમાં અને લોકમાં એટલે સ્મૃતિ વિગેરેમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. કારણ કે તેને નિવારણ કરવા પૂજનમાં ઝીંચ મચે છે. આ પાંચ દોષો કદાપિ પણ સેવામાં પ્રતિજ્ઞા કરનારા ચતાજ નથી, અને મનમાં વિચાર પણ ન લાવવો કે બ્રહ્મસંબંધ લીધા પછી આ પાંચ દોષો મને દોષયુક્ત કરશે. કારણ કે નિર્દોષ પૂર્ણાનંદ. ભગવાનને અર્પણ કરવાથી સર્વ વસ્તુ પવિત્ર થાય. એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ જ છે. ભગવાન કહે છે કે, ચાંડાલ, ઓ, શુદ્ધ, પણ જે મારામાં નિષ્ઠા રાખી બહિઠા કરે તો તે પવિત્ર થાય છે, તો આ દોષો નિવૃત્ત થાય એમાં નેવાઈ શી ? મારે આ દોષો પૂજનમાર્ગેને જ લાગુ થાય છે.

પૂજામાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગમાં બહુજ તફાવત છે. પૂજામાર્ગ માં જેની સેવા થાય છે તે પુરોહિતમયી ઉત્તરતા દરજ્જાના એટલે ભગવાનની વિમુક્તિ છે. ભક્તિમાર્ગમાં પરબ્રહ્મ પુરોહિતમની જ સેવા થાય છે, તેથી નિર્દોષ થાય છે. પૂજામાર્ગનો કર્મમાર્ગમાં સમાવેશ થાય છે, ભક્તિનો રનેદ માર્ગમાં થાય છે. પૂજામાર્ગમાં તે દેવને બોલાવે છે ને કામ પુરુ થયે વિસ્તરેન કરે છે. તેથી મંત્ર બોલ્યા કે આવે, ને વિશ્વજનનો મંત્ર બોલ્યા કે જાય, તેથી તે મનને તાબે છે, પુરોહિતમ તે બધાં ભક્તનો પ્રેમ દેખે ત્યાં વગર બોલાવે પણ તેના હૃદયમાં સ્થિર થાય છે પૂજામાર્ગમાં અમુકનો જ અધિકાર છે. ભક્તિમાર્ગમાં સર્વ અન્ધર્વ, મન્દુષ્ય, પશુ, ગજ વગેરે સર્વ પ્રભુમાં રનેદથી અધિકારી છે. ભક્તિમાર્ગમાં ભક્ત બ્રહ્મમર્બ થયા પછી પોતે દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, શુભ, ધન, કલ્પ, ગૃહ, બાર વિગેરે સર્વ ભગવાનનું જ છે. એવી ભગવદીયત્વ સુદ્ધિ થાય છે. માટે જ ભક્તિમાર્ગથી ભક્તને આ દેહો દોષવાળા કરતા નથી. પૂજામાર્ગમાં આવો ભાવ લેવો પણ નથી. કે

બ્રહ્મસંબધ કૃયાં સિવાય દોષ નિવૃત્ત કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય નથી.

મૂલમ્—અન્યથા, સર્વદોષાણાં ન નિવૃત્તિઃ કપચ્ચન ॥

અસમર્પિતવસ્તુનાં તસ્માદ્વર્જનમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—પ્રભુને નિવેદન કૃયાં સિવાય સર્વ દોષની નિવૃત્તિ, કર્મ જ્ઞાન કે પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે દોષપિણ પ્રકારથી થતી નથી, તેટલા માટે ન સમર્પેલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

વિવેચન—ભગવાનને અર્પણ કરવાથી જેવી રીતે સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. તેવી રીતે બીજા કોઈ પ્રકારથી થતી નથી. શુદ્ધો

કે ભાગવત ચોથા સ્કંધમાં “ સુખની પ્રાપ્તિ કર્મથી થનાર નથી.” એમ કહ્યું છે.

પ્રાયશ્ચિતથી સમૂહદોષની નિવૃત્તિ થતી નથી. ધૃષ્ટ સ્કંધમાં કહે છે કે હે પરિક્ષિત! પ્રાયશ્ચિત્તે તો અવિદ્વાનને સારૂ એક કારણ છે. પરંતુ તેનાથી દોષની નિવૃત્તિ થતી નથી.

જ્ઞાનથી—સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે એવું ગીતાજી વિગેરેમાં કહ્યું છે, પરંતુ જ્ઞાન થવામાં પ્રથમ યમ, નિયમ, દમ એટલે ઉદ્રિયનિગ્રહ, તપ, બ્રહ્મચર્ય, શમ, તિલક્ષા વિગેરે સર્વ નિયમો પાળે અને વેદ વેદાન્તનું પૂર્ણજ્ઞાન સંપાદન કરે ત્યારે દંષ્ટક જ્ઞાન સંપાદન થાય, ત્યારબાદ દોષ નિવૃત્ત થાય, એ આ કલિકાલમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવું ‘સુશ્કેલ હોવાથી જ્ઞાનથી દોષ નિવૃત્ત થવાની આશા રાખવી એ નશામી છે. માટે જ ભાગવતમાં કહે છે કે “ જ્ઞાનમાર્ગથી કંટાળી સર્વથી શ્રદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અને સૂર્યના ઉદયથી ઝાંઝગ નાશ પામે છે તેમ ભક્તિના ઉદયથી સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે.”

માટે નિર્દોષ પ્રભુને દેહ—પ્રાણ—અવ—ધન—દ્રવ્ય વિગેરે સર્વ પદાર્થો અર્પણ કરી, દોષ વગર કરવાં, અને આ સર્વ ભગવાનનાં છે. એવી શુદ્ધિ રાખવી. અને પ્રભુમાં ચિત્ત રાખી સેવામાં જોડાવવું. તેથી જ નિર્દોષ થાય છે. સેવા પ્રવર્તમાન થયા પછી પણ એક એવો નિયમ રાખવો, કે પ્રભુને અર્પણ કર્યા સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવી નહિ. કે જેથી આ કલિકાળમાં દેશ અને કાળના કોઈ દોષ લાગુ થાય નહિ, માટે સર્વ વસ્તુઓ અર્પણ કરવી યોગ્ય છે.

પ્રભુને અર્પણ કર્યા પછી તેમાંથી પોતે અન્નાદિકને ઉપયોગ કરે, તો અર્પણ કરેલું વપરાય તેથી દોષવાળું થવાય કે કેમ ? તેના શુભાસો કરે છે. અને નિવૃત્તિનો ઉપાય બતાવે છે—

મૂલમ્—નિષેદિભિઃ સમર્પ્યેવ સર્વં કુર્યાદિતિઃ સ્થિતિઃ ॥

ન મતં દેવદેવસ્ય સામિચુક્તં સમર્પણમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—જેણે પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે, તેણે તો પ્રભુને સર્વ અર્પણ કરીનેજ સર્વ કાર્ય કરવાં. જોવી ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા છે. દેવતા પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને અર્ધ ભોગવેલી વસ્તુ અર્પણ કરવી એ યોગ્ય નથી.

વિવેચન—આ ભક્તિમાર્ગીય ગુરુદ્વારા જેણે ભગવાનને ધન, ગૃહ, સ્ત્રી, પ્રાણ, પુત્ર, વિત્ત વિગેરે સર્વ અર્પણ કર્યું છે, અને સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે સ્વકુટુંબવર્ગને સેવામાં યોજેલાં છે, તેણે તો સર્વ ભગવાનનેજ અર્પણ કરી સર્વ કાર્ય કરવાં, અર્થાત્ દરરોજ ખાવાનાં અન્ન વિગેરે પ્રભુને અર્પણ કરીનેજ ઉપયોગ કરવો, વરુ-અલ્પદારસર્વે તેમને અર્પણ કરવાં, એવો આ માર્ગનો ખાસ નિયમ છે. આ ક હોય ત્યારે પિતૃઓને પણ પ્રસાદી અન્નથી તૃપ્ત કરવા. મત્ત કરવો હોય તો પ્રભુને અર્પણ કરીનેજ હુત દ્રવ્ય ધી વિગેરે વાપરવું. સમ વિગેરે પ્રસ્તુતમાં આહુત્યભોજન પણ ભગવાનને અર્પણ કરીને વાપરવું. સુપને અર્ધ વિગેરેમાં જલ પણ પ્રસાદીજ વાપરવું જોઈયે, એવો ખાસ નિયમ રાખવા જોઈયે.

અર્ધ ભોગવેલી વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરવી નહિ—પ્રભુને અર્પણ કરવા આણેલી વસ્તુમાંથી આલક કે સ્ત્રી વિગેરેએ અપા-નથી ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે અર્પણ કરવી નહિ. અથવા એક વસ્તુ આણી અને અર્ધો ભાગ પોતે ઉપયોગમાં લીધો હોય આમ વાપર્યા પછી તે વસ્તુ પ્રસાદી કરવા અર્પણ કરવી નહિ, મારે તે નો ખાસ મના કરે છે. ભગવાનને સારૂ ચીજ લાવવી વખતે તે સારી છે કે ખોટી તેની પરીક્ષા કરવા સારૂ સુંઘરી કે ચાખતી તે અર્ધ ભોગવેલી ન કહેવાય.

પરંતુ તેને લાગ્યા પછી તેના ઉપર ઉપયોગ કરવાની છત્રી આવાની હોય તે ખાતરી, અને પહેરવાની હોય તે પહેરવી, તે અર્ધા ભોગવેથી કહેવાય. માટે આણેથી વસ્તુઓ ઉપર પ્રસાદી થયા વગર કાંઈપણ પ્રકારની લાલસા કરી નહિ, અને ભૂતેચૂકે લાલસા થઈ જાય તે પ્રભુની ક્ષમા માગી કે, મારાથી જે અપરાધ થયો છે તે પુનઃ હવે નહિ કરું, પછી મનનો નિમ્મલ કરી અન્ન જે રીતે ઘરમાં રંધતું હોય તે, અને વસ્ત્ર-અન્ન-દાર, ફળ, ફુલ, મેવો વિગેરે જે કાંઈ હોય તે પોતે લાલસા કર્યા સિવાય પ્રભુને અર્પણ કરી ઉપયોગમાં લેવું પ

માટે હ મેશાં અર્પણ કરવું કહી, હવે શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—તસ્માદાદૌ સર્વકાર્યે સર્વવસ્તુસમર્પણમ્ ॥

દત્તાપહારવચનં તથા ચ સકલં હરેઃ ॥ ૬ ॥

ન ગ્રાહ્યમિતિ વાક્યં હિ મિત્તમાર્ગપરં મતમ્ ॥

સેવકાનાં યથા લોકે વ્યવહારઃ પ્રસિદ્ધયતિ ॥ ૭ ॥

તથા કાર્યે સમર્પ્યેવ સર્વેષાં બ્રહ્મતા તતઃ ॥

અર્થ—માટે હ મેશાં વૈદિક કે લૌકિક સર્વ કાર્યના આરંભમાં પ્રભુને સર્વ વસ્તુનું અર્પણ કરવું. વળી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહે છે કે “આપેલું દાન, અને પ્રભુનું કંઈ પણ ગ્રહણ કરવું નહિ” આ શ્રીભાગવતનું વચન અન્ય પૂજા માર્ગને લાગુ પડે છે. ભક્તિમાર્ગના સમર્પણનો પ્રકાર બુદ્ધીજ્ઞ રીતનો છે—

સેવકોનો જેવી રીતે વ્યવહાર આલતો હોય—અર્થાત્ જે વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ હોય તે પ્રમાણે સમર્પીને જ કાર્ય કરવું તેથી જ સર્વ વસ્તુ નિર્દોષ અને બ્રહ્મરૂપ બને છે.

વિવેચન—સર્વ વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરી, એવો આમ નિયમ છે, પરંતુ એક શંકા થાય છે કે, ભગવાને કહ્યું છે કે “ મને અર્પણ કરેલો એક દીવો હોય અને તેનો પ્રકાશ પણ ઉપયોગમાં ન લેવો ” એવું ભાગવતમાં કહ્યું છે તો ભગવાનને સમર્પણ કરેલી વસ્તુ એનો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય ? તેનું સમાધાન કરે છે.

સમાધાન—સમર્પણ અને દાન, એમાં બહુ જ તફાવત છે. જે વસ્તુ જેની હોય તે તેને સોંપી કે અર્પણ કરી, એ સમર્પણ, અને પોતાનો હક્ક વસ્તુ ઉપરથી હાવી લઈ સામા પાત્રનો હક્ક બેસાડવો એ દાન કહેવાય છે. દાન કરેલી વસ્તુનો ઉપયોગ લેવો એ શાસ્ત્રી વિરુદ્ધ છે. એક રીતે વિચાર કરતાં પૂજામાર્ગમાં સમર્પણને ખ્યાલ પણ નથી, અને તેમાં આ પીળા દાનની વ્યાખ્યા કહી તેનો પ્રચાર છે, તેથી તેમાં પાત્રને દાન આપે છે. તે કોઈ બ્રાહ્મણ કે દાન લેવા અધિકારી મનુષ્ય જ હોય છે. બકિતમાર્ગમાં તો અર્પણ કરવાનું સાક્ષાત્ પ્રભુને જ છે. અને તે સર્વ ભગવાનની બનાવેલી વસ્તુઓ જ ભગવાનને અર્પણ કરવાની છે. અને ભગવાનના પ્રસાદથી જ બકિત નિર્વાહ કરી પોતે પવિત્ર બને છે. એ બકિતનું ભૂપણ છે. પ્રભુ પોતે પણ કહે છે કે મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ વિગેરે જે બકિતથી અર્પણ કરે છે તો હું સર્વ અંગીકાર કરું છું. ઉચ્છિદ્ધ મોજિનો દાસાસ્તવ માયાં જયેમ દિ ॥ અને બકનો કહે છે કે હું ભગવાન ! તમારી પ્રસાદી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી અમે તમારો મધ્યાને પણ તરી જઈએ છીએ. આ પ્રમાણે બકિતમાર્ગમાં સમર્પણથી સર્વ વસ્તુ પવિત્ર પ્રભુ રૂપ થાય છે, અને અર્પણ કરીને જ વાપરવાનો પ્રચાર છે. અને પાછું ન લેવું એવું જે વચન છે તે પૂજામાર્ગના દાનના વિષયને લાગુ પડે છે. બકિતમાર્ગમાં તેનો લેશ પણ નથી.

આ વિષય ઉપર વિશેષ ગુણો પ્રદિશ્વકર. પાન ૭૬ માં.

શંકા—પ્રસંગોપાત કોઇએ જન્મવા કે કોઇ ફલાદિકને ખાવા સાર આગ્રહ કર્યો તો ત્યાં આગળ કેવી રીતે સમર્પણ કરવું ?

સમાધાન—સેવા કરનારનો નસેવકોનો વ્યવહાર લોકોમાં પ્રસિદ્ધ ન હોય છે. તે પ્રમાણે વર્તવું. શિષ્ય શુરની આજ્ઞા શિવાય કંઈ કાર્ય ન કરે એવો રીવાજ શાસ્ત્રોક્ત છે, તેમ પ્રભુને પણ ભક્ત સર્વ કાર્યના આરંભમાં વિજ્ઞાપન કરે છે. અથવા મનથી પણ સમર્પિત કરે છે, તે પણ સમાપત દહેવાય છે.

આ પ્રમાણે સમાપત કરવાથી અત્યંતાર્થ થાય છે. દોષરહિતપણું થાય છે, ભગવદીય થાય છે. અને કલિ વિગેરેનો કોઇ પણ પ્રકારનો દોષ દોષિત કરતો નથી. તેથી સેવામાં અધિકારી હોઇ સેવા પણ પ્રભુ પ્રેમથી સ્વીકારે છે.

હવે આ ઉપસંહારમાં આખા ગ્રંથનો સાર બતાવી આપવા દધાન્ત આપે છે.

મૂલમ્—ગઙ્ગાત્વં સર્વદોષાણાં ગુણદોષાદિવર્ણના ॥

ગઙ્ગાત્વેન નિરુપ્યાસ્યાત્તદ્વદનાપિ ચૈવ હિ ॥ ૧. ॥

અર્થ—ગંગાજીમાં મળેલા દોષિત જળ કે સારા જળના દોષ કે ગુણ ગંગામાં મળ્યા પછી જુદા ગણાતા નથી. તેમ અહિંમાં પણ જ્યાં સુધી બ્રહ્મસંબંધ લઇ ભગવદીય થયા નથી ત્યાં સુધીજ તેને દોષો બાધ કરે છે. પછી બાધ થવાનો સંભવ પણ નથી.

• ન ચરણામૃત પધરાવી પવિત્ર કરે છે. એવો રીવાજ પણ સ્વમાર્ગિયોમાં પ્રચલિત છે.

વિવેચન—ગંગાજીમાં પરનાગનું જળ જન્ય છે. અને માત્ર જળ પશુ જન્ય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી પરનાગનું જળ શુદ્ધ દેવ છે ત્યાં સુધી અપવિત્ર વિગેરે રહે છે, પરંતુ ગંગાજીમાં મળી ગયા પછી જેમ ગંગા ઇશ્વર ધર્મો પવિત્ર થાય છે, અને મિત્રકુલ આ પરનાગનું જળ અને ગંગાજળ શુદ્ધ પડતું નથી, પણ પવિત્ર જ જાણાય છે. તેવી રીતે અહિંઆ પણ જ્યાંસુધી બ્રહ્માનાર્મિક આચાર્યદ્વારા નિવેદન નથી, ત્યાં સુધી જ તેને પદ્મલા ગણાવેલા પાંચ દોષો તથા દ્વિતી દોષો ગાય કરી શકે છે, પરંતુ આત્મા અને દેહ સુધી પરમાત્માને અર્પણ કરી સર્વ શુદ્ધ વસ્તુઓના ઉપયોગ કરી પવિત્ર બ્રહ્મરૂપ બનાવે અને છે, ત્યારે તેને દેવ કહી પણ બાધ કરી શકતા નથી. મારે આચાર્ય પાસે ગદ્યમત્ર મળ્યું કરી સેવાનો અધિકાર મેળવી. આત્મનિવેદનને દુર્ગેશાં રમરણમાં રાખી, દીનતાપૂર્વક સેવા કરવી જેથી બ્રહ્મભાવ અને પરમાનન્દ રૂપ સદેલાખમાં મેળવી શકે. ૯

જેને દેવમાં જેની શ્રદ્ધા, તેવી જ ગુરુમાં હતો તેને તે આ દેહલા સિદ્ધાન્તો અમૃતરૂપ લાગે છે, નહિ તે ખાટા લાગે છે.

॥ इति श्रीमद्ब्रह्माचार्यचिरचितं सिद्धान्तरहस्यं संपूर्णम् ॥

“ શ્રી અન્તઃકરણ-પ્રવાય. ”

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

શ્રી આ મંત્ર ઉપરથી અંતઃકરણને બોધ આપવાનો કે ભગવાનનો સ્વીકાર નિત્ય છે, ભગવાન સમર્પણ કરી કરો આવીલા બકતને અગીયાર કરે છે, તે બકતને અગીયારથી બહાર દાઉનાર નથી. એવો બકત સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. અને પ્રભુ દયા

યતાં અભિમાન ન કરવું. અભિમાનથી કૃપા ન્યૂન થાય છે. આવા પ્રસંગમાં પણ પ્રભુ અંગીકારથી ઓડતા નથી.

ભગવાને વિચાર્યું જે શ્રીભાગવતનો અર્થ મારા સિવાય બીજાનું શુદ્ધ વેદાનુસાર કરવો અશક્ય છે. એવો વિચાર કરી, પોતાની વાણીના અધિપતિરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રકટ કરી, શ્રીભાગવતનો અર્થ કરવાની આજ્ઞા કરી ક્ષીણબોધિનીજી દરાવ્યાં, તેમાં ત્રણ રકંધમાં જે ધણે વખત જવાથી, શ્રીમહાપ્રભુજીના વિયોગને ન સહન કરી શકવાથી, દેહ ત્યાગ કરવાની પહેલી આજ્ઞા કરી. પછી દશમરકંધની વિવૃત્તિ કરવાની વિશેષ આજ્ઞા કરી. પછી દેશ ત્યાગ કરવાની બીજી આજ્ઞા કરી, આ આજ્ઞા યતાં પહેલાં ત્રણ રકંધ પુરા કરો ઉત્તમેત્તમ દશમ-રકંધને શરૂ કર્યો આ સંપૂર્ણ યતાં શ્રીકૃષ્ણજીએ જલદી પોતાની પાસે આવવાની ત્રીજી આજ્ઞા આપી, ત્યારે પોતે ભગવદ્ભાર્ગવ અક્ષા-વનાર હોવાથી અને ભગવત્કૃપાની મોટાઈ તરફ નજર રાખી ને તેના આવેશથી જે વખત આજ્ઞાતું દિલ્લ ધન થયું. આ પ્રમાણે ભગવાનનો આશ્રય છતાં આજોર્ણધનની ધૂષ્ટતા કરનાર રાષ્ટ્રીયાન્તઃકરણને પ્રભુ સંબધી નિત્યસ્વીકારનો વર ઉપદેશ આપે છે. પરંતુ ભગવદીયોને જે માટે કૃપા કરી આ ગ્રંથ શ્રીમહાપ્રભુજીએ લખ્યો છે એમ માનવું ભૂલણુ છે.

મૂલમ્—અન્તઃકરણ મદ્રાકયં સાવધાનતયા શૃણુ ॥

કૃષ્ણાત્ પરં નાસ્તિ દૈવં વસ્તુતો દોષવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે અન્તઃકરણ ! સાવધાન થઇને મારું જુઓ સાંભળ ! અરેખર રીતે વિચાર કરતાં શ્રીકૃષ્ણ સિવાય દોષરહિત બીજું એકે દૈવત નથી.

વિવેચન—શ્રીભાગવતમાં કહે છે કે “ ઇન્દ્રિયો અશ્વ છે અને મન લગામ છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે અન્તઃકરણ દશેન્દ્રિયતુ

અધિપતિ છે. તેથી તેને જ બોધ આપે છે. સાવધાન થઇ સાંભળવાનું કારણ એજ છે કે—*ગોપીજનોને ભગવાને પાછાં ઘેર જવાની આજ્ઞા કરી પરંતુ ભગવદ્વિરહ થવાનો હોવાથી તે પાછાં ઘેર ન જતાં બધાના ઈશ્વર આપી પોતે શ્રીકૃષ્ણ સાથે રમણ કરી, આનંદ મેળવ્યો હતો. તેવી રીતે તારે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું યોગ્ય નથી, કેમકે તેમને વિરહ થવાનો હતો અને શ્રીકૃષ્ણની સાથે સર્વથી ઉત્તમ પૂર્ણાનંદ મલવાનો હતો તે થાત નહિ, આ બે મુખ્ય કારણોથી તેમનું આરોલ્લંઘન ભૂષણરૂપ છે. પણ તારે તો પ્રભુ પાસે જવા આજ્ઞા છે. તેથી તે તારે તેનાથી વિપરીત હોવાથી અલૌકિક આનંદ પ્રાપ્ત નહિ થાય. સાવધાન થવાથી સામળ; એમ કહેયું છે. શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞામાં વિલગ થશે માટે વિપરીત રૂળ થશે કેમકે શ્રીકૃષ્ણથી બીજું ઉત્તમ દેવ નથી એજ સર્વથી ઉત્તમ છે. પહેલાની ભાવના પ્રમાણે પોતે ભાગવતનું વિવરણ કરે તો તે શ્રીકૃષ્ણમોજ નામરૂપ સેવા થાય છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તના નિરૂપણ વખતે બીજા સિદ્ધાન્તોનું નિરાકરણ કરવું પડે; બીજા દોષરૂપ ઝડકામાં પડવું પડે તેથી ભગવદ્ભાવ સિવાય બીજા ભાવમાં પડવું અયોગ્ય હોવાથી પ્રભુ આજ્ઞા પ્રમાણે તેમની પાસે જવું યોગ્ય છે. ૧

એક બાબતે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થયું તેથી રૂળ ન મળે અને દેહ છોડાવાથી ભાગવતનો વિચાર પણ ન થાય ? એમ બન્નેમાંથી બંધ થાય તો ભાગવતનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે ! એવી ચંદાનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—ચાળ્દાલો ચેદ્રાજપત્ની જાતા રાજા ચ માનિતા ॥

કદાચિદપમાનેપિ મૂલતઃ કા ક્ષતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥

* સ્વામતં ધો મહામાયાઃ ત્યાંથી આરંભ.

અર્થ—ચાંડાલી જે રાજપત્ની થાય અને રાજાની માનીતી થાય, પરંતુ કોઈ કારણસર અપમાન થાય. અર્થાત્ અણુમાનીતી થાય તોપણ તેને મૂળ રાજાની રાણીપણું કંઈ જતું રહેતું નથી.

વિવેચન—ચાણ્ડાલી રાજાની રાણી થઈ હોય અને તે માનીતી થાય પણ કંઈ કારણસર અપમાન થઈ, અણુમાનીતી થાય, પરંતુ તેનું રાણીપણું જતું નથી. જેમ વડનાં પાન ખરી જઈ શરદ્ઋતુમાં નવાં આવી પુનઃ પહેલાંના જેવાં થઈ જાય છે, તેવી રીતે તેજ પાછી સમ-યાનુસાર માનીતી થાય છે. આ દ્રષ્ટાન્તથી સમજવાનું કે ચાંડાલી અડ-કવાને અધોગ્ય હતી, છતાં દૈવેચ્છાથી રાજાના અંગીકારથી ઉત્તમ રાણી થઈ. આ ઉપરથી સમજવાનું કે તે તો પ્રભુનો અંગીકાર નિત્ય છે, તેમાં કોઈ તો અંગીકાર દરવા લાયક જ છે. આવા નિત્ય અંગીકાર કરનારા પ્રભુના સંયોગરૂપ ફલ ભગવામાં જે વિલંબ થાય તો તારે અપમાન થએલી રાણીની માફક ચિન્તા ન કરવી, આ ભાગવતનુંજ વિવરણ કરવું, એવી એકાન્ત હક દિપર ન આવવું. સંયોગ ન થવાથી વિયોગ થશે તો વિયોગરૂપી વિલંબ એ સાક્ષાત્ક્રમ જળ બરોબર છે તેથી તારે નિત્ય સ્વીકાર કરનારા ભગવાનના સંયોગરૂપના વિલંબમાં ચિન્તા કરવી નહિ.

ઉપરની વાતને દઢ કહે છે.

મૂલમ્—સમર્પણાદર્હં પૂર્વમુત્તમઃ કિં સદા સ્થિતઃ ॥

કા મમાધમતા માન્યા પશ્ચાત્તાપો યતો ભવેત્ ॥ ૩ ॥

† સ્વમાર્ગમાં સંયોગાવસ્થા કરતાં વિયોગાવસ્થા ઉત્તમ ગણવામાં આવે છે.

અર્થ—સર્વ નિવેદન કયા પહેલાં શું હું નિત્ય ઉત્તમ હતો ? મારી એવી અધમતા વિચારવાની છે જ નહિ, કે જેનાથી મને પશ્ચાત્તાપ થાય.

વિવેચન—અરે અન્ત કરણ ! હું વિચાર કર કે આ માનભંગ થયો છે ? શ્રીપ્રભુકૃષ્ણ સિવાય તારામાં માન ભેગવવાની યોગ્યતા કંઈ હતી ? વળા માનભંગ તો સમાનમાં ગણવાનો હોય, પરમાત્મા આગળ માનભંગની વાર્તા અયોગ્ય છે. પ્રભુને નિવેદન કર્યાથી તો આ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે. તેમ ન હોય તો નિવેદન પહેલાં શું ઉત્તમતાનો દેશ કર્યા હતો ? માટે તારે કોઈ પણ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ કરવો એ મહાન્ અયોગ્ય છે* ॥૩॥

ફલમાં વિલંબ થાય તો શું કરવું ?

મૂલમ્—સત્યસદ્કલ્પતો વિષ્ણુર્નન્યથા તુ કરિષ્યતિ ॥

આજ્ઞૈવ કાર્યા સતતં સ્વામિદ્રોહોન્યથાભવેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—ભગવાન સત્યસંકલ્પ વાળા : છે. માટે ફળ દેવામાં વિલંબ કરશે જ નહિ. માટે તારે શ્રીકૃષ્ણનીજ આજ્ઞા માનવી એ જ યોગ્ય છે. નહિ તો સ્વામીનો દ્વેષ કર્યો ગણાયે,

વિવેચન—ભગવાનનો સંકલ્પ સાચો છે. તેમણે એક વખત કરેલો સ્વીકાર દરીથી અસ્વીકાર થતો જ નથી, માટે તારે કોઈ પ્રકારે ફલમાં વિલંબ થશે એમ માનવું નહિ અને ભગવાનની કૃપાનું માન રાખી તારે કોઈ વખત ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું, પહેલાં શ્લોકના વિવેચનમાં ગોપિકાઓનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે. તેમાં ગોપિકાઓના

* આત્મનિવેદન કરેલા ભગવદ્દાષોએ આત્મનિવેદન પણ કોઈ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી એ આ શ્લોકના સારાંશથી બોધ મેવાનો છે.

પ્રમાણે તું પણ ભગવાનની આગતું ઉદ્ધંધન કરીશ તો તારે વિપરીત ફલ ભોગવવું પડશે કારણ કે ગોપીજનોને ભગવાનનો વિરહ થવાનો હતો અને તારે તો ભગવાન પાસે જવાની આગ છે માટે તારે ભગવાનની આગતું ઉદ્ધંધન ન કરવું. કરવાથી તારે સ્વામીનો દ્રોહ થશે. અને તેઓશ્રીએ આપેલા ધારણ ઉત્તમ ફલમાં પ્રતિબંધ થશે. અને ફલમાં વિલંબ થશે, મોટે ભાગવત વિચારવાનો આગ્રહ છોડી દેવો યોગ્ય છે.

ભાગવતવિચારની આગ પહેલાંની છે અને પોતાની પાસે આવવાની આગ પછીની છે. આ બેમાં બલવાન કોણ છે ? તેનો વિચાર કર. મૂલમ્—સેવકસ્ય તુ ધર્મોડયં સ્વામી સ્વસ્ય કરિષ્યતિ ॥

આજ્ઞા પૂર્વે તુ યા જાતા ગંગાસાગરસંગમે ॥ ૬ ॥

યાડપિ પશ્ચાન્મધુવને ન કૃતં તદ્દ્વયં મયા ॥

અર્થ—ચોથાં શ્લોકમાં કહેલો સેવકનો તે ધર્મ છે અને સ્વામી પણ પોતાના અસાધારણ ધર્મો સેવક સમજી શકે એમ કરશે જ. વળી ગંગા અને સાગરના સમાગમમાં જે આજ્ઞા થઇ અને પાછલથી મધુવનમાં જે આજ્ઞા થઇ તે બંને પણ મેં પાળી નથી.

વિવેચન—પ્રભુની આગતું ઉદ્ધંધન ન કરવું, વિગેરે સેવકના અસાધારણ ધર્મો તારામાં હશે તો પ્રભુ અસાધારણ (ઉત્તમ) ભક્તિ જોઇ શ્રીપ્રભુ પણ પોતાના સ્વામીપણના અસાધારણ ધર્મો તારાથી સમજાય એમ કરશે. માટે તારે સેવકના ઉત્તમોત્તમ ધર્મો પાલવા એજ તારી ફરજ છે. તેમ છતાં ગંગા અને સાગરના સમાગમમાં થએલી પહેલી આજ્ઞા અને બીજી મધુવનમાં થએલી આજ્ઞા આ બંને આગતું ઉદ્ધંધન કર્યું છે. (માટે આ ત્રીજી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી ભાગવતના વિચારનો આગ્રહ છોડી પ્રભુ પાસે જવું એ સારાંશ છે.)

આજ્ઞા કેવા પ્રકારની તેની બધુના કહે છે.

મૂલમ્—દેહદેશપરિત્યાગસ્તૃતીયો લોકગોચરઃ ॥

પથાત્તાપઃ કથં તત્ર સેવકોઽહં ન ચાન્યથા ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—પહેલી દેહત્યાગ કરવાની, બીજી દેશત્યાગ કરવાની, અને ત્રીજી સંન્યાસ લેવાની. ત્રીજી આજ્ઞામાં મને પથાત્તાપ કેમ થાય ! હું સેવક છું, એમાં દેર નથી.

વિવેચનઃ—પહેલી દેહત્યાગ કરવાની આજ્ઞા કરેલી છે.

દેહત્યાગ પ્રારંભ કર્મ સુધી થતો નથી, અને બળાત્કારે કરવો એ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. પરંતુ અહિં આ સર્વ જીવોની સમામ હાથમાં રાખનારા સાક્ષાત્ પરમાત્માની આજ્ઞાથી દેહત્યાગ કરવામાં બાધ નથી. આજ્ઞા ન પાળવામાં આવે તો તે પ્રતિબંધક (બાધ) રૂપ છે. બીજી દેશત્યાગની આજ્ઞા હતી, ત્રીજી આજ્ઞા લોકમાં એટલે સ્મૃતિ વિગેરેમાં રૂપરૂ દેખાતી સંન્યાસ નામની છે. તેથી ધરતો ત્યાગ કરવો એ એમાં કારણ છે. પહેલી બે આજ્ઞાઓ ન પાળી અને આ બીજી પાળવામાં આવવાથી પહેલી બે આજ્ઞાઓ પાળવા બંધ થઈ. તેમ છતાં અંતઃકરણને પહેલી બે આજ્ઞાઓનું હૃદયબંધન અપરાધની ચિંતા થાય તો કહે છે કે-દૂળમાં વિલંબ થાય તો તે રૂક શિક્ષારૂપ છે માટે સેવકે પથાત્તાપ કરવો યોગ્ય નથી. કારણ કે સેવક હું અને પ્રભુ મારી સેવા સ્વિકારે છે, તેથી તેમની આજ્ઞાના પ્રમ્પનના અપરાધ તરફ નજર રાખી મારી સંભાળ પશુ ન લે ? અને તાતો છે એમ માને છે. તેથી જ દૂળના વિલંબરૂપ શિક્ષા કરી છે. માટે સેવક હું તેથી મને કોઈ પ્રકારની ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. ૬

કોઈ કહે છે કે “રાજા મિત્ર કેન શુદ્ધં સુતં વા” રાજા તે કોઈને

જાન થયો એવું જોયું કે સાંભળ્યું ? આ વિચાર પ્રમાણે ભગવાન પશુ ભાળ ન લેતો શું કરવું ? આ સંકેતનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—લૌકિકપ્રભુત્કુળો ન દ્રવ્યઃ કથંચન ॥

સર્વે સમર્પિતં ભક્તયા કૃતાર્થોસિ સુખી ભવ ॥ ૭ ॥

અર્થ—લોકના રાજાની માફક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને માનવા ન જોઈએ. તેમને ભક્તિપૂર્વક બધું અર્પણ કર્યું છે, માટે કૃતાર્થ (ભાગ્યશાળી) છે, અને આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી સુખી થા.

વિવેચન—સામાન્ય રાજાઓની માફક શ્રીકૃષ્ણને ન માનવા જોઈએ. કારણ કે કયાં અલૌકિક પરમાનન્દ પરબ્રહ્મ સર્વ જગતના નિયંતા શ્રીકૃષ્ણ અને સામાન્ય એક અવિદ્યાબદ્ધ થયેલો જીવ રાજા કયાં ? શ્રીકૃષ્ણનો અંગીકાર નિત્ય છે. સ્વીકારેલાનો ભાગ કરતા નથી. કારણ કે તારા ઉપર કૃપા હતી તેથી શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને સર્વ અર્પણ કર્યું છે, તે પણ ભક્તિપૂર્વક, અર્પણ કરેલું હોવાથી તારો અંગીકાર કરેલો છે તેથી તું કૃતાર્થ થયો છું, વચમાં કૃપાના માનથી આજ્ઞા પ્રમાણે ન વર્તવામાં આવ્યું તેથી ફક્ત વિદ્યાબદ્ધ રૂપી શિક્ષા થઈ છે. હવે ભાગવતવિવરણનો આગ્રહ છોડી ત્રીજી પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને પહેલાંની માફક સુખી થા. આમ અન્તઃકરણને બાધ આવે છે. ૭

ભગવાનનો અંગીકાર નિત્ય છે એ સાબીત થયું. પરંતુ પહેલાંના જેવું ફળ આપશે કે કેમ ? એ સંકારું નિવારણ કરે છે.

મૂલમ્—પ્રૌઢાપિ દુહિતા યદ્વત્સ્નેહાન્ન પ્રેષ્યતે વરે ॥

તથા દેહે ન કર્તવ્યં વરસ્તુપ્યતિ નાન્યથા ॥ ૮ ॥

અર્થ—પોતાની યુવાન છોકરી સ્નેહથી તેના વરને ત્યાં ન મોકલવામાં આવે તો વર જેમ ખેંદવાળો થાય છે,

તેમ દેહને વિષે ન કરવું, અને મોઢલવામાં આવે તો કિલ્લ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. તેમ શ્રીકૃષ્ણસ્વામી મં-
સન થાય એમ સર્વ દેહાદિક અર્પણ કરવું.

વિવેચન—હે અન્તઃકરણ ? પ્રભુને તારી જરૂર છે તેથી તારા દોષ ઉપર દૃષ્ટિ નહિ રાખતા તને પૂર્ણ રૂળ આપશે જ, પ્રાંઠા અવ-
સ્થામાં આવેલી કન્યા ઉપર બાપનો અતિશય સ્નેહ હોય તેથી વર
પાસે ન મોકલે તો વર ખેદવાળો થાય છે, માટે તેથી રીતે દેહના
સંબંધમાં ન કરવું. શ્રીપ્રભુને પોતાની અપેક્ષા (જરૂર) પડી છે એમ
જાણતા છતાં તેમ ન કરવામાં આવે તો પ્રભુ અમંતુષ્ટ થાય છે.
અને આશાનું ઉત્સંધન થાય છે. માટે જો આ પ્રમાણે નહિ કરતાં
ત્યાં જવામાં વખત નહિ લગાડવામાં આવે તો પહેલાંની માફક રવે-
ચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર પ્રભુ પૂર્ણ રૂળ આપશે જ. માટે શ્રીમદ્ ભાગવતના
વિવરણનો આગ્રહ છોડી દઈને પ્રભુ આગ પ્રમાણે વર્તવામાં આવશે
તો પૂર્ણ રૂળ મળશે અને આશાનું પાલન થશે. માટે દેહ ત્યાગમાં
વિલખ કરવો એ ઉચિત નથી. ૮

શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ કરવાથી લોકમાં સારી પ્રસિદ્ધિ થશે અને
શ્રીયો ક્રોધ વખતે પ્રભુ પાસે જવાશે ? એવી શંકા થાય તો તેનું
સમાધાન કરે છે —

મૂલમ્—લોકવચ્ચેત્ સ્થિતિર્યે સ્યાત્ કિં સ્યાત્ इति विचारय ॥

अशक्ये हरिरैवास्ति मोहं मागाः कथंचन ॥ ९ ॥

અર્થ—(શ્રીભાગવતનો અર્થ કરી લોકિકમાં પ્રસિદ્ધિ-
રૂપી) લોકરૂળની પ્રાપ્તિ થાય તેનું મારે શું પ્રયોજન છે ?

વિચાર કર ? અને (શરીર ત્યાગ એ અશક્ય છે. એમ પણ ન માનવું.) કારણ કે અશક્ય વસ્તુમાં શ્રીકૃષ્ણ સહાય કરે છે. માટે કોઈ પ્રકારે મોહ પામીશ નહિ.

વિવેચન—આમે વ્યાસસૂત્ર જનારી જેમ પ્રસિદ્ધિ કરી તેવી રીતે અલૌકિક વેદાનુસાર શ્રીભાગવતના અર્થ કરી પ્રમિદ્ધિ અને ઉત્તમતા સોદમાં મેળવવાના મારે શી જરૂર છે ? કારણ કે એના કરતાં સર્વ ક્ષામ પૂર્ણ કરનાર ભકિતમાર્ગના ઉત્તમોત્તમ દ્વગરૂપ શ્રીકૃષ્ણના પૂર્ણ-નન્દરૂપી અલૌકિક ફલ મેળવવું એ હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે. આ અલૌકિક ફળ આગમ મોક્ષનો પણ હીતામ નથી. માટે આ દ્વગ મેળવવા પ્રજુતી આરા પાગરી એ જ ઉત્તમ છે. વળી દેહ ત્યાગ એ અશક્ય માનવોમાં આવે તો કહે છે કે—મગવાનની આરાથી દેહત્યાગ કરવો એમાં કંઈ અશક્ય છે જ નહિ, કારણ કે અશક્ય વસ્તુનું દુઃખ હરનાર શ્રીકૃષ્ણ સર્વજ્ઞ સહાય છે. માટે અલૌકિક ફળ મેળવવાનાં દેહત્યાગ અશક્ય અને પડેલાંતી માફક દ્વગ મગરો કે કેમ ? વિગેરે કોઈ પણ મોહ (ચિંતા)માં ન પડવું.

ઉપસહાર અને ઉપદેશનું દ્વગ.

મૂલપ્ર—इति श्रीकृष्णदासस्य बल्लभस्य हितं वचः ॥

चित्तंप्रति यदाकर्ण्य भक्तो निश्चिन्ततां व्रजेत् ॥૧૦॥

અર્થ—આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના દાસ શ્રીવલ્લભાચાર્ય-જીએ અન્તઃકરણને કહેલું હિતકારી વચન જે સાંભળે છે તે ભક્ત પણ ચિન્તાવગરનો થાય છે.

વિવેચન—ભક્તસહિત લીલાસથી યુક્ત પરમાત્માના દાસ અને પ્રજુને વદાવા એવાં શ્રીવલ્લભનું વચન હિતકારી છે, કારણ કે

શ્રીવલ્લભનું વચન આપવાકથ છે મારે દરેક રીતે તે પ્રમાણ છે એ ચિત્તને પણ તેમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર છે.

આ પ્રથમ શુદ્ધ પ્રુષ્ઠિમાર્ગીય દળમાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિ દેરી આ અન્યના સાંભળનારા પોતાના બહતો પણ ચિન્તાવગરના થશે એવી વૃત્તિ બતાવે છે. મારે આ પ્રમાણે સાંભળા નિઃશંક અને નિશ્ચિન્ત થવું એ ભગવદીયનું કર્તવ્ય છે.

इति श्रीमद्ब्रह्माचार्यविरचित-श्रीअन्तःकरणप्रबोधः समाप्तः

नमः श्रीकृष्णाय.

॥ श्रीविवेकधैयाश्रयनिरूपणम् ॥

શ્રી આચાર્યચરણને સાક્ષીંગ નમરદાર કરી વાંચકવૃન્દને આ મંથનો ઉપક્રમ દર્શાવવામાં આવે છે.

અહમંબંધ લીધા પછી સેવકનો સેવામાં અધિકાર થયો. હવે સેવામાં પ્રવર્તમાન થયા પછી દરણુ બાવના રાખવી એ ભગવદીયનું પ્રથમનું બુધણુ છે. આ સમય બારીક છે તેથી સેવામાં અને ભગવાનના સ્નેહમાં ધણું વિશેષો આવે એ સ્વાભાવિક છે. આ વિશેષોને સહન કરવાનો રસ્તો બતાવવો એવો પરમ કૃપાળુ શ્રીમદાચાર્ય અને વિચાર હૃદયનો કે જેથી આ મંથમાં બહુતને કેવી રીતે વિવેક રાખવો. કેવી રીતે વિશેષોમાં ધેય રાખવું, અને ભગવદાશ્રય કેવી રીતે રાખવો. આ ત્રણ પ્રકારના અમૃતરસને પાત્રમાં ભરવા “વિવેકધૈયાશ્રય” નામનો મન્ય ભગવદીયો હપર કૃપા કરી લખે છે.

૩ વિવેકનું સ્વરૂપ—

મૂલમ્—વિવેકધૈયે સતતં રક્ષણીયે તથાશ્રયઃ ॥

વિવેકસ્તુ હરિઃ સર્વે નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ ॥ ૧ ॥

પ્રાર્થિતૈ વા તતઃ કિં સ્યાત્ ? સ્વામ્યભિપ્રાયસંશયાત્ ॥

સર્વત્ર તસ્ય સર્વે હિ સર્વસામર્થ્યમેવ ચ ॥ ૨ ॥

અભિમાનશ્ચ સંત્યાજ્યઃ સ્વામ્યધીનત્વભાવનાત્ ॥

વિશેષતથેદાજ્ઞા સ્યાદન્તઃકરણગોચરઃ ॥ ૩ ॥

તદાવિશેષગત્યાદિ ભાવ્યં મિન્નં તુ દૈહિકાત્ ॥

આપદ્રત્યાદિકાર્યેષુ હૃદસ્ત્યાજ્યશ્ચ સર્વથા ॥ ૪ ॥

અનાગ્રહશ્ચ સર્વત્ર ધર્માધર્માગ્રદર્શનમ્ ॥

વિવેકોયમ્ સમારૂપાતો * * ॥ ૫ ॥

અર્થ—વિવેક અને ધૈર્ય અને ભગવાનનો આશ્રય આ
જી તે હમેશાં રાખવાં (કારણકે આ ત્રણથી શ્રેષ્ઠ પદ
જો છે.) વિવેકનું સ્વરૂપ એવું છે કે શ્રીપ્રભુ પોતાની
આ પ્રમાણે જેમ કરવું હશે તેમ કરશે ॥૧॥ માટે કોઈ પ્રકારે
મની પાસે કશાની પણ પ્રાર્થના ન કરવી જોઈએ. શ્રી
પ્રભુને આપવાની મરજી છે કે નહિ તે જાણ્યા સિવાય

* વાંચનારને “વિવેક” નું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાય એવા
પાશ્વર્યી આ પાંચ શ્લોકોનો અર્થ અને વિવેચન સાથે કરેલું છે.
૧૨જી પાંચ શ્લોકથી વિવેકનું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે. ચાર શ્લોકથી
અર્થ, અને પૂર્ણ ચત્તા સુધી આશ્રય સમજાવેલ છે.

તેમની પાસે યાચના કરવાથી પણ શું વળવાનું છે? અને
 ભગવાનને આપણું હશે તો તે સામર્થ્યવાળા છે, એમને
 કશું દુર્લભ નથી ॥ ૨ ॥ વળી આ સધળું પરમાત્માને
 આધીન છે. એમ આત્મનિવેદન કર્યા પછી ભાવના રાખી
 અભિમાન (મમતા) સુધી દેવું જોઈએ. વળી શ્રીમહાપ્રભુજીની
 સેવાની આજ્ઞાઓ કરતાં પ્રભુની સેવાસંબંધી વિશેષ આજ્ઞા થાય
 તો તે આજ્ઞા અવશ્ય પાળવી-કરવી; આ આજ્ઞા ભક્તને સ્વપ્ન
 વિગેરે દ્વારા થાય છે. ॥ ૩ ॥ (ભગવાનની આજ્ઞા સામાન્ય
 લૌકિક હોતી નથી.) તેથી દેહ સંબંધથી એટલે સીનેાં વિવાહ
 જનોઈ વિગેરે લૌકિક આજ્ઞાથી જુદી જ સેવાસંબંધી આજ્ઞા
 હોવી જોઈએ. અને યોતાની પાસે દ્રવ્ય વિગેરેથી ભગવત્
 કાર્યોમાં ટોટો પડતો હોય તો (દેવું કરીને પણ તે પ્રમાણે
 કરવું) એવી હઠ રાખવી નહિ, સ્માર્ત અને વેદમાં હહેલા કર્મ
 અને ધર્મમાં પણ આગ્રહ ન રાખવો, કેમકે સેવામાં વિશેષ
 પડે અને ધર્મ અધર્મનો વિચાર સૂક્ષ્મ અવલોકનથી કરવો.
 આ પ્રમાણે વિવેક રહ્યો (હવે પછી ધેર્યનું સ્વરૂપ કહેવાશે.)

વિવેચન—આ પાંચ શ્લોકમાં વિવેક બતાવ્યા છે. છદ્મસંબંધ
 સમા પછી આ વિવેક પ્રમાણે વર્તવું અને સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું.

વિવેક ૧—આ શ્લોક સંબંધી ધન, દ્રવ્ય વિગેરે પ્રભુજી મેળવી
 આપ છે અલૌકિક સેવામાં ઉપયોગ આવતા પદાર્થો પણ પ્રભુ જ મે-
 ળવી આપે છે. માટે કશા વાસ્તે સેવા હોડી ભોજન ન કરવો અને
 મનુષ્યોમાં પણ યાચના ન કરવી જ.

વિવેક ૨—પ્રાર્થના ન કરવી અર્થાત્ પ્રભુ પાસે કંઈ પણ યાચના

જન દરેકી, કારણકે પ્રભુ સર્વ જગતમાં અને વિશેષે ભક્તના મનોરથો સંભળે છે, જાણે છે, અને કચ્છા ધાય છે ત્યારે પૂરા પણ કરે છે.

વિવેક ૩—સ્વામી શ્રીપ્રભુ પાસે આવશે જે વસ્તુ માગીએ

+ આ રથને ખોતાના સ્વામી પાસે કાંઈ પણ માગરા જતાં આપણને શું ખમવું પડે છે તેનો આબેહુબ વિચાર દર્શક એક ઐતિહાસિક દાખલો આપને ખતાવવા માગુ છું તે એકે—

એક રાજાને ત્યાં કોઈ એક માણસે જાતે નિમકહવાલ હોઈ ધણ પાસેથી કાંઈ પણ પગારની આશા રાખ્યા શીવાય ઘણીજ વફાદારીયો રાજ્ય વહીવટનું કામ કરવા માંડ્યું આમ કરતા ઘણોજ વખત વહી જત તેની હોંશીયારી ભરેલી નોકરીથી રાજાના મનમાં એવું આગુ કે આ નોકરીની કદર મારે પીઠાનવી જોઈએ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાણીને ખાનગીમાં બોલાવી નિશ્ચય જણાવ્યો કે આપણે ત્યાં આ નોકર બહુ વખતથી તનમન ધનથી વફાદારીથી ખીન પગારે નોકરી કરે છે તેવા નોકરની કદર કરવાનું કામ આપણું છે. તેની લાયકાત જોઈ હું એના નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે—

“ આપણે ત્યાં એક કન્યા શીવાય બીજી સતતિ નથી આ વહાળી કન્યા તેને આપી તથા તમામ રાજ્ય તેને જક્ષીસ કરી તેને રાજા કરવો ” આ સંબધમાં આપનો શો વિચાર છે ? રાણીએ કહ્યું કે કન્યાદાન દેવામાં આપનો સ્વતંત્ર હક્ક છે માટે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું એજ મારો ધર્મ છે. મારે એટલું તો કહેવું જોઈએ કે જેમ બને તેમ આ કન્યા દુઃખી ન થાય એવા સ્થાનમાં આપતો. ” પછી કન્યા તથા રાજ્ય આપનાના નિશ્ચય ઉપર રાજા આવ્યો તેટલામાં પેલા નોકરને વિચાર આવ્યો કે આ રાજાની નોકરી ઘણા વર્ષથી કરી પણ રાજાને કદર કરવાની બુદ્ધિ નથી માટે મારે જ કંઈ તેને મોઢે ચડી માયા શીવાય છુટકો નથી આમ વિચારી રાજા પાસે આવીને હાથ જોડી વિનવતી કરવા દાખ્યો કે રાજાધિરાજા આપની નોકરી મેં ઘણા વખતથી કરી હવે મારે એક ઇચ્છા છે તે આપ

સમજીને વેદ-સ્મૃતિ-દેહ-અને લૌકિક સુર્વે ક્ષર્મો ઉપર આમદ રાખ્યા શીવાય કરવાં, સેવાથી બચતા વખતમાં વેદાગ્રાન્તા કર્મ કરવાં હુચિત છે.

આ પ્રમાણે સેવા મંબંધમાં કહેલા વિવેકાને બ્રહ્મસંબંધ યથા થઈ અવશ્ય પાળવા જોઈએ. અને બ્રહ્માના વિષયને લગતા વિવેક રાખ્યા એ અમવહીયોતુ મૂલ્ય છે. હવે ધૈર્ય કેવી રીતે રાખવું તે કહેવામાં આવે છે ॥ ૫ ॥

મૂલમ્-× × × ધૈર્યં તુ વિનિરૂપ્યતે ॥ ૫ ॥

ત્રિદુઃસ્વસહનં ધૈર્યમામૃતેઃ સર્વતઃ સદા ।

તત્ક્રયત્ દેહવત્ માન્યં જટવદ્ગોપમાયેયત્ ॥ ૬ ॥

૧૧ પ્રતીકારો યદચ્છાતઃ સિદ્ધથેન્નાગ્રહી ભવેત્ ॥

માયાદીનાં તથાઽન્યેપામસતશ્રાક્રમં સહેત્ ॥ ૭ ॥

૧૧ સ્વયમિન્દ્રિયકાર્યાણિ કાષવાદ્ગમનસા ત્યજેત્ ॥

અશુરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્યાસામર્થ્યભાવનાત્ ॥ ૮ ॥

૧૧ અશક્યૈ હરિરેવાસ્તિ સર્વમાશ્રયતો ભવેત્ ॥

૧૧ એતત્સનદ્વમત્રોક્તમ્ × × ॥ ૯ ॥

અર્થ—ઓધિભાતિક, આધ્યાત્મિક, અને આધિદૈ-
વિક આ ત્રણ પ્રકારના દુઃખનું મરણ સુધી સહન કરવું
એ ધૈર્ય કહેવાય છે, તે સહન કરવા આટલું છાશની માફક
ઢંઢવાળાએ દેહાદિકમાં અને તેના મંબંધોઓમાં થતું રહેલું
અને જટલરતની માફક આચરણ કરવાં અને ગોપશ્રીઓની
માફક રહેવું. ॥ ૬ ॥ શ્રીનગવાનુન્તી ૪૨૭ થી ૪૩૦, પુનઃ
વિગેરે અનુકુલ હોય અથવા ઉદાસ હોય કે ગમેતેમ હોય,

પરંતુ સેવામાં આડાં ન આવતાં હોયતો તેઓનો ત્યાગ કરવામાં આશ્રય ન કરવો. તેમ બીજા બન્ધુ, સંબંધીઓનો પણ સેવામાં પ્રતિબંધવાળાં ન હોયતો ત્યાગ ન કરવો, અને હલકા માણસોના તિરસ્કાર વિગેરે સહન કરવું. ॥ ૭ ॥ પોતે કાયા, મન, અને વાણ્થી ઇન્દ્રિયોના લૌકિક વિષયો ત્યાગ કરવા. (અને ભગવદ્ વિષયમાં જોડવા,) આ સર્વ વિષયો વિગેરેનો ત્યાગ કરવામાં દુઃખસહન કરવામાં ધીરજ ન રહે તો પણ (દીનતા પૂર્વક) એટલે પોતાના પ્રયત્નથી કંઈ સાધ્ય નથી, એવું અસામર્થ્ય પાળું મનમાં લાવી ધીરજ ચકડવી જોઈએ ॥ ૮ ॥ આ ઉપર બતાવેલું ધૈર્ય ન બની શકે તો દીનતા પૂર્વક શ્રીહરિને ચરણે જવું, તેથી સર્વ વિવેક અને ધૈર્ય સિદ્ધ થશે. માટે આ પ્રકારે ધૈર્યનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પછી આશ્રયનું સ્વરૂપ સમજાવશે. ॥ ૯ ॥

વિવેચન—દેહના સબંધી જે દુઃખ રોગ વિગેરે, અને પ્રાણી વાદ્ય વિગેરે તથા સમાસંબંધી જે દુઃખ યાવ તે બધાનો આધિભૌતિકમાં સમાવેશ થાય છે. અને કામ તથા શ્રદ્ધા વિગેરથી જે દુઃખ યાવ તેનો અધ્યાત્મિકમાં સમાવેશ થાય છે. અને પરમાત્માએ આપણી દસોડી જેવા કે કંઈ સ્વેચ્છથી જે કંઈ દુઃખ કર્યું હોય તે આધિદૈવિક દુઃખ કહેવાય છે. આ ત્રણ દુઃખોને સહન કરવાં એ ધૈર્ય છે. આ ધૈર્ય મરણ સુધી રાખવું. ધૈર્ય નહિ હશે તો મન ચચલ થઈ દુઃખી થઈ સેવામાં વિરોધ આવશે.

આ ધૈર્ય રાખવા સાઈ સહેલા ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે.

૭ રૂ. દેહના અભિમાનનો અને સર્વ લૌકિક પદાર્થના અભિમાનનો ત્યાગ કરવો. જેમ છાશ હોય છે, તે સારવગરની છે, એમ

છીએ તે વસ્તુ આપવાનો અભિપ્રાય છે કે નહિ તે જાણ્યા શિવાય પ્રભુ પાસે યાચના કરવી એ અવિવેક છે. કેમકે તેમની ઇચ્છા હશે તો યાચના વગર આપશે. નહિ ઇચ્છા હશે તો યાચનાથી પણ નહિ આપે. જીવ અસ્પૃશ્ય હોય છે તેથી તેની યાચના પણ અસ્પૃશ્ય હોય છે પ્રભુ અસ્પૃશ્ય વસ્તુ આપી મહાદુર્ગતું નુકસાન કરતા નથી. જુઓ શ્રીભાગવતમાં કુબ્જને યાચનાથી અસ્પૃશ્યજન મળ્યું.

વિવેક ૪—પ્રભુનું સામર્થ્ય એવું છે કે પોતાની ઇચ્છા ચતાં બજાવે આપવાની વસ્તુ તુરત મેળવી આપે છે. કારણ આ જગતના અધિપતિ પોતે છે, તેમાં આ માફ છે. આને અધિપતિ હું છું, એવું માન રાખવું એ અવિવેક ગણાય છે. માટે ભગવાન ગમે તે રીતે સ્વેચ્છા છતાં પૂરી પાડે છે માટે સેવા છોડી તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો નહિ.

વિવેક ૫—દેહ, આત્મા, ધન, દ્રવ્ય વિગેરે પ્રભુને અર્પણ કર્યા પછી દેહની અંદર રહેલી ૧૧ ઇન્દ્રિયોને પ્રભુમાં જોડવી. લૌકિક વ્યવહારમાં આ ઇન્દ્રિયો જોડાય તો અવિવેક છે. વળી દેહની સાથે સંબંધ ધરાવનારાં ઓ, પુત્ર, વિગેરે કુટુંબમાં અભિમાન છોડી દઈ તેમને પણ પોતાની સાથે સેવામાં જોડવાં, અને તેમના બરણ પોપણ સારું પ્રયત્ન કરવો નહિ, કારણ આત્મનિવેદનમાં ઓ, પુત્ર વિગેરેનું સમર્પણ કરી દીધું છે, તેથી તેમનું ચરણ ભગવાન હોવાથી શ્રીને જ તેમની શીઠર છે.

વિવેક ૬—શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિમંષ વિગેરે ગ્રંથોમાં સેવા સાર

ખૂબ કરેા તો સારું. રાજાએ ઇચ્છા દર્શાવવા કહ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે આપ મને એક દાસી પરણાવો. આ સાંભળી રાજાએ તેની યુક્ત બુદ્ધિની કીર્તિ કરી તેની બુદ્ધિ પ્રમાણે તે દાસીનેજ દાયક છે એમ માની રાજાએ કન્યા વિગેરેનો વિચાર બંધ રાખી તેને દાસી જ પરણાવી. જુઓ નાગ-લીમાં તેનું ખેદકારક પરિણામ આવ્યું । । (રાસી. છ. અ.)

આશાઓ કરી છે. આ આશાઓ કરતાં વિશેષ શ્રીપ્રભુની સેવાસંબંધમાં આશા થાય તો તે અવશ્ય કરવી. આ આશામાં ભગવાનને અમુક કાર્ય છટ છે, વહાલું છે, એવું માલૂમ પડે તો તે ખાસ કરવું. આ આશા ભક્તના અન્તઃકરણમાં સ્વપ્ન દ્વારા ભગવાન કરે છે. આ આશા પ્રમાણે વર્તતાં ભક્તને ભગવાન સર્વોંશે સ્ટુરે છે, આ આશા ન થત હોય તો શ્રીમહાપ્રભુજીની આશા પ્રમાણે વર્તવું. ધણું કરીને પ્રભુની આશા લૌકિક કાર્ય સારૂ થતી નથી, તેથી દેહના સંબંધરાગા કુટુંબવર્ગ શીરાય જૂદા જ પ્રકારની સેવાસંબંધમાં આશા થાય છે. તેથી વિવાહ જતેણ વિગેરેમાં આ ભગવાનનું ધન છે. એવું માની યશની આશાએ વિશેષ અર્ચ કરવું નહિ.

વિવેક ૭—પોતાની પાસે ધન અધિક હોય તે અવસ્થામાં વિશેષ પ્રભુનાં કર્મ ભોગ વિગેરે કર્યાં. અને આપત્તિમાં (ધન ન હોય તે સમયમાં પણ તેટલું જ દેવું કરીને ભોગ વિગેરે કરવું. એ ત હક સેરી નહિ. કારણ ભગવાન સ્નેહથી અર્પણ કરેલી જૂજ વસ્તુ પણ આનંદથી સ્વીકારે છે.

વિવેક ૮—વેદમાં કહેતાં અને સ્મૃતિ વિગેરેમાં કહેતાં કર્મેતિ પણ આશ્રય વગર સેવામાં અકલ્પ્ય ન કરે એ ત રીતે કરતાં. અને ભગવાનની સાથે સંબંધ નહિ રાખનારાં જેટલાં કર્મ છે. તે છોડી દેવાં

વિવેક ૯—જે કર્મો કરવાથી અવધ થાય તે કર્મ ન કરવાં અને જે કર્મો ન કરવાથી દોષ લાગતો હોય તે સેવાથી બચતા વખતમાં કરવાં, ૧ સ્મૃતિમાં કહેતા ધર્મો. ૨ વેદમાં કહેતા ધર્મો. ૩ ભગવાનના ધર્મો આ ત્રણમાં એક એકથી અનુક્રમે બગવાન છે. તેથી ભગવાનના ધર્મો પાળતા વેદ અને સ્મૃતિના ધર્મોના બાંધ કરવામાં દોષ નથી. કારણ ભગવાનના ધર્મોને શાસ્ત્રમાં બગવાન ગણ્યા છે, આ

માની એના ઉપર પૂરતો અભિમાન હોતો નથી, તેમ બગવાન શીરાય સર્વ નિઃમાર છે. એમ માની અભિમાન હોડવું અને માખણની માફક સારે વાળા બગવાનમાં મન રાખવું, આનાથી પહેલું દુઃખ સહન થશે. આ છાંયના દાખલા ઉપર એક વાત છે તે નીચે પ્રમાણે.

શ્રીમત્સવજી માહારાજ કહે છે કે—કોઈ એક બ્રાહ્મણ, તેની સ્ત્રી અને તેનું બાલક પુત્ર, આ ત્રણે જણુ યાત્રા કરવા વાસ્તે નીકળ્યા, તેઓ એક સ્થલે વનમાં સુતા હતા તેવા સંયોગમાં કોઈ એક રાજા ત્યાં આવી ચડ્યો તે તે બ્રાહ્મણીને ખુશ્નુસ્ત બોલ તેના તરફ લલચાઈ તેને ઉઠાવી ગયો, પણ તે બ્રાહ્મણી પ્રતિજ્ઞા હોવાથી રાજાના ધરમાં જઈ તેણે રાજાને જણાવ્યું કે છ માસ સુધી મારે અમુક જાતનું કોઈ એક મત છે મારે હું તમારી સાથે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તી શકીશ નહિ, અને હમેશાં અમુક સંખ્યામાં પરદેશી બ્રાહ્મણને જમાડ્યા પછી જમીશ તે વાત રાજાએ સ્વીકારવાથી દર-રોજ પરદેશી બ્રાહ્મણોને જમાડવા લાગી. આ બ્રાહ્મણ પત્નીનો પતિ વનમાં સુતો હતો તે જાણ્યો ત્યારે પોતાની સ્ત્રીને નહિ દેખવાથી વિહ્વલ થઈ સુતેલા બાલકને ભૂલી જઈ સ્ત્રીને ખોળવા નીકળી પડ્યો. તેઠલામાં કોઈ વણજારો શેઠ તે સ્થળે આવ્યો તેને સંતતિ નહિ હોવાથી તે સુતેલા બાલકને લઈ ગયો. આવી રીતે બ્રાહ્મણ અને તેની સ્ત્રી તથા બાળક ત્રણે વિખૂટાં પડ્યાં, તે પછી કેટલાક સમયે દેવ દુઃખાથી તેણીનોજ પતિ ત્યાં ખોજન લેવાને આવી ચડ્યો, પતિને દેખી હર્ષ પામેલી સ્ત્રીએ તે પતિ સાથે હર્ષથી વાતચિત કરી તેને શિરાસમાં મલરા સંકેત કર્યો. ત્યાર પછી રાજાને આ બ્રાહ્મણ પત્નીએ સંદેશ કહેવડાવ્યો કે આજે હું આપના સમાગમમાં રાત્રી પસાર કરીશ. રાજાએ હર્ષાઈ આ સંદેશ વધારી લીધો, રાત્રીએ રાજા પાસે જઈ વિહાર સારી રીતે થાય તે માટે મહિરાત્રી જરૂર

છે એમ સમજવી રાખતે ખુબ મદિરા પાષ બેભાન કરી તેને મારી નાંખ્યો. અને દુરત પોતાના પતિના મંકેત વાળા સ્થળમાં મલવા ગયો. પતિ પાસે આવતાં દૈવેન્દ્રાએ સર્પદંશથી મૃત્યુ પામેલા પતિને જોઈ બહુજ વિદ્વેષ થઈ ગયો. આ અતિશય દુઃખમાં પશુ ધૈર્ય રાખી પોતાના દેશ તરફ આવવા નીકળી ચાલી, રસ્તામાં આવતાં એક વેસ્થાને હાથ પકડાઈ ગયો ત્યાં તેને વેસ્થાના હુકમથી બલાતકારે વેસ્થાનો ધંધો ચલાવવો પડ્યો. એક દિવસે એવો પ્રસંગ આવ્યો કે જે તેણીનો પુત્ર તેનાથી વિપ્લૂટ પડ્યો હતો તે વેસ્થાનું ધર ખોળતાં જે ઢેકાણે તેની મા હતી તેજ સ્થલે આવી ચડ્યો. કેટલાક સમાગમમાં આવતાં પોતાના પુત્રને ઓળખીને બહુજ પરતાવો કરવા લાગી. છેવટે અકળાઈ તે ચિતાની અંદર પેડી. અને ચિતા સળગી. આ અવસ્થામાં એકદમ ધમધોર મુશલધાર વરસાદ પડ્યો અને ચિતા હોલવાઈ ગઈ તે એવું સખત પુર આવ્યું કે તેમાં તે તણાઈ ચાલી, ત્યાં એક ગેવાલીઆને દયા આવી તેણે 'પાણીના પ્રવાહમાંથી બહાર કાઢી તેને સ્વસ્થ કરી પોતાની સ્ત્રીતરીકે રહેવા હુકમ કર્યો, કાંઈ બીજો ઉપાય નહિ હોવાથી તે ગેવાલણુ બની. ગેવાલણુનો ધંધો કરતાં એક વખત સાહેલીઓ સાથે છાશ વેચવા ગઈ હતી ત્યાં રસ્તે ચાલતાં આપ્પલાના તોશનથી તે સર્વ ગેવાલણુની છાશની મદુકીઓ પડીને ભાગી ગઈ તેથી બીજી ગેવાલણુ દિલગીર થઈ. ત્યારે આ ગેવાલણુની સ્ત્રીએ તો હસવા માંડ્યું, બીજી ગેવાલણુએ પ્રુછ્યું કે આમ નુકશાન થવા છતાં હસે છે તે શું બ્યાજબી છે? ત્યારે તેણીએ જવાબ આપ્યો કે—

હત્વા નૃપં પતિમવેક્ષ્ય મુજદ્ગદ્ગં

દેશાન્તરે વિધિવશાદ્ ગણિકાપિ જાવાઃ ।

પુત્રં પતિં સપથિગમ્ય ચિતાં પ્રવિષ્ઠા

શોચામિ ગોપઘૃહિણી કથમય તન્નમ્ ॥

શિખરિણી-હણ્યો રાજાને મેં પતિ મરણ પામ્યો બુજાગથી,

પડી વેશ્યા દાણે નસિમ બલ વેશ્યા બની રહી;

ગૃહી પુત્રે વેશ્યા શરમાઈ ચિતામાં કુદિ પડી,

બગી ના ગોપી છુ વદ સખિ શું શોયું જ મથની.

૨. જહસરતઝ પેતે કાઇ પણ વિષય ઉપર, ઇંદ્રિયો ઉપર

દેહ ઉપર પણ આસક્તિ વગરના હતા, જેથી રહ્યાણ રાજાની પાસખી

ઉચકવાનું અને અમિકાના આગળ વધ રૂપી અપમાન વિગેરે દુઃખો

સહવ કર્યા, પણ દેહ ઉપર અભિમાન નહિ હોવાથી ક્રોધાદિક નહિ

કરતાં માન અપમાન સમાન માન્યુ હતું. તેમ અભિમાન છોડી, માન

અપમાન સમાન માની, કામ ક્રોધાદિકથી મનને રોકવું. આનાથી

આધ્યાત્મિક દુઃખ સહન થશે.

૩. ગોપસ્ત્રીઓ કે જેમના પતિઓએ ભગવાનની પાસે જવા

દેવામાં આજ્ઞાં ન હતાં, એ અન્તર્ગૃહમતાઓનો પ્રારબ્ધનો જ પૂરો સ્વેદ

કે તરત પ્રભુ પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તેમ ભગવાન કંઈ ફળ આપવામાં વિધેય

કરે કે કંઈ પ્રારબ્ધ ભોગ પૂરો કરવા સારું દુઃખથી કસોડી કરે, પણ પેતે

જરાપણ ધૈર્ય ન છોડતાં પ્રભુ સ્વેચ્છાનુસાર સર્વ પ્રાપ્તિ કરી આપશે,

એમ ધારી સહન કરવું.—વળી રાસમાં સામેવ થનારી ગોપીજનો પેતે

વેણુનાદ સાંભળી આજ્ઞાં સારે ભગવાને તેમને પાછા જવા આજ્ઞા

કરી, પરંતુ પાત્રું જવાથી ફળ મળે એમ ન હોવાથી પેતે ગમરાખું

તોપણ ધૈર્યરાખી, ગદ્ગદ કંઠથી ભક્તિરાજો જરાખં આપ્યો કે જેથી

તેમને ક્ષણ મળ્યું તેવી રીતે તેના દુઃખોમાં ધૈર્ય રાખી ભક્તિમાર્ગમાં રહેવાથી ક્ષણ મળે જ. એ ભાવાર્થ સ્પષ્ટ થયો.

શ્રી વિગરે સેવામાં અનુકૂળ હોય તો તેમની પાસે સેવા કરાવવી, અનુકૂળ ના હોય તો પોતે સેવા કરવી, અને તેઓ સેવામાં અકચણ-રોધ-કરનાર હોય તો જ ત્યાગ કરવો. રોધ કરનાર ના હોય તો ત્યાગ કરવાની મના છે. કારણ તેમનું ભરણપોષણ ન થવાથી સામા થઇ દુઃખી કરે તો વિશેષ રોધ થાય છે.

૫ સેવાના મહાપ્રસાદરૂપ ભોગોનો ઉપભોગ કરતાં બાધ નથી. માટે તેનો ત્યાગ ન કરવો, પરંતુ સંસારિષ્ટુષોને વારતે કે પોતાના સુખ સાર ભોગો ભોગવવા દોષરૂપ છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો. એ ત્યાગ કરવામાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૬ પેઢી પરંપરાથી મળી આવેલું ધન શુદ્ધ હોવાથી તેનો ત્યાગ ન કરતાં પ્રભુમાં યોજવું અને તેનાથી અજ્ઞાદિતના ભોગો પ્રભુને ભોગવાવવા, અને તે પ્રસાદી ભોગો ભોગવવામાં બાધ નથી. કારણ કે તે કૃત્તરેચ્છાથી મળી આવેલા છે.

૭ સંબંધી, સ્ત્રી, પુત્ર, બંધુઓ, મિત્રો, પિતૃઓ વિગેરેના સંબંધમાં ન્યૂનતા થાય કે કોઈ અનેક કારણસર સામા થઇ અપમાન કરે તો પણ ક્રોધ ન કરવો. અને તેમના કરેલા અપરાધને ક્ષમા આપવી. એ જૂનું છે. ક્રોધથી મન ચંચલ થતાં સેવામાં પ્રતિબંધ થાય છે. એ યાદમાં રાખવું. માટે ક્રોધ જાળવવા ધૈર્યની જરૂર છે.

૮ ઇન્દ્રિયોના વિષયો, કાયાના, વાયાના, અને મનના, આ ત્રણ પ્રકારના છે, તે લૌકિક ત્યાગ કરવા. અને અલૌકિક પ્રભુમંથમાં જોડવા. આ લોકમાં રહેવું અને લૌકિક વિષયોનો ત્યાગ કરવો, એ મહાન કાણુ હોવાથી તેમાં ધૈર્યની જરૂર છે.

હ દરિદ્રાવરથામાં પૈમેા દોકા ન હોય તેા અને આ ભગવાને કસોટી કરવા દુઃખ દરી સેવામાં હપયોગી વસ્તુઓ મળતી ફલમ કરી હોય તેવી અવરથામાં પણ ધૈર્ય રાખી પ્રભુ હઁછા ઘશે ત્યારે સર્વ આપશે. એવી બુદ્ધિ રાખવા ધૈર્યની જરૂર છે.

૧૦ વિષયોનું ધ્યાન ન કરવું, ક્રોધ ન કરવો, નિરપૂર્ણ થવું, એ મનનો ત્યાગ છે. ભોગ્ય વસ્તુનું અદ્વષ્ટુ ન કરવું, શરીરથી ઠાકાને દુઃખ ન દેવું. એ દાયાનો ત્યાગ છે. દડવાં વચન ન બોલવાં, ખપ વગરનું ન બોલવું, યોદ્ધા અને રહસ્યવાળું બોલવું. એ વાણીનો ત્યાગ છે, આમાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૧૧ સ્વભાવ જીતવા સારૂ દીનતા કન્વી. કે હું કંઈ સમર્થ નથી એમ ભાવના કરવી, અને પ્રભુ હઁછાથી મળી આવેલા ભોગોનો ત્યાગ ન કરવો, શરીર નિર્વાહ સારૂ તેની જરૂર છે પરંતુ વિશેષ મેળવવા હઁછા ન રાખવી, આમાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૧૨ સેવામાં પૂરૂ મન હોય પરંતુ ઉપર બતાવેલા ધૈર્યને રાખવા અસમર્થ થાય તેા ભગવાનનું શરણુ રાખવું, તેમને આશ્રયે જવું. ભગવાન શરણે આવેલાનું સર્વ રીતે પૂર્ણ કરે છે, અને ધૈર્ય પણ તેમનાથી પ્રાપ્ત ઘશે, અશક્ય વસ્તુ શક્ય થઇ જાય છે, માટે દરેક રીતે આ ધૈર્યના નિયમે પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કરવો એથી સેવાનો નિષ્કંટક માર્ગ માનસીક પર્યંત પ્રત્યક્ષ ઘશે.

હવે આશ્રયતું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ--x x x ઔશ્વયોડતો નિરૂપ્યતે ॥ ૯ ॥

ऐहिके परलोकें च सर्वथा शरणं हरिः ॥

दुःखहानौ तथा पापे भवे कामाद्यपूरणे ॥ १० ॥

મૂલમ્—ભક્તદ્રોહે ભવત્યભાવે ભક્તૈશ્ચાતિક્રમે કૃતે ।

અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ ॥ ૧૧ ॥

” અહંકારકૃતે ચૈવ પોષ્યપોષણરક્ષણે ॥

પોષ્યાતિક્રમણે ચૈવ તથાન્તેવાસ્યતિક્રમે ॥ ૧૨ ॥

” અલૌકિકમનઃ સિદ્ધૌ સર્વાર્થે શરણં હરિઃ

एव चित्ते सदाभाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥ ૧૩ ॥

” અન્યસ્ય ભજનં તત્ર સ્વતો ગમનમેવ ચ ॥

પ્રાર્થના કાર્યમાત્રેઽપિ તતોઽન્યત્ર વિવર્જયેત્ ॥ ૧૪ ॥

” અવિશ્વાસો ન કર્તવ્યઃ સર્વથા વાધકસ્તુ સઃ ॥

ब्रह्मास्त्रचातકौ भाव्यौ प्राप्तं सेवेत निमग्नः ॥ ૧૫ ॥

” યથાકથંચિત્કાર્યાણિ કુર્યાદુચ્ચાવચાન્યપિ ॥

किं वा प्रोक्तेन बहुना शरणं भावयेद्हरिम् ॥ ૧૬ ॥

” એવમાશ્રયણં પ્રોક્તં સર્વેષાં સર્વદા હિતમ્ ॥

कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः॥ ૧૭॥

इति श्रीचिवेकधैर्याश्रयनिरूपणम् समाप्तम् ॥

અર્થ—આ લોક તથા પરલોક સંબંધી સુખો મેળવવા માટે, દુઃખને નિર્મૂલ કરવા માટે, પાપ નાશ કરવામાં, ભય વખતે, સાંસારીક સુખો મેળવવા માટે, પ્રભુની જ શરણુભાવના રાખવી. ૧૦ વળી ભગવાનના ભક્તોનો દ્રોહ થઈ ગયો હોય, ભક્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય, ભગવાનના ભક્તો

અ.પ.માં વિગેરે કરે તે. અથવા કંઈ અંશદય ર કરવું હોય કે બની શકે એવું હોય, તે પણ ભગવાનની શરણુભાવના રાખવી ॥૧૧॥ અહંદાર કર્યો હોય, અને કું-ટુંબ વિગેરેના પેપાણુ સારૂ, અને તેમણે તથા શિષ્યે આ-પણું અપમાન વિગેરે કર્યું હોયતો, ॥૧૨॥ અને સઘળી ઇદ્રિયો અલૌકિક બનાવવા સારૂ, અલૌકિક સઘળા પદાર્થો રેખાવવા સારૂ, પ્રભુને શરણે જવું અને શ્રીહરિની ભાવના પૂર્વક વાણ્ઠી તેમણું કીર્તન કરવું ॥ ૧૩ ॥ બીજા દેવોનાં જ જનને ત્યાગ કરવું, અને બીજા દેવના રથાનમાં ન જવું, તેમ દાર્યસિદ્ધ કરવા સારૂ બીજા દેવોની પ્રાર્થના પણ કુદી દેવી, ॥ ૧૪ ॥ અવિશ્વાસ કરવો નહિ, કારણ કે તે બાધકરૂપ છે. અવિશ્વાસ કરે તે બ્રહ્માજની માફક થાય, અને આતકપક્ષી રવાતિ નક્ષત્રના જલનો વિશ્વાસ રાખે છે તેમ વિશ્વાસ રાખવો. અને જે મળે તે મમતા શીવાય લોગવવું, ॥ ૧૫ ॥ વળી કરવા લાયક લૌકિક કે વૈદિક કાર્ય કરવામાં પણ આસક્તિ ન રાખવી. વધારે શું કહીએ સર્વ હરિના આશ્રય (શરણુ) થી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥ આ પ્રમાણે સઘળા લોકોને હિતકારી આ આશ્રયનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે માટે તે પ્રમાણે વર્તવું. કારણ કે આ કલિયુગમાં ભક્તિ વિગેરે માગો દુઃખે થઈ શકે એવા છે ૧૭

વિવેચન—આશ્રયનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે સર્વ આ લોક અને પરલોકના સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનનો આશ્રય કરવો. ભગવાનનું

શરણુ સંપન્નું, એ ભગવદીયોત્તું ખાસ ભૂયુ છે. પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

૧-એવામાં ચિત્ત હોય પરંતુ સેવામાં દેહ, અને ઇન્દ્રિયે, ત્રિ-
જેરનાં આગળ ગણાવેલાં દુઃખો અડચણ કરે તો તે ત્રણ પ્રકારનાં,
દુઃખનો નાશ કરવા પ્રભુનો આશ્રય કરવો.

૨-ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે, “ સર્વ ધર્મોને છોડી મારે
શરણુ આવ, મારે સેવામાં કંઈ અપરાધ રૂપી પાપ થયું હોય તો
ક્ષમા માગના કરી ભગવાનનો આશ્રય કરવો, પ્રાયશ્ચિત્તની જરૂર નથી,
પ્રાયશ્ચિત્ત પારકાને હોય છે. આપણે ખામ ભગવાનના હોવાથી જરૂર નથી.

૩-અને ઘણા વિગેરેથી પણ ન મેળવી શકાય એવા પ્રભુ મા-
રાથી કેવી રીતે મેળવી શકાયે. એવા ભયમાં પણ પ્રભુનો આશ્રય
કરવો. શંકરે પણ ભસ્માસૂતના ભયમાં ભગવાનનો આશ્રય લીધો હતો.

૪-આ લોકનાં સુખ વાસ્તે ઇચ્છા હોય તો પણ પ્રભુનો આશ્રય કરવો.

૫-ભૂયમાં કે જીવના હલકા સ્વભાવથી કોઈ વખત ભક્તનો
દ્રોહ થયો હોય તો ભગવાનના આશ્રય શિરાય ખીંચે રસ્તો નથી.
જીએ શ્રીભાગવતમાં દુર્વાસા પાછળ મર્યાદામક્ત અંચરીયનું રક્ષણ કરવા
ભગવાનનું ચક્ર પાછલ પડ્યું, ત્યારે છેવટે ભગવાનનો આશ્રય લેવો
પડ્યો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તનો દ્રોહ કરે તો ભગવાન કેમ સહન કરે !

૬-સેવામાં પ્રવર્તમાન થાય પરંતુ ભક્તિમાં પ્રેમ ન થાય તો
પણ ભગવાનનો આશ્રય કરવો.

૭-ભક્તોનું અપમાન ત્રિજેરે કંઈ કરવું નહિ, તેમ છતાં ભક્ત
આપણે અપમાન (તિરસ્કાર) કરે તો સહન કરી મારો કંઈ દોષ હશે

~ * પાપ, મટાડવા, સારું શાસ્ત્રોક્ત, ઉપાય કરવા તે પ્રાયશ્ચિત્ત. *
તેનાથી થયાથો શુદ્ધિ નથી.

નેામાં સાધનત્વ રહ્યું નથી, ક્રમેામાં દોષત્વનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. તો
તે અવેશાગ્રસ્તો અપમાન કર્યું, તો પછી ભગવદશ્રય થયો અંધ ન કરે ?
इति भीमद्वष्टभाचार्यविरचितम् “विद्वेकैर्वाश्रयनिरूपणम्”

समाप्तम्.

नमः श्रीकृष्णायः

श्रीकृष्णाश्रयः

दोषान्दलति यः सर्वकालकर्मस्वभावजान् ॥
कांक्षे त कृष्णकटाक्षं रासलीलार्थसंयुतम् ॥ १ ॥
यः श्रुतिलोकदेशानां दोषाणां श्रेयति श्रमम् ॥
अये तमाश्रयं कृष्णं अन्यये पोषणाद्विभोः ॥ २ ॥
पञ्चामि यदहं गूढ गोविन्दाश्रयशुम्भितम् ॥
कृपैव शुखर्याणाम् अन्यथा नास्ति मे गतिः ॥ ३ ॥

शास्त्री. ची. ह.

શ્રી મહાચાર્ય ચરણે આ અંથ લખવા જે પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે
ફેલવ રવાશ્રયાગતવર્ગ ઉપર કૃપાર્થેજ કરી
છે. કે જે વાંચવાયા આ દલિલાલ જેવા સર્વાનુચિત સમયમાં જ-
ગવદશ્રય સિવાય બહાનન્દ મેળવવામાં કોઇ છતર સાધન નથી.
એમ રૂપ માલુમ પડશે. દેશ, ક્ષેત્ર, મન્ત્ર, વિગેરે છ વસ્તુઓની
શુદ્ધિતાના અભાવથી ક્રમે કરી સઠવાં મુશ્કેલ છે, તો ફલ તો ક્યાંથી

ઔષધ પાવા સાઈ મોદકની જેમ લાઙ્ગ્ય આપે
હાદિક લાઙ્ગ્ય આપનારાં કર્મ ચિત્તશુદ્ધિ કરવારૂપી
સાઈ કહેવાય. કર્મમાં પણ ભક્તિની એટલે ભગ-
ને, નહિ તો કર્મ સિદ્ધ થતાં જ નથી.

જ્યના અભાવથી યાની ઉત્કૃષ્ટદશા સુધી જઈ સ્થિતિ
ારી દરમિયાન થવા મુશ્કેલ છે આ જ્ઞાન પણ શુદ્ધ-
ખન્ય ન હોતું જોઈએ. ભગવાન સંમંથી જો આ
તો કવલ કુશકાખંડન જેવું થવાનું જ અને તે જ્ઞાન-
સમાં લય થાય છે. પ્રભુનો આનંદ તેમાં નથી હવે ભક્તિ
ની ? માહાત્મ્યજ્ઞાન પછી પ્રભુમાં અખંડીત સ્નેહધારા થાપ
રહેતો "દાન, તપ, યોગ, વેદ, વિગેરે કંઈ પણ સાધનથી હું
નથી. શુદ્ધભક્તિથીજ પ્રાપ્ત છું, આમ સ્વમુખથી પ્રતિજ્ઞા કરી
પછી ખીજ પ્રમાણુની થી જરૂર રહી ! ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી એ
કૃપા હોય ત્યારે જ બને છે. ભક્તિદાન કૃપા સિવાય આપતા
રી, સ્વકીયનેજ આ ભક્તિ મળે છે. ગૃહ, સ્ત્રી, દેહ, આત્મા, વિ-
ગેરે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી, તદાશ્રય કરીનેજ રહેવાનો પ્રભુ સી-
દાર કરે છે સ્વકીય જ માને છે. પ્રભુ ભક્તપરાધીન થઈ રહે છે.
આમ પ્રભુ પોતે હહે છે તો પછી સર્વ આત્માદિક અર્પણ કરી
પ્રભુ આશ્રય કરવો એજ અવસાન થઈ રહે છે. તેથી ભક્તને સાધ-
નની કંઈ પણ જરૂર રહેતીજ નથી, ફગરૂપ ભગવાન જ સર્વ સા-
ધનરૂપ થઈ જાય છે. ચતુર્વેદ પુરુષાર્થ પણ પોતે જ સિદ્ધ કરી
લે છે* તેથી જ ભગવાનનો આશ્રય કરવો એ મુખ્ય છે. આ આ-
શ્રયનો વિચાર કરવા આ ગ્રંથ પ્રારંભિક છે.

આ સ્તોત્રો પ્રાણોની માફક સર્વ સાધનરૂપ છે. ભગવાન દય

એવો વિચાર કરી, દોષ શુદ્ધિ માટે ભગવદાશ્રય કરવો.

૮-પોતાથી નહિ બની ચક્ષુતા કાર્યોમાં ભગવાનનો આશ્રય કરવો. પરંતુ બની ચક્ષુતા એવાં કાર્યોમાં પણ પ્રભુ આશ્રય રાખી, આ થી પ્રભુના આશ્રયથી બન્યું એમ માનવું. મેં કહ્યું એવું અભિમાન ન રાખવું. કારણ પ્રભુ ઈચ્છા બળવાન છે, તે બની શકે એવાને પણ ન બની શકે એવું કરી દે છે.

૯-અભિમાન થાય છે ત્યારે આસુરાવેશ આવે છે. અને તેમાં બહુજ અધર્મ ને અન્યાયનાં કામ થાય છે. પરંતુ વિવેક મેળવતાં એમ લાગે કે આ અભિમાનથી આ કામ કહ્યું છે, તે ખોટું છે. તેના નિવારણ સાર પ્રભુનો આશ્રય કરવો.

૧૦-કુર્કુબ વિગેરેના પોષણ સાર પ્રભુનો આશ્રય કરવો, અને કુર્કુબ વર્મથી કે શિષ્યથી અપમાન કે તિરસ્કાર થાય તો તેના સામે ક્રોધ ન કરતાં પ્રભુનો આશ્રય બળવાન છે.

૧૧-દેહ, ઇન્દ્રિય, મન વિગેરેમાંથી સામાન્ય આચાર વિચારો કાઢી ઉત્તમ અલૌકિકમાં થી રીતે દોરાય ? એ સવાલના જવાબમાં પ્રભુનો દહ આશ્રય શીવાય બીજો ઉપાય નથી. માટે યાનરૂપ ચિત્તમાં શ્રીહરિનો આશ્રય રાખવો અને વાણીથી કીર્તન કરવું.

૧૨-અન્યાશ્રયથી એટલે બીજા દેવમાં ચિત્ત પરોવવાથી શ્રીકૃષ્ણની એકતાન બહિષ્કારિત થતાં બહુ થાય છે. તેમ અન્યાશ્રય થાય તેવા રથાનમાં ગમન ન કરવું, કેમકે તે ભગવાનના આશ્રયમાં આમી લાવનાર છે. ભગવાને ગીતામાં અનન્યા, ચિન્તયન્તો માં અર્થાત્ કેવળ માર્ગ જ ચિન્તન કરનારા બહુ મને વહાલા છે, એમ કહ્યું છે.

૧૩-ભગવાન શીવાય બીજા પાસે પ્રાર્થના પણ ન કરવી. અને સ્વમાર્ગના નિયમ પ્રમાણે પ્રભુ ઈચ્છા બળવાન હોવાથી પ્રભુ પાસે

પણ પ્રાર્થનાની આવશ્યકતા નથી.

૧૪-પ્રભુના આશ્રયમાં જરા પણ અવિશ્વાસ ન રાખવો કેમકે અવિશ્વાસથી આશ્રય (ચરણ) રહેતું નથી. પ્રભુ પણ દૃઢ વિશ્વાસ વગરનાને સહાય આપવા તત્પર થતા નથી. જુઓ રામાયણ. હનુમાનજીને ઇન્દ્રજીતે એક સુતરના તાંતજુમાં બ્રહ્માજીની ભારના કરી બાંધ્યા ને રાવણ પાસે લાવ્યા રાવણને બ્રહ્માજીના તાંતજુ ઉપર વિશ્વાસ ન રહ્યો અને સાંકળો બાંધવા હુકમ કરતાં બ્રહ્માજી અવિશ્વાસથી છુટું થઈ ગયું અને હનુમાનજીને લોઢાની સાંકળોનો હીમામ ન હતો તેથી તેને તોડી લંકા ખાગી. માટે અવિશ્વાસ રાખવો એ દૃઢ આશ્રયને હાનિ કરનાર છે, માટે ચાતકની માફક વિશ્વાસ રાખવો. ચાતક પક્ષી સ્વાતિતું જળ પીવું એવો દૃઢ આગ્રહ રાખી બેસે છે. ને વરસાદની વાટ જુએ છે. ત્યારે ભગવાન તેને સ્વાતિત્વા જળતું પણ પાન કરાવે છે એ વિશ્વાસતું ફળ છે.

૧૫-માટે પ્રભુ ઇચ્છાથી મળેતું હોય, અને મળે તે મનથી અહંતામમતા વગર ભોગવું. વાપરતું-અને સુખ દુઃખ પણ સમાન રીતે, આશ્રયપૂર્વક, ધૈર્યતાથી, સહન કરવાં.

૧૬-લૌકિક અને વેદમાં કહેલાં કાર્યો મમતા રાખ્યા શિવાય સેવામાં બાધ ન આવે એવી રીતે અને વેદ એ પ્રશ્નની આજ્ઞા છે એમ સમજી કરવાં, તેમાં જ આગ્રહ રાખવામાં આવે તો ચરણ ભારના તુટે.

૧૭-આ આશ્રયનું સ્વરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમી, બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થી કે સંન્યાસી હોય, બ્રહ્મજી હોય, કે ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શુદ્ર હોય, ગમે તે હોય પરંતુ આ ભગવદ્આશ્રયનું સ્વરૂપ સમજવાની અને પાળવાની સર્વને જરૂર છે. કરણ કે આ દલિલાલમાં ભગવદ્આશ્રય (પ્રભુનું ચરણ)શિવાય કાંઈ પણ ઉપાય તરવાને અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી, સાધન-

નોંખાં સાધનાવ રહું નથી, દુર્ગેમાં દોષત્વનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. જાન
તે અવરોગ્યથી અપમાન થયું, તો પછી ભગવદશ્રય દ્યો અંધ ન કરે?
इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितम् “विवेकधैर्याश्रयनिरूपणम्”

समाप्तम्.

नमः श्रीकृष्णायः

श्रीकृष्णाश्रयः

दोषान्दलति यः सर्वकालकर्मस्वभावजान् ॥
कांक्षे त कृष्णकटाक्षं रासलीलार्थसंयुतम् ॥ १ ॥
यः श्रुतिलोकदेशानां दोषाणां श्रेष्ठति श्रमम् ॥
श्रये तमाश्रयं कृष्णं श्रन्यये पोषणाद्विभोः ॥ २ ॥
पञ्चामि यदहं गूढं गोविन्दाश्रयगुम्फितम् ॥
कृपैव गुरुवर्याणाम् अन्यथा नास्ति मे गतिः ॥ ३ ॥

शास्त्री. ची. હ.

શ્રી મદયાયં ચરણે આ શ્રંય લખવા ને પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે
ફેલવ રવાશયાગતવર્ગ ઉપર કૃપાસેન કરી
છે. કે ને વાંચવાથી આ દલિદાસ જેવા સર્વાનુચિત સમયમાં બ-
ચવદાશ્રય સિવાય જ્ઞાનનંદ મેળવવામાં કોઈ હંતર સાધન નથી.
એમ રસદ માલુમ પડશે. દેશ, દાસ, મન્ન, વિગેરે છ વસ્તુઓની
પવિત્રતાના અભાવથી કમ કરી શકવાં મુશ્કેલ છે, તો ફલ તો દયાથી

જ ? અરે બાલકને ઔષધ પાવા સાંઝ મોદકની જેમ લાઝય આપે છે, તેવી રીતે મોક્ષાદિક લાઝય આપનારાં કર્મ ચિત્તશુદ્ધિ કરવારૂંથી ફરજ બળવે તેમ સાંઝ કહેવાય. કર્મમાં પણ ભક્તિની એટલે ભગ-વદાશ્રયની જરૂર છે. નહિ તો કર્મ સિદ્ધ થતાં જ નથી.

જ્ઞાન—વૈરાગ્યના અભાવથી જ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટદશા સુધી જઈ સ્થિતિ કરે એવા અધિકારી દશ્યમાન થવા મુશ્કેલ છે આ જ્ઞાન પણ શુદ્ધ-અદ્વૈત સિવાય અન્ય ન હોવું જોઈએ. ભગવાન સંમંથી જો આ જ્ઞાન ન હોય તો કેવલ કુશકાખંડન જેવું થવાનું જ અને તે જ્ઞાન-થી અક્ષર બ્રહ્મમાં લય થાય છે. પ્રભુનો આનંદ તેમાં નથી હવે ભક્તિ અવશેષ રહી ? માહાત્મ્યજ્ઞાન પછી પ્રભુમાં અખંડિત સ્નેહધારા થાય તેજ ભક્તિ “દાન, તપ, યોગ, વેદ, વિગેરે કંઈ પણ સાધનથી હું પ્રસન્ન નથી. શુદ્ધભક્તિથીજ પ્રાપ્ત છું, આમ સ્વમુખથી પ્રતિજ્ઞા કરી તો પછી ખીજા પ્રમાણુની શી જરૂર રહી ! ભક્તિ પ્રાપ્ત થયી એ પણ કૃપા હોય ત્યારે જ બને છે. ભક્તિદાન કૃપા સિવાય આપતા નથી, સ્વકીયનેજ આ ભક્તિ મળે છે. ગૃહ, સ્ત્રી, દેહ, આત્મા, વિ-ગેરે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી, તદાશ્રય કરીનેજ રહેલાનો પ્રભુ સ્વી-કાર કરે છે સ્વકીય જ માને છે. પ્રભુ ભક્તપરાધીન થઈ રહે છે. આમ પ્રભુ પોતે કહે છે તો પછી સર્વ આત્માદિક અર્પણ કરી પ્રભુ આશ્રય કરવો એજ અવસાન થઈ રહે છે. તેથી ભક્તને સાધ-નની કંઈ પણ જરૂર રહેતીજ નથી, ફગરૂપ ભગવાન જ સર્વ સા-ધનરૂપ થઈ જાય છે. ચતુર્વેદ પુરુષાર્થ પણ પોતે જ સિદ્ધ કરી લે છે* તેથી જ ભગવાનને આશ્રય કરવો એ મુખ્ય છે. આ આ-શ્રયનો વિચાર કરવા આ ગ્રંથ પ્રારંભેજ છે.

આ સ્તોત્રો પ્રાણીની માફક સર્વ સાધનરૂપ છે. ભગવાન દય -

* વ્યુત્પન્ન ચતુઃસ્તોત્રી.

પ્રકારના બક્ષાથી સેવાય છે. તેથી દશ શ્લોકથી આ ગ્રન્થમાં આશયનું નિરૂપણ કર્યું છે. અમીયારમો શ્લોક ઉપમંદારનો છે.

હવે સાધનમાં મુખ્ય અંગ દર્શાવેલું છે. પરંતુ આ કલિયુગમાં સર્વ સાધનોનાં જ નાશ કરનાર છે. એવું બતાવવા નીચેનો શ્લોક દેડે છે.

મૂલમ્—સર્વમાર્ગેષુ નષ્ટેષુ કલૌ ચ સ્વલપમિણિ ॥

પાપઢમચુરે લોકે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૧ ॥*

અર્થ—ખલ માણસોના ધર્મરૂપ આ કલિયુગમાં સર્વ માર્ગ નાશ પામ્યા છે. લોકે પણ પાપંડુમાર્ગમાં રચી પચી રહ્યા છે. આવા સમયમાં માફ શરણુ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

વિવેચન—મૃગ્યન્તે इति मार्गाः જેમાં પુરુષાર્થના ઉપાયો બોળાય તે માર્ગ. આ માર્ગો પાંખડીઓના પ્રવેશથી નષ્ટાય થઈ ગયા, કોઈ ચિત્તશુદ્ધિ કરી શકતાં નથી. તો પછી હવે પાપા જેમ લાકડાની લાલચ અપાય તેમ સ્વર્ગ વિગેરે બતાવેલાં મોટાં ફળ તે તો ક્યાંથી જ આપી શકે ? જ્ઞાનમાર્ગ પણ માયાવાદ વિગેરેના પ્રવેશથી કલુષિત થયો છે. શુદ્ધઅદ્વૈતનું જ્ઞાન થાય એ તો આશ્રય સિવાય બનવાનુંજ નથી. તેનું ફલ અક્ષરાત્મક છે.

યોગમાં તો આઠ અંગમાં સર્વ સમાવેશ કર્યું પરંતુ હવે છે એવું જ્ઞાન તેઓનું જતું રહેવાથી તે પણ નકામો છે આપણે સદૃશ વખત પ્રતિપાદન કરી ગયા કે પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ છે, બાકીની સર્વ વિભૂતિઓ છે. અક્ષર વિગેરે સર્વ દેવતાઓ ભગવાનને આધીન છે ગીતાજનો પણ આજ આશય વિભૂતિયોગાધ્યાયમાં

* સર્વમાર્ગ તો નષ્ટ થયા છે; કલિ ખલ ધર્મ જ્યાં વ્યાપ્યો છે, પાપંડુ સોનો પેા જ્યાં, કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

સ્પષ્ટ લખ્યે થાય છે, પૂજનમાર્ગવાગાઓ આ વિભૂતિરૂપ દેવતાઓનું પૂજન કરનારા છે, તેથી પૂર્ણાનન્દ તેમાં નથી, તે ઉપાસનામાર્ગ પણ શા કામનો! વિગેરે સર્વ માર્ગો ખરેખર આ કલિની પ્રત્યક્ષતાથી નાશ પામ્યા છે. માટેજ શ્રીકૃષ્ણ જ ગતિ હો. “શ્રીકૃષ્ણ શીવાય ઇતર અંશ, વિભૂતિ, કલા વિગેરેમાં મારી ગતિ ન થાય” એજ ઘણું શબ્દથી સૂચન થાય છે. શ્રીપુરુષોત્તમ સુખારવિન્દરૂપ-વૈશ્વાનર-શ્રીમહા-પ્રભુજીને આશ્રય પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નહિ. તોપણ સ્વઆશ્રય આવેલાભક્તાર્યે બોધ-દહાશ્રયવિગેરે કરવાની હઠછાથી જ પોતેજ “કૃષ્ણ એ જ મારી ગતિ થાઓ” એવી પદ્ધતિથી શ્લોક રચના કરીછે.

શંકા—ઉપર સર્વ માર્ગો નાશ પામ્યા કહ્યા, ત્યારે ભક્તિમાગ પણ અંદર આવી ગયો. ત્યારે ભક્તિમાગગિને કલિકાલનો બાધ થવાનો અને લૌકિક ક્રિયામાં જોડાતાં પાપવાળા હોવાથી ઉદ્ધાર ક્યાંથી થવાનો? સુખ્ય ફલ પણ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થવાનું? માટે કર્મ માર્ગ જેવો જ આશ્રય માનીયે છીએ, તેથી આશ્રયનું કામ શું છે?

સમાધાન—ભક્તિમાર્ગમાં ઉપર કહેના દૂષણો આવતાં નથી. ભાગવતમાં પણ એવો જ વિચાર કરેલો છે કે, કલિયુગમાં ભગવાનની ભક્તિ શીવાય કોઈપણ સાધન નથી. ભક્તને રાગાદિ દોષો બાધ કરતા નથી. સેવામાં તત્પર રહેનારાને આ કલિ ફલરૂપ છે.” ધુનો તિ સર્વે હૃદિ સન્નિવિષ્ટઃ” ભગવાન ભક્તના હૃદયમાં વિરાજમાન થઈ જાય છે. ત્યાં આગળ કલિના દોષનો સ્પર્શ પણ થતો જ નથી, ભક્તિથી દુરાચારિ પણ પવિત્ર થઈ જાય તો આચાર વિચારયુક્તની સારી ગતિ થાય જ? કર્મને જ ભક્તિ શીવાય ચાલતું નથી. ભક્તિથી તો સર્વ સિદ્ધ થઈ જાય છે, અધિકારીની ગણના જ નથી. સર્વે ભક્તિના તો અધિકારી જ છે. કર્મ ક્યારે પૂર્ણ થાય કે જ્યારે

૧૫૮

શ્રીવિદ્યાશાસ્ત્રમંથ.

ઉવટે ભગવદ્દર્શન થાય ત્યારે જ. આ રીતે સર્વમાં ભક્તિની જ હિતમતી જ સિદ્ધ થાય છે. સાધનતો કેાદ છેજ નહિ. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરો કે ભગવાન ભક્તિનું દાન કરે. ૧

કેાઇ સાગ પવિત્ર રથાન-દેશમાં જઇ રહીશું કે જેથી સર્વ સિદ્ધ થઇ જશે તો આશ્રય કરવાની શી જરૂર છે? આ ચાંતનું સમાધાન કરે છે.

અમૃતરહેરછાક્રાન્તેષુ દેશેષુ પાર્ષ્વનિલયેષુ ચ ॥

સરપીટાવ્યગ્રલોવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મય ॥ ૨ ॥

અર્થ—પાપી મનુષ્યોએ પવિત્ર રથાન રોહી દીધાં છે, તેથી સારાં પવિત્ર રથાન પણ પાપરૂપ દેશાં, લોકનાં ચિત્ત પણ સારા સાધુ પુરુષોને દુઃખ દેવામાં રોકાયાં, આવ ગહન સમયમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ મારી ગતિ હો. —

[વિવેચન—ભક્તિથી મ્હેન્ટ નીચ છે, અને તેમાં પાપાચરણ કરનારા તેથી ભગવદ્દેવ કરનારા છે. ગીતામાં કહેલાં દેવી જીવોનાં લક્ષણ જેમાં એક પણ નથી, એવા દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિને નહિ સમજનારા મ્હેન્ટોથી પવિત્ર દેશો રોહાઇ ગયા છે. વળી સિન્ધ, માર, વિગેરે ટેલકાક એવા દેશો છે કે જેમાં જવાથી પણ પુનઃ સંસ્કાર કરવા પડે છે. વહેપાર સાગ ચાલતા હોય તો તેવા દેશમાં જવામાં શો ખાધ છે? એવી શંકા થાય. પરંતુ તેના જવામાં દહે છે કે, કુરોશોના લોકો રવધર્માચાર્યમાં ખાધ કરનારા હોય છે. તેમાં સાધુ પુરુષોને તો દુઃખ દેવામાં તેઓ વિશેષ તૈયાર હોય છે. તેથી તેવા દુષ્ટ લોકોના સમાગમમાં રહેવાથી શ્રીકૃષ્ણસેવા વિગેરે કંઈ પણ થઇ શકતું નથી, સારથ કે દેશ એવા જોઈએ કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણસેવા વિગેરે

જ મ્હેન્ટોએ દેશોને રોહ્યા પાપપુજ અતિ બારી છે; ~

મધને સંતાપી દીધાં કૃષ્ણ એ જ ગતિ મારી છે.

સારી રીતે થઈ શકે. દુષ્ટ લોકો જેમાં સાધુ પુરુષોને પીડા કરતા ન હોય એવા દેશોનો હાલ અભાવ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ જ મારું શરણુ હો ? શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ છે. એવી રીતે બગવાનનો દૃઢ આશ્રય તપ્પવો કે જેથી કુદેશ વિગેરે કંઈ પણ બાધ દરી શકશે નહિ. ૨ ગંગાજી વિગેરે તીર્થો છે. તે સર્વસિદ્ધ કરશે, આશ્રયની શી જરૂર છે ? એવી શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમઃ*ગંગાદિતીર્થવર્યેષુ દુષ્ટેરેવાદૃતેભિહ ॥

તિરોહિતાધિદૈવેષુ કુળ્ળ એવ ગતિર્મમ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ગંગાજી વિગેરે ઉત્તમ તીર્થોપણુ દુષ્ટ માણુસો-થી વીંટાઈ ગયાં છે. તેથી આધિદૈવિક ઉત્તમ ભૂર્તિ સ્વરૂપો પણુ અંતર્યામિન થઈ ગયાં છે. મારે શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો—આશ્રય હો.

વિવેચન—ગંગાજી વિગેરે સારાં સ્થલો દુષ્ટ માણુસોથી વિંટાપ-લાં છે. તેથી તેવાં સ્થાન પણ કંઈ હુપયોગનાં ન રહ્યાં, જોકે બ્રાહ્મણો વિગેરે ત્યાં આગળ રહે છે, પરંતુ તેમને ગંગાજીનો અતિ પરિચય હોય છે તેથી તેઓને ગંગાજીની ઉત્તમતાનું જ્ઞાન રહેતું નથી, એક સામાન્ય જલ માણક માને છે, અને હુપયોગમાં પણ લે છે. બક્તિના અભાવથી તેમને પણ દુષ્ટપણું જ છે. જો કે ગંગાજીના જલથી સ્નાન કરે તો પણ તેની શુદ્ધિ થતી જ નથી. તે બાવ વગરના છે મધર, કાચખા વિગેરે જેમ ગંગાજીમાં હંમેશ રહ્યા કરે છે. પરંતુ ઉત્તમ જે આધિદૈવિક ગંગાજીના સ્વરૂપનું દર્શન દરી તેઓ શકતા નથી. તેવી રીતે તે બાવ વગરના પણ કાચખા જેવા જ બળુવા શાસ્ત્રમાં

* ગંગાદિક અતિ શ્રેષ્ઠ તીર્થતો, દુષ્ટજનો અધિકારી છે;

તીર્થોમાંથી તત્ત્વ ગયું જ્યાં, કૃષ્ણ એ જ ગતિ મારી છે

કહે છે કે વિધિ વગરનું, ભાવ વગરનું, દરેકું કામ અસુર લોકોને અપણુ થાય છે. ભાવ વગરનું હોવાથી ભગવાનથી પણ બહિર્મુખ થાય છે.

વળી ગંગાજનાન્મય સ્વરૂપ છે. તેમાં ભક્તિ પ્રાપ્ત ને આધિ-
દેવિક સ્વરૂપ તે પણ આ દલિયુગમાં દુષ્ટ પ્રત્યે દેખાતાં નથી. જ્યારે
આધિદેવિક સ્વરૂપ અંતર્ધાન થઇ ગયા, ત્યારે પવિત્ર જલમાં પણ
કંઈ દોષ દષ્ટિ થતાં ભક્તિ વગરનો થઇ જાય છે. માટે જ આવાં પવનિ
તીર્થો પણ આ દલિયુગમાં કંઈ પણ તરવામાં સાધનરૂપ નથી. તેથી
શ્રીકૃષ્ણ જ મારો આશ્રય હો. શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ હો ? એવો દૃઢ
આશ્રય ભઠતે કરવો. ॥ ૩ ॥

વળી ક્ષતાં શુદ્ધ ભાવવાળો હોય તો સર્વ બની શકે છે. આશ્ર-
યની શી જરૂર છે ? એવી શકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અહંકારવિમૂઢેષુ સત્ત્વ પાપાનુવર્તિષુ ॥

લાભપૂજાર્થયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્ધમ ॥ ૪ ॥*

અર્થ—સારા પડિતો પણ અહંકારથી મૂઢ થઇ ગ-
એલા હોવાથી અને પાપમાંજ વર્તનારા હોવાથી અને પ-
રમાર્થિક કર્મને પણ લાભ પૂજા માટે કરનારા સારામાણસો
થઇ ગયા, એવા બારીક સમયમાં શ્રીકૃષ્ણ જ મારો આશ્રય હો.

વિવેચન—પડિતો પણ ચોતાના વિઘાતના અભિમાનથી
અહંકારી વેશવાળા થઇ ગયા આવા પડિતાભિમાનીને કંઈ પૂજવા
સાફ આવે તો કંઈ પણ અભિમાનથી કહેનો પણ નથી, વળી કેટ-

* જુઓ સિક્કાન્તમુક્તાવલીમાં.

* પડિત પાપોમાં વર્તે છે, મૂઢ બની, અહંકારી છે,

યત્નથીજ સહુ લાભ પૂજ્ય ન્યા, કૃષ્ણ એજ મતિ મારી છે.

લાક તો માયાવાદમાં મંડી રહી માયાના આવરણથી શુદ્ધ અદ્વૈત-
માનવગરના થઈ જાય છે. અને જમતને અસત્ય અપ્રતિક માની ઝીતામાં
કહેવા મુજબ આસુર બને છે. આ લોકો ખરેખર આસુર હોય છે કે
જેથી તેઓ ભગવાનની માયાથી અંધ બની ભગવદીય ઉપર દ્વેષમાં
પ્રવર્તમાન થઈ રહે છે. આ પ્રમાણે યાનશક્તિ પણ જેઓની હુલ હોય
છે. વળી કતાઓ હંમેશાં લોકિક લાભ અને પૂજામાં પ્રવર્તમાન
થએલા હોય છે, કે જેથી તેઓને પોતાની મેળે હલ સિદ્ધિ થતી નથી.
આશ્રય સિવાય કંઈ પણ સિદ્ધિ છે જ નહિ. વેદનું તાત્પર્ય ખરે-
ખર ભગવાન કે ભગવદીય જ જાણે છે, માટે ભગવદશ્રય કરી ભગવદીય
થવું યોગ્ય છે. ॥ ૪ ॥

મંત્રો સાર્યે ભણવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે આશ્રયની શી
જરૂર છે. ? એ થંકાનું સામાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અપરિજ્ઞાનનષ્ટેષુ મન્ત્રેષ્વવ્રતયોગિષુ

તિરોહિતાર્થદવેષુ કૃષ્ણ એવ મતિર્મય ॥ ૫ ॥*

અર્થ—મંત્રનું તાત્પર્ય, કૃષ્ણ, દેવતા અને સ્વરૂપ
નહિ સમજવાથી, શુદ્ધકૃષ્ણમાં વાસ કરી, યતાદિક પૂર્વક
મંત્રો ભણવામાં આવતા નથી તેથી, તેમ અંગ અને અર્થ
સાથે દેવતા વગરના મંત્ર થઈ ગયેલા હોવાથી તેપણુ કંઈ
સાધન કરવા લાયક નથી, માટે શ્રીકૃષ્ણજ મારો આશ્રય હો.

વિવેચન—વેદમાં ગદ્યપદ્યાત્મક જે મંત્રો લખવામાં આવેલા હોય

* મંત્ર તંત્ર સૌ ગુપ્ત થયાં છે, યાનશક્તિ પણ લારી છે.
• અર્થ વિનાનો વેદ જાણે જ્યાં, કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

તે મંત્ર સત્યપુનઃવાસારા સમયમાં આ વેદોક્ત મંત્રોથી રોડાના લૌ-
કિક અને અલૌકિક મતોરથો મેળવી શકતા હતા, પરંતુ હાલમાં મંત્રો
શિક્ષામાં કહેલા નિયમો પ્રમાણે બહુવામાં આવતા નથી તેમ જ શુક્ર
કુલમાં વાસ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, શદના સાંભળતા ન બોલવા, વેદના
શાસ્ત્રે કહેલા અનધ્યયન પ્રતિપદ વિગેરે બરોબર પાળવા, તેમજ સાંગ
અને અર્ધ સાથે બહુવા. આ નિયમ પાળવામાં આવતા નથી તેથી
મંત્રો પણ બરેબર રંગ વગરના થઈ ગયા છે. હાલમાં તો મંત્રના
દેવતા કય ? મંત્રનું શું ફલ ? મંત્રનું શું તાત્પર્ય ? એવા વિષયો
બહુવારા નો કોઈ જ હોય છે ત્યારે તેવા પોપટજીની માફક બમ-
ડાટ કરી ગયેલા મંત્રો શા કામના ? હજી સુધી પણ મંત્ર પૂર્વક
કરવામાં આવેલા કર્મોના અન્તમા કર્મ પૂર્ણ થવા સાર સર્વો ધંદે
તમચ્યુતમ્ માઈ કર્મ પૂર્ણ થવા સાર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમસ્કાર
કરે છું. ત્યારે મંત્ર પણ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયની જરૂર છે. એમ સ્પષ્ટ
થયું. મંત્રની સિદ્ધિ પણ આશ્રયથી થાય છે. એમ સમજીએ.
તેથી શ્રીકૃષ્ણ માઈ સર્વથા આશ્રય હો એવી ભાવના બમવડીયે
રાખવી કે જોયી તેને સર્વ વૈદિક મંત્રો પણ સિદ્ધ થાય. ॥૫॥

મીમાંસાશાસ્ત્રોમાં કર્મોનું સારી રીતે તાત્પર્ય આપેલું છે. ત્યારે
કમથી સર્વ કામ સિદ્ધ થશે, આશ્રયનું શું પ્રયોજન છે ?

આ શંકાનું સમાધાન કરે છે:—

મૂલમ—નાનાવાદવિનષ્ટેષુ સર્વકર્મવ્રતાદિષુ ॥

પાપકૈકમયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૬ ॥*

અર્થ—જુદા જુદા પ્રકારના વાદથી કર્મ અને મત

* સર્વ કર્મોને મત ગયા છે વાદ હતિ જ્યાં બારી છે,

પાપાંડી રોળી જનની જ્યાં કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

વિગેરે સર્વ નાશ પામ્યાં છે. વળી પાપંડ શાસ્ત્રોમાં જ મ-
'હાન પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોવાથી શ્રીકૃષ્ણજી મારો આશ્રય હો?

[વિવેચન—સોમયાગ વિગેરે કર્મો શ્રેષ્ઠ છે, અને આ જગત્ અસ્ત્ય છે. કાષ્ટ કહે કે મિથ્યા છે. કાષ્ટ કહે કે જેવું છે એવું જ છે, એવા અનેક પ્રકારના જુદા જુદા વાદો થઈ જવાથી નાશ પામ્યા છે. કાષ્ટ કહે કે આવાં કર્મ કરવાં. કાષ્ટ વળી એનાથી બીજું જાતનું બતાવે, એવી રીતે કમ, મત, પણ જુદા જુદા વાદો થઈ જવાથી નાશ પામી ગયાં છે.

મીમાંસાવાળા—એમ કહેવા મંડી પડ્યા કે કર્મથી બહા વિગેરે ઉત્તમ ગતિને પામ્યા, માટે પૂર્વ વાસનાથી ઉત્તરોત્તર પ્રવૃત્તિ કરાવનારાં કર્મો પણ ખાસ કરી કરવાં. કર્મ દ્વજ આપનાર કાષ્ટ જુદે દેવતા નથી, મંત્રજ સર્વ સિદ્ધ કરે છે. નેપાથિકો કહે છે કે, સોળ પદાર્થનું જ્ઞાન થયા પછી શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યામન વિગેરે કરતાં આત્મસંજ્ઞાકાર થાય છે, ત્યારે દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે તેજ દ્વન છે. સાંખ્યવાળા કહે છે કે — સર્વ પુરુષ સિવાય પ્રકૃતિ અને તેના વિકારોનો ત્યાગ કરી કેવલ સ્થિતિનાં રહેવું એજ દ્વન, કાષ્ટ દેવ સેવ્ય નથી. આ નિરીધર સાંખ્ય છે.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા વાદથી કર્મ જ્ઞાન અને મત નાશ પામી ગયાં છે. વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ તો આ સર્વ જગત્ બ્રહ્મરૂપ છે, ભગવાનથી જ યજ્ઞેશું છે. અને ભગવાનની પ્રજ્ઞા રૂપ આ જગત્ ભગવાનના સેવકો છે. ભગવાનજી સેવવા લાયક છે. દેવ અસુર મનુષ્ય વિગેરે કાષ્ટ સેવા કરનાર બ્રહ્મ ઉત્તમ ગતિ મેળવે છે બ્રહ્મા સ્નેહરસ સિવાય બીજા કાષ્ટ સાધનથી પૂર્ણાનન્દ મેળવી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે ઉપર દર્શાવેલા શ્રીજી માર્ગે વેદશાસ્ત્રથી જૂદા જ વિચારના છે એમ માલૂમ પડેશે. વળી કેટલાક એકાદશીવંત પણ દશમીના મેધ વાળી દરી સ્વમતને આમલ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ કરે છે કેટલાક બૌદ્ધ વિગેરે આવાં અવળાં મન વિગેરેમાં મચે છે, પરંતુ તે ભોલો પાખંડ યુક્ત છે. પુરાણમાં હલું છે કે જ્યારે ભગવાનને અમુર લોકોને ભ્રમિત કરવા વિચાર થયો ત્યારે - માયાવાદ અને શ્રીજી કેટલાક મોહ શાઓ રચવાની ચંકરને આગ્રા દરી. આ પ્રમાણે મોહશાઓમાં પણ મોહ પામી અને વેદવિરુદ્ધ વિચારોમાં વર્તે છે, તે ભ્રમિત થાય છે. પણ એકું સમજતા નથી કે વેદે જે માર્ગ પ્રતિપાદન કર્યો હોય તેજ ઉત્તમ છે. કાષ્ટ દેવાદિક કારણસર રચેલા શાસ્ત્રો પ્રમાણ નથી. આ પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર પાખંડ શાસ્ત્રો વધી ગયેલાં હોવાથી મત અને કર્મ નાશ થયેલાં હોવાથી શ્રીકૃષ્ણના મારો આશ્રય છે એવી ભકતે ભાવના કરવી. ॥ ૬ ॥

જીવ અવિદ્યાથી દુષ્ટ બને છે. પ્રભુરસાત્મક સર્વોદ્દૃષ્ટ છે, અને જીવ તો દોષ વગરનો નહિ હોવાથી ભગવાનને ચી રીતે ભજી શકશે ? માટે આશ્રય કરવામાં ધર્મ વિગેરેની જરૂર પડશે. એકાંકનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અજામિલાદિદોષાણામ્ નાશકોઽનુભવેસ્થિતઃ ॥

જ્ઞાપિતાશ્ચિલમાહાત્મ્યઃ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૭ ॥*

અર્થ—અબ્ધમલિ જેવા દોષથી ભરેલાના દોષોને પણ નાશ કરનારા ભગવાન અમારા અનુભવમાં રહ્યા કરે છે અને જેમણે અનેક પ્રકારનું માહાત્મ્ય જણાવ્યું છે એવા ભગવાન મારી ગતિ હો.

* અભિમતને જેણે તાર્યો, દોષ દુષ્ટતા બાધી છે;

નિઃસાધન જનને જે તારે, કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

વિવેચન—નાયમાત્માં આ શ્રુતિમાં કહે છે કે ભગવાન ખડું પ્રવચનથી મળતા નથી, ખડું બુદ્ધિ કે શાસ્ત્રશ્રવણથી મળતા નથી પરંતુ ભગવાન જેનો સ્વીકાર કરે છે, તેનાથીજ મેળવી શકાય છે. વળી ગીતાજીમાં પણ ભગવાન કહે છે કે હું ભક્તિથી જ એકલું થઈ શકું છું. ભક્તને આધિન થઈ રહું છું. આ પ્રમાણે ભગવાન જેનો સ્વીકાર કરે છે, તેની જાતિ, શુભ કે દોષો કંઈ પણ જોતા નથી; અને સ્વીકાર કરી મર્વ દોષો નાશ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેના સર્વ પુરુષાર્થો પણ પોતે જ નિહ કરો દે છે. માટે પ્રથમ ગુરુદ્વારા શરણાગતિ લઈ ભગવદાશ્રય જ રાખવો કે જેથી સર્વ પાપ નિવૃત્ત થઈ જાય, આ જ ભક્તને પ્રાપ્તિની ખીજની જરૂર નથી, જો આમ ન હોય તો અનિમિલ ખડું જ દોષોનો ભંડાર હતો. પરંતુ ભગવાને તેનો હિક્કાર કરવાની છટકા કરી કે જેથી પોતાના પાર્ષદો દ્વારા ઉત્તમ ભગવદ્ધર્મનો બોધ અપાવ્યો, અને અનિમિલ પણ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતો ગંગાજીના સ્થાનમાં ભગવદ્ભક્તિ કરી સર્વપાપથી મુક્ત થયો અને ઉત્તમ ગતિ મેળવી. આ પ્રમાણે અનિમિલ બોલેલા નારાયણ નામનું ફક્ત બતાવ્યું છે, તો બુદ્ધિપૂર્વક ભગવાનને શરણે જાય તો ભગવાન પોતાપણાથી સ્વીકાર કરી લે, તો ત્યાં પાપનો શો હિસાબ રહે છે? બ્રહ્મસંબંધથી જ ભક્તના વૈષ્ણવપાપ નિર્મૂલ થઈ જાય છે. માટે આશ્રય જ સુખ્ય છે. ॥ ૭ ॥

વેદમાં સ્વાધ્યાયથી બ્રહ્મયજ્ઞવિગેરેથી અગ્નિ વિગેરેની સાયુજ્યતા મળે છે. અને બ્રહ્મના જ્ઞાનથી અક્ષરબ્રહ્મનું સાયુજ્ય થાય છે. ત્યારે કૃષ્ણાશ્રયથી શું વિશેષ છે? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનન્દકં વૃદ્ધ્ ॥

પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૮ ॥*

* પ્રાકૃત દેવો શું તે તારે, અક્ષર બ્રહ્મ નહિ જાનો રે;
પૂર્ણાનન્દ દાતા પ્રભુ પોતે, કૃષ્ણ એ જ ગતિ મારી છે.

નહિ, પણ બકિત કે જે પ્રેમરૂપા શ્રવણાદિ બકિત તે અને દુષ્ટ વિગે
સર્વ સાધન કે જે સાધનોની બકિતમાં પણ જરૂર છે. તેપણ જગતર
છે, સરભગ નાશ પામ્યા છે, આટલા ઉપગત કોષ જીવું માધન ખરું
બની શકે એવું નથી, કેમકે દીન છું. તેથી નિઃસાધન થઈ ગએલ
હોવાથી નિઃસાધન જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જ મારો
આશ્રય હો ! કેમકે જીવ દેવોથી નિઃસાધન દેવી જીવોનો સમુદ્ધાર
થઈ શકતો નથી, મારે શ્રીકૃષ્ણ જ માફે શરણ હો ! શ્રીકૃષ્ણ જ સર્વ
વિધ હરનાર છે. આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી બક્ષતને જોધ આપતા
આશ્રયની પ્રાર્થના કરે છે.

સાધનરહિતને ઇચ્છિતફલની પ્રાપ્તિ શી રીતે થશે ? કેમકે શ્રેષ્ઠ
મેળવણું હોય તો તેમાં અનેક વિધો આવે છે, આવો વિચાર આવે
ત્યાં સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—સર્વસામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રૈવાસ્થિલાર્થકૃત્ ॥

શરણમ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં ત્રિસાપયામ્યહમ્ ॥ ૧૦ ॥*

અર્થ—કાર્ય કરવા અને તેને પણ અલૌકિક રીતે કર-
વામાં સામર્થ્યવાળા અને આ લોક કે પરલોક સંબંધી સર્વ
અર્થને સિદ્ધ કરનાર ભગવાન છે, તેથી શરણે આવેલાનો
ઉદ્ધાર કરનારા તે શ્રીકૃષ્ણને હું વિનતિ કરું છું.

વિવેચન—ભગવાન સર્વ રીતે સમર્થ છે. અબ્ધિમિલ જેવા પાપ-
ચરણવાળાને પણ પોતાની ઇચ્છાથી ઉત્તમ ગતિ આપનાર છે. મર્યાદામાં
જે બક્ષતનો સ્વીકાર કરવાનો હોય છે, તેને જ્ઞાન, અશ્ર્મ વિગેરેનું દાન

* નથી આરો તરવાને મારે, આવો શીઠરિ મારી વારે;
શરણે લઈ જીવોને તારે, વિનતું દયાળુ વારંવારે.

કરવા પણ સમર્થ છે, ભક્તનાં અનિષ્ટ પણ પોતાના સુદર્શનચક્રના પ્રભા-
વથી દૂર કરે છે. મર્ચોદા સિવાય પુષ્ટિમાં જતે અંગીકાર કરવાની છાયા
હોય તેને સર્વ દેશમાં; વર્ણાશ્રમમાં, કર્મમાં વિગેરેમાંના સર્વ પદાર્થો
પુરા કરી દે છે. અને શરણે આવેલાનો ચેતાપશુથી સ્વીકાર કરે છે.
જે એકજ વખત સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, દેહ, આત્મા વિગેરે પ્રભુને અર્પણ
કર્તા પછી પ્રભુ તેનો ત્યાગ કરતા નથી. પોતાના મુખથીજ આવી
પ્રતિષ્ઠા શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કરે છે મજવાસી જતો ભગવદર્ચિમાવના
સમયમાં તામસ દતાં છતાં, તેઓએ કૃપાથી સારામાં સારું ઉત્તમ ક્ષણ
મેળવ્યું હતું તેમણે વેદની મર્ચોદા કે જપ-તપ કંઈ પણ કર્યું નહતું, તેમ
તેની અપેક્ષા પણ રાખી નહતી. દુઃખમાં કેાઇપણ સાધનની અપેક્ષા
ભગવાને રાખી નહતી. અને અસૌખ્યકર રસાત્મક દાન તીવ્ર પ્રેમથી
પરાભક્તિ મેળવી હતી, માટે કેાઇપણ સાધન શીવાય ભગવદાશ્રય
હશે, તો કૃપા કરી ભગવાનજ ઉદ્ધાર કરનાર છે. હૃદયમાં ખીરાજમાન
કાલ, યમ, વિગેરેના ભયથી ભક્તને નિવૃત્ત કરે છે. તો પછી ખીન્ન
દેવતાઓના ભવનો શો હીસાજ છે? માટે દીનતાપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણાશ્રય જ
રાખવો એ જ આ શ્લોકનું મુખ્ય રહસ્ય છે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રાણીમાં દશ પ્રાણ અને અગ્નીધારમે આત્મા છે, તેમાં દશ
પ્રાણોવડે જેમ સર્વ સિદ્ધ થાય છે, તેવી રીતે આ આશ્રયવાળા દશ
શ્લોકથી સર્વ સિદ્ધ થશે અને અગ્નીધારમે જેમ અશુદ્ધ આત્મા છે
તેવી રીતે આ આશ્રયથી અશુદ્ધ દશ થાય છે, એવું કહેવા આ
અગ્નીધારમે શ્લોક કહે છે.

મૂલમ્—કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેત્ કૃષ્ણસન્નિધૌ ॥

વસ્યાશ્રયો ભવેત્ કૃષ્ણ ઇતિ શ્રીવલ્લભોઽવધીત્ ॥૧૧॥*

* આશ્રયનો આ પાઠ કરે જ, કૃષ્ણ સન્નિધિ લયશે રે;
ગોવર્ધનધર શરણે રાખે, એજ શ્રીવલ્લભ ભાષે રે,

અર્થ—આ કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો જે શ્રીકૃષ્ણની પાસે
જેજ દીનતા પૂર્વક પાઠ કરે છે. તેને શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય રૂપ
થાય છે. આપ્રમાણે શ્રીમદ્દામરુચી વચન છે.

વિવેચન—શ્રી દસ્યાજુરાયજી આ સ્તોત્રની દીકામાં લખે છે કે,
શ્રીકૃષ્ણ જેનાથી સારી રીતે સેવાય અથવા જેનાથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય
થાય તે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય. અર્થાત્ જે સ્તોત્રથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય થાય છે.
આ સ્તોત્રનો જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પાસે બેસી પાઠક રૂપમાં આવે તે
તેથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

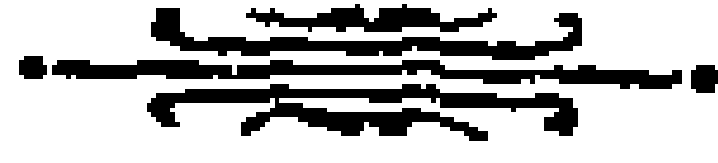
‘કેવલ પાઠથી જ શું આશ્રય સિદ્ધ થશે ? એવી શંકા થાય, ત્યાં
કહે છે કે-નલકુળર અને મણિમીવને નારદજીનો શ્રાપ થયો કે જેથી
મમલાજીન નામના ઝાડ દયા હતા. પણ “ ભગવાન તમારો ઉદ્ધાર
કરશે ” એવું નારદજીએ વચન આપેલું, તેને સત્ય કરવાની ખાતર ભગ-
વાને પોતે ત્યાં પધારી ખાણીયાથી ખેંચી લેમનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ
પ્રમાણે સત્ય વચન કરનારા પરમાત્માના સુખાગ્રવિન્દરૂપ શ્રીમદ્દામરુચી
કે જે શ્રીઆપની આજ્ઞાથી દેવીજીવેનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂ પૃથ્વી ઉ-
પર પ્રકટ થયા છે જે ભગવાનના સ્વરૂપને મથાર્ય જાણનારા છે. તે-
મનુ વચન કેમ મિથ્યા થાય ? માટે તેમના વચનાનુસાર દીનતા પૂર્વક
શ્રીકૃષ્ણચંદનો દહ આશ્રય રાખવો કે જેનાથી સર્વ સિદ્ધ થશેજ. ॥૧૧॥

॥ इति श्रीमदाचार्यविरचितं श्रीकृष्णाश्रयस्तोत्रं समाप्तम्. ॥

અન્યાશ્રયને છોડી રહતે, કૃષ્ણ એજ ગતિ સારી છે;

ભોલો ભકતો ભેગા થાને, કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

નમઃ શ્રીકૃષ્ણાય
શ્રીચતુઃશ્લોકી ગ્રન્થ.

શ્રીમદચાર્યજીએ બાલમોક્ષ ગ્રંથમાં મર્્યાદામાર્ગીય પુરુષાર્થોનું
નિરૂપણ કર્યું છે, પુણ્યમાર્ગીય પુરુષાર્થો જુદા
જ છે, પુરુષાર્થો ચાર પ્રકારના છે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ,
મનુષ્યનું ખાસ કર્તવ્ય છે કે આ દુર્લભ મનુષ્યાવતારમાં આવી અ-
વશ્ય કર્તવ્ય પુરુષાર્થો કરી, શ્રેષ્ઠ પદ મેળવવું. જે પુરુષાર્થો મેળવવાથી
પૂર્ણ આનંદ પ્રગટ ન થાય એને અમે પુરુષાર્થ કહેતા નથી માટે
મુખ્ય કયા પુરુષાર્થો છે. એ જણાવવા સાર અને આ પુણ્યમાર્ગીય
આત્મનિવેદન ગ્રંથ કરી શું મુખ્ય કર્તવ્ય છે ? તે જણાવવા સાર
આ ચતુઃશ્લોકી નામનો ગ્રંથ ભગવદ્ગીયો ઉપર રૂપા કરી લખવા
પ્રારંભ કરે છે.

તૂલસી—સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વ્રજાધિપઃ ॥

સ્વસ્યાયમેવ ધર્મો હિ નાન્યઃ ક્વાડપિ કદાચન ॥ ૧ ॥

અર્થ—હમેશાં સર્વાત્મભાવ પૂર્વક વ્રજના અધિપતિ
શ્રીકૃષ્ણને ભજવા એ જ મનુષ્યનો ખાસ ધર્મ છે. આ શી-
વાય દેશમાં કે કોઈ કાલમાં બીજો ધર્મજ નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં નિજજનોનો શો ધર્મ છે. તે બતાવવા
પ્રારંભ કરે છે. વસ્તુતઃ સર્વે જ્ઞાત ગીતા, ભાગવત ત્રિગેરનાં અનેક
પ્રમાણોથી સિદ્ધ જ છે કે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણજ અક્ષર છે. “યસ્માંત

ક્ષરમતીતોહ અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોન્મિલોકે વેદેચ પ્રયિતઃ
 પુરુષોત્તમઃ ” હું ક્ષરથી અને અક્ષર બ્રહ્મથી પણ ઉત્તમ છું તેથી
 શોકમાં અને વેદમાં પુરુષોત્તમ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. એ શ્રીમમ-
 વાનુ રવમુખથી જ કહે છે. શ્રીકૃષ્ણશબ્દનો અર્થ જ પરબ્રહ્મ થાય છે.
 (બ્રુએ પાઠળ પાન ૧૮ માં.) રવ જગત્ વિગેરેના આનંદની ગણતરી
 કરતાં બ્રહ્મા અને અક્ષરબ્રહ્મ સર્વ ગણિતાનન્દ છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ જ
 પૂર્ણાનન્દ સર્વના સ્વામી છે, એમન પ્રથાન ચતુષ્પદનો રમણીય સિદ્ધા-
 ન્ત છે, તે પછી સ્વામીની સેવકે સેવા કરવી, એ એનો ધર્મ છે.
 ભાગવતમાં ભગવાને ગોપીજનોને કહ્યું કે તમે તમારા પતિનું સેવન
 કરો ત્યારે જવાળામાં ભગવાનને કહ્યું કે ખરા સ્વામી આપજ છો,
 આખા જગત્ના સ્વામી આપ હોવાથી અમે તમારા ચરણને ઘરણ
 આવેલાં છીએ. કે જેની સેવા કરવાથી પૂર્ણાનન્દનું દાન આપો છે.
 આ સંદર્ભ ઉપરથી સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણ જ છે એવો સિદ્ધાન્ત હૃદયમાં
 રચર ધરો, હવે પછીના વિચારો સમજવા મુશ્કેલ નથી.

ઉપર બતાવેલા સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણની સેવા સર્વાત્મભાવ પૂર્વક કરી,
 એમ શ્રીમહાપ્રભુજી આગા કરે છે. સર્વાત્મભાવ એ તો ભગવદીયના સદૃજ
 કૃતવ્યમાં છે. દેહ, પુત્ર, ઘર, ખાર, સ્ત્રી, ધન, દ્રવ્ય, પ્રાણ, આત્મા
 વિગેરે સર્વ આત્મનિવેદન કર્યા પછી ભગવાનનું છે, એમાં મારે મમતા
 કરવી બંધ છે, એમ સ્પષ્ટ આત્મભાવ હૃદયમાં ભગવદીયને ચોટી
 રહે છે, આ સર્વમાં પરામાત્મા છે, સર્વાત્મભાવ પૂર્વક શ્રીપ્રભુ કે જે
 ” * નિઃસાધન દેવી જીવેના રૂપ પરમાત્મા નિઃસાધન જીવેનો

* ક્ષાંત, સૂત્ર, ગીતા, ભાગવત, આ ચારને પ્રથાન સંદર્ભ છે.

* નિઃસાધનફલાદમાયં પ્રાદુર્ભુતોઽસ્તિ મોકુલે

તત્તો વયંસુનિમિષ્તા જાતાઃ સર્વેત વય દિ ॥ સુવોધિનીજી,

ઉદ્ધાર કરવા સાર ગોકુળમાં પ્રકટયા છે” તેમની સદા સર્વદા (ક્રમેથી) સેવા કરવી એ જ ભગવદીયોનો ધર્મ છે, આ શિવાય કોઇ દેશર્થ કે કોઇ વખતે પણ બીજો ધર્મ જ નથી, તો પત્રી + “સ્વધર્મમાં મરણુ સારું, પણ ભયરૂપ પારદા ધર્મનો આશ્રય કરવો એ બોલું છે.” આ ગીતાના વાક્યને અનુસરી પ્ર. ૧૨ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું સેવન કરવું. એ રૂપી સ્વધર્મનું પાલન કરવા સર્વ રીતે તત્પર થવું, એ જ પુરુષાર્થ. આ શિવાયનો અન્ય ધાર્મિક પુરુષાર્થ છે જ નહિ. ॥ ૧ ॥

હવે આ બીજા શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને કેવા અર્થે રૂપી પુરુષાર્થ અડણુ કરવાની જરૂર છે ? તે જણાવાય છે. કેમકે આ શ્લોકમાં બહુ ઠેકાણે આશ્રિત પુરુષાર્થ કરવા ભક્તપૂર્વક મહી પડ્યા છે, તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને અર્થ નામના પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ જાણવું, અને તે સંપાદન કરવા યત્ન કરવો કે નહિ ? તે જણાવે છે.

મૂલમ્- एवं सदा स्म कर्तव्यं स्वयमेव करिष्यति ॥

મસુઃ સર્વસમર્થો હિ તતો નિશ્ચિતતાં વ્રજેત્ ॥ ૨ ॥

અર્થે—આ શ્લોક સંબંધી અને પરશ્લોક સંબંધી સર્વ પ્રકારના અર્થો ભગવાનજ સિદ્ધ કરશે, એવો વિશ્વાસ રા. બીને ભક્તે ચિન્તા રહિત થવું જાઈએ.

વિવેચન—પહેલા શ્લોકમાં કહેલી આચારું પાલન કરી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પ્રવર્તમાન થએલા ભક્તે “અર્થ” મેળવવા સારું યત્ન કરવાની જરૂર છે ? એજ પ્રથમ સવાલ કોનો થાય છે, કેમકે આ ભક્ત પ્રણમે સર્વ દેહ, પ્રાણ, ધન, દ્રવ્ય, અને આત્માસહ સર્વ અર્પણ કરી તેમના શરણ થઈ રહ્યા છે, એક પ્રવાહરૂપે ચિત્ત ભગવાનમાં રહે, અને ભગવાનને શું શું કર્યોથી સુખ થાય, પુષ્ટી થાય, એવી કોમળ-

+ સ્વધર્મે નિર્ધનં શ્રેયઃ પરધર્મે ભયાવહઃ ॥ ગીતાજી.

હૃદયની ભાવનાથી જે સેવન કરવામાં આવે તેજ સેવા, આવી અનં-
ન્યતાસિદ્ધ કરી વહાલા થવા સારૂ સેવામાં તત્પર રહો છે તે પછી
વિચાર કરવાનો કે સેવામાં વિદ્વેષ કરનારા બીજા કોઇ વ્યવસાયનું
અવલંબન કરવું, એ આ ભગવદીયને છાજે છે ?

ઉત્તરમાં કહે છે કે પૂર્ણ ભક્તિથી આત્મા પણ પ્રભુને સોંપી
બેઠેલા ભક્તને દેહ નિર્વોહ થાય કરશે ? એવો ખ્યાલ લાવવાની
પણ ભક્તને શી જરૂર ? સર્વના સ્વામી, જગત્તા અધિપતિ સર્વ
સમર્થ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દેવી ચરણાગતના ભરણ પોષણ કરનારા એજ છે, આ
લોક અને પરલોકના અર્થો પણ સિદ્ધ કરવાની ગરજ તેમને જ છે,
ચરણાગત ભક્તને નથી, એવી ભાવના કરવી એ જ ભૂપણ છે. અ-
વિશ્વાસ કદાપિ ન થવો એટલે કે પ્રભુ મારૂ ભરણ પોષણ કરશે કે
કેમ ? + કેમકે પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, એમ શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે
છે. ચરણે આવેલાનું યોગક્ષેમ પોતેજ કરવાનું ગીતાશ્રમા પ્રતિજ્ઞા કરે
છે, યોગ એટલે સર્વ વસ્તુનું સંપાદન, ક્ષેમ એટલે સંપાદન કરેલી
વસ્તુનું રક્ષણ, એ બન્ને પ્રભુ જ કરે છે. "અહંભક્તપરાધિન." ભ-
ક્તને તો હું આધીન છું એ ભાગવતમાં કુર્વાણ પ્રત્યે કહેલા વચનનું
મનન કરવું, જેથી સર્વ સિદ્ધાન્ત સમજાઇ જશે, આવા સર્વોત્કૃષ્ટ
ભક્તને પૂર્ણ વિશ્વાસથી ભરેલા મનથી સેવામાં જ પ્રવર્ત થઇ ચિન્તા
રહિત થવું એ જ દર્શન છે. * ૨

+ જુઓ વિવેકધૈર્યાશ્રમ શ્લોક ૧૪ નું વિવેચન.

* માયા બદ જોવા લૌકિક સામાન્ય અર્થ મેળવવા પ્રયત્ન
કરે છે પરંતુ એવડે તેમાં દુઃખી થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગીયભક્તને પ્રભુ
શીવાય કાઠની આર્જાક્ષા જ નથી.

હવે સિદ્ધ થયું કે અર્થ નામનો બીજો પુરુષાર્થ ભગવદીયનો ભગવાન જ સિદ્ધ કરે છે. અને આ ત્રીજા શ્લોકમાં કામ નામનો પુરુષાર્થનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—યદિ શ્રીગોકુલાધીશો ધૃતઃ સર્વાત્મના હૃદિ ॥

તતઃ કિમપરં બ્રૂહિ લૌકિકૈર્વૈદિકૈરપિ ॥ ૩ ॥

અર્થ—સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલાધીશ શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં સ્થિત થયા તો પછી લૌકિક અને વૈદિક કર્મોથી બીજો કયો મનોરથ સિદ્ધ કરવાનો બાકી રહ્યો. ? બોલો શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રજ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનાર છે.

વિવેચન—શ્લોક બીજાના વિવેચનમાં જણાવવામાં આવ્યું કે ભક્તોને પ્રભુ શિવાય કાંઈની પણ આકાંક્ષા નથી, અને આકાંક્ષા રાખવાની જરૂર પણ નથી.

શ્રીગોકુલાધીશ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભક્તના હૃદયમાં બિરાજમાન થાય છે. ભક્તની ઇચ્છા જાણે છે, સર્વ ઇચ્છા સુખજ પૂર્ણ પણ કરે છે. સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હૃદયમાં બિરાજ્યા પછી લૌકિક અને વૈદિક સાધનોથી કયો મનોરથ સિદ્ધ કરવાનો બાકી રહે છે ? શ્લોક અને વેદનો નિયમ કરનારા તેમ લોક અને વેદમાં નિયમ પ્રમાણે વર્તનારાને પણ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી જ મનોરથ પૂર્ણ થાય છે, તો પછી શરણાંગતભક્તના હૃદયમાં બિરાજેલા પ્રભુ પોતાના ભક્તના મનોરથ સિદ્ધ કરી દે, એ સ્વભાવિક છે, થીપ્રભુ હૃદયમાં બિરાજે એ જ ભક્ત મનોરથ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર શીરાય બીજો ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થ છે જ નહિ, એ જ પરમ તત્વ છે. એમ શ્રી મહાપ્રભુએ અંતઃકરણપ્રબોધ નામના ગ્રંથના આરંભમાં દર્શાવેલ છે. માટે

લૌકિક વૈદિક સાધનોની અપેક્ષા રાખ્યા શીવાય સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું કે જેથી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હૃદયમાં રહી સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ॥૧॥

આ પ્રમાણે ત્રણ પુરુષાર્થોનું નિરૂપણ કરી મુક્તિવ નામનો ચોથો પુરુષાર્થ આ ચોથા શ્લોકમાં બતાવે છે.

મૂલમ—અતઃ સર્વાત્મના શશ્વદ્ગોકુલેશ્વરપાદયોઃ ॥

સ્મરણં ભજનં ચાપિ ન ત્યાજ્યમિતિ મે મતિઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—શ્રીગોકુલેશ હૃદયમાં બીરાજમાન થયા. જો-
ટલે નિત્ય સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલેશ્વરના ચરણ કમળનું
સ્મરણ અને ભજન કરવું, કદાપી આ બેનો ત્યાગ કરવો નહિ.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં સ્મરણ, અને ભજન (સેવા) સદાસ-
ર્વદા કરવું, એવી આજ્ઞા કરે છે, સેવાના બાકીના વખતમાં વિષ-
યોગ (વિયોગ) અર્થેથી હોય એવી રીતે દીનતા પૂર્વક પ્રભુનું જ
સ્મરણ કર્યા કરવું “પુનઃક્યારે સેવા પ્રસંગ આવે” એમ વારંવાર
સેવાના બાકીના વખતમાં પ્રીતજનું સ્મરણ કરવું, અને સેવાના સ-
મયમાં પ્રભુ પાસે બીરાજે છે, તેથી સમાગમના આનંદના અનુભવ
પૂર્વક સેવા કરવી, આ પ્રમાણે સેવાના બાકીના વખતમાં સ્મરણ
અને સ્નેહથી ભરેલા હૃદયથી સેવા સ્મરણ એ બંને અવિચ્છિન્ન
કરવાં જેથી આસુરાવેશનો સ્પર્શ પણ ન થતાં. સદા સર્વદા મોક્ષ-
નો જ અનુભવ થાય છે. આ જ ઉત્તમ પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ કહ્યું
આલમ્બોધ વિગેરેમાં માર્યાદિક પુરુષાર્થો વર્ણવ્યા છે, અને આ ચતુઃ-
શ્લોકીમાં શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થોનું નિરૂપણ બગરદીય ઉપર કૃપા
કરી કહ્યું છે. મારે શ્રીલલ્લમાય હૈશ્ચાનરાય નમઃ એવું સ્મરણ
કરી વિવેચન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचिता चतुःश्लोकी समाप्ता ॥

॥ नमः श्रीकृष्णाय ॥

श्रीपुष्टिप्रवाहमर्यादाभेदः

मनः स्मारं स्मारं प्रफिर विधृतं कश्मलचयम्
शुभंयुस्ते वहैश्चरणशरणं कालकलिलम् ॥
प्रवाहस्ते नष्टो जननमरणः पापमलिनः
साद पुष्टिस्थं त्वं किमपरसुखं जृम्भति ततः ॥

श्रीમદાચાર્ય ચરણને અને શ્રીગુરુવર્યોને સાદાંગ નમસ્કાર
કરી આ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદનું વિવેચન કર-
વામાં પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ.

સામાન્ય રીતે વિચાર કરતાં જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે, ચિદંશ
અને સદંશથી પ્રભુની સમાન છે, પવિત્ર અને ઉત્તમ છે, પરંતુ આ
જગતમાં પ્રગટ થયા પછી અવિદ્યામાં જોડાઈ જાય છે, અવિદ્યા તેને
બાંધે છે, તેથી જ દુઃખીપણું-સુખીપણું હીનપણું વિગેરે જીવમાં માલુમ
પડે છે, એવો શુદ્ધ અદ્વૈતનો સિદ્ધાન્ત છે.

આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વિચાર કરતાં દરેક જીવ એક સરખી પદ્ધ-
તિના છે, તેમ છતાં કોઈ દુષ્ટ જીવ માલુમ પડે છે, કોઈ મોક્ષ કરતાં
પણુ અધિક ફલ ભોગવનાર હોય છે, કોઈ સંસારમાંજ અયોગ્ય માથા-
ફૂટોમાં જળેલા હોય છે, તેમ ક્રિયાઓ પણ જુદી જુદી માલુમ પડે છે,
તેમ ફલ પણ જુદી જુદી જાતનાં ભોગવે છે, ને નાના મોટાફળવાળા જીવો

દેખાય છે, તે જીવોમાં બેઠા પાડવાનું શું પ્રયોજન હશે ? તે સદગ જાણ-
વાની થઈ શકાય છે. વળી આ પૃથ્વી ઉપર ધાર્મિક માર્ગો એટલા બધા
છે કે જેની એક સમે ગચ્છતી કરવી પણ અશક્ય છે, ત્યારે એ માર્ગોમાં
દ્વંદ્વામાં સમાવેશ થાય અને તે સદગા માર્ગોમાં કયો માર્ગ કૃતમ છે ?
એવું પોતાના સેવકોને જણાવવા સાફ પરમ કૃપાળુ શ્રીપુરુષોત્તમા-
વતાર શ્રીમદ્વાયકુચ આ “પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાશ્લોક”નામનો ગ્રંથ રચે છે.
ગ્રંથારંભ થાય છે.

મૂળમ્—પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા વિશેષેણ પૃથક્ પૃથક્ ॥

જીવદેહક્રિયામેદૈઃ પ્રવાહેણ ફલેન ચ ॥ ૧ ॥

વક્ષ્યામિ સર્વસંદેહા ન ભવિષ્યંતિ ચચ્છુતેઃ

મક્તિમાર્ગસ્ય કથનાત્પુષ્ટિરસ્તીતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—પુષ્ટિ, પ્રવાહ, અને મર્યાદા, આ ત્રણે માર્ગના જૂદા
જૂદા ધર્મો, જીવ, દેહ, ક્રિયાના ભેદથી, હૃદયમાં ચાલતી સૃષ્ટિની
પરંપરાથી, અને ફલથી તે ત્રણ માર્ગો જુદા જુદા પ્રકારના
છે, જે ત્રણ માર્ગોના પ્રકાર જાણવાથી સર્વ સંદેહો દૂર થઈ
જશે, એવી રીતે નિરૂપણ કરીશ. “શાસ્ત્રમાં ઘણું ઠંકાણું
વહિતમાર્ગ કહેવામાં આવ્યો છે તેથી પુષ્ટિ (આનુચલ-
માર્ગ) છે, એ નિશ્ચય છે.

વિવેચન—આ શ્લોકોમાં દોઢ શ્લોક ગ્રંથનો ઉપક્રમ બતાવે
છે, તેમાં જણાવે છે કે, માર્ગના ત્રણ ભેદ છે, ત્રણ ભેદમાં જ સદગા
માર્ગોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, “મૃગયસે દક્ષિમાર્ગઃ” શાબ્દના વિષય
પ્રમાણે જેની શોધ કરાય તે માર્ગ, જેમાં ભગવાનના અનુમત્તની યોગ
થાય તે અનુચલમાર્ગ. (પુષ્ટિમાર્ગ) જેમાં જન્મ મરણ દથી પ્રવાહ

ચાતી રહ્યા છે તેની પણ લૌકિક વ્યવહાર સાર શોધ કરવી પડે છે માટે તે પ્રવાહમાર્ગ. વેદમાં, અનેક પ્રકારની મર્યાદા બાંધી છે તે મર્યાદા પ્રમાણે વર્તવા અને તે જ પ્રમાણે ફળ મેળવવા શોધ કરવી પડે છે, માટે તે મર્યાદામાર્ગ કહેવાય છે આ ત્રણે માર્ગનાં કર્મ, જ્ઞા, સ્વરૂપ, દેહ અને ઉત્પત્તિ સર્વે નિપુણતાથી વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જુદાં જુદાં જ માલુમ પડે છે તે આ ત્રયમાં બતાવાય છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહ, મર્યાદા આ ત્રણુ નવા કલ્પિત છે, કે સદાચ્છ છે. એ બતાવતાં પ્રથમ પુષ્ટિનો વિચાર બતાવાય છે.

ભગવાનની માયાથી ચક્ષુ છતાં અંધ બની ગયેલા કેટલાક તે પુષ્ટિમાર્ગ શબ્દના વિચારમાં ગરક થતાં પણ સ્પષ્ટાર્થ જોઈ શકતા નથી પરંતુ અમારી દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રમાં ઠેકઠેકાણે પુષ્ટિમાર્ગને મુરખી બનાવેલો જોવામાં આવે છે. ભગવાને સહેલાઈથી સ્વપ્રાપ્તિ સારૂ ગીતાછ, વેદ, ભાગવત વિગેરે ભક્તિમય શાસ્ત્રોનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેમાં કેટલાંક પ્રમાણો આપેલાં છે પુષ્ટિ એટલે પોષણ, અર્થાત્ ભગવાનનો અનુગ્રહ ભગવાને શાસ્ત્રમાં ભક્તિયોગ કહ્યો. એ પણ એમનો અનુગ્રહ-કૃપા એ જ કારણ છે. માટે જ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહે છે કે “ભગવાનને ભજનારાઓને મુક્તિ આપે છે, પરંતુ પૂર્ણ કૃપા યોગ્ય ભક્તિ કોઈને આપતા નથી” વળી ભગવાન કહે છે કે “હે પાપ-રહિત ઉદ્ધવ ! ભક્તિયોગ મેં કહેલો છે, અને ફરીથી ભક્તિનું કારણ હું તમને કહું છું” “મારી કથામાં શ્રદ્ધા, મારું કીર્તન, સેવામાં પ્રીતિ, ભક્તમાં વિશેષ પ્રેમ, સર્વ ઠેકાણે હું છું એવી બુદ્ધિ, સર્વ વ્યવહાર છોડી મારામાંજ આસક્તિ, ભોગ, સુખનો ત્યાગ, યજ્ઞન, દાન, દ્રવ્ય, દેહ, આત્મા સર્વ મારે વિષે અર્પણ કરવું, આ પ્રમાણે આત્મનિવેદન કરનારને મારે વિષે ભક્તિ થાય છે, તેથી તેને બાળે.”

* શ્રીભાગવત સ્કંધ. ૫૪+૧૮ સ્તુત્યો શ્રીભાગવત સ્કંધ. ૧૧+૧૯ થી ૨૪ સ્તુત્યો અને સ્કંધ. ૧૧, અ. ૧૨ ના ૧ થી ૧૫,

અર્થ મેળવવો બાકી નથી." કહ્યો અને મંદ્યાત્મક કાર્ય બતાવતાં, કરતાં સહેલાઈથી બની શકે એવું નિશ્ચિત કાર્ય બતાવતું એ કૃપા ચિન્હ વાચ બનતું નથી, માટે વૈરાગ્ય સાધ; ત્યાર પછી જ્ઞાન સાધ તેને પાછું મહા કહ્યો બગવતું, અને તે જ્ઞાનથી તો અક્ષરબ્રહ્મની જ પ્રાપ્તિ છે-વિશેષ નથી. જ્ઞાન કરતા ઉત્તમ એવો ભક્તિમાર્ગ બગવાને સહેલાઈથી થઈ શકે એવો બતાવેલો છે, એ કેવલ બગવાનૂતી કૃપા-અનુમદનું જ પરિણામ છે, કારણ તેનાથીજ ઉત્તમકલ્પ પૂર્ણાનન્દ બગવાનૂતી પ્રાપ્તિ છે. "દાન, તપ, જપ, યોગ, વિગેરે કંઈ પણ બમવાનને પ્રસન્ન કરવા સમર્થ નથી કેવલ ભાવ-ભક્તિથી કૃપા કરે છે અનુમદ કરે છે +શ્રુતિમાં પણ આજ આશય છે કે ભગવાન જેને આ મારો છો. એમ કરી સ્વીકારે છે તેણેજ મેળવી શકાય છે, ત્યાં જ પોતાનો આત્મા બગવાન પ્રગટ કરે છે, : આ પ્રમાણે અનુમદ સ્થિત રહેલી છે. કારણ કે "મત્તયા હમેષયા માઘઃ" હું ભક્તિથી મહુશ થઈ શકું છું ભક્તિ અનુમદ સિવાય થતી નથી. જેને કંઈ પણ સાધન-સાધ્ય ભક્તિ-રતેક હદ થઈ છે. તેને પ્રભુનો અનુમદ (પુષ્ટિ) છે એ નિશ્ચય છે. જુઓ જ્ઞાસુર, એનો આસુર સ્વભાવ પવટાઈ પ્રભુના અનુમદથી બગવદ્જ્ઞાન થયું હતું શાસ્ત્રમર્યાદાના નિયમ વાળી મર્યાદા ભક્તિ કરતાં રતેકમય પ્રેમની ધારા વાળી પુષ્ટિભક્તિ ઉત્તમ છે આ પ્રમાણે ભક્તિમાગ કહેલો હોવાથી પુષ્ટિયાત્મક છે, એ નક્કી છે, માટે વિચાર પૂર્વક પ્રભુ શરણે જઈ માયાને તરે તો આ જ્ઞાન સાધ. ॥ ૨ ॥

એક રીતે વિચાર કરતાં માલુમ પડશે કે આ દક્ષિણમાં મોટા ચત્તાદિક કંઈ બની શકે એવું છેજ નહિ અને તેનો નાશ પણ થઈ

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેઘયા ન વહુના છતેન
યમેલેષ વૃણુતે તેન લભ્ય, તસ્યેષ ભાત્મા વિવૃણુતે તતુરયામ્ ॥

મયો છે. જ્ઞાન તેતો કહી ગયા કે વૈરાગ્ય અને પૂર્ણ વેદાન્ત જ્ઞાન શિવાય બની શકે તેમ નથી અને છેવટે તેમાંથી બ્રહ્મ થાય છે. આવા બારીક સમયમાં પ્રભુએ ભક્તિરૂપી જે સહેલો માર્ગ બતાવ્યો છે કે જેમાં તીવ્ર વૈરાગ્યની જરૂર નથી, દુઃખમાં કેાઈ સાધનની પણ જરૂર નથી, કેવલ પ્રભુના પ્રેમભાવની જરૂર છે, એવા ભક્તિમાર્ગનો ધણી શાસ્ત્રોમાં ઉપદેશ કર્યો તે તેમની કૃપાજ છે, પુષ્ટિ જ છે, કૃપા કહો કે પુષ્ટિ કહો તે નામ સમાન છે, આ ભક્તિ દૈવીજીવોને સાર જ કહી છે. દૈવી જીવોને જ તેમાં પ્રીતિ થાય છે, ભક્તિના અધિકારમાં સીમાડો બાંધ્યો નથી. તો પણ ભક્તિમાર્ગ ભગવાનની કૃપા (અનુગ્રહ-પુષ્ટિ)શિવાય રચીદારક થતો નથી. ‘ભગવાન્ ભજતાં મુકુન્દા મુક્તિં દદાતિ કદ્દિચિત્ સ્મ ન ભક્તિયોગમ્’ અર્થ-મોક્ષ આપનાર ભગવાન ભજનારાને મુક્તિ આપે પણ (પરમ કૃપા શીરાય) ભક્તિ આપતા નથી, આવી ઉત્તમોત્તમ પ્રેમમય ભક્તિ કે જેથી પોતે પણ ભક્તને વશ થઈને રહે એવી ભક્તિનો માર્ગ શાસ્ત્રમાં જે બતાવી આપ્યો છે તેથી ભગવાનની કૃપા (પુષ્ટિ) છે. એ સહજ ખ્યાલમાં આવશે, માટે પુનઃ પુનઃ કહેવાની જરૂર નથી. ॥ ૨ ॥

આ શ્લોકમાં પ્રવાહ અને મર્યાદા તું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્-“દ્વો ભૂતસર્ગો” વિત્યુક્તેઃ પ્રવાહોપિ વ્યવસ્થિતઃ ॥

વેદસ્ય વિદ્યમાનત્વાન્મર્યાદાપિ વ્યવસ્થિતા ॥ ૩ ॥

અર્થ-ગીતાજીમાં ભગવાને કહ્યું છે કે ભૂતના એ પ્રવાહ (સર્ગ) છે, એક દૈવી પ્રવાહ અને બીજો આસુરી પ્રવાહ છે, માટે શાસ્ત્રમાં પ્રવાહ પણ કહેલો છે, અને વેદમાં અનેક પ્રકારની મર્યાદા બાંધી છે, માટે વેદની હયાતીથી મર્યાદામાર્ગ પણ રહેલો છે.

વિવેચન—પ્રવાહ એટલે શું ?—દર્શનમાં આલ્પ દરજી એવું નામ પ્રવાહ. જાયસ્ય, ઝિયસ્ય, જન્મ થવું અને મરણ પામવું આ જે પરંપરા દર્શાવે તૂટે નહિ, એવી સૃષ્ટિની પરંપરાને નહિ છોડનારા જેટલા માર્ગો તે બધાનો પ્રવાહમાંજ સમાવેશ થાય છે. આમાં કેટલાક દૈવી હોય છે ને કેટલાક આશુરો હોય છે, તે ગીતાશ્રીના ૧૬ માં અધ્યાયમાં જોઈ લેવું.

મર્યાદા એટલે શું ?—વેદમાં દહેલા દર્શન અને જ્ઞાનને વાર્તા જે જે નિયમો આપ્યા છે, તે નિયમોનું નામ મર્યાદા. આમાં વેદના જ નિયમને અનુસરીને ચાલનારા માર્ગોનો મર્યાદામાર્ગમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આ મર્યાદા અને પ્રવાહ બંને શાસ્ત્રમાં રખાઈ છે. મારે વિશેષ વિવેચન કરેલું નથી.

પુષ્ટિ એટલે ? ભગવાનનો અનુગ્રહ. પ્રભુમા યજ્ઞેલા રનેહ ભક્તિરૂપ જેટલા માર્ગો તેનો સમાવેશ પુષ્ટિમાં થાય છે. ભગવાનના અનુગ્રહને દેશ, કાલ વિગેરે કાંઈ પણ બાધ દરી શકતું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. જુઓ ગોપિકાઓ વેદ જાણતી ન હતી, ગજને ધર્મનું જ્ઞાન ન હતું તેમ છતાં ગજ મોક્ષ પામ્યો, કુખળને વેદમર્યાદાનો હીસાજ ન હતો, છતાં ભગવાને અનુગ્રહથી—કૃપાથી (પુષ્ટિથી)જ સર્વેનો ઉદ્ધાર કરેલ છે. મારે જે મર્યાદામાર્ગ દર્શાવે તેથી વિલક્ષણ પુષ્ટિ માર્ગ—કૃપામાર્ગ અતિ ઉત્તમ છે એમ આ દષ્ટાન્તથી માલુમ પડશે. ૩.

શંકા—પ્રવાહ, મર્યાદા; પુષ્ટિ, આ ત્રણે જીવોને ફળ આપનાર પુરુષોત્તમજ છે. અને સર્વે જીવ એતન્મયી સમાન છે. તેમાં પ્રવાહવાળાને પણ ભક્તિમાર્ગ સમાન છે. તો પ્રવાહથી પુષ્ટિ જુદો નહિ પડી શકે ? આ શંકાના સમાધાન સારું આ ગોનો સ્તોત્ર છે. પાંચમા સ્તોત્રનો ઉપક્રમ આગળ આવશે.

મૂલમ—કથિદેવહિ ભક્તો હિ “યો મદ્ભક્ત” इतीरणात् ॥

सर्वत्रोत्कर्षकयनात्पुष्टिरस्तीति निश्चयः ॥ ४ ॥

न सर्वोऽतः प्रवाहाद्धि भिन्नो वेदाच्च भेदतः ॥

यदा यस्येति वचनाद्वाहं वेदैरितीरणात् ॥ ५ ॥

આર્થ—ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે * ॥ યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ “આવા લક્ષણવાળો જે મારો ભક્ત છે તે મને વહાલો છે.” તેથી આ ગીતાના શ્લોકમાં કહેલા લક્ષણવાળો ભક્ત કેમકે હોય છે અને સર્વ ઠેકાણે ભક્તનેજ ઉત્તમ ગણેલો છે. માટે “પુષ્ટિ” છે એમ નિશ્ચય છે. માટેજ કહેવાતું કે સર્વ લોક (પ્રવાહ)નો ભક્ત (પુષ્ટિ) માં સમાવેશ થતો નથી. તેથી પ્રવાહ કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ જૂદો છે. તેમ વેદથી અને લોકથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ જૂદો છે. જ્યારે ભગવાન (પુષ્ટિ) અનુચક કરે છે. ત્યારે લોક અને વેદમાં લાગેલી બુદ્ધિ છોડી દે છે. આમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે, અને ગીતાજીમાં પણ કહ્યું છે કે *હું ભક્તિથી જાણવામાં

*શુઓ ગીતાજી અધ્યાય ૧૧-૧૨. શ્લોક ૧૪ થી ૨૦ સુધી.

સંતુષ્ટઃ સતતં યાગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥

અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષઃ ઉદાસીનો મતવ્યયઃ ।

સર્વારંભપરિત્યાગી યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૬ ॥

*નાદં વેદેન તપસા ન દાનેન ન ચેત્યયા । શ્રદ્ધય પત્રં વિધો
બ્રહ્મં બ્રહ્માન્ સિમાં યયા ॥ મમદયા ત્વનન્યયા શ્રદ્ધયઃ અદ્દ-
મેઘં વિધોઽર્જુન શાન્તું દુષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેદું ચ પરંતપ?

આવી ચક્રુ છું. તેથી રીતે વેદથી, તપથી, દાનથી, કે યજ્ઞ વિગેરેથી જોઈ શકાતો નથી (માટે ભક્તિથીજ અનુગ્રહ છે વેદથી નથી. તેથીજ બન્ને જૂદા છે એવું માલૂમ પડશે.)

પ્રવાહથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભેદ શાથી ?

વિવેચન—પ્રવાહનું લક્ષણ પહેલાં બતાવ્યું છે—ભક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેનાથી શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય, ભગવાનના વહાલા થવાય. નાચે બતાવેલા લક્ષણવાળો ભક્ત વિગ્ધ હોય છે, અને તેમાં ભગવાનને પ્રિય થવું એ સહજ દિનિ છે. પ્રવાહ તો સર્વ સાધારણ છે માટે (ભક્તિ) પુષ્ટિમાર્ગ કરતાં પ્રવાહ જુદો જ છે. પ્રવાહથી ભગવાનને પ્રિય થવાનું નથી.

પ્રભુએ કહેલાં વહાલાં ભક્તનાં લક્ષણ આવાં છે—સં-
તોષી, મ્હારું ચિંતન કરનાર, વશી, દૃઢ નિશ્ચયવાળો, માગમાં મન શુદ્ધિ અર્પણ કરેલ, ભક્તિમા કંઈ અપેક્ષા વગરનો, ધર્મપણે રહેનાર, બજનમાં ચતુર, ભોક્તા આસક્તિવગરનો, કલેશવગરનો આરંભો નહિ કરનાર, એવો મારો જે ભક્ત છે તે અને વહાલો છે. આમ ગીતાશ્રુતી ૧૨ અધ્યાયના શ્લોક ૧૪ થી તે ૨૦ સુધી વિશેષ લક્ષણ ગણાવ્યાં છે. આવા લક્ષણ સર્વમાં જોવામાં આવતા નથી, તેથી સામાન્ય પ્રવાહ કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ વિશેષ છે, તેમ ભાગવત ગીતાશ્રુતિ વિગેરેમાં ભક્તની મોટાઈ અણાવેલી છે. નવમસ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં ૬૮ શ્લોકથી ભગવાને ભક્તની મોટાઈ કહી છે. માટે કયાં સામાન્ય પ્રવાહ માર્ગ અને કયાં પરમાનન્દ અલૌકિક લીલાપાત્ર ગોપિકા, જેવાંએ અહણુ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ કૃપામાર્ગ કહો કે ભક્તિમાર્ગ તે પ્રવાહ કરતાં અતીવ ભિન્ન છે.

વળી ગીતાશ્રુતી પણ ભગવાને તેની મોટાઈ કહી છે તે સાંભળી
“ચે મજન્તિ તુ માં મક્ષ્યા મયિ તે તેષુ શાપ્યદમ્” કોર્તય !

‘‘પ્રતિજ્ઞાન્તીદિ ન મૈ મક્તઃ પ્રતિજ્ઞયતિ’’ હે અર્જુન ? જે મને ભક્તિથી બળે છે તેઓ મહારામાં રહેલા છે. હું તેમનામાં રહેલો છું અને તું જાણ કે મારો ભંક્રા કદાપિ નાશ પામતો નથી મનેજ પામે છે. ” આ પ્રમાણે અનેક રીતે ભક્તની મોટાઇ ભગવાન કહે છે. તેથી પ્રવાહમાં પુનઃ પુનઃ જન્મ મરણ સેવા સાથે ભક્તને આવડું પડતું નથી એવાં ભગવાનનાં વચનજ જણાવી આપે છે કે પ્રવાહ કરતાં પુષ્ટિ-માર્ગ-કૃપામાર્ગ જુદો છે અને ઉત્તમ છે.

શંકા—વેદમાં અને પુરાણ વિગેરેમાંથી જ્યારે ભગવાનની મોટાઇ જાણે, તેથી જે પ્રભુમાં દૃઢ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ થાય છે તેનું નામ ભક્તિ, આ પ્રમાણે વેદ વિગેરેથી ભગવાનની મોટાઇ જાણ્યા પછી સ્નેહ થાય છે, એવું હોવાથી અમે કહીએ છીએ કે સ્નેહનું મૂળ વેદ જ છે. તેથી વેદના મર્યાદામાર્ગમાં તેનો સમાવેશ થવો જોઈએ. જુદો પુષ્ટિમાર્ગ હોવો ન જોઈએ.

સમાધાન—પ્રભુભાવ થવો એ કંઈ વેદ વિગેરે શાસ્ત્રો ઉપર સંબંધિત નથી, એ ભાવ તો જ્યારે પ્રભુનો પૂર્ણ કૃપાપાત્ર થાય ત્યારે જ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. કૃપા ચિત્રાય પ્રભુમાં પ્રેમ થવો મુશ્કેલ છે. વળી વેદ પણ એવી જ આચાર કરે છે કે “નાયમાત્મા પ્રવચનેન” આ આત્મા ધણું શાસ્ત્રોનું અવશ્ય વિગેરે કર્યાં મળી શકતો નથી, પરંતુ જેના ઉપર કૃપા થાય છે ત્યારે તેને પ્રભુ સ્વીકારે છે. વળી જુઓ ગીતામાં કહે છે વેદ વિગેરેથી હું મળતો નથી. પરંતુ અનન્ય ભક્તિરહેજ હું જેવો જોઈ શકાઉં છું તેના કાંઈ પણ સાધનથી હું જોઈ શકતો નથી. ભક્તિ કરવામાં બીજા વેદ વિગેરે શાસ્ત્રોનાં સાધનોની જરૂર પડતી નથી. નિસાધન એ જ્યારે પ્રભુને શરણે જાય છે ત્યારે ભગવાન તેનો તત્કાળ ઉદ્ધાર કરે છે, ગોપીજનોને જ્યારે પ્રભુમાં ભાવ પ્રગટ થયો ત્યારે લોક, વેદ, પુત્ર, પતિ, સગાંવહાણાં

વિગેરે સર્વને હોડી પ્રજુશરણ આપ્યાં હતાં અને તેમણે રસિક શ્રી-
કૃષ્ણથી પૂર્ણાનન્દરૂપી ઉત્તમ કૃપા મેળવ્યું હતું. જુઓ આ ગોપીજનો
વેડ વિગેરે શાસ્ત્રને બધ્યાં ન હતાં કેવલ બાવધીજ પ્રજુને પ્રાપ્ત થયાં
હતાં, માટે બક્ષિતી મોટાઇ શાસ્ત્રમાં દેહી છે. તેથી પુદ્ધિમાર્ગ શા-
સ્ત્રમાં છે. પણ આ પુદ્ધિમાર્ગીય જક્ષતને શાસ્ત્રોમાં દેહ્યાં સાધનોની
જરૂર જ નથી. આ બારીક સમયનાં લોહિક કે વૈદિક સાધનો શ્રી-
કૃષ્ણ પ્રજુને પ્રસ્ન્ન કરવા સમર્થ નથી એવું બીતાઇમાં વારંવાર
દેહ્યું છે, વળી બાગવતમાં એક શ્લોકથી સમજાય કે જોના ઉપર
પ્રજુ અદ્ભુત કરે છે તેને લોક કે વૈદમાં બુદ્ધિ રિથર થતી નથી.
બાગવાનમાં જ રિથર થાય છે માટે મર્યાદામાર્ગ કરતાં બક્ષિતમાર્ગ
ઉત્તમ છે. ને જુદો જ છે. એમ રૂપ થયું. ॥ ૫ ॥

હવે એ શંકા થાય છે કે, શાસ્ત્રોમાં ધણે દેહ્યો કહે છે કે
દાન, વ્રત, જપ, તપ, હોમ, વિગેરે સર્વનું ફલ શ્રીપુરુષોત્તમમાં બક્ષિત
થવી એજ હોય છે, બીજું હોતું નથી. વળી જે દાનથી કે કર્મથી શ્રી-
કૃષ્ણચર્યામાં બક્ષિત ન થાય તે કર્મ કે જ્ઞાન પણ નકામું જ છે. આ
પ્રમાણે સર્વનો હોડો બક્ષિતમાં આવે છે તેથી કેવલ બક્ષિતમાર્ગ જ ગણવો.
બીજા બેદો શા સાફ પાડવા જોઈએ ? પ્રવાહમાં દેવિ સૃષ્ટિ છે તેને
જણે બક્ષિતમાં જ છે. અને બક્ષિતમાર્ગમાં સર્વે અધિકારી છે તેથી
પ્રવાહ પણ જુદો પાડવાની શી જરૂર છે ? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.
મૂલમ—માર્ગેકત્વેડપિ વેદત્વૌ તનુભક્તયાગમૌ મતૌ ॥

ન તદ્યુક્તં સૂત્રતો હિ મિત્તો યુક્ત્યા હિ વૈદિકઃ ॥ ૬ ॥

* યદાય મનુગૃહ્ણતિ ભગવાન્ આત્મભાષિતઃ ॥

સ જહાતિ મર્તિલોકે વેદે ચ પરિનિવૃત્તિમ્ ॥ સ્કં૦૪અ૦૨૯-૨૬

અર્થ:—ઉપર શંકા કરીકે મર્પાદામાર્ગ અને પ્રવાહમાર્ગ, તે ભક્તિમાર્ગથી જુદા નથી, પરંતુ એવી શંકા કરવી નહિ, કેમકે પ્રવાહમાર્ગ અને મર્પાદામાર્ગ ભક્તિમાર્ગ જેવી ભક્તિ ઉત્પન્ન કરતા નથી. તેમ સૂત્રથી અને યુક્તિથી ભક્તિમાર્ગ જુદો જ છે.

પ્રવાહ અને મર્પાદાનો પુષ્ટિમાં સમાવેશ થતો નથી !

વિવેચન—શાસ્ત્રમાં જો કે એમ કહ્યું છે કે “કર્મ અને જ્ઞાન વિગેરેનું ભગવાનમાં ભક્તિ થાય એ જ ફલ છે” પરંતુ કર્મ અને જ્ઞાનનો ભક્તિમાર્ગમાં સમાવેશ થતો નથી. કેમકે જુઓ કર્મમાર્ગ વાગાને તે તે કર્મનાં ફલ જુદાં જુદાં જનાં છે “જેને સ્વર્ગની કમ્પ્લા હોય તે જ્યોતિષોમ યજ્ઞ કરે” આ પ્રમાણે કર્મોનાં ફલ જુદાં જ છે તેથી કર્મ કરનારને આ કર્મોથી ભક્તિ મળે છે એવો નિશ્ચય થી રીતે કહેવાય ? એટલું તો ધ્યાનમાં રાખવું કે જે કર્મ ભગવાનને અર્પણ થતાં નથી તે તો એક બાર રૂપ છે. આ પ્રમાણે વેદની મર્પાદા પાળનારાં કર્મોનો ભક્તિમાર્ગમાં સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે કર્મનું ફલ સ્વર્ગ છે; અને જ્ઞાનનું ફલ મોક્ષ છે. તેથી જ્ઞાનનો પણ ભક્તિ માર્ગથી ઉત્પન્ન થતો નથી. કેવલ જ્ઞાનથી પુરાણપુરુષે તમની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગીતાશ્રમાં કહેલું છે કે ષ્ણમ્ભૂતપ્રસન્નાત્મા (અધ્યાય ૧૮ શ્લોક ૫૪) “જ્ઞાનમાવને પામેલો જીવ પ્રસન્ન રહીને સર્વ પ્રાણીમાં સમાન બાવ રાખીને શોક કરતો નથી. ને કંઈ પણ ઇચ્છા નહિ કરતો એવો જીવ મારી ભક્તિને મેળવે છે, આ શ્લોકમાં દેવા મુજબ જ્ઞાન પછી જ્ઞાનમાવ થાય ત્યારે એટલે ભક્તિ મેળવવાની ગોચરતા આવે છે. અને પુરોહિતમની પ્રાપ્તિ ન થતાં અક્ષર જ્ઞાનમાં લય થાય છે પુરુષ સ પરઃ પાર્થ ભક્ત્યા લભ્યસ્યનન્યયા ॥ અર્થાત્ સર્વથી

પણ શ્રેષ્ઠ પુરુષોત્તમ તે બહિતથી જ મેળવી શકાય છે બીજા કયાથી પણ મેળવી શકતા નથી.

આ પ્રમાણે કર્મનું ફક્ત સ્વર્ગ છે, જ્ઞાનનું ફક્ત અક્ષર બ્રહ્મમાં સય છે, અને બહિતનું ફક્ત રસિક શ્રીકૃષ્ણચર્યાના લીલાસ્વાદ અને પરમાનન્દને આપવારૂપી છે. તેથી કર્મ અને જ્ઞાનનું બહિતમાં અંગ-પર્ણ થતું નથી. ॥ ૬ ॥

હવે પુણિ પ્રવાહ અને મર્યાદા આ ત્રણ માર્ગો પ્રમાણભેદથી પણ જુદા છે એવું સિદ્ધ કરે છે.

મૂલમ—જીવદેહકૃતાનાં ચ ભિન્નત્વં નિત્યતા શ્રુતેઃ ॥

યથા તદ્વત્પુણિમાર્ગે દ્વયોરપિ નિષેધતઃ ॥ ૭ ॥

પ્રમાણભેદાદ્વિન્નો હિ પુણિમાર્ગો નિરૂપિતઃ ॥

અર્થ—પુણિમાર્ગના જીવ તેમના દેહ અને કૃતિએ જુદી જુદી જાતની છે, તેવો રીતે તે જીવો પણ નિત્ય છે, એમ શ્રુતિથી સિદ્ધ છે. એને પુણિમાર્ગમાં પ્રવાહ અને મર્યાદા એ બન્નેનો નિષેધ હોવાથી આ પ્રમાણેના ભેદથી પણ પુણિમાર્ગ જુદો જ છે.

(વિવેચન—પુણિમાર્ગમાં જીવો નિત્ય છે એટલે તેમનો નાશ નથી. અને પ્રવાહને મર્યાદાથી ભેદ છે.

૧ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કૃષ્ણે ભગવાન બહિતવાળાને જેવા સુખથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા દેહાભિમાની (પ્રવાહી) અને આત્મારૂપ વહાણવાળા જ્ઞાની (મર્યાદામાર્ગીય)ને પણ મળી શકતા નથી, આ પ્રમાણે જે ફક્ત બહિતવાળાને મળે છે, તે ફક્ત પ્રવાહીક મર્યાદા માર્ગવાળાને મળતું નથી.

નાયં સુખાપો મમયાન્ દેહિનાં ગોપિયાસુતઃ

જ્ઞાનીનાં ચાત્મમૂતાનાં યથામક્તિમતામિદ્ ॥ મા૦૧૮-૯-૨૧.

૨. ભગવાન્ના કીર્તન કરનારા નિત્ય છે. ધ્રુવા સૌ અસ્ય
કૌરવઃ એવી શ્રુતિ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો નિત્ય છે,
માટે મર્યાદા અને પ્રવાહી જીવોથી આ જીવ જુદો છે અને ઉત્તમ
છે, કારણ કે ભાગવતના વાક્યમાંજ લેહ પાડ્યો છે.

૩. શ્રી પુગણ્ય પુરુષોત્તમના આગમ મન, વાણી, કંઈપણ જઈ
શક્તિ નથી કેવલ ભગવાન વરે (સ્વીકારે) તેનાથી જ ભગવાન
મેળવી શકાય છે.' એવી શ્રુતિ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો જ
સ્વીકાર છે, બીજા મર્યાદા કે પ્રવાહી જીવોનો નથી, માટે પુષ્ટિ
કરતાં પ્રવાહ અને મર્યાદામાં લેહ છે.

૪. ભોક્તામાં દેવ, અસુર, સ્ત્રી, શુદ્ધ; મનુષ્ય વિગેરે સર્વનો
અધિકાર છે, યાનમાં અને કર્મમાં બધાનો અધિકાર નથી, માટે
પ્રવાહ અને મર્યાદા કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ જુદોજ છે.

૫. પ્રવાહી જીવની લૌકિક કૃતિ (કર્મ) હોય છે, મર્યાદામાં
જાતી પ્રમાણે કૃતિ હોય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો કેવલ ભગવાનનીજ
કૃતિ હોય છે. તેથી કૃતિથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવાહ અને મ-
ર્યાદામાર્ગથી જુદો છે.

૬. મર્યાદામાર્ગમાં લેહ વિગેરે શાસ્ત્રો પ્રમાણ છે, પ્રવાહમાર્ગમાં
જન્મમરણ પામતા લોકનાં આચરણજ પ્રમાણ છે, અને પુષ્ટિમાર્ગમાં
તો ભગવાનનો અનુપદ અને ભક્તોના તીવ્ર પ્રેમનો અનુભવ એ જ
પ્રમાણ છે, માટે પ્રમાણોના ભેદથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ, મર્યાદા
અને પ્રવાહમાર્ગ ત્રણે જુદા જુદા છે.

૭. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તની ભગવાનલોક અને લેહમાં રહેલી માયા-
કૂટ છોડાવી દે છે. પરંતુ પ્રવાહમાર્ગીય તો લોકમાં જોડાય છે. અને મ-
ર્યાદામાર્ગીય લેહમાં જોડાય છે. આ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય અનુ-

મહાવાળા ભક્તને લોક અને વેદના નિયમે બાધ નથી કરી શકતા તેથી પ્રવાહ અને મર્યાદાથી પુષ્ટિ જુદી છે.

૮ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનની પ્રેરણા પ્રમાણે વર્તવાનું છે, પ્રવાહીને લોકની પ્રેરણાથી, મર્યાદાવાળાને શાસ્ત્રોની પ્રેરણા પ્રમાણે વર્તવાનું છે, માટે પ્રેરણાથી, પણ ત્રણે જુદા જુદા છે.

આ પ્રમાણે જીવ, દેહ અને ક્રિયાઓ જુદી જુદી હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ દરતાં મર્યાદામાર્ગ જુદો જ છે એવું સમજાશે.

હવે પ્રમેય અને સાધનના ભેદે સિદ્ધ કરવા સારૂ ત્રણે માર્ગો દર્શાવી પ્રકટ થયા તે બતાવે છે.

મૂળમ્—સર્ગમેદં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વરૂપાંગક્રિયાયુતમ્ ॥ ૮ ॥

इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान्हरिः ॥

वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिकायेन निश्चयः ॥ ९ ॥

અર્થ—હવે સ્વરૂપ, અંગ અને ક્રિયાથી જીવોના ભેદો કહેવાશે. શ્રીહરિ ભગવાને ઇચ્છામાત્રથી મનવડે પ્રવાહ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, વચનવડે વેદમાર્ગ (મર્યાદામાર્ગ) અને ક્રિયાવડે પુષ્ટિસૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી છે. ॥

વિવેચન—શંકા—જેમ અગ્નિમાંથી તબૂખા નીકળે છે તેવી રીતે થક્ષમાંથી જીવ નિદબ્યા છે. તેથી અને પંચમહાભૂતથી દેહ પણ બધાના સમાન છે. ત્યારે એ સમાન જીવોનો પુષ્ટિ-પ્રવાહના ભેદથી સૃષ્ટિના ભેદનું નિરૂપણ કરવું અયોગ્ય લાગશે.

સમાધાન—પરંતુ એમ મનજવાનું નથી, શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—સ્વરૂપ-અંગ અને ક્રિયા આ ત્રણે જુદા જુદા હોવાથી સૃષ્ટિના ભેદ પડેલા છે, તેનું નિરૂપણ આ વિવેચનમાં કરાય છે. •

મનના સમવાયિકારણથી માયાએ પ્રવાહ સૃષ્ટી કરેલ છે.

૧ ત્યારે ભગવાને “યદુસ્યાં પ્રજાયેય” હું એક હું તે ધણી રૂપે થાઉં” એવી રીતે મનમાં ઇચ્છા થતાં ભગવાન સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થવામાં કારણરૂપ થયા, તેથી સૃષ્ટિ થવામાં હેતુ રૂપ મન છે.

૨ ક્રિયાનિર્મા હ્યુ” છે કે માયાપણી મન ઉત્પન્ન કર્યું, મનથી પ્રજાપતિ સંજ્યા, પ્રજાપતિએ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી, તે સર્વ મનમાં જ રહેલું છે” આ પ્રમાણે વેદમાં પણ પ્રવાહ સૃષ્ટિના વર્ણનમાં માયા અને મનને કારણ ગણેલાં છે.

૩ “નશ્વરં ગૃહ્યમાણં ચ વિદ્ધિ માયામનોમયમ્” (ભા. ૧૧-૭૭) જે મનવડે, ન્યયનવડે, નેત્રવડે, નાસાત્મક જે ગૃહણ થાય છે તે માયા અને મનોમય જાણી! આ શ્લોકમાં પણ માયા અને મનને પ્રવાહ સૃષ્ટિના કારણરૂપ ગણેલાં છે. આ પ્રવાહસૃષ્ટિ માયિક છે.

૪ આ માયિક સૃષ્ટિ સત્યસૃષ્ટિ થયા પછી થાય છે. આત્માથી સત્યસૃષ્ટિ થયા પછી આ માયામય પ્રવાહસૃષ્ટિ થાય છે નિર્બંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે “મહેન્દ્રજાલયત્સર્વં કદાચિન્માયયાઽસૃજત્” ભગવાન મહેન્દ્રજાળની માફક કોઈ વખત સર્વ માયાવડે સૃજે છે, એટલે આ પ્રવાહસૃષ્ટિ મોહ કરનારી છે, અર્થાત્ જેમા ધણી મોહ છે એવા પ્રવાહ સૃષ્ટિને મનવડે રચી છે. કાંઈને એવી શંકા થાય કે મર્વે જીવો ભગવાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવાનમાંજ પ્રથમકાળ વખતે લય થાય છે, એવું વેદમાં ધણે ઠેકાણે દર્શાવેલું છે. ત્યારે પ્રવાહિક જીવો!

અસતોધિ મનોઽસૃજત | મનઃ પ્રજાપતિમસૃજત | પ્રજાપતિઃ પ્રજાઽસૃજત | તદ્વા દ્વં મનસ્યેવ પરમં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥

હલકા શાથી ? અને તેમની ગતિ ભગવાનમાં થવી જોઈએ ? આના સમાધાનમાં કહે છે કે, આસુર જીવોનું કારણ બ્રહ્મ નથી-માયા છે. ભગવાને વિરસ ભોગવવા સારું આસુર જીવો માયાના અંશથી કરેલા છે, પોતાના અંશથી કરેલા નથી, અસુરો પોતાના અંશ નહિ હોવાથી શત્રુ થાય છે, માયાના અંશરૂપ હોવાથી માયાને જ બળે છે-અને ગીતા જીમાં કહેવા મુજબ “તત્તો ચાંત્યધર્મમાં ગતિમ્” તે ભગવાનને મળતા નથી તેમની અધમ ગતિ થાય છે, અને પ્રેક્ષકાક્ષમાં માયાના અંધ-તમમાં પ્રવેશે છે, કેમકે તે માયાના અંશ છે, મારે માયાએ રચેલા આ જીવો અસત્ય છે, ભગવાનની શક્તિ માયા સત્ય છે.

વાણીના સમવાયિ કારણથી મર્યાદા જીવો થયા છે.

પરીક્ષિત રાજાએ કહ્યું છે કે “સ્વર્ગમાં મૂર્તિ ધારણ કરનારા વેદ છે તેવા તમે સર્વ જાણો છો, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વેદના અભિ-માનવાળા જે દેવતા છે તે આ સૃષ્ટિના કારણ રૂપે છે. માંડકયોપનિ-પદમાં કહ્યું છે ત્યાં જુઓ. ઈ એવા પ્રકારના અક્ષરબ્રહ્મમાંથી જે થયું, જે થાય છે, અને જે થશે તે સર્વ ઈકાર છે. મનુસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે જુદાં જુદાં નામરૂપ અને મર્યાદા વેદથી જ ઉત્પન્ન કરી છે. આ શ્રુતિ વાક્યો મર્યાદાસૃષ્ટિ ભગવાનના વાણીરૂપ વેદથીજ થએલી છે એમ કહે છે. વાણી ચાર પ્રકારની છે-“પરા,પશ્યન્તિ, મધ્યમા, અને વૈશ્વરી” આ ચાર વાણીથી સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે. નિર્ગંધમાં પણ કહે છે કે રૂપ પ્રપંચ કરવાથી તેમાં આસક્ત થએલા પોતાના અંશરૂપ જીવ આસક્તિથી દુઃખી થશે એવો વિચાર લાગીને દુઃખથી નિવૃત્ત થવા સારું સ્વરૂપાત્મક વેદ રચ્યો છે, વળી “અક્ષરબ્રહ્મ એ વેદનું ઉત્તમ સ્થાન છે” એવું કહેલું છે તેથી મર્યાદાસૃષ્ટિનું કારણ અક્ષરબ્રહ્મ પણ કહી શકાય છે. અને તેથી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીમાં અક્ષર-

ધર્મથી જ જગત્ યાય છે એવું કહેલું છે, અને વાણીરૂપ વેદના જ્ઞાનથી જ્ઞાનીઓનો અક્ષરધર્મમાં જ સ્વ યાય છે. તેથી વેદમય મંથર્થજૂરૂપ અક્ષરધર્મના સ્વરૂપથી મર્યાદાસૃષ્ટિ થઈ છે એવું સર્વ રીતે સિદ્ધ છે.

પોતાના સ્વરૂપથી પુષ્ટિસૃષ્ટિ કરી છે.

પુષ્ટિસૃષ્ટિ તો ભગવાને અંગથીજ કરેલી છે. આ વિષય ઉપર પુરુષવિધ વ્યાજબ્યમાં સખ્યું છે કે સ રમેષાત્મનં દ્રેષ્યા પાતયત્તતઃ પતિથ્ય પત્નિ વ્યામયતામ્ ॥ તેમણે પોતાના આત્માના બે ભાગ કર્યા તેમાંથી પુરુષ અને સ્ત્રી થયાં, આ શ્રુતમાં પણ પોતાના આત્માને જ અનેક પ્રકારે યવાનું સખ્યું છે. ભગવાનનું શ્રીઅંગ આનંદરૂપ છે, આનંદવડે પુષ્ટિ સૃષ્ટિ રચી, એવો અભિપ્રાય છે. આ પુષ્ટિસૃષ્ટિમાં આનંદનો તિરોભાવ નથી, પ્રવાહસૃષ્ટિમાં અને મર્યાદાસૃષ્ટિમાં સદંશ અને ચિદંશનુંજ કારણપણું છે. અને પ્રવાહસૃષ્ટિમાં તો આનંદ ને કારણપણું છે.

આ પ્રમાણે સર્વ રીતે વિચાર કરતાં સારંશ એ છે કે " હું બહુરૂપે થાઉં " એવી ઇચ્છાથી અને વિરસ કરવા સાર મનના સમવાયિકારણથી માયામય આસુરી પ્રવાહસૃષ્ટિ પ્રગટ કરી વેદવાણીથી મર્યાદાસૃષ્ટિ રચી છે. અને પુષ્ટિ સૃષ્ટિ શ્રીઅંગથી કરેલી છે તેમાં આનંદ જ કારણ છે. ॥ ૯ ॥

શંકા—+ઉપાદાન કારણ જુદું હોય તોપણ નિમિત્ત એક હોય તો ફક્ત એક આવે છે. જેમ માટીનો કે તાંબાનો ઘડો હોય પણ જલ્દી બરવારૂપી ઉપયોગ એક સરખો યાય છે. તેવી રીતે રમણ કરવા સારું

+ ઉપાદાન કારણ એવુંજ નામ કે. જે કાર્યમાં ચોતરફ વ્યાપી રહેલું હોય તે. જેમ ઘડો થવામાં માટી ઉપાદાન કારણ છે.

બનાવેલી યુદ્ધિમાં એકસરખી રીતે રમણરૂપી ફલ થવાનુંજ, સારે તમે ,
જોઈ પાડો. એ તે નકામો કેમ ન કહેવાય ? આ થકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ-મૂલેચ્છાતઃ ફલં લોકે વેદોક્તં વૈદિકેપિ ચ
કાર્યેન તુ ફલં પુર્ણં મિત્રેચ્છાતોપિ નૈકથા ॥૧૦॥

અર્થ—પ્રવાહચુદ્ધિને મૂલેચ્છાથી લૈકિકફલ થાય
છે, મર્યાદામાર્ગમાં વેદમાં કહેલું ફલ થાય છે, અને પુદ્ધિ-
માર્ગમાં શ્રીસ્વરૂપથીજ ફલ થાય છે, આ પ્રમાણે જુદાં
જુદાં ફલ આપવાની ઇચ્છાથી પણ ત્રણેની ઉત્પત્તિ અને
માર્ગ જુદા છે.

પ્રવાહીને જીવ મળતું ફલ.

વિવેચન—પ્રવાહમાર્ગમાં ને રચવામા મન દારણ હોવાથી તેમ
અલૌકિક ફળ થતું નથી. એવું શ્રુતિમાં કહે છે. “શુદ્ધાણ્યસકૃદ્દાય
તૌનિ મૂતાનિ મયાન્ત જાયસ્ય મિયસ્ય” હમેશાં ઉત્પન્ન થવું
અને મરવું એ પ્રમાણે નિરંતર જન્મ મરણ પામનારા શુદ્ધપ્રાણી (પ્ર-
વાહી) માત્રને મર્યાદા કે પુદ્ધિમાર્ગનું ફલ મળતું નથી. ગીતાજીમા પણ
કહે છે કે “વેદમા કહેલા સકામ કર્મને કરનારા કામનાવળા જીવો
હમેશાં જન્મમરણ પામ્યા કરે છે” આ પ્રવાહનું જ ફલ છે. ગીતા-
જીના ૧૬ અધ્યાયમાં “તાનદ દ્વિપતઃ કુરાન્” એ શ્લોકમાં કહે
છે. ‘અરો દેવ કરનાર, રૂ, મનુષ્યોમાં અધમ, અને અશુભ જીવોને
હું મંસારમાં આસુર યોદ્ધાના જ નામું છું” આ પ્રમાણે આસુર યો-
દ્ધાના જીવોને અંધતામા પ્રવેશ કરો એ જ ફલ પ્રવાહીને મળે છે.

મર્યાદામાર્ગમાં ફલ.

મર્યાદામાર્ગમાં વેદમા કહેલું ફલ થાય છે જેઓ વેદ કહેલી
મર્યાદા પ્રમાણે વર્તી નિષ્કામ કર્મ કરે સારે તમને સ્વર્ગ મળે છે.

અને સ્નાતિક મંપાદન કરે તો મોક્ષ મેળવે છે, શ્રુતિમાં દેહેણું છે કે જે જે જીવો વનમાં જઈ શ્રદ્ધાવડે તપ કર્યું જોઈએ, એવું સમજી જે તપ કરે છે તે અર્ચિમાર્ગમાં જાય છે તેને પુનઃ સંસારમાં આવવું પડતું નથી, ન સ પુનરાવર્તેતે 'તે પુનઃ પાછો આવતો નથી' આવી રીતે અક્ષય બ્રહ્મા લય ધરાયેલી રૂપ મળે છે જેમ મીઠાનો કાદો જલમાં નાખ્યાથી જલમાં મળી જાય છે. તેની રીતે તેમનો લય થાય છે ઘણ ઘણ સાધુ કર્મ કરાવતિ (આ શ્રુતિ મોટી છે) તેમાં જીવે છે કે જેને ભગવાન જે જીવને ઉચ્ચ ગતિ આપવાની ઇચ્છા કરે છે તેની પાસે સારાં કર્મ કરાવે છે જેને દક્ષી ગતિમાં આપવાની ઇચ્છા હોય છે તેની પાસે નરસ. કર્મ કરાવે છે. આ પ્રમાણે નરસાં કર્મ કરનારા પ્રવાહી અને ઉત્તમ કર્મ કરનારા મર્યાદવાળા સમજવા.

પુષ્ટિ મૃષ્ટિને ફેલ.

પુષ્ટિમૃષ્ટિ ભગવાનના શ્રીઅંગમાથી થયેલી છે. એટલે પ્રભુનું સ્વરૂપ આનંદરૂપ હોવાથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને સ્વેચ્છા મુજબ ઉત્તમ જુદી જુદી જાતનાં રૂપ મળે છે. ભગવાન ભક્તની વિકાર વગરની જેટલી ઇચ્છાઓ હોય છે તે પૂર્ણ કરે છે. વિકારવાળી હોય તો જેમ નારદજીએ રાજકન્યા પરણવા સારૂ ભગવાનનું રૂપ માગ્યું ત્યારે વાંદરાનું રૂપ આપ્યું હતું, તેની રીતે ભક્તનું હિત ચાહનારા ભગવાન વિકારવાળા ઇચ્છાઓ આપતા નથી. વિકાર વગરની ભગવાન ભક્તની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે. તે ઉપર શ્રીમદ્ભાગવત તરફ દૃષ્ટિ કરીએ-જ્યારે ગોવર્ધનપૂજા કરાવી ઇન્દ્રના યમનો ભગ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્રે પ્રમ પરસાદ વરસાનો ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે મારા પરિગ્રહરૂપ યજ્ઞને બચાવતું એ મારો સંકલ્પ છે આ પ્રમાણે રક્ષણ કરી આનંદ આપ્યો હતો ખીન્તુ નંદરાયજીએ વરણસીક્રમા જોએલી ભગવાનની સેવાને

પોતાના ગોપસેવાને દહી ત્યારે તેમને વૈકુંઠમાં રહ્યાની કૃત્તિ યદ્યપિ,
તે પ્રમાણે સર્વે ગોપાનને વૈકુંઠમાં લઈ જઈ પોતાના ધામના રૂ-
સેન દરાવ્યા દહી વળી જગવાને સરદ્વકતુની ગતિઓમાં યોગમાયા
ને સમીપ ગાખા પૂર્ણ આનંદરૂપ રામ રમણ હરી જાગની છંદાઓ
પૂર્ણ હરી દત્તી નામ અદ્યરી સામે જ્યારે જગવાન અન્તર્ધાન યદ્ય
ગયા ત્યારે શ્રીગણાહતી કૃત્તિ પ્રમાણે જગવાન વર્ત્તા દેવતા આ
પ્રમાણે જગવાની કૃત્તિથી જૂની શુદ્ધ જ્ઞાતના રૂપ પુષ્ટિરૂપિને
મળે છે ॥ ૧૦ ॥

શ્રવે ગિદલથી મમાન છે, પરંતુ અસાધારણ ધર્મતા ભેદથી
શુદ્ધ છે તેથી દુન પનુ શુદ્ધ શુદ્ધ મળે છે એવું જાણવવા રવા-
દિઃ શ્રવેનુ રૂપ જાણે છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવે શુદ્ધ છે એવું
પ્રતિપાદન કરે છે

મૂલમ્—“ તાનહ દ્વિપતો ” વાક્યાદ્વિન્ના જીવાઃ પ્રવાહિણઃ

અનર્થવેતરો મિત્તો સાન્તો મોક્ષવેશનઃ

તસ્માન્જીવાઃ પુષ્ટિમાર્ગે મિત્તા એવ ન સંશયઃ ।

મગવદ્રુપસેવાયે તત્પુષ્ટિર્નિન્યયા ભવેત્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—ગીતાશ્રુતિ દ્વેષ કરનારાને આશુરી ચેતનીમાં
નાંખવાનું કહ્યું છે, તેથી પ્રવાહમાર્ગીયશ્રવેથી મર્ચાદમા-
ર્ગીય અને પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવે શુદ્ધ છે મર્ચાદમાર્ગી-
યશ્રવેનો અદ્વૈતપ્રદાતા લય થાય છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવેને
જગવાનુમા કે જગવાનની લીલામા પ્રવેશ થાય છે, તેથી
મર્ચાદમાર્ગીય અને પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવેને પુનઃ સંસારમાં
આવવું પડતું નથી, પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવે શુદ્ધ છે, ઈમા

સંદેહ નથી. તે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોની મુદ્દિ ભગવાનની સેવા કરવા સારૂજ છે, બીજા સારૂ નથી.

વિવેચન—આપણે પહેલાં કહી ગયા કે પ્રવાહી જીવો આસુર હોય છે તેમાં બે ભેદ છે. એક સહજ આસુર અને બીજો આસુરના આવેશવાળા. આમાં જ સહજ આસુર સ્વભાવવાળા હોય છે તેમને ગીતાજીમાં “તાનદ્વં દ્વિપત કુરાન્સંસારેષુ નરાધમાન્” આ શ્લોકમાં કહેવા મુજબ તેમને આસુર યોનીમાં જ જન્મ મરણ ચેત્ત્વ પડે છે, પરંતુ જે આસુર આવેશ વાળા હોય છે તે જો મુદ્દરૂપ ભગવાનમાં કે કાંઈ વિભૂતિ રૂપમાં દેખવાળા હોય તો મરણ સમયમાં ભગવાનને હાથે મરવાથી અને ભગવાનનાં દર્શન થવાથી તેમનો હૃદય થાય છે. આના ઉપર દદાન્તની ઇચ્છાથી ભાગવતમાં કંસ રાજાના વૃતાન્તનો વિચાર કરીએ. કંસરાજા હંમેશાં ભગવાનનો દેષ કરનારો હતો. હવે જોતા કાલ પામે આવ્યો છે અને ભગવાન મને મારશે એવા ભયવાળો થયો ત્યારે જલ પીતાં, બોલતાં, ફરતાં, ચૂતાં, શ્વાસ લેતાં, ચઢના આયુધ વાળા ભગવાનને પોતાની આગળ ને માછળ દેખતો હતો, આવી રીતે દેવથી પણ ભગવાનમાં તેઓનો નિરોધ થઈ ગયેલો હોવાથી અને “મરણે ચા મતિઃ સા ગતિઃ” “મરણુ વખતે જે મતિ તેવી ગતિ” એ ન્યાયને અનુસરી મરતી વખતે ભગવાનનાં દર્શન હોવાથી તેઓ મુક્ત થાય છે. બીજો દાખલો પુતના, કે જે ભગવાનને વિષ પાન કરાવવા આવી હતી. તેનો પણ મોક્ષ થયો હતો. માટે આ સારાંચથી સમજવાનું કે આસુરના આવેશ વાળાનો મોક્ષ થાય છે. પરંતુ સહજ આસુર કે જેઓ ભગવાનરૂપ આ જગતમાં દેષ કરનારા છે પ્રાણીઓને અને ભગવદીયોમાં દેષ કરનારા છે તેમને તો પહેલાં કહેલી અંધતમ ગતિ જ થાય છે. આ પ્રમાણે દેષ કરનારા પ્રવાહમાર્ગીયા હોવાથી મર્યાદામાર્ગીયા

અને પુષ્ટિમાર્ગિયો તેનાથી જુદા માણુમ પડશે. ક્રમકે 'પ્રવાહમાર્ગિ-
 અને અંધતમરૂપી નરકદુળ મળે છે, મર્્યાદામાર્ગિયને અસરસ્વદ્ધર્મા પ્રવેશ
 અને પુષ્ટિમાર્ગિયને શ્રીપુરુષોત્તમમાં લીલાસ્વાદ કે પ્રવેશ થાય છે.
 આ પ્રમાણે ફલ જુદાં જુદાં છે. મારે તેઓ જુદા છે. ॥ ૧૧ ॥

પુષ્ટિસુષ્ટિ શા સાક' ભગવાને રચી તેતું પ્રયોજન કહે છે.
 પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો સર્વથી જુદાં છે. એવું પહેલાં પ્રતિષ્ઠા કરી
 ગયા, બુદ્ધિ, મત, ઇન્દ્રિયા અને શબ્દાદિક વિષયો વગેરે પંચતન્માના
 બાજુ અને અગીયાર ઇન્દ્રિયોની સાથે મળી મોળ પ્રકારના કાર્યરૂપ
 લિંગ સરીરથી યુક્ત થાય તે જીવ-હૃદવાય છે. અને જ્ઞાનસૂત્રમાં પણ
 જીવોને જ દર્શાવેલું હતું છે, બુદ્ધિનો સંબંધ થાય ત્યારે પ્રગટ થાય
 છે, મારે આશ્ચર્ય જાવ કે સાધારણ જાવ બકિતજાવ કે દેવજાવ
 વિગેરે જીવના ધર્મો હોય છે. તેથી જ પ્રવાહમાર્ગિયો અંધતમમાં
 પ્રવેશ કરે છે. મર્્યાદાવાળા સુક્ષિતમાં અને પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો શ્રી
 પુરુષોત્તમમાં પ્રાપ્ત થાય છે. એ વાત જ્ઞાનમાં નાખરી. પુષ્ટિમાર્ગીય
 જીવોની સૃષ્ટિ સર્વ કરતાં વિલક્ષણ છે, 'સર્વથી ઉત્તમ છે. એવો
 વિચાર વરાહ પુરાણના એક વાક્ય થી સ્પષ્ટ થશે મિત્તેષ કાચિત્
 સાસૃષ્ટિ વિધાતુર્વ્યતિરેકિણી ॥ " પુષ્ટિસૃષ્ટિ તે જ્ઞાની સૃષ્ટિથી
 જુદી કોઈ બિન્ન સૃષ્ટિ છે " અર્થાત્ આ સૃષ્ટિ તો ભગવાને સેવા
 સાઈ પ્રગટ કરી છે તેથી તે સૃષ્ટિ અદંતા મમતા રહિત ઉત્તમ છે,
 ભગવાન કહે છે: "જેના ઉપર હું અનુમદ કરું છું તેને જ બ્રહ્મ
 (સેવા) તું જાન કરું છું" આ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે, કે ભગ-
 વાન જે જીવ ઉપર અનુમદ કરે ત્યારે તે જીવને ખીજ જીવોથી
 જુદો પાડીને પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરાવે છે, અને પુષ્ટિસૃષ્ટિમાં
 પોતાની રૂપ સેવા દર્શાવે છે. ત્યારે તે જીવ પુનઃ થયો હૃદવાય
 છે, આ પ્રમાણે પુષ્ટિજીવ શીવાય સેવાનો 'અધિકાર નથી. એવું

જ' સ્પષ્ટ થાય છે, તેથી જો પુષ્ટિશ્રુષ્ટિ કરે નહિ તો સ્વરૂપની સેવા થાયજ નહિ અને સેવા કરાવતી ન હોય તો પુષ્ટિશ્રુષ્ટિ હોય જ નહિ, એમ પરસ્પર સંબંધ છે કેમકે નામસેવા તો મર્પદામાર્ગવિ વિગેરે સર્વ કરે છે, પરંતુ સ્વરૂપસેવા કે જેમાં ભક્તિ સંપદનો સમાવેશ થાય છે એ સેવા "કદિચિત્સ્મ ન ભક્તિયોગદ્" અનુબદ્ધવાળા પુષ્ટિ શ્રુષ્ટિ શીવાય છૂતરતે આપતા નથી, માટે તે ભક્તિ દેવી જ કરી શકે છે. ભગવાન રમણ કરે તે પોતાના સાધક શ્રુષ્ટિ સાથે જ કરે, કંઈ અધમ પ્રવાદી જીવે સાથે ન કરે, પ્રવાદી જીવોનું રમણ દૂરથી છે, મર્પદામાર્ગવિનું રમણ પરંપરાથી છે, અને પુષ્ટિ-માર્ગવિ જીવોનું સાક્ષાત્ રમણ છે. (આ વાતનું વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ) આ પુષ્ટિશ્રુષ્ટિ "સ આત્માનં સ્વમકુરુત" પોતાના આત્માને જ આ શ્રુષ્ટિરૂપે કરેલ છે તો પત્રી સેવામાં આ શ્રુષ્ટિ શીવાય ક્યો જીવ અધિકારી છે ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગવિ જીવોની મોટાઇ દરમમાન થાય છે. આ શ્રુષ્ટિનો નાશ નથી. "સંપદાયાવિર્માયઃસ્વે-નશાઢદાત્" આ સૂત્રમાં કહે છે કે ભગવાન આ જીવનો આયિર્ભાવ કરે છે, વિવિધ પ્રદારના કારણે ભોગવે છે, આ શ્રુષ્ટિ પુનઃ અહંતા મમતા વાળા સંસારમાં આવતી નથી, એવું "ન સ પૂનરાવર્તતે" એ શ્રુતિ કહે છે. માટે સર્વ રીતે આ પુષ્ટિશ્રુષ્ટિની ઉત્તમતા છે. એ વાતનું દર્શન હવે સ્પષ્ટ થયું હશે. "ભગવાન જ ભક્તન અધીન યષ્ઠ રહે છે" ત્યાં આગળ વિશેષ પ્રમાણની શી જરૂર છે. (અદ્વ-મક્તપરાધીનઃ) હું ભક્તને અધીન છું. માટે સેવા વાસ્તે જ પુષ્ટિ શ્રુષ્ટિ રચી છે માટે ભિન્ન છે. ॥ ૧૨ ॥

લીલા શ્રુષ્ટિમાં થએલા જીવોના સ્વરૂપ-દહુ-અને ક્રિયામાં ભેદા બતાવે છે.

મૂલમ્—સ્વરૂપેણાવતારેણ લિંગેન ચ ગુણેન ચ

તારતમ્યં ન સ્વરૂપે દેહં વા તત્ક્રિયાસુ વા ॥ ૧૩ ॥

તથાપિ યાવતા કાર્યં તાવત્ તસ્ય કરોતિ હિ ॥

અર્થ—સ્વરૂપવડે, અવતારવડે, ચિન્હવડે અને ગુણ-
વડે તેઓના સ્વરૂપમાં, દેહમાં, અને ક્રિયામાં ભગવાનથી
ફેરફાર નથી તેપણુ જોટલા ફેરફારવડે તેઓને પ્રગટ કર-
વાનું પ્રયોજન શિદ્ધ થાય તેટલોજ ફેરફાર કરે છે.

વિવેચન—“સ તથા સંઘઘઘનો.” આ શ્રુતિમાં ભગવા-
નને પૂર્ણાનંદ સન્નિધાનંદરૂપે વર્ણવ્યા છે તેવી રીતે ભક્તો પશુ સદ-
ચિત્ અને આનંદ અંશના તિરોધાન વગરના હોય છે તેથી સ્વ-
રૂપવડે તારતમ્ય નથી. અલૌકિક રીતિથી સત્વાદિક ગુણાનુસાર ભમ-
વાનના અવતાર છે તેમ ભક્તના પશુ અવતાર છે. જેમ ભગવાનમાં
કવળ, વળ, વિગેરે ચિન્હ હોય તેવી રીતે ભક્તના પશુ અવતાર
છે. જેમ ભગવાનને ઐશ્વર્ય વિગેરે ગુણો છે. તેવા ભક્તને પશુ છે”
જો એમ ન હોય તો મયુરાજમાં હૃદયજી આવ્યા ત્યારે જોધિઓ
ચરચર વિચાર કરવા સાગ્યા કે “આ શ્રીકૃષ્ણના કમલ જેવા નેત્ર-
વાળા, મનોહર દર્શનવાળા અને તેમના જેવા જ વસ્ત્ર વિગેરે આ-
ભુષણવાળા આ કોણ આવ્યા છે ? આવી રીતે વિચાર કરતાં આતે
ભક્ત હૃદયજી છે એમ માલુમ પામું. આ ઉપરથી ભક્તના સ્વરૂપ,
દેહ, ક્રિયા, ચિન્હ ભગવાનના જેવાં જ હોય છે તે આ દૃષ્ટાન્તથી
દઢ થશે. હવે પ્રમાણથી જુઓ. કૃષ્ણોપનિષદમાં કહે છે કે “તસ્મા-
દ્દ મિત્રા પતાસ્તુ આમિમિન્નોપન વિમુઃ” ભક્ત શિરોમણિ
જોષીજનો ભગવાનથી ભિન્ન નથી, અને ભગવાન તેમનાથી “ભિન્ન
ન હતા” પરંતુ ભગવાનને તેમની સાથે જોટલા ફેરફારથી સમથ

કરવાની દૃષ્ટિ થાય છે તેટલા પુરતો જ જગતમાં પોતાનાથી ફેરફાર, રાખે છે માટે આ સર્વ લીલા સ્વાદ અને ઉત્તમતા પુષ્ટિપુષ્ટિને જ થોભે છે. ॥ ૧૩ ॥

હવે કેટલાક બહિતમાર્ગમાં પડેલાય છે, કેટલાક ધર્મમાં,—કેટલાક જ્ઞાનમાં, કેટલાક પ્રગતિમાં, કેટલાક આસક્તિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, એવી રીતે ભેદ કેમ દેખાય છે ? એવી સંધાના સમાધાન સાર પુષ્ટિશ્રવેના ભેદ દહે છે.

મૂલમ્—તે હિ દ્વિધા શુદ્ધમિશ્રમેદાન્મિથ્રાશ્ચિધા પુનઃ ॥૧૪॥

પ્રવાહાદિત્રિમેદેન ભગવત્કાર્યસિદ્ધયે ॥

પુષ્ટ્યા વિમિથ્રા સર્વજ્ઞાઃ પ્રવાહેણ ક્રિયારતાઃ ॥૧૫॥

મર્યાદયા ગુણજ્ઞાસ્તે શુદ્ધાપ્રેમ્ણાનિદુર્લભાઃ ॥

અર્થ—ઉપર જણાવેલા પુષ્ટિમાર્ગીયશ્રવે શુદ્ધ અને મિશ્ર એવા બે પ્રકારના છે. આ ભેદો ભગવાનને રમણ કરવા સારૂ પ્રવાહ વિગેરેના ભેદ મિશ્રશ્રવે ત્રણ પ્રકારના છે. પુષ્ટિથી જે મિશ્ર હોય તે સર્વજ્ઞ હોય છે. પ્રવાહમાં જે મિશ્ર હોય તે ક્રિયામાં પ્રીતિવાળા હોય છે અને મર્યાદાથી મિશ્ર હોય છે તે ભગવાનના શુચને જાણનારા હોય છે. અને એમ વડે જે શુદ્ધ હોય છે તે તો બહુજ દુર્લભ છે.

વિવેચન—તેરમા શ્લોકમાં શ્રવે! જણાવ્યા છે તેમાંના ભગવાનને રમણ કરવા સારૂ વૃદ્ધ વૃદ્ધ ભેગા નીચે ક્યાં છે.

૧ પુષ્ટિમિશ્ર પુષ્ટિશ્રવે સર્વજ્ઞ હોય છે, આ બંનેને મને જાણે એવા ભગવાનના વિચાર મુકત જે પુષ્ટિયો જેઓનો પુષ્ટિમર્ગ

મા અંગીકાર થયો છે તેઓ ભગવાનના સ્વરૂપને જાણનાર હોય છે. દાખલા તરીકે નારદજી અને ઋષભદેવ વિગેરે જાણના. 'સુદુર્લભઃ પ્રજ્ઞાંતાત્મા કોટિષ્વપિ મદામુને' આ છંદોરસધના વચન પ્રમાણે સુકત થયેલામાં નારાયણ પરાયણ ભક્ત બહુ દુર્લભ છે. ૨ પ્રવાહ મિશ્ર પુષ્ટિ જીવે ભગવાનની ઉપાસનામાં મંડી પડેલા અર્થાત્ દિવામાંજ પ્રીતવાળા હોય છે. નારદ પંચરાત્ર વિગેરેમાં કહેલા મુજબ પૂજનાર્થમાં વળગેલા હોય છે. દાખલા તરીકે દ્યુતદેવ અને નિમિરાત્ર વિગેરે. ૩ મર્યાદાથી મિશ્ર પુષ્ટિ જીવે ભગવાનના શુભને જાણનાર અને અક્ષવાદમાં કહેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે આસનારા હોય છે, અને તેઓ ભગવાનના જગત્ સ્થવા વિગેરેના શુભને જાણનારા હોય છે, આ મર્યાદા બકતો સમજવા દાખલા તરીકે શિષ્ય વિગેરે જાણના.

૪ સુદ્ધ પુષ્ટિ લક્ષ્મી-વિરલ હોય છે. અર્થાત્ કાંઈ પણ જાતની ઉપાધિ વગર નિઃસાધનતાથી ભગવાનને આ જીવે જાણે છે. દાખલા તરીકે ગોપીજનો, કે જે ગોપીજનોના ચરણાન્વિન્દની રજ સાંઝે અક્ષાએ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું. માટે પ્રેમથી શુદ્ધ પુષ્ટભક્ત સર્વથી ઉત્તમ અને ભગવાનના જેવા સ્વરૂપ, દેહ, ક્રિયા, વિગેરે વાળા હોય છે. ગોપીમાં રાજે સુખ રહેલા મજબકતોને વૈકુંઠ દર્શન દગવ્યાં હતાં એ કેવળ પુષ્ટિ છે.

હવે શ્રી હવાણુરાયજીએ બતાવેલા બેદોતું નિરૂપણ કરીએ. ૫ મર્યાદામિશ્ર મર્યાદાના જીવ સ્વર્ગાદિકની કામના કરનાર હોય છે. ૬ પુષ્ટિમિશ્ર મર્યાદાના જીવ ભગવાનની પ્રીતિ માટે કર્મ કરનારા હોય છે. ૭ પ્રવાહમિશ્ર મર્યાદાના જીવ તેઓ લોકિક માટે કર્મ કરનારા હોય છે. ૮ પુષ્ટિમિશ્ર પ્રવાહના જીવે ભગવદ્ભજનને અતુલ ક્રિયા કરનારા છે. ૯ મર્યાદામિશ્ર પ્રવાહના જીવે મર્યાદાવાળા ક્રિયામાં પ્રીતિવાળા હોય છે.

૧૦ પ્રવાહમિત્ર પ્રવાહના હવે—આમુર કહેવાય છે. લૌકિકમાં જ પ્રિતિ-
વાળા છે. આ પ્રમાણેના ભેદો નિરૂપણ કરવામાં આવ્યા છે. તે પ્ર-
માણે તેઓ કર્મ કરનારા હોય છે. પરંતુ ચોથા ભેદમાં બતાવેલા
ભક્તો દુર્લભ હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

હવે ફલનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—एवं सर्गस्तु तेषां हि फलं त्वत्र निरूप्यते॥

भगवान्ने व हि फलं सयथाविर्भवेद् भुवि ॥

गुणस्वरूपभेदेन तथा तेषां फलं भवेत् ॥ १७ ॥

અર્થ—એવી રીતે ઉત્પત્તિના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું.
હવે ફલનું નિરૂપણ થાય છે. કે ભગવાનજ ફલ છે તે જેમ
પૃથ્વી ઉપર ગુણ અને સ્વરૂપના ભેદવડે પ્રકટ થાય છે તેમ
તેઓને ફલ થાય છે.

વિવેચન—ધર્મ અને ધર્મારૂપથી સર્વ ઠેકાણે ભગવાન જ
હોવાથી ભગવાનજ ફલરૂપ છે, અર્થાત્ જે ભક્તોના હૃદયમાં કે શૃદ્ધમાં
જેવી રીતે ગુણ અને સ્વરૂપના ભેદથી પ્રકટ થાય કે ભક્તના ગુણ
અને સ્વરૂપના ભેદથી પ્રકટ થાય તેવી રીતે ભક્તોને ફલ થાય છે. તે
થી જ ભગવાનના સ્વરૂપમાં ત્રીજા પ્રેમવાળા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોને
આનંદરૂપ ભગવાન પ્રકટ થઈને પૂર્ણાનંદનું દાન કરે છે અને જ્ઞાન
વિગેરે ધર્મમાં પરાયણવાળાને ધર્મરૂપ જ્ઞાનરૂપથી ફલ આપે છે, તેનું
ફલ થાય છે, માટે ગીતાશ્રી કહ્યું છે કે—“ये यथामां प्रपद्यन्ते तां
तथैव भजाम्यहं” જે ભક્તો મને જેવી રીતે ભજે છે, તરણે આવે
છે, તેઓને હું તેવી જ રીતે ભજું છું, એટલે ફલ આપું છું,
આથી મર્વ સિદ્ધાન્ત સમગ્રજ નરો.

પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને શુદ્ધ ઉપમક્ષ મળે છે. એવું બતાવી આપ્યું, હવે ક્રાંત અનુમદવાળા ભક્તને ભગવાનનો શાપ ક્રાંત બક્ષાદિ દેવો દ્વારા થાય છે, તેા ભક્તને શાપ ન થયેા જોઇએ છતાં થાય છે તેવું દારણું શું !

મૂલપ્ર—આસક્તૌ ભગવાનેવ શાપં દાપયતિ કચિત્

અહંકારેઽથવા લોકે તન્માર્ગસ્થાપનાય હિ ॥૧૮॥

ન તે પાલંદતાં યાન્તિ ન ચ રોગાદ્યપદ્મવાઃ ॥

મહાનુભાવાઃ પ્રાયેણ શાસ્ત્રશુદ્ધત્વદેતવે ॥૧૯॥

અર્થ—જે મર્માદાથી મિશ્ર પુષ્ટભક્ત હોય તેની બીજે આસક્તિ થઈ હોય કે, અહંકાર થયો હોય ત્યારે ભગવાન તેને ઠેકાણે લાવવા શાપ અપાવે છે, તેથી તેઓ પાપાંડી થતા નથી. તેમ રોગાદિ ઉપદ્રવો પણ તેઓને દુઃખી કરતા નથી અને ઘણું કરીને તેઓ મોટા પ્રભાવવાળા થાય છે, અને મિશ્રભાવ મટી શુદ્ધ ભાવ થાય તેટલા સારું જ આ શાપ અપાવે છે.

વિવેચન— જે મર્માદાથી મિશ્ર ભક્ત હોય તેની બીજમાં આસક્તિ થાય તો ભગવાન શાપ અપાવે છે, જુઓ નક્કુમર અને મણિગ્રીવની આસક્તિ અપ્સરામાં થઈ ત્યારે નારદદ્વારા ભગવાને શાપ અપાવ્યો હતો અને પછી પોતેજ સમસાગ્ર્યેન વૃક્ષને ઉખાડી નાખી ઉદ્ધાર કરી આનન્દનું દાન કર્યું હતું. ચિત્રોત્તમે અહંકાર થયો ત્યારે તેણે મહાદેવજીને હતી મસ્કરી કરી, ત્યારે પાર્વતીજીએ શાપ આપ્યો, પછી મર્મ નાશ પામ્યો હતો, ઋષિના મનમાં પરીક્ષિત રાજાએ રાપ બરાવ્યો હતો, તે પાપ મટાડવા અને તેનો ઉદ્ધાર કરવા ઋષિ બ્રાહ્મ

પાસે શાપ અપારી તેનો સાત દિવસમાંજ ઉદ્ધાર કર્યો હતો. અ
શીવાય ઠેકાણે લાવવા પણ ભગવાન શાપ અપાવે છે. જેમ ઈંદ્ર-
ધુમ્ન ભક્ત અગરત્ય ઝડપિ આવ્યા ત્યારે સામે લેવા હમો થયો ન-
હતો, ત્યારે તેણે મોટાઇની મર્યાદા લેખી કહેવાય તે મર્યાદા રાખવા
સારું શાપ અપાવ્યો હતો. માટે શાપ એ પણ શુદ્ધ કરવા સારુંજ
છે. જેઓને શાપ થયેલો હોય છે, તેઓ પાપાંડપણાને પામતા નથી,
તેઓને રોગાદિ કંઈ ઉપદ્રવો કરી શકતું નથી, માટે ભક્તોને શુદ્ધ
કરી પુષ્ટ ભક્ત બનાવવા સારુંજ આ શાપો અપાવે છે. જય અને વિજય
જે પોળીઆ હતા તેમને પણ ભક્તોના અપમાનથી શાપ થયો હતો,
અને છેવટે તેઓ ભગવદ્રુપ થયા હતા. માટે મિત્ર મટાડી શુદ્ધ બના-
વવા જ શાપ આપે છે તેથી શાપ પણ ભૂધણુપ છે. ૧૯ ॥

મૂલમ્—ભગવત્તારતમ્યેન તારતમ્યં ભજન્તિ હિ ॥

અર્થ—ભગવાનનો ભક્તોમાં જેવા તારતમ્યથી આવી-
ભોવ થાય છે, તેવા તારતમ્યથી તેઓ ભજે છે.

વિવેચન—ગીતાશ્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે “ હું સર્વ ભૂતોમાં
સરખો છું, મને કોઈ દેવવાળો નથી કે પ્રિય નથી, પરંતુ જેઓ મને
ભજે છે તેઓ મહારામાં છે, હું તેઓનામાં છું ” તેથી ભક્તિવડે ભ-
જન કરતાં જેવી રીતે અશ્વર્ય વિગેરે શુભાથી ભગવાન ભક્તોના હૃદ-
યમાં પ્રવેશ કરી અશ્વર્ય વિગેરે છ શુભો પ્રગટ કરે, તેવી રીતે તેઓ
તારતમ્યથી ભજે છે. આ ઉપર દૃષ્ટાન્ત તરીકે જુઓ, ઇન્દ્રધુમ્ન ને ગજે-
ન્દ્ર થયા હતા, તેમણે નિર્ગુણ બ્રહ્મની સ્તુતિ કરી હતી. ચિત્રકેતુ

દુષ્ટાદુર-સાક્ષમ યથો હતો, પરંતુ સાક્ષમ અવસ્થામાં તેના હૃદયમાં
ભગવાનનો આવિર્ભાવ યથો હતો વિગેરે. ॥

હવે પુષ્ટ જીવનું લક્ષણ કહે છે.

મૂલમ—વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટયાત્તેષુ નાન્યથા ॥૨૦॥

વૈષ્ણવત્વં हि सहजं ततोऽन्यत्र विपर्ययः ॥

અર્થ—પુષ્ટજીવોમાં લૌકિકપણું અને વૈદિકપણું દેખા-
ડવા પરતું જ હોય છે, તેમાં આસક્તિ નથી, અને વૈષ્ણુ-
વપણું સ્વાભાવિક હોય છે, મર્યાદામાર્ગીય જીવોમાં વૈષ્ણુ-
વપણું તથા લૌકિકપણું કપટથી હોય છે. વૈદિકપણું
સ્વાભાવિક હોય છે. તેમ પ્રવાહમાર્ગીય જીવોમાં વૈષ્ણુવપણું
તથા વૈદિકપણું દેખાડવા પુરતુંજ હોય છે, અને લૌકિકપણું
સ્વાભાવિક હોય છે.

વિવેચન—આપણે પહેલાં દલીલ ગયા કે જેના ઉપર ભગવાન
અનુગ્રહ કરે છે તેની લેણીમાં અને વેદમાં રહેલી નિષ્ઠા દોષથી રહે
અને પોતામાં કરે છે. તેથી પુષ્ટ જીવોને લૌકિકપણું અને વૈદિક
પણું રાખવું પડે તે કેવળ રહી જળવવા જ અને તેમાં વૈષ્ણુવપણું
સ્વાભાવિક હોય છે, કાન્યકે તેની નિષ્ઠા ભગવાનમાં જ છે.

મર્યાદામાર્ગીય જીવોને વૈદિકપણું સ્વાભાવિક હોય છે. અને
વૈષ્ણુવપણું અને લૌકિકપણું દેખાડવા પુરતુંજ હોય છે, પ્રવાહમાર્ગીય
જીવોને વૈદિકપણું અને વૈષ્ણુવપણું દેખાડવા પુરતું હોય છે. અને લૌ-
કિકપણું સ્વાભાવિક હોય છે. ॥ ૨૦ ॥

હવે સર્વે જાતોમાં ભગવાનનાં સંસ્કૃત કહે છે.

મૂલમ્—સંવંધિનસ્તુ ये जीवाः प्रवाहस्यास्तथापरे ॥२१॥

चर्पणीशब्दवाच्यास्ते तं सर्वे सर्ववर्त्मसु ॥

क्षणत्सर्वत्वमायांनि रुचिस्तेषां न कुत्रचित् ॥ २२ ॥

तेषां क्रियानुસારેણ सर्वत्र सकलं फलम् ॥

અર્થ— જાધા માર્ગોમાં સંબંધવાળા જે જીવો છે અને જેઓ પ્રવાહમાર્ગમાં રહેલા છે તેઓનું સર્વગી જીવું નામ છે. તેઓ ક્ષણે ક્ષણે જૂઠા જૂઠા માર્ગમાં ભળે છે, તેઓને કયાય પણ પ્રીતિ થતી નથી, તેઓ જે માર્ગમાં ક્રિયાકરે તેને અનુસારે સર્વ માર્ગોમાં તેને પુરું ફલ મળતું જ નથી.

વિવેચન—આ જે જીવો હોયપ્રવાહમાર્ગમાં રહેલા છે, તેમ જેઓને સ્વભાવે વિગેરે કંઈ પણ શરણાગતતા પ્રાપ્ત થઈ નથી તેઓ અર્પણી રહેવાય છે. ચર્પણીમાં ચૂંચિ થતું છે, તેનો અર્થ જન્મ લેવો થાય છે. તેઓને આ સંસારમાં જન્મ મરણ લેવા રૂપી દુઃખ જ ફળ હોય છે, અને તેઓને કાંઈ માર્ગમાં ફળિ થતી નથી. નારદ પંચરાત્રમાં જે જીવને મધ્યમ અને અન્યમ માણસો ગણાવ્યા છે તે જ અર્પણી જીવ રહેવાય છે,

હવે પ્રવાહના ભેદનો વિચાર કરે છે.

મૂલમ્—प्रवाहस्थान्प्रवक्ष्यामि स्वरूपांगक्रियायुतान् ॥२३॥

जीवास्ते ह्यसुराः सर्वे प्रवृत्तिं चेति वर्णिताः ॥

ते च द्विधा प्रकीर्त्यन्ते ह्यज्ञदुर्ज्ञविभेदतः ॥२४॥

दुर्ज्ञાસ્તે મગર્વત્પ્રોક્તા હજ્ઞાસ્તાનનુ ये पुनः ॥

અર્થ—સ્વરૂપ, અંગ, અને ક્રિયાથી યુક્ત પ્રવાહ માર્ગીય હોયોને હું કહું છું. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને “પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ” વિગેરે શ્લોકથી આશુર હોવો વર્ણવેલા છે, તે સર્વ પ્રવાહમાર્ગીય જાણવા. તેઓ અજ્ઞ અને દુર્જ એવા એપ્રકારના છે. તેમાં ભગવાને ગીતાછમાં ગણાવ્યા છે, તે દુર્જ જાણવા, અને તેને અનુસરનારા તેઓને અજ્ઞ જાણવા.

વિવેચન—પ્રવાહમાર્ગીયોનું લક્ષણ ગીતાછના ૧૬ માં અધ્યાયમાં છે.

પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ જના ન વિદુરાશુરાઃ ॥

ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિધતે ॥૭॥

અસત્યમપતિષ્ઠન્તે જગદાહુરનીશ્વરમ્

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામદૈતુકમ્ ॥ ૮ ॥

આશુર હોવો પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિમાં સમજતા નથી, તેઓનામાં પવિત્રતા હોતી નથી, આચાર વિચાર નથી. અત્ય નથી, જગતને અસત્ય કહેનારા હોય છે. જગતને ઈશ્વર વગરનું કહે છે, વિગેરે તેમનાં આશુરનાં જે લક્ષણ હોય છે. તે પ્રવાહમાર્ગીયનાં જ લક્ષણ છે, અને તેઓને આશુર કહેલા છે, આ જે ગીતાછમાં જણાવેલા છે તેમને દુર્જ જાણવા, અને તેમને અનુસરનારા તે અજ્ઞ કહેવાય છે. આ અજ્ઞમાં રહેલા દેવાદિક નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેનો આશુર સ્વભાવ મટે છે અને છેવટે પણ તેનો ઉદ્ધાર થાય છે. પરંતુ અજ્ઞનો ઉદ્ધાર નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. કારણ કે તેઓ દેવજાત ઉદર જરનારા હોય છે. ૧૨૦૧

આશુરસર્ગનું વર્ણન થયું, તે આશુર દુષ્ટ છે. એવી રીતે સિદ્ધ થયું, પરંતુ આશુર સૃષ્ટિમાં આશુર જ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ

૧ તેમ છતાં આશુરને ત્યાં પ્રહ્લાદજી અને બલિરાજ વિગેરે ભક્તો કેમ થયા? અને તે આશુર વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઉપર ભગવાને કૃપા કેમ કરી? આશંકાતું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્-પ્રવાહેઽપિ સમાગત્ય પુષ્ટિસ્યસ્તૈર્ન યુજ્યતે ॥

સોપિ તૈસ્તત્કુલે જાતઃ કર્મણા જાયતે તતઃ ॥૨૫॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગિય જીવ આશુરને ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને પણ પ્રવાહો આશુરજીવમાં જોડાતા નથી કેમકે કર્મ વડે ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે તે પુષ્ટિમાર્ગિય જીવ આશુર કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે.

વિવેચન—આશુરકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોમાં જો ભક્તિ દેખાય તો તે આશુર જીવ નથી એમ માનશે. પરંતુ ભગવાનના અપરાધથી કે ભક્તના અપરાધથી કે વેદ વિગેરેની નિંદાથી જ તે પ્રવાહમાર્ગમાં આવે છે. પરંતુ તેનાં કર્મ પ્રવાહમાર્ગિયતા જેવાં હોતાં નથી, આશુરને ત્યાં જન્મેલા પ્રહ્લાદજી જેમ જુદા પડ્યા તેવી રીતે તે જુદા પડે છે. જ્યાં વિજય પોળીયાને આશુર યોનિમાં જન્મ લેવો પડ્યો હતો, પરંતુ છેવટે ભગવાનને પામ્યા હતા. ભરતજીને હરણુ યોનિમાં જન્મ લેવો પડ્યો હતો પરંતુ તેમાં પણ માતા વિગેરેને છોડી પરંતુ ભક્તિમાર્ગને છોડ્યો ન હતો, તેમમાતા પિતાની ઇચ્છા પણ કરી નહતી. કેમકે ભગવાને તેનું શ્રદ્ધણુ કર્યું હતું. મારે ભગવાનની કૃપા જેના ઉપર દબ હોય તેને જો કે કોઇ અન્ય યોનીમાં જન્મ લેતા દારણુસર સમય આવે પરંતુ તેનો પાત થતો નથી. કર્મ વડે એવી યોનીમાં જન્મ લેવોપડે છે, તદ્દપિ ભક્તિ પ્રાપ્ત્ય એવું છે

કે જેનાથી પ્રાપ્તિ પાત થવાનો સંભવ પણ રહેતો નથી, માટે અ-
ભિવર્તી જ નોંધે! ॥ બગવાનના પદાસા મનું એ જ યોગ્ય છે. શ્રીમ-
દાચાર્ય ચરણને આશ્રય દેવત્ દરી આ મંથનું ।વવેચન સમાપ્ત
દરીએ થીએ. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥

इतिश्रीमद्भक्तभाचार्यविरचितः पृष्ठाप्रवाहमर्यादाभिर्दः समाप्तः

॥ नमः परमानन्दाय श्रीकृष्णाय. ॥

શ્રી જલમેદ.

ॐ नमः शिवाय ॥

શ્રીમદ્ મંથનો ઉપર મ દર્શાવતાં શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે:—

ॐ नमः शिवाय ॥

એક મુખ્ય વાત યાદ રાખજો કે સંગ કરવો તે પરીક્ષા કર્યા
શીવાય કદાપિ નકરવો. પરીક્ષામાં આ બગવદીય છે. એમ માલુમ
પડે તો જ સંગ કરવો. અપરીક્ષ્ય સંગ કરવામાં દુઃસંગ થવાનો
પ્રસંગ આવે છે. માટે સંગ ગમે તેવો કરવો એવી દુરામદતાને
દૂર કરવી.

બગવન્નામ જો કે પૂર્ણ પાપીને પણ પવિત્ર કરવા સમર્થ છે.
અને અન્યમિત જોવા પાપીને “નારાયણ” ઉચ્ચરતાં પવિત્ર કર-

નાર નીચડ્યું છે, તેથી* સંદટથી કે મસ્કરીમાં ગમે તે રીતે પણ બોલાયલું ભગવન્નામ પવિત્ર દરે છે. તો પણ દક્ષિણમાં ઉદર નિમિત્ત ભગવાનના નામને ઘડાયુ દરનારાઓને દૂરથી ઊડવા એમ ભગવાનની આજ્ઞા છે. તેથી આવા દુઃસંગ થવાનો પણ પ્રસંગ આવી પડે છે. માટે પરીક્ષા કરી સંગ કરવો એવી શ્રી મહાપ્રભુની આજ્ઞા છે. સત્સંગ કરવાની આવશ્યકતા તો છે. ભક્તિનું ખીજ દઢ કરવા અવશ્ય, કીર્તન, દરવાં તેમાં પણ વક્તા પાસે અવશ્ય કરવા શ્રોતાનો સંગ કરવાની જરૂર પડે છે, તેથી વક્તાની પરીક્ષા કરવી, પછી સંગ કરવો યોગ્ય છે. જુઓ બધાય સંગ સરખા નથી હોતા. એના ઉપર એક દષ્ટાંત સાંભળો.

એક ઉપખર્દણ નામનો મંધર્ હતો, તેને ઋષિઓએ ભગવાનના ગુણગાન કરવા બોલાવ્યો, પણ મદોન્મત થઈ ઊંચો સાથે ગાન કરવા લાગ્યો. ઋષિ સોડાએ આ કામી છે એમ જાણી તેને શાપ આપ્યો કે તું સંગ કરવા લાયક નથી માટે શુદ્ર થઈ જા. તે પછી દાસીપુત્ર હોઈ ભગવદ્ભજન કરતાં જીવન અવતારમાં બ્રહ્મપૂત્ર નારદજીના રૂપે જન્મ લીધો. આ ઉપરથી સમજવાનું કે બધા મંગ સમાન નથી, દરેકના સ્વરૂપમાં બેઠ હોય છે, અને દરેકને તેમના સ્વરૂપ પ્રમાણે જ ફક્ત મળે છે. વક્તાનો સંગ પણ પરીક્ષા કરીનેજ કરવો કે આ વક્તાનો કેવો ભાવ છે, આ વક્તા ઉત્તમ ભાવ વાળો છે કે નહિ. માટે ભાવની મુખ્ય પરીક્ષા કરવાનું સાધન બતાવવા પરમ કૃપાળુ શ્રી મહાપ્રભુજી “ જલસેદ ” નામનો અથ રચે છે. એ એમની કૃપાનું જ પરિણામ છે.

સાંકેત્યં પરિહાસ્યં ઘાંસ્તોમં હેલનમેવ યા
વૈકુંઠનામગદ્દેણં અશોષાયદરં પ્રમુઃ ॥ શ્રીભાગવતંમ્ ॥

મૂલપ્ર-નમસ્કૃત્ય હરિં વક્ષ્યે તદ્ગુણાનાં વિમેદકાન્ ॥

માવાન્ વિશતિથા મિત્રાન્ સર્વં સંદેહવારકાન્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને તેમના ગુણોનો ભેદ કરનાર સર્વ સંદેહોને મટાડનાર વિશ પ્રકારના બુદ્ધા બુદ્ધા બાવતું નિરૂપણ કરીશ.

વિવેચન—નમસ્કાર શીવાય આ બકતને કાંઈ પણ સાધન પ્રજ્ઞ પ્રસન્ન કરનામાં આ દક્ષિણામાં અસ્તિત્વ નથી એવું નમસ્કાર પદથી સૂચવી આપે છે. બગવાનના ગુણોને ભેદ કરનારા બાવ છે, એ પદનો વિચાર કરીએ. સત્ગુણ, રમેગુણ, તે તમેગુણને નિવૃત્ત કરી નિર્ગુણ કરનાર બગવાનનો બાવ છે, આ બગવદ્બાવ એવી ઉચ્ચ દક્ષા ધરાવે છે કે બકતને સારૂ બગવાન પણ સ્વધર્મોને છોડીને બકતસદ્ વિશેષ લીલામાં વર્તે છે. એવા હૃદય બાવતું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં છે. આ બાવ બકતના મન ઉપર આધાર રાખે છે તેથી આ ગ્રંથમાં વિશ પ્રકારના તે બાવના ભેદો જણાવનામાં આવ્યા છે, માટે બાવ એટલે શું ? એનો નિર્ણય કરવો જોઈએ “ રતિ દેવાદિવિ-વયા માવ હતિ ” દેવાદિક વિષયમાં જે સ્નેહ, પ્રીતિ, તે બાવ. બાવ ગુણોને લીધે બહુ જ પ્રકારના થઈ જાય છે એ વાત ખરી પરંતુ સુગમથી જણાવવા માટે તૈત્તરીય શ્રુતિમાં વિશ પ્રકારના જ લવું વર્ણન છે, તેને અનુસરી દરેક બાવને જલતું દૃષ્ટાન્ત આપી બાવતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. માટે આ ગ્રંથ જલમેદ નામનો ગ્રંથ કહેવાય છે. જલ કેટલા પ્રકારનાં અને ભાવ કેટલા તેના નિર્ણય કરે છે.

મૂલપ્ર-ગુણમેદાસ્તુ તાવન્તો યાવન્તો હિ જલે પતાઃ ॥

અર્થ—જેટલા જલના ભેદો તૈત્તરીય શ્રુતિમાં ગણાવેલા છે. તેટલા જ ભેદો ગુણના છે.

વિવેચન—તૈત્તરીય શ્રુતિમાં જલના વીચ ભેદ લખેલા છે. જલ ઠંડુ મધુર શુદ્ધ કરનારા વિગેરે ગુણવાળુ દેખાય છે પરંતુ જેવા આધારમાં રહે તેવા ગુણ દોષ તેને લાગુ પડે છે, તેવી રીતે ભગવાનના ગુણો પણ આનંદ રૂપ જ છે, પરંતુ ભક્તોના ભાવને અનુસરીને શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકારના માલુમ પડે છે. તેથી તેના પણ વિચ ભેદ જણાય છે. તૈત્તરીય શ્રુતિમાં ગણાવેલ જલના ભેદો ૧ કૂપ સંજ્ઞાધિ. ૨ નાળાં સંજ્ઞાધિ. ૩ ઢાળીયા સંજ્ઞાધિ. ૪ ખાડા સંજ્ઞાધિ. ૫ ખોદી કાઢેલા જળ સંજ્ઞાધિ. ૬ ગુન્ડાના જળ સંજ્ઞાધિ. ૭ સુંદર જળ સંજ્ઞાધિ. ૮ તણાવ સંજ્ઞાધિ. ૯ નાની તણાવડીના જળ સંજ્ઞાધિ. ૧૦ વર્ષાદ સંજ્ઞાધિ. ૧૧ ઝર્યા સંજ્ઞાધિ. ૧૨ ઝાકળ સંજ્ઞાધિ. ૧૩ પરસેવા સંજ્ઞાધિ. ૧૪ સ્થિર રહેનાર જળ સંજ્ઞાધિ. ૧૫ નદી સંજ્ઞાધિ. ૧૬ સિંધુ સંજ્ઞાધિ. ૧૭ સમુદ્ર સંજ્ઞાધિ. ૧૮ નાનામાં નાની નદી સંજ્ઞાધિ. ૧૯ સર્વ જળ સંજ્ઞાધિ આ પ્રમાણે શ્રુતિમાં જલના ભેદો દર્શાવ્યા છે. તેને અનુસરીને આ અન્યમાં પહેલું ગાયકનો ભાવ કુવાના જળ ભેડે સરખાવી પહેલો ભાવ બતાવે છે,

મલમ્—ગાયકાઃ કૂપસંકાશા ગંધર્વા इति विश्रुताः ॥ ૨ ॥

કુપ ભેદાસ્તુ યાવંતસ્તાવંતસ્તેऽપિ સંમતાઃ

અર્થઃ—ગંધર્વ એ જલના ગાયન કરનારા જનો કૂપના જળજેવા છે એટલે તે જેટલા કૂપના ભેદો છે. તેટલા ભેદોવાળા ગંધર્વો છે.

વિવેચન—ભગવદ્ગુણોનું ગાન કરનારા કૂપના જળજેવા કલા છે. કેટલાક કૂવાઓ ઉત્તમ હોય છે. કેટલાક સાધારણ હોય છે એને કેટલાક ખારા પણ હોય છે એવી રીતે કૂવાનું જળ શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકારનું માલુમ પડે છે તેવીજ રીતે ગાયકોના ભેદો શુદ્ધ શુદ્ધ માલુમ પડે છે. શુઓ ઉપબર્હણ નામના ગંધર્વ (ગાયક) ને ઋષિ

તરફથી આપ થયો હતો. તેથી તે કુવાના કનિષ્ઠ જળ જેવા માનવ,
અને તૃપ્તિ વગર ભગવાનના ગુણાનુવાદને કરતા અને હૃતમ વૈરાગ્યને
પ્રાપ્ત કરનારા એવા હૃતમ ગાયકો કૃપના સારા જલ જેવા માનવા
તેથી જ રીતે દોષ યુક્તને સાધારણ જળ જેવા અને દોષ
વગરના ગાયકોને હૃતમ જલ જેવા માનવા. ભગવાનના ગુણાનુવાદ
એવા છે કે સંસારથી રોગના ઔષધરૂપી હોઈ કાન અને મનને
ચોતરફથી આનંદ કરનારા છે. આવા ગુણાનુવાદથી કુટ ધીવાય ક્યો
જન વિરામ પામી વૈરાગ્યને ન મેળવે ? માટે ભગવદ્ગુણાનુવાદથી તો
એક પદ જ મળે છે અને ક્વાઓ જેમ મીઠા જળવાળા હોઈ શરી-
રને સુખ કરનારા થઈ પડે છે, તેમ શ્રીપુરુષોત્તમના ગુણાનુવાદને નિ-
ષ્કામ વૃત્તિથી કરનારા ગાયકો સર્વને સુખ કરનારા થઈ પડે છે.
સુગુણ ભક્તિના ૮૧ પ્રકાર છે. ૮૨ માં નિર્ગુણ ભક્તિ છે. ભાવ
પણ તેજ પ્રમાણે બહુ પ્રકારના છે.

નહેરના જલ જોડે પુરાણ વાંચનામાં વક્તા થયેલાનો
ખીલો ભાવ સરખાવટ કરે છે.

મૂલમ્—કુલ્યાઃ પૌરાણિકાઃ પ્રોક્તાઃ પારંપર્યુર્વત્ત મુવિ ॥૩॥

અર્થઃ—પૃથ્વી ઉપર પરંપરાથી પુરાણ વિગેરેનો અર્થ
જાણી પુરાણ વાંચનારા કૃત્રિમ નદી (નહેર) ના જલ જેવા છે.

વિવેચન—પુરાણ વાંચનારા પુરાણીઓને નહેરનાં જળ સમાન
કહેલા છે. પૃથ્વી ઉપર મોટી નદીઓ વિગેરે જલાશયમાંથી નહેર કાઢે
છે. અને તેમાં દરરોજ મહેનત કરે ત્યારે ખરોખર મુજમાંથી નહેર
ચાલે છે. તેવી રીતે પુરાણીઓને પણ સારા ગુરુ પાસે ઉપદેશ મેળવ્યું
કરીને સદ્ગુરુ પાસે પુરાણનો અર્થ શીખે; ત્યારે તે નહેરના જળ
જેમ બહુ જ સુખકારી થઈ પડે છે; તેમ તેઓ પુરાણ સંભળાવી

શ્રાવણુ માન આપે છે. અને સંસારના બંધનને તોડે છે. માટે
જ નહેરના જળથી માફક પરાપકારી કહેલા છે, અને પદ્મપુરાણમાં

વાચનારાઓની મ્હોટાઇ કહેવી છે. “ પુરાણસંહિતાં ચે ચ શ્રાવ-
યન્તિ પઠન્તિ ચ ” પુરાણ સંહિતાને જેઓ સંભળાવે છે તે પ-
દ્ધન કરે છે, વેદાન્ત વિગેરેમાં પ્રવેશ છે, તેમનાથી આ સંસારના
બંધન છૂટે છે. પુરાણ વાચનારાઓમાં ગુરૂ પરંપરાથી સારા ગુરૂ પાસે
સારી રીતે અર્થ બણ્યા શિવાય ભાગવત વિગેરે કદિન પુરાણોમાં “
ઉત્તમ સમાધિભાષા ” અને તેનું પોષણ કરનાર લૌકિક અને પરમત,
આ ત્રણ પ્રકારની ભાષાનું જ્ઞાન ન હોય. માટે જ્ઞાનયુક્તજ્ઞ પૌરાણિ-
કોનો ભાવ ઉત્તમ છે ॥

ક્ષેત્રમાંપેટેલા જલના જેવો ત્રીજો ભાવ કહે છે.

મૂલમ્—ક્ષેત્રપ્રવિષ્ટાંસ્તે ચાપિ સંસારોત્પત્તિહેતવઃ ॥

અર્થ;—ઉપર બતાવેલા પુરાણીઓ અને ગંધર્વો શ્રી
કે દેહાદિકમાં આસક્ત હોય તો ખેતરમાં નહેરનું જલ પેઠા
પછી જેમ બીજ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી રીતે તેમનો ભાવ
અહણુ કરવામાં આવે તો સંસારને જ ઉત્પન્ન કરનાર છે.
(માટે અહંતા-સમતા-યુક્ત પુરાણીનો ભાવ તજવો)

(વિવેચન:— નહેરનું જલ ક્ષેત્ર એટલે ખેતરમાં લઈ જવાથી
ધાન્ય વિગેરે ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ થાય છે-તેવી રીતે પુરાણીઓ
અને કીર્તન કરનારા ગંધર્વો શ્રી દેહ-વિગેરેમાં આસક્ત હોય તો
તેમનો ભાવ અહણુ કરવા લાયક નથી, પરંતુ ગયા મ્હોટામાં બતાવ્યા
પ્રમાણે સદ્જ્ઞાન વિગેરે લક્ષણવાળા હોય તો તેમનો ભાવ અહણુ
કરવામાં બાધ નથી. જે પુરાણીઓ કે ગાયક ગંધર્વો ધન-દ્રવ્યેચ્છા
અને લોભ વૃત્તિથી ભગવાનનું નામ દે, અને પોતાની બુદ્ધિથી જ
પુરાણોનો અર્થ કરે, નહિ કે સદ્ગુરૂ પાસે અર્થ બણીને ! અને શ્રી દેહા-

* ક્ષેત્રનો અર્થ શ્રી-ખેતર-ચરીર આમ ત્રણ અર્થ થાય છે.

દિશ્માં મમતાવાળા હોય તો તેમનો ભાવ સંમાર રખી લયકા રૂપને આપનાર છે. હૃદયમ ક્ષણ એવાં ભાવથી છેડું છે, લોભટ્ટિ અને ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મહત્ત્વ ન હોય તો પણ પોતાના હૃદય નિમિત્ત વિપરિત અર્થ કરી ભગવન્નામનો વિશ્વ કરવામાં શાસ્ત્ર હોય કહે છે, મારે પુરાણ વાંચનારાઓનો અને ગાયક ગાયત્રીનો પણ ભાવ પરીક્ષા કરીને જ મહત્ત્વ કરવો. એટલે સારાશમાં સમજવાનું કે ગુરુ પાસે મંત્રોપદેશ લીધો હોય; ગુરુ પાસે પુરાણનો અર્થ શીખ્યા હોય, ભક્તિ-માર્ગ પ્રમાણે જ બોધ આપતા હોય, ધર્મમાં પૂર્ણ આમ્રી હોય, લોભટ્ટિ રહિત હોય, એવા જ્ઞાણજ્ઞ નિવાળા પુરાણીઓ પાસેથી શ્રવણ કરવા બાધ નથી. ॥

હવે મહુખ્ય ગાયકોને બોધો ભાવ કહે છે,

મૂલમ્—વેદ્યાદિસહિતા યત્તા ગાયકા ગર્તસંજ્ઞિતાઃ ॥૪॥

અર્થ:—ભગવાનનું ફીર્તન કરનારા ગાયકો વેદ્યા કે અન્ય ગમે તે સ્વછંદ ચાલનારી સીઓમાં આસક્ત હોય તો તે ખાડાના જલ જેવા કહ્યા છે. (આ ભાવ શ્રદ્ધા કરવા લાયક નથી.)

વિવેચન:—ગર્ત એટલે ખાડો. ખાડાનું જળ મહત્ત્વ કરતું નહિ. નિષેધ છે. એરી શાસ્ત્રની આગ છે. કહેવત છે કે પ્રહ્લાદજી એ સ્વપુત્ર વિદ્યાઓનો તિરસ્કાર કર્યો તેથી તે ગર્ત [ખાડા] રૂપે થયો છે. તેથી ખાડાના જલનું આયમન પણ ન કરવું. આ દેહાન્ત સાથે કાષ્ટ પોતાની સી શિવાય અન્ય સ્વચ્છંદ ચાલનારી સીમાં આમકન

* આ ગર્ત શબ્દનો અર્થ " બગીચા હજાર હાય જે " નહીનું પાણી ન હોય તો, તે ગર્ત કહેવાય છે. એવો પણ અર્થ નીકળે છે. આ જલનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. "

અર્થ ગએલા મહોન્મત કીર્તન કરનારાનો ભાવ ઉપર બતાવેલા ખાડાના જલ જેવો છે. બીલકુલ સંગ કરવા સાયક પણ નથી. આ જલ ઉપરથી સારું સામે પણ તે ખરાબ હોય છે. તેવી રીતે આ કીર્તન કરનારાનો ભાવ ઉપરથી સારો સામે પણ અંદર તેઓને ભગવાનની મોટાઈ હોતી નથી. તેથી પ્રીતિતો હોય જ ક્યાંથી ? તેથી તેઓ કંઈના શોખની ખાતર કે ભોક્ષમાં મહત્તા મેળવવાની ખાતર કીર્તન કરનારાઓ હોય છે. (આ ભાવ અહણુ કરવા સાયક નથી) હવે પાંચમો ભાવ કીર્તન ઉપર શુજરાન ચલાવનારાનો કહે છે.

મૂલમ્—જલાર્થમેવગતસ્તુ નીચા ગાનોપજીવિનઃ ॥

અર્થ—જે ભગવતના કીર્તન ઉપર જ શુજરાન ચલાવનારા છે તે નીચ ખાડાના જળ જેવો છે.

વિવેચનઃ—હાથ તે પગ-ધોએલા અને ઉચ્છિદ જલ ભરાઈ રહેવા માંડે ખાધરો ખોદવામાં આવે છે. આ જલનો સ્પર્શ કરવામાં આવતો નથી. તેવી રીતે કીર્તન ઉપર જ શુજરાન ચલાવનારાનો ભાવ નીચ છે. એવા સંપૂર્ણ ગાયકોના હૃદયમાં આવેલા ભગવાનના ગુણો પણ દૂષિત થાય છે માટે આવા ગાયકોનો ભાવ અહણુ કરવા સાયક નથી.

વળી આ મર્તનો અર્થ વેરડો એવો પણ થઈ શકે છે. વેરડાનું જલ ડોળાઈ ગએલું અને સ્વચ્છ હોતું નથી, અને સારી રીતે તેની મરામત નહિ કરેલી હોવાથી અયોગ્ય વસ્તુઓ પણ મહી પડે છે તેથી ઉત્તમ પુરોથી આ જલ લેવામાં આવતું નથી, તેમ ઉપર કહેલા કીર્તન ઉપર શુજરાન ચલાવનારાનો ભાવ અહણુ કરવામાં આવતો નથી માટે ઉત્તમ પુરોએ અહણુ કરવો નહિ.

હવે પંડિતોના છઠ્ઠા ભાવનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—દુદારત્ત પંડિતાઃ પ્રોક્તા ભગવદ્દાસ્યતત્પરાઃ ॥૫॥

અર્થ—જેમ નદીની અંદર અગાધ જલના ધરા હોય છે. તેવા ભગવદ્દાસ્યમાં તત્પર રહેનારા પંડિતો હોય છે.

વિવેચન—પંડા એટલે બુદ્ધિ. આ ઉત્તમ બુદ્ધિથી ગીતા, ભાગવત, શ્રુતિ ત્રિગેરે ભગવાન્ સંબંધિ શાસ્ત્રોને જાણે તે પંડિત. નહિ કે અરત્ત શાસ્ત્રોને જાણે તે પંડિત ? પરંતુ શુદ્ધ અદ્વૈતનું જોતે જ્ઞાન છે, ભગવાન્ સંબંધિ સર્વ શાસ્ત્રોને જાણે છે તે પંડિત, તેથી માયાવાદીને શુદ્ધ અદ્વૈતનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી પંડિતપંડિતમાં તેની ગણતરી ગણાતી જ નથી. ઉપર દર્શાવેલા ભગવદ્દાસ્યતત્પર પંડિતોનો ભાવ નદીના ધરા જેવો છે. નદીના ઓછા જળ કરતાં ધરાનું જલ વિશેષ ઓછું હોય છે, તેમ વળી ધણી તાપથી તપી ન જતાં શીતલ પાન કરવા યોગ્ય જ રહે છે, તેવી રીતે ભગવાન્ના શાસ્ત્રોને જાણનાર પંડિતો સંસારના તાપથી તપી જતા નથી કે બીજા માયાથી દંટાઈ મએલી બુદ્ધિવાળા અન્યમાર્ગીયના કુવિચારથી મેલા થતા નથી. અને ધરાના જલની માફક ગંભીર રહે છે. આવા ભગવદ્દાસ્યમાં તત્પર રહેનારા પંડિતોનો ભાવ ખાસ કરી અદ્વૈત કરવા લાયક છે. અને આવા ઉત્તમ ભાવવાળા પંડિત પાસેથી સંજોડેલા ભગવાન્ના ગુણો પણ ઉત્તમ રૂપે આપે છે, આ ભાવ અદ્વૈત કરવા લાયક છે. હવે સંદેહ નિવારણ કરનારાઓનો સાતમે ભાવ કહ્યો છે.

મૂલમ્—સંદેહવારકારતત્ર સૂદા ગંભીરમાનમાઃ ॥

અર્થ—ઉપર જતાંબ્યા પ્રમાણે જે ભગવદ્દાસ્યમાં તત્પર રહેનારા પંડિતોમાં જે સંદેહને નિવારણ કરનાર ગંભીર મનવાળા ઉત્તમ પંડિતોનો ભાવ વર્ણવેલો છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં છઠ્ઠા ભાવ કરતાં આ સાતમા ભાવ-
માં દંધ વિશેષપણું બતાવે છે. આ પંડિતો ભગવતશાસ્ત્રમાં તત્પર
રહીને ગંભીર મનવાળા હોઈને સામા શ્રોતાના અન્તઃકરણને સમજી
જઈ તેના અધિધર પ્રમાણે જ્ઞાન આપી અજ્ઞાનમાંથી તેની નિવૃત્તિ
કરે છે. જેમ નદીના ધરા કરતાં વાવમાં ઉતરવાનું પગથીઆં વિગેરે
સારા સાધનથી સુગમ હોય છે, તેવી રીતે આ પંડિતો ગંભીર
હોવા ઉપરાંત સામાના હૃદયમાં ઉતરીને તેના અજ્ઞાનનો નાશ કરી,
તેના સંદેહનું નિવારણ કરી દે છે, એથી આ ભાવ ઉત્તમ છે. મ-
ર્યાદા પ્રમાણે વર્તવામાં આ છઠ્ઠા ને સાતમા ભાવવાળા પંડિતો સર્વથી
ઉત્કૃષ્ટ છે. મારે તેમનો ભાવ અડચ્છ કરવા લાયક છે.

મર્યાદાને અનુસરતા બે ભાવ કહી હવે પુષ્ટિને
અનુસરતો આઠમો ભાવ કહ્યો છે.

મૂલપ્ર—સરઃ કમલસંપૂર્ણાઃ પ્રેમયુક્તાસ્તથા વૃધાઃ ॥૬॥

અર્થ—સરોવરમાં કમળવડે જે જલ પૂર્ણ થઈ સુંદર
સુગંધવાળું જલ હોય, તે જલ જેવા પ્રેમવાળા પંડિતો છે.

વિવેચન—ઉપર છઠ્ઠા અને સાતમા કરતાં પણ આભાવ વિ-
શેષ ઉત્તમ છે. ઉપર પંડિતોની માફક ભગવતશાસ્ત્રોમાં તત્પર, લૌકિક
પ્રીતિ રહિત અને સામાના સંદેહને મટાડનારા હોય છે. પરંતુ આ
આઠમા ભાવવાળામાં વિશેષ સમજવાનું કે ધરાના જલ કરતાં આ
જલ જેમ કમલયુક્ત હોવાથી સુગંધિવાળું અને ભ્રમરાઓના ગુંગર-
વાળું સ્વાદયુક્ત હોય છે. તેમ આ પંડિતોનો ભગવાનમાં બહુ જ
પ્રેમ હોય છે, તેથી શ્રોતાને જ્ઞાન ભક્તિ વધારી સર્વ ઇન્દ્રિયોને
આનંદ કરનારો આ પંડિતનો ભાવ ઉપયોગી છે. તેથી ખાસ કરી
અડચ્છ કરવા લાયક આ ભાવ છે. ॥ ૬ ॥

ઉપરના ભાવથી જરા નીચા દરજાનો નવમો ભાવ કહે છે.
મૂલમ્—અલ્પશ્રુતાઃ પ્રેમયુક્તા વેશંતાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—થોડા જ્ઞાનવાળા અને અલ્પ પ્રેમવાળા પંડિતો તલાવના જેવા છે. (આ ભાવ સાધારણ છે.)

વિવેચન—આ ભાવ આક્રમા ભાવ કરતાં ઉતરતો છે. જે પંડિતોનું જ્ઞાન પણ સાધારણ હોય અર્થાત્ ભગવત્શાસ્ત્ર બરાબર ભણેલા નહિ અને ભાવ પણ સાધારણ હોય, તે ભાવ નાનાતલાવ જેવો છે. નાના તલાવનું પાણી જેમ જરાક પણ વિગેરે ફરતાં જ ડોળાઇ જાય, તાપથી તપી પણ જાય, એવી રીતે જે પંડિતને શાસ્ત્ર-જ્ઞાન ઓછું હોય અને ભાવ પણ સાધારણ હોવાથી એકદમ નાચ થવા પ્રસંગ આવે છે, અને બીજાના કુતર્કથી તેમની ખુદ્દિ ડોળાઇ જતાં ગંભીરતા કુટી જાય છે, અને ભાવ પણ જતો રહે છે, માટે સામાન્ય ભગવત્શાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા અને સામાન્ય ભાવવાળા પંડિ-તોનો ભાવ અહીં દેવો લાયક નથી.

“ હવે દશમો ભાવ કહે છે. ”

મૂલમ્—કર્મશુદ્ધાઃ પલ્વલાનિ તથાલ્પશ્રુતિભક્તયઃ ॥૭

અર્થ—કર્મથી શુદ્ધ, પણ શાસ્ત્ર શ્રવણ તથા ભક્તિ થોડી હોય, તેવાનો ભાવ નાની તલાવડી જેવો છે

વિવેચન—હવે આ દશમા ભાવનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે કે, ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે જે તું કરે છે, જે ખાય છે, જે તપે છે, જે હોમે છે, તે સર્વ મને અર્પણ કર, આ પ્રમાણે ભગવાનને અર્પણ કરી જે કર્મ કરનારા હોય તે કર્મ શુદ્ધ કહેવાય, આ પ્રમાણે કર્મ તેમનાં શુદ્ધ હોય છે, પરંતુ શાસ્ત્રજ્ઞાન અને ભક્તિ-સ્નેહ તે ઓછો

હોવાથી તેમના બાવની સરખાવટ નાની તલાવડી જેવી ગણવામાં આવે છે.

ખરી વાત છે કે-જેમ તલાવડીનું જલ ઠરેહું હોય ત્યારે તે જરા નિર્મળ લાગે છે. પરંતુ પશુ અંદર પડતાં જ ડોળાઈ જઈ સ્નાન કરવાનું પશુ મન ન થાય, એવું થઈ જાય છે. તેથી આ અદ્ય ભાવ વાળા મનુષ્યોનો ભાવ ખરેખર અન્યમાર્ગીયના કુતર્કોથી ડોળાઈ જતાં વાર લાગતીજ નથી. તેમાં “ મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મધાજી માં-નમસ્કુરુ ” “ મારામાં જ મન રાખ, મારું જ યજન કર, અને મને જ નમસ્કાર કર ” આપું નિર્મલ કર્મ કરવાનું તેમને શાન નહિ હોવાથી છેવટે કર્મ જડ બની જાય : છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં આ ભાવ ગ્રહણ કરવા લાયક જણાતો નથી.

હવે વર્ષાદના જલને અનુસરતો અગીયારમો ભાવ કહે છે.

મૂલમ્—યોગધ્યાનાદિસંયુક્તો ગુણ વર્ણ્યાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—આઠ પ્રકારના અંગવાળા યોગ અને ધ્યાન વિગેરે કરનારાના ગુણો વરસાદના જલ જેવા છે.

વિવેચન—યોગના આઠ અંગ છે, *યમ, નિયમ—આસન પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ. યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ” યોગ એટલે ઉપર બતાવેલાં આઠ અંગપૂર્વક જે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવામાં આવે તે યોગ. હવે ધ્યાનના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ. ધારણા કરી રાખેલા પ્રભુમાં ચિત્તનો પૂર્ણ વ્યાપાર કરી તે પ્રભુને ચિત્તમાં જ સ્થિર કરવા એનું નામ ધ્યાન, ભા. સ્કં. ૨ અ. ૨ માં કહે

“ નપાછલ બાલભોષમંથમાં જુઓ યોગના આઠ અંગોનું સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

છે કે કેટલાક પોતાના હૃદયરૂપી હ્રમલમાં રહેનાર બગવાનને સંખ ચક્રવાળા પ્રજાને એક પ્રદેશ માત્ર સ્વરૂપવાળા પુરુષનું ધારણાવડે ધ્યાન ધરે છે. આ પ્રમાણે ધ્યાનથી યોગયુક્ત બાવવાળામાં રહેલા બગવાનના લીલાયુક્ત ગુણો વરસાદના જેવા છે. વરસાદનું જલ ચોમાસામાંજ આવે છે. નહિ કે સર્વ ઋતુમાં અને પોતાના ઋતુમાં સર્વે શાન્તિ આપે છે. તલાવ વિગેરે બરે છે. તેથી તે વરસાદના જલનો અમુક વખતેજ ઉપયોગ થાય છે. એવું સર્વે સ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેવી રીતે આ યોગી આઠ અંગ દ્વારા તે પ્રમાણે કરવામાં મળી જાય છે, તેથી તેનામાં ધ્યાન વિગેરેથી આવેલા બગવાનના ગુણો અહણુ કરવા બહુ જ અશક્ય હોવાથી તે કોઇ વખત કોઇક અધિકારીને જ કૃતાર્ય કરે છે. યોગી બીજાને ઉપદેશ દઇ શકતો નથી માટે આ બાવને વૃદ્ધિના જલની સરખાવટ ખરી છે. એમ નહિ સમજવું કે વૃદ્ધિથી જેમ બીજા ઉત્તમ થાય છે, તેમ આ બાવ સંસારને ઉત્પન્ન કરનારો છે. કેમકે આ યોગી હોવાથી તેને સંસારની વાસના પ્રત્યાહાર વિગેરેથી નાશ થઇ ગયેલી જ છે, તેથી એવી સંભાવના પણ ન કરવી. આ સંસાર કુયોગીને લાગુ પડે છે.

હવે પરસેવાના જલ જેવો હલકો આરમો લાવ કેહ્યો છે.
મૂલમ્—તપોજ્ઞાનાદિભાવેન સ્વેદજાસ્તુ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૮॥

અર્થઃ—શરીર વિગેરેને બહુ જ કષ્ટ આપી કરેલું તપ, અને (હંધરને માનનારા) સાંખ્ય, જ્ઞાન વિગેરેથી યુક્ત જે લાવ હોય, તે તે પરસેવાના જલ જેવો છે.

વિવેચન—શરીર, હન્દ્રિયો વિગેરે બહુ જ તપાવવી પડે, ખાંચ અમિના તાપો સહન કરવા પડે, તેમ જન્દરેક હન્દ્રિયોને શોષવી નાખે, એવાં આંદ્રાયણુ વિગેરે કર્મ કરે ત્યારે તપ થાય છે.

આ તપવાળા અને સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલા જ્ઞાન વાગાનો ભાવ પરસેવાના જલ જેવો છે.

અહિં આ વિચાર થશે કે તપ-અને જ્ઞાનવાળાના ઉત્તમ ભાવને એક આચમન-કે સ્પર્શ પણ ન થઈ શકે, કોઈના ઉપયોગમાં પણ ન આવે, એવા હલકા પરસેવા જેવે સરખાવ્યો કેમ હશે ? પરંપર વિચાર કરતાં આ પરસેવાના જલની માફક નકામો જ છે. કોઈને ઉપ-યોગી જ નથી, તપથી સર્વ ઇન્દ્રિયોત્તુ શોષણ થવાનું. એટલે, હાથ-પગ-કાન, ચક્ષુ, વિગેરે ઇન્દ્રિયો ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં અસમર્થ થવાની જ. નહિ દર્શન, કે કથામૃતનું શ્રવણ, નહિ શુદ્ધગાન, કે નહિ સેવા, કંઈ બનવાનું નહિ"-તો પછી પરસેવા કરતાં નકામો જ એ ભાવ.

શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહે છે કે હે ઉદ્ધવશ્ચ ! સત્ય-ધર્મ કે તપ સાથે જ્ઞાન વિગેરે ગમે તે પણ મારી ભક્તિ રહિત આત્માને પવિત્ર કરવા સમર્થ નથી. નવળી સાતમા સ્કંધમાં ધન, કુળ, રૂપ, તપ, શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, તેજ, પ્રભાવ, પરાક્રમ, ક્ષુદ્ધિ, યોગ વિગેરે જે કંઈ હોય તે જો પ્રભુના આરાધનમાં ઉપયોગી ન આવ્યાં, તો પછી કેવલ શ્રમ જ છે. નકામો જ છે. જુઓ ગર્જેન્દ્રમોક્ષ ક્યો તેમાં હાથીએ ઉપર ગણાવેલાંમાંથી કંઈ પણ કંઈ ન હતું, તોપણ ભગવાન તેની ભક્તિ જોઈને જ પ્રસન્ન થયા હતા. ત્યારે વિચાર કરવાનો કે ભક્તિ શિવાય કંઈપણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા સમર્થ નથી, અને તેમાં એકાદ્યઇન્દ્રિયને ભગવાનમાં જોડવાની ખાસ જરૂર છે, તો પછી તે ઇન્દ્રિયને સૂકવી દેનારા તપવા-ળાના ભાવને પરસેવાના જલ જેવો કોઈને ઉપયોગી નથી એ જે કહે-વામાં આવ્યું તે હવે સમજ્યું હશે. ॥ ૮ ॥

* મન્યે ધનાભિજનરૂપતપઃશ્રુતોજસ્તેજઃપ્રભાવચલપૌરુષ-
શુદ્ધિરોગાઃ ॥ નારાધનાય હિ મયન્તિ પરસ્ય પુત્રો ભક્તયા
તુતોષ ભગવાન્ ગજયુથપાય ॥ પ્રહ્લાદજીવન વચન.

હવે હીર્તાન કરનારાના ઉત્તમ તેરમા ભાવને કહે છે.

મૂળમ્—અલૌકિકેન જ્ઞાનેન યે તુ પ્રોક્તા હરેર્ગુણાઃ ।

કાદાચિત્કાઃ શબ્દગમ્યાઃ પતત્શબ્દાઃ પ્રકીર્તિતાઃ॥૧॥

અર્થ—ભગવદ્કૃપાથી થએલા જ્ઞાનવડે જે પ્રજુના ગુણો કહેવામાં આવે, તે ગુણો કોઈ વખત મળતા, શબ્દથી જણાતા, પડતા ધોધવાના જલ જેવા છે. (દેમકે આ ગુણો કોઈ વખત મળતા અને ભગવદ્ જ્ઞાનના શબ્દોથી જ જણાતા છે. અને ઉત્તમ અહુષ્ટ કરવા લાયક છે.

વિવેચન—ભગવાન્ની કૃપાથી જે જ્ઞાન થાય છે, અથવા મોટા પુરોના અનુગ્રહથી જે જ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાન અલૌકિક ભગવાન્ની ગુણોને પ્રકાશ કરનારું છે. આ ભક્તને શરણાગતિ સિદ્ધ થએલી હોય છે, તેથી સામા શ્રોતાને આધિકાર પોતે સમજી નથી છે. પરંતુ શ્રાવનો આવા ભાવવાળા જન્મને કોઈ વખત મળે છે. નહિ કે હમેશાં. અને મલ્યા પછી આ ભક્ત છે. એવું તેના શબ્દ ઉપરથી જણાય છે તેથી પડતા ધોધવાના જલની સરખાવટ બરોબર છે, કેમકે ધોધવાનું જલ પર્વતમાં જહું જ દૂર હોવાથી મહેનતથી મળે છે, અને દયા આગળ છે. તેના પડતા થતા શબ્દથી જણાય છે. અને તે પર્વતમાં છે, છતાં નિર્ભય, ચોખ્ખું અને હંકુ હોય છે. તેની રીતે આ ભક્તમાંના ગુણો ઉત્તમ-નિર્મેગ-અને શબ્દથી જણાય એવા હોય છે આવા ભાવવાળામાં રહેલા ભગવાન્ની ગુણો અહુષ્ટ કરવા લાયક છે, પરંતુ તે મહામહેનતે મળે એવા છે.

હવે ચૌદમો હલોટો ભાવ કહેવાય છે.

મૂળમ્—દેવાનુપાસનોદ્ધુતાઃ પૃષ્ઠાશુમેરિકેદ્ધતાઃ ॥

અર્થ—ભગવાનની વિભૂતિરૂપ દેવોની ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન થ-
એલા ગુણો પૃથ્વી ઉપર દીપાં બાહેલા ઝાકળના જલના જેવા છે.

વિવેચન—આ સિદ્ધાન્ત ધ્યાનમાં રાખતો કે “પૂર્ણાનન્દ
ભગવાન્ શ્રીપુરુષોત્તમ શીવાય સર્વે ગણિતાનન્દ છે.” એટલે ભગવાન્
કરતાં તેમનો આનન્દ ન્યૂન છે. અને શ્રીપુરુષોત્તમ કરતાં તે સધળા
દેવતાઓ ઉતરતા દરજ્જાનાં છે. એમ ગીતાશ્રુતિ વચનથી સિદ્ધ થાય
છે. તેથી સર્વે બીજા દેવ દેવતા સગુણહીન ભગવાનની વિભૂતિઓ છે,
આ વિભૂતિઓમાં અગ્નિ, - વાયુ, - વિષ્ણુ, ચંદ્ર, - મણુપતિ, પિતૃગણ વિગેરે
સર્વેનો સમાવેશ થાય છે. આ દેવોની ભક્તિવાળા આ જ પરબ્રહ્મ
છે એમ માની ભક્તિ થઈ તે તે વિભૂતિનું યજ્ઞ કરે છે પણ
એમને ગીતાશ્રુતિ વચનનું જ્ઞાન નથી કે * “જે જે અધર્મયુક્ત
કે લક્ષ્મીયુક્ત વૃદ્ધિ પામેલું હોય તે સધળું મારા તેજના અંશથી
થયેલું છે, આ ભગવાનના વચનથી માલુમ પડશે કે બ્રહ્માદિ દેવોનું
તેજ પણ ભગવાનને લીધે જ છે, તેથી અન્ય ભગવાનની વિભૂતિ-
ઓની ઉપાસના કરનારનો ભાવ પૃથ્વી ઉપર દીપાં બાહેલા જલના
જેવો જ નિરુપયોગી છે. કારણ કે તેઓ દેવાન્ દેવયજો યન્તિ
મદ્ભક્તા યન્તિ મામપિ ॥ ગીતાશ્રુ ॥ તેઓ દેવનું યજ્ઞ કરનારા
હોવાથી ભગવાન્ તેમની તે સગુણ દેવોમાં જ ગતિ કરે છે. ભક્તને
પૂર્ણાનન્દનો લાભ પુરુષોત્તમથી જ થાય છે. મારે અન્ય દેવોની ઉ-
પાસનામાં રહેલા સામાન્યનો ભાવ કંઈ ઝાકળના જલની માફક ઉપ-
યોગી નથી. ઝાકળના જલને વેદમા બુદ્ધિના આવરણરૂપ અને અ-

ॐ યાવદ્વિમૂર્તિમત્સત્ત્વં શ્રીમદ્વર્જિજતમેય યા ।

તત્તદેવાયચ્છત્ત્વં મમ તેજોઽસંભયમ્ ॥

જ્ઞાન કરનારે કહ્યું છે, તેમ આ દેવોત્તી ઉપામના કરનારાનો આવ
પણ ખરેખર અજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનારો છે તેથી જાકળના જલના જેવા
ખરેખર નિરુપયોગી જ છે

હવે ઝરણાના જલ જેવો પંદરમો ભાવ કહે છે.

મૂલમ્—સાધનાદિપ્રકારેણ નરઘા મક્તિમાર્ગતઃ ॥૧૦॥

પ્રેમપૂર્ત્યા સ્ફુરદ્ધર્માઃ સ્પંદમાનાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—સાધનના પ્રકારથી (મર્પાદમાર્ગીય) નવ
પ્રકારની ભક્તિથી ભગવાનમાં જે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા પછી
જે ધર્મો સ્ફુરાયમાન થાય, તે ધર્મો ઝરણાના જલ જેવા છે.

વિવેચન—એક એવો નિયમ છે કે વેદમાં કહેલા સાધનો
પૂર્વક જે વેદનિયમ પ્રમાણે વિદિત ભક્તિ કરવામાં આવે, તે મર્પાદ
ભક્તિ કહેવાય છે, અને જે કોઇપણ સાધનને પ્રભુ પ્રસન્ન કરવામાં
અશક્ત સમજી, શ્રીપ્રભુમાં રનેડનો અખંડિત પ્રવાહ કરી, શ્રીપ્રભુ શિ-
વાય ઇતર સ્ફુરતા રહિત, દીનતા પૂર્વક, પ્રેમવદ્ધણા ભક્તિ કરે
તે પુષ્ટિભક્તિ ગણી. આ ભક્તિનું દાન પ્રભુ પોતે જ કરે છે.

આ બે ભક્તિમાથી આ શ્લોકમાં મર્પાદભક્તિનું નિરૂપણ કરે
છે. વર્ણાશ્રમના ધર્મો વિગેરે સાધનો કરતાં કરતાં જ્ઞેય, કીર્તન,
રમરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વન્દન, દાસ્ય, સખ્ય, આત્મનિવેદન, આ
પ્રમાણે નવ પ્રકારની ભક્તિ થાય, અને આ ભક્તિથી જે ભગવાનના
ધર્મો સ્ફુરે તે ઉત્તમ છે. તેનો આવ ઝરણાના જલ જેવો છે.

આ સાધનવાળી ભક્તિ કરનાર ભક્તને જેવાં સાધન હોય તેવો જ

ॐ “અઘર્ણં કીર્તનં ચિહ્નોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્

અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સહયમાત્મનિવેદનમ્”

પ્રેમ ઝરણાનું જલ વરસાદ આવે ત્યારે વધે છે, નહિ તો યોડું થાય છે. પરંતુ નિર્મલ અને સ્નાન વિગેરેમાં ઉપયોગી હોય છે. તેની રીતે થાય છે. તે સાધન પણ નિષ્કામ હોય જ્યારે નવ પ્રકારની બક્તિથી પ્રભુમાં પ્રેમ થતાં જે તેમનામાં ભગવાનના ધર્મો રહુરે તે ઝરણના જલની માફક યદ્યપ્ત કરવા લાયક છે.

હવે સ્થિર જલને અનુસરીને શોધમે ભાવ કહે છે.

મૂલમ—યાદ્યાસ્તાદ્યાઃ પ્રોક્તા વૃદ્ધિસ્યવિવર્જિતાઃ ॥૧૧॥

સ્થાયરાસ્તે સમાલ્યાતા મર્યાદૈકમતિષ્ઠિતાઃ ॥

અર્થ—ઉપર બતાવેલા સાધનો પ્રમાણે વર્તનારા અને શાસ્ત્રોમાં જે ધર્મો કહ્યા છે, તે ધર્મો કરનારા, વધતા કે ઘટતા ધર્મો પાળ્યા શીવાય પોતાની મર્યાદામાં જ રહેનારાનો ભાવ સ્થિર રહેનારા જલના જેવો છે.

વિવેચન—ઉપર વર્ણાશ્રમ વિગેરે સાધનપૂર્વક નવ પ્રકારની મર્યાદામાર્ગીય બક્તિથી જે ધર્મો થાય, તે ધર્મોમાં વધારો ન થાય કે ઘટારો ન થાય. અને કેવલ શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદામાં જ રહીને જ ધરણ્ય, કીર્તન વિગેરે કર્યા કરે, તે સ્થિર જલના જેવો છે, સ્થિર જલ જેમ એક સ્થળમાં રહીને ત્યાં જ આગળ રહેલાઓને જ ઉપકાર કરનારું થાય છે, જીમ્સથાને જઈને ઉપકાર કરનારું નથી. તેમ આ પોતાની મર્યાદામાં જ રહેનારા બક્તો પોતાની પાસે મંચંધ રાખનારાઓને જ ઉપયોગી થાય છે. અને વળી મર્યાદામાં જ સ્થિર થઈ ગએલા હોવાથી તેઓને ઉત્તમ પ્રેમરસ (પ્રુષ્ઠિ) નું જ્ઞાન નથી હોતું, તેની આ મર્યાદામાં જ ઉત્તમ છે. આ બક્તના બાવને સંસારનો તાપ કે કુતર્ક કંઈ પણ બાધ કરી શકતું નથી. ॥

હવે નદીના સરખો સતરખો ભાવ કહે છે.

મૂલમ્—અનેકજન્મસંસિદ્ધા જન્મપ્રમૃતિસર્વદા ॥૧૨॥

સંગાદિગુણદોષાભ્યાં વૃદ્ધિક્ષયયુતા ભુવિ

નિરંતરોદ્ગમયુતા નયસ્તે પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—પહેલાંના ધણા જન્મોમાં તપ વિગેરે કરવાથી શુદ્ધ થએલા અને જન્મ થયો ત્યારથી ગુણ-દોષવાળા, સંગથી ભાવમાં વૃદ્ધિ તથા ક્ષયવાળા, હંમેશાં અને ચાલતા પ્રવાહયુક્ત જે ગુણો છે તે ગુણો નદીના જલ જેવા છે.

વિવેચન—ધણા જન્મોમાં તપ-ધ્યાન વિગેરેથી શુદ્ધ થએલા, પાપ રહિત થએલા. આ જન્મમાં આરંભથી જ સંગના ગુણ દોષથી વૃદ્ધિ તથા ક્ષય થનારા અર્થાત્ સતસંગ થાય ત્યારે ભાવ વધે અને દુઃસંગ થાય ત્યારે ભાવ ઘટે, અને દેશ-કાલ-કર્મ, વિગેરે શુદ્ધ હોય તો ગુણ વધે અને દુષ્ટ હોય તો ઘટે, એવી રીતે નદી જેમ ચોમાસામાં વધે અને અન્ય ઋતુમાં ઘટે તેવી રીતે આ ગુણો રહેલા છે. આ ગુણો નદી જેમ નિર્મલ અને જલ પાન-રનાન વિગેરે સુખકારક છે. તેવી રીતે સુખકારક છે. પરંતુ જ્યારે દુઃસંગથી ક્ષયવાળા ગુણ થાય છે, ત્યારે નદી જેમ ઘોડા જલવાળા હોવાથી નિર્મલ જલ વગરની યમ જાય છે તેમ આ દુઃસંગમાં નિર્મલ નહિ હોવાથી અદ્ય કરવા સાધક નથી.

હવે સિન્ધુને અનુસરી અઢારમો ભાવ કહે છે.

મૂલમ્—एतादृशाः स्वतंत्राश्चेत् सिन्धवः परिकीर्तिताः ॥

અર્થ—ઉપર કહેલા તે જે વૃદ્ધિ કે ક્ષય વગરના સ્વતંત્ર ગુણવાળા હોય તો મહા નદી સિન્ધુ જેવા છે.

વિવેચન—ઉપર સતરમા ભાવમાં કહી ગયા કે સારાં અને

કુટ્ટ સંગ પ્રમાણે તેમનો ભાવ વૃદ્ધિ અને દાય પામે છે, એવો વૃદ્ધિ અને દાય પામનારો જેમનો ભાવ ન હોય તો ખરેખર સિન્ધુ નદી એટલે મોટામાં મોટી નદીઓ જેમ વૃદ્ધિ કે દાય વગરની હોય છે, અને નિર્મલ હોય અગાધ જળવાળી હોય છે, તેવી રીતે આ ભાવ પણ નિર્મલ અને અગાધ શુભવાળો હોય છે. તેથી મદ્યુ દરવા લાયક છે.

હવે ઉત્તમ યોગાણીસમા ભાષને સમુદ્રસાથે સરખાવે છે

મૂલમ્-પૂર્ણા ભગવદીયા યે શેષવ્યાસાગ્નિમારુતાઃ ॥ ૧૪ ॥

જહનારદમૈત્રાયાસ્તે સમુદ્રાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—શેષ, વ્યાસ, અગ્નિ, વાયુ, જહનરત, નારદજી, અને મૈત્રેયજી, વિગેરે પૂર્ણ ભગવદીયો જે પ્રસિદ્ધ છે, તે સમુદ્ર જેવા છે.

વિવેચન—આ શ્લોકની અંદર પહેલા બતાવેલા અદારમા ભાવ કરતાં ઉત્તમ ભાવવાળાનું નિરૂપણ કરે છે. શ્લોકમાં ભગવદીયોની ગણતરી કરતાં પહેલાં શેષજી કહે છે, કે જે શેષ ભગવાનની ચમ્પારૂપ થઈ સેવા કરે છે. બીજા વ્યાસજી, શ્રીભગવાનની જ્ઞાનકળાનો અવતાર છે, ભગવાનની લીલાનું વર્ણન કરનાર છે. અગ્નિએ અગ્નિપુરાણ કહેલું છે. આ અગ્નિ શબ્દથી અમિરરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી પણ સમજવા. કે જે સર્વ રૂપમાં શ્રીકૃષ્ણ જ છે. મારૂત એમણે વાયુ પુરાણ કહેલું છે અને હનુમાનજી એવો અર્થ કરતાં તેમણે શ્રી રઘુનાથજીના શુભમાન ગાયા છે. જહનરતે રહુગણને ઉપદેશ આપ્યો છે. નારદજી હમેશાં ભગવાનના શુભગાનમાં જ તત્પર રહે છે. મૈત્રેય કે જેઓ ભગવદ્ધર્મના વક્તા છે. અને તેના ઉદ્ધવજી વિગેરે પણ ભગવદીયમાં મણાય છે. તેઓનો ભાવ સમુદ્રના જળ જેવો અસંત ગંભીર, ક્ષોભ પામે નહિ એવો, અને રત્નો જેમ સમુદ્રમાં છે તેમ આ-

મતી આંદર બાવ રૂપ રૂપ ઉત્તમ ગીતે રહેલું છે. તેથી તેઓએ
સંગ કરવાથી ઉત્તમ રૂપ મળે છે.

હવે સમુદ્રોના જુદા જુદા ભેદના કાખના આથી જુદા જુદા
ભગવદીયોનું સ્વરૂપ બતાવેલા છે.

મૂલમ્—લોકવેદગુણૈર્મિશ્રભાવેનૈકે દરેર્ગુણાન્ ॥૧૫॥

વર્ણયંતિ સમુદ્રાર્ણે ક્ષારાદ્યાઃ પદ્ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

ગુણાતીતયા શુદ્ધાન્ સચ્ચિદાનંદરૂપિણઃ ॥૧૬॥

સર્વાનેવ ગુણાન્ વિષ્ણોર્વર્ણયંતિ ત્રિચક્ષુઃ ॥

તૈઽમૃતોદાઃ સમાગ્ન્યાતાસ્તદ્વાક્યપાનં સુદુર્લભમ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—લોક વેદ અને ગુણોએ કરીને મિશ્રભાવથી
સર્વ દુઃખોને હણનારોવા ભગવાનના ગુણોનું જે વર્ણન
કરે છે. તે ક્ષારસમુદ્ર વિગેરે છ સમુદ્રના જેવા તેમને વર્ણ-
વેલા છે. અને પ્રભુ ત્રણ ગુણોથી અતીત છે, અને શુદ્ધ
સચ્ચિદાનંદરૂપ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજીને જે ભગવાનના
સર્વ ગુણોનું વર્ણન કરે છે તેઓને અમૃતના જળજેવા
કહેલા છે. તેવાનું વાણીરૂપી અમૃતનું પાન કરવું, એ બહુ,
જ દુર્લભ છે.

વિવેચન—આ શ્લોકના વિવેચનમાં શ્રીકૃત્યાણુરામદત્તી દીક્ષા
બહુજ ઉત્તમ અભિપ્રાય દર્શાવે છે. કેટલાએક ભગવદીયો ભગવાનના
ગુણોને વાદ્મીક રામાયણમાં જેમ વર્ણન કર્યા છે તેમ વર્ણન એક-
મિશ્રભાવથી કરે છે. કેટલાએક વેદમિશ્ર ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન
કરે છે. પ્રકૃત તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં સિવજીએ ગમચંદ્રજના ગુણો વેદમિશ્ર
ભાવથી કહેલા છે. અને કેટલાક સત્વાદિ ગુણમિશ્ર ભગવાનના ગુણોનું

વર્ણન કરે છે. રાખવા તરીકે જુઓ વિષ્ણુપુરાણમાં-મનુસ્મૃતિમાં—
 વગેરેમાં ભગવાનને ગુગુમિત્ર બાવથી વર્ણવ્યા છે. હવે સાત સમુદ્રની
 સરખાવટ કરે છે. રામકૃષ્ણ મનુષ્ય છે, જાગરાગા છે, એવા બાવથી
 ગુણગાન કરનારા ખારા સમુદ્રની માફક નકામા છે. ભગવાને વચક
 અવતાર ધારણ કરી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તેથી અનુમાન કરે કે
 જગત્પ્રી ભગવાનને જુદા માની સરીર ધારણ કરનારા ભગવાન છે
 એવું માની ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરનારા દહીના પાણીના સમુદ્ર
 જેવા નકામા છે. ભગવાન કર્તા નથી, તેથી માયાના ગુણો વડે જ
 સર્વ કરે છે, એવા માયાવાદ પ્રમાણે ગુણોનું વર્ણન કરનારા મદિરાના
 સમુદ્રની માફક નકામા છે. મદિગની માફક સ્વરૂપ બૂતારનારા છે,
 ભગવાન સર્વના ઇશ્વર છે, સર્વ કરવા સમર્થ છે, એમ જાણી ભગવા-
 નના ગુણોનું વર્ણન કરનારા ક્ષીરસાગરના જેવા ઉત્તમ છે ક્ષીર એટલે
 દુધની માફક સરીરને (ભાવને) પોષણ કરનારા છે. ભગવાન પરાક્રમ
 વાળા છે. બહોળાને પર ક્રમી કરે છે એવું જાણી ગુણગાન કરનારાનો
 ભાવ પીના સમુદ્રની માફક ટકેતો છે. વગા ભગવાનની પાસે લક્ષ્મણ
 છે માટે તેમનું બજન કરવાથી ભોગ ને મોક્ષ મળશે, એવું જાણી ગુણ
 ગાન કરનારા શેરડીના રસના (હૃદય સમુદ્ર) જેવા છે, ભગવાન ચરણો
 ગણેવાને ઉદ્ધાર કરનાર છે, માટે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ એવવા જોઈએ
 એવું જાણી ભગવાનના ગુણગાન કરનારા શુદ્ધ મીઠા જળના સમુદ્ર
 જેવા તેમનો ભાવ છે. આ ભાવ સંસારની નિવૃત્તિને કરનારો છે,
 આ પ્રમાણે સાત સમુદ્રની જોડે સાત પ્રકારના ગુણગાન કરનારાઓની
 સરખાવટ કરીને હવે પૂર્ણ ભગવદીય જે ઉત્તમેષ્ઠમ કહેવાય છે જે-
 નાથી કોઈ અધિક નથી તેનું વર્ણન કરે છે.

જે ભગવદીયો ભગવાનને ત્રણ ગુણોથી પણ અતીત જણે છે
 અર્થાત્ જેમના ઉપર સત્વાદિ ત્રણ ગુણો જોર કરી શકતા નથી. ભગ-

વાન દર અને અદરજ્ઞથી પણ ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ શ્રીપ્રભુતમ છે. ભગવાનની સર્વે લીલાઓ અતોદ્ધિ છે, ભગવાનનાં નામ કૃપ-અને ધર્મ પણ ગુણાતીત હોઈ સત્યિદાનંદરૂપ છે. ભગવાન શુદ્ધ-નિત્ય-પૂર્ણાનંદ, કર્તુ-અન્યથા કર્તુ સમર્થ અને સર્વ રીતે શરણ કરવા લાયક તેજ છે, એમ સમજી જે ભગવદીયો પોતાના ઉત્તમ પ્રેમથી ભગવાનનું શુશ્રૂઞ કરનાર હોય તે અપ્રૃત્ત સમુદ્ધના જેવા છે. આવા ભગવદીયનાં વચનામૃત સાંભળ્યા કયા મનુષ્યનું મન ન તલસે ? તેમજ આમનું વચનામૃત સાંભળેલા જ હૃદયના પાપરોગનું નિવારણ કરે, તેનો સ્વાભાવિક છે, સાક્ષાત્ ભગવાનનું દયન કરાવવામાં સમર્થ થાય છે.

આવા ભગવદીયોનું વચન હૃદય છે તેમ છતાં અજ્ઞમિ-

ત્રની અદ્ધ દાદ્ધ-વળન સંભળાય છે એમ કહે છે.

મૂલમ્-તાદશાનાં ક્વચિદ્વાક્યં દૂતાનામિવ વર્ણિતમ્

અજ્ઞામિલાકર્ણનવદ્વિન્દુપાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

રાગાસાનાદિભાવાનાં સર્વથા નાશનં યદા

તદા લેહનમિત્યુક્તં સ્વાનન્દોદયકારણમ્ ॥ ૧૯ ॥

અથ—ગયા શ્લોકમાં બતાવેલા ઉત્તમ ભગવદીયોનું વચન જેમ વિષ્ણુના હૃતોદારા અજ્ઞમિલે સાંભળ્યું હતું તેવી રીતે એક જળના બિન્દુનું પાન થાય, એમ કોઈ વખતે સંભળાય છે. જ્યારે રાગ-અને અજ્ઞાન વિગેરે દુષ્ટ ભાવોનો નાશ થાય છે, ત્યારે તેવા ભગવદીયોનું સાંભળેલું વચન સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, અને આનંદ કરનાર થઈ પડે છે.

વિવેચન—ભગવાનને જ્યારે ભગવદીયોદારા ઉદાર કરવાની કૃપા થઈ હોય ત્યારે જ આવા હૃદય ભગવદીયોનું વચનામૃત આ-

પણ દાનમાં પડે. અજમિલના પાપમાં પાડ ન હતો, પરંતુ ભગવાનને તેનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી રવદત્તેદારા ભગવદ્ગુણ દરાવ્યું હતું. તેની જ રીતે કાષ્ઠ વખત ભગવદ્દર્શિ યત્ન જગના મિન્દની માફક રવેચ્છાથી બોલેલું ભગવદીયવચન સાંભળતાં જ સંસારિક પદાર્થોમાંની આસક્તિ દૂર કરી, આ જન્મ કે મંતર જન્મમાં પણ ભગવત્પ્રાપ્તિ-રૂપી ફળ આપે છે જ. આ ભગવદીયતા વચનથી જ્યારે દામ ક્રોધ વિગેરે વિદારો નાશ પામે ત્યારે તેના વાગ્ધરૂપી અમૃતનું પાન તે જ વખતે ભગવાનના શુભોને લેપજ કરે છે તેથી તેને આ શ્લોકમાં લેહન શબ્દથી રવાદવાળું કહેલું છે. મારે જે અગ્નિનિવૃત્તિ યથા પછી જ તેવા ભગવદીયતા વચનનો અનુભવ થાય છે, અને પરમાનંદને સિદ્ધ કરી આપે છે, મારે તેને અમૃતના સમુદ્રની જોડે સરખાવટ કરી છે. તે ખરેખર યોગ્ય જ છે. કેમકે તેમનું વચન ભગવાનમાં આસક્તિ અને વ્યસન સુચનો પ્રેમ વધારી આપતાં ફતાર્યે કરે છે મારેજ ભગવાન કહે છે કે “મયિ સંજાયતે ભક્તિઃ કોન્યોડયંસ્થિયાથશિષ્યતે” મારામાં ભક્તિનું વ્યસન યથા પછી કાષ્ઠપણુ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. આ પ્રમાણે યોગણીશમાં લેહનું નિરૂપણ કરી એક સર્વથી જુદાજ વિશિષ્ટ ભાગ આ શ્લોકમાં કહે છે.

મૂલમ્—ઉદ્ધૃતોદકવત્ સર્વે પતિતોદકવત્તથા

ઉક્તાવિરિક્તવાક્યાનિ ફલં ચાપિ તથા તતઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—ઉપર યોગણીશ પ્રકારના ભાવો બતાવ્યા, તેનાથી જે જુદા ભાવ છે તે જલાશયમાંથી પાત્રમાં થેલા જળ જેવા અને પૃથ્વીપર પડેલા જળજેવા છે. ૧ પણ તેવું જ છે.

વિવેચન—કુવા કે તણાવ વિગેરેમાંથી કાષ્ઠ વાસણમાં જુદુ જલ

લીધું હોય, તે જલ જોમ પાતની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખી શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિવાળું થાય છે. તેથી જ રીતે ઉપર કહેવા બાવે જે અલ્પ હોય છે, તે બાવ રાખનારાની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે, અને કાંઈ ઠેકાણે શુદ્ધ કે કાંઈ ઠેકાણે હોયને ઉત્પન્ન કરે છે.

હવે અંધનો ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલમ્—इति जीवेन्द्रियगता गाना भावं गता भुवि

रूपतः फलतश्चैव गुणा विष्णोर्निरूपिताः ॥२१॥

અર્થ—એવી રીતે રૂપ અને ફળથી જીવ અને ઇન્દ્રિ-

એમાં રહેલા હોવાથી નાના પ્રકારના ભાવવાળા ભગવાન્ના ગુણોનું નિરૂપણ કર્યું.

વિવેચન—ભગવાન્ના ગુણો તો એક સમાન જ છે, એમાં કંઈ વધઘટ છે જ નહિ, પરંતુ પૃથ્વી ઉપર જુદા જુદા પ્રકારના જીવ હોવાથી અને સત્ત્વ વિગેરે ગુણોને અનુસરતા બાવેને મળીને રહેલા હોવાથી તે પ્રજાના ગુણોમાં ભેદ પડેલો છે, મારે આ વિષય પ્રકારના ભાવવાળા ભગવાન્ના ગુણોનું નિરૂપણ કરવું પડ્યું છે. તેથી આત્મનિવેદન કરેલા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોએ સંગ કરવો તે આ જલ-ભેદ નામના અંધમાં બતાવેલા બાવે પ્રમાણે પરીક્ષા કરી ઉત્તમ ભાવવાળાનો જ સંગ કરવો, એ જ આ અંધનો નિષ્કર્ષ છે—આ પ્રમાણે પરીક્ષા કર્યા વગર સંગ કરવામાં આવે તો દુઃસંગ થવાનો પ્રયત્ન આવે છે. તેથી પરીક્ષા કરી અત્મંગ કરવો એ જ સત્ત્વ ઉચિત છે.

इति श्रीमद्बल्लभाचार्यविरचितो जलभेदः समाप्तः

†

————— **SECRET** —————

+ વિશિષ્ટ એટલે વિદ્વંસ, સાંભળતાં સાંભળતા હર્ષથી હિમરાખ જતું ને

હિસ થઇ ગયું છે. અને ભગવાનની સાથે જેમને બોલવું, કીડાકરવી વિગેરે બ્યવહારો થયા નથી; લોક અને વેદમાં જેઓને સ્વસ્થતા થઇ નથી; અને શ્રવણમાં ઉત્સાહ વાળા એવા ભક્તો શ્રવણમાં સુખ્ય અધિકારી છે.

વિવેચન—શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની આગા છે કે સંગ કરવો તે પરીક્ષા કર્યા શીવાય ન કરવો. તે પ્રભુના શુભવર્તુ શ્રવણ કરવું હોય તે તેમાં બોલનાર (વક્તા) ની ખાસ જરૂર પડે છે. તેથી વક્તાની પરીક્ષા જલભેદ વિગેરેમાં જતાવી આપી છે. અને વક્તાએ પણ શ્રવણ કરનારની પરીક્ષા કરી શ્રવણ કરાવવું એ જ યોગ્ય છે, માટે શ્રવણ કરનાર સુખ્ય કયા ? તે આ શ્લોકમાં જણાવવામાં આવે છે.

સદાનન્દ—પરમ શોભાયુક્ત રસિક પુરુષોત્તમના ભજનના આનંદનો રસ એવો છે કે ભક્તના હૃદયમાં જતાં પ્રેમથી ઘેરું બતાવી દે છે. આ ભક્તિરસથી જે ભક્તનું મન હર્ષથી હિમરાઇ ગયું હોય એવા પ્રુષ્ટિમાર્ગથી એટલાને સ્વાર્થનું જ્ઞાન રહેતું નથી. અને ભગવાનના વિરહથી હે કૃષ્ણ ? હે મદાણુજ ? આપ ક્યાં છો ? એમ બોલવા મંડી પડેલા ભક્તોની આકુળ વ્યાકુળતા જોઇ હૃદયસ્થ ભગવાન બહાર પ્રકટ થઇ ભક્ત સાથે ભક્તેશના મુજબ આનાપ (વાતચિત) અને લીલાઓ કરે છે—ત્યારે ભક્તના પૂર્ણ મનોરથ થાય છે. આ અવસ્થા સુધી જોના અધિકાર હજી આવેલો નહિ હોવાથી જેને ભગવાન સાથે આનાપ વિગેરે કંઇ થયું નથી, પરંતુ ભગવાનમાં પૂર્ણ સ્નેહ હોવાથી નવું પ્રવરતો ત્યાગ કરી હજી ભગવાન શીવાય બીજી વસ્તુમાં આ ભક્તનું ચિત્ત સ્વસ્થ (સ્થિર) થતું નથી, તો પછી લૈકિક સાધારણ વિચારોમા અને વેદના અગ્રામ અને અસંખ્ય દર્શનોમાં આવું મન સ્થિર ન જ થાય એ સ્વભાવિક છે, આ બધી

વિચાર કર્યો; પરંતુ અવશ્ય એટલે શું એ જાણવું અવશ્યિષ્ટ (બાકી) છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા સંભજો.

ભગવાનનાજ ગુણગાનથી ભરેલાં અને સાંભળેલાં પદ અને વાક્યોની મોટામોટ અને તેનું તાત્પર્ય મનમાં સ્થિર કરી સાંભળવું; એજ અવશ્ય;

જોકે પ્રકટ દર્શન નહિ થએલા ભગવાન સાથે પૂર્ણ લીલાસ્વાદ થયેલો નહિ હોવાથી વિરહી ભક્તને પ્રેમપૂર્ણ હોવાથી, તેમના ગુણોનું અવશ્ય કરવામાં ખડુજ પ્રેમવાળા થઈ ગુણગાનથી અવશ્ય કરી, અને ગુણગાન કરીને પણ વિરહની મર્યાદા જાળવે છે. આ પ્રમાણેના સર્વ ઉત્તમ ગુણોવાળા અવશ્ય કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો મુખ્ય છે. ૧

હવે મર્યાદામાર્ગીય શ્રોતા-સાંભળો; તે ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં મધ્યમ સ્વરૂપ પહેલું કહેવાય છે.

મૂલમ્—વિલિન્નમનસો યે તુ ભગવત્સ્મૃતિવિદ્વલાઃ ॥

અર્થેકનિષ્ઠાસ્તે ચાપિ મધ્યમાઃ શ્રવણોત્સુકાઃ ૧૨૥

અર્થ—ભગવાનમાં સ્નેહવાળું જેઓનું મન છે; અને ભગવાનના સ્મરણથી (લીલાયુક્ત ભગવાનનાં દર્શન કરવા સારું જેનું મન વ્યાકુલ થાય છે) આવા ઉત્તમ ગુણોવાળો છતાં એની નિષ્ઠા સાધારણ પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરવામાં હોય છે, તેથી તે મધ્યમ કહેવાય છે.

વિવેચન—એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે મર્યાદામાર્ગીય ભક્તને અવશ્ય વિગેરેમાં સાધનની અપેક્ષા છે; પુષ્ટિમાર્ગીયને નથી. પુષ્ટિમાર્ગીયની કવણ વિગેરે ક્રિયા કેવળ પુરુષોત્તમના સ્નેહમાં રહેલી છે; બીજા કશાની અપેક્ષા રાખતી નથી, ત્યારે મર્યાદામાર્ગીય ને કાંઈ કામનામાં કે પછી મોક્ષાદિક પુરુષાર્થમાં હોય છે, તે પણ સાધ-

નના જોર પ્રમાણે હોય છે. જો કે મર્યાદામક્તને પણ ભગવત ચરિત્ર રસનું શ્રવણ પ્રેમવાણું લાગે છે; હર્ષ પ્રગટ થાય છે; લીલાયુક્ત પ્રભુનાં દર્શન કરવા ઇચ્છા કરે છે; આવા ઉત્તમ ગુણોયુક્ત હોય તો તે ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગીય જ કહેવાય, પરંતુ તેની સાથે મોક્ષાદિક વિગેરે કૃણ મેળવવા સારું બુદ્ધિ દોડે છે, તેથી મધ્યમ મર્યાદા માર્ગીયની પંક્તિમાં આવે છે. તેને વારતે શુદ્ધો ભાગવતના પાત્રને વિચાર કરીએ. પરિક્ષિત રાજાના વૈરાગ્યનો પાર ન હતો, પરંતુ મારે મોક્ષ મેળવવો છે, એવી હજારી આમંત્રણી અને સર્પ કરકસો અને દુ મરી જઈશ મારે સાત દિવસમાં શ્રવણ કરી લઉં. આવા કારણુમર શ્રવણમાં પ્રેમ થએલ હોવાથી નિદ્ર, ઉદ્વેગ કરતાં ઉતરતા દરગમ મધ્યમ કહેવાય છે. પુષ્ટિમાર્ગીયને ભગવદ્દર્શન અને તેમની સાથે લીલાસ્વાદ ભજનાનન્દ શીવાય મોક્ષની પણ ઇચ્છા નથી. પરિક્ષિતની માફક ચરિત્ર સામળના અમુક પવિત્ર રથાન જ જોડ્યો, એવો તેને નિયમ પણ નથી. સાક્ષાત્ તીર્થને પણ પવિત્ર કરનાર પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત છે, તેને તીર્થની શી અપેક્ષા ?

માટે ઉત્તમ અધિકારી થવામાં પ્રથમ સ્તોત્રના કહેલા વિચારમાં 'અવગાહન કરવું. નહિ તો " મર્યાદામાર્ગીયમાં ગગાચ્છના તટપર શ્રી ભાગવતમાં તટપર થવું. " આ મહાપ્રભુનું વચન આચરવું. ॥ ૨ ॥

હવે મર્યાદામાર્ગીય અધમ અધિકારી સાંભળો.

મૂલમ—નિઃસંદિગ્ધં કુષ્ણતત્ત્વં સર્વં ભાવેન યો વિદુઃ ॥

તે ત્વાવેશાત્તુ વિકલા નિરોધાદ્વા ન ચાન્યથા ॥૩॥

પૂર્ણભાવેન પૂર્ણર્થિઃ કદાચિન્ન તુ સર્વદા ॥

અન્યસક્તાસ્તુ યે કેચિદધમાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥૪॥

અર્થ:—સંદેહ વગર શ્રીકૃષ્ણના તત્ત્વને સર્વરૂપ ભ-
ગવાન્ છે, એવા ભાવવડે સમજે, અને કોઈ વખતે નિરો-
ધથી પૂર્ણ ભાવવાળા થઈ વિઠલ થઈ જાય—પછી મનમાં કંઈ
નહિ; આવી રીતે અપૂર્ણ ભાવવાળા; પૂર્ણ ભાવથી પૂર્ણ
અર્થવાળા કોઈ વખત થઈ જાય છે. હમેશાં પૂર્ણ ભાવ-
વાળા હોતા નથી, અને કેટલાક ખીજમાં આસક્તિવાળા
હોય તે તે અધમાધિકારી છે.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત સર્વ શિરોમણિ છે. એ વાતનું
વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ. મર્યાદામાર્ગીય અધમપંક્તિના શ્રોતાનું
નિરૂપણ આ જો શ્લોકમાં છે. આ શ્રોતા સંદેહ વગર શ્રીકૃષ્ણ પર-
માત્માને દીનબંધુ-પરમ કૃપાલુ, હૃદયયુક્ત આનંદાદારથી સાદાર,
વ્યાપક વિગેરે ધર્મેયુક્ત સ્વરૂપવાળા જાણે છે. સર્વ ઠેકાણે ભગવત
સ્વરૂપ છે એવું જ્ઞાનનું જ્ઞાન થાય છે; વિગેરે સર્વ ઉત્તમ દારૂનો યુક્ત
હોય છે, પરંતુ કોઈ સમયમાં ભાવવાળા ને કોઈ સમયમાં ન્યૂન ભાવ-
વાળા હોય છે, હમેશાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તની માફક એક સરખા
સ્નેહરસવાળા હોતા નથી. મર્યાદામાર્ગીય આ અધમ પંક્તિના શ્રો-
તાને જો ભાવના વખતે કે કંઈ ભગવાનના ઉત્તમ ગુણો સાંભળતાં
નિરોધ (સ્નેહ રસમાં જોડાવું) થઈ જાય છે, પરંતુ તેમને હમેશાં
તે સ્નેહ રહેતો નથી, એ જ સ્નેહનું સાધારણપણું દર્શાવી આપે છે. પુષ્ટિ
માર્ગીય ભક્તનો ભાવ જેમ શ્રીગંગાનો પ્રવાહ સમુદ્રમાં અવિચ્છિન્ન રીતે
વહા કરે છે, તેવી રીતે સ્નેહરસ એક સરખો અવિચ્છિન્ન ભગવાનમાં રહ્યા
કરે, એ જ તેની ઉત્તમતા છે. જુઓ ગોપીજનોનો ભાવ. તેમને
ભગવાન શીવાય કંઈ ખીજ રક્તિ હતી જ નહિ. ગાદે મર્યાદામાર્ગીય
કરતાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત વિવક્ષણ છે. એવું સહ જ સમજાય છે.

મર્્યાદામાર્ગીય જ્ઞાનને જ શુદ્ધ પદ આપે છે-તેથી જ્ઞાનના આવેશ આગળ ભક્તિનો આવેશ રહેતો નથી. પ્રતિમાર્ગીય એક એવો નિયમ છે કે જ્ઞાન એ સ્નેહ રસીક અને વિરહથી-વિકૃત ભક્તને આપે છે, સદા સર્વદા એક દ્વારા રસાવેશવાળાને સ્વરૂપના જ્ઞાનનો હિંચ થયો અયોગ્ય છે. તેથી જ ગોપીજનો પણ હૃદયમાં બીરાજતા પ્રભુને પણ બોળવા મંડી પડ્યા હતાં વળી શ્લોકમાં કહે છે કે અન્યાસકન હોય છે. એટલે ઘર વિગેરેમાં આસક્તિવાળા અને બોળા ભક્તોને સંભળાવી આશ્ચર્ય કરવા શ્રેણી યવજ કરનારા શ્રોતાઓને મર્્યાદામાં અધમ પંડિતમાં કહેલા છે તે યોગ્ય છે. ॥ ૪ ॥

મૂલપ્ર-અનન્યમનસો મત્સર્ગી સત્તમાઃ શ્રવણદિપુ ॥

દેશકાલદ્રવ્યકર્તૃમંત્રકર્મપ્રકારતઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્મ, કર્તા, અને મંત્ર વિગેરેથી શ્રવણ વિગેરે ભક્તિ કરવામાં એકાગ્ર ચિત્તવાળાઓ ઉત્તમ ગણાય છે.

[વિશેષ—બહારની જ્ઞાન દશામાં પણ જેને ભગવાન શીવાય બીજા કાંઈ ભાવ નથી એવા મનવાળા શ્રોતાઓ ઉત્તમ છે.

જેને હૃદયમાં જ્ઞાનદષ્ટિ છે તેને તો દેશ, કાલ, દ્રવ્ય વિગેરે સર્વ ભગવદ્દર્શ જ બામે છે તે તો ઉત્તમ ભગવદ્ભક્ત જ છે. પરંતુ બહારની પણ દશામાં જેને દેશ, કાલ, વિગેરેમાં ભગવાન શીવાય બીજા ભાવ નથી. આ પ્રમાણે અંતઃકરણમાં દેશકાલ, વિગેરેમાં શાસ્ત્રોથી ભગવદ્દુષ્ટિ થઈ છે. એવો શ્રવણ કરી મર્્યાદામાં ઉત્તમ ગણાય છે.

“ઈતિ શ્રીમદાચાર્યવિરચિતાનિ પંચપદ્યાનિ સમાપ્તિમગમન.”

“જ્ઞાનં ગુણાઘ તસ્યૈયં ચર્તમાનસ્ય ચાર્ધકાઃ” (સંનિં)

ગાટે મન્યાસનેા ને વિચાર શ્રીમદાપ્રભુજી આરબે છે. કેમકે મન્યાસના બહુ પ્રકાર છે. તેમાં આ કલિયુગમાં કેવો સંન્યાસ મહત્ત્વ ઠરવો જોઈએ ? કયો સંન્યાસ ક્ષત્ર આપનારો છે ? એતું જ્યાં સુધી પોતાના બહુતો સમજ્યા ન હોય ત્યાં સુધી તેઓને અવગા ત્યાગ હિપર ચરી જવાનો સંભવ રહે છે. અને પશ્ચાત્તાપ પણ થાય કે આ સંન્યાસ ન લીધો હોવ તો સાફ. ગાટે જ્ઞાનમાર્ગના અને ભક્તિમાર્ગના મન્યાસનું કેવું સ્વરૂપ છે ? તે સમજાવવા સાફ આ અંથ રચી શ્રીમદાપ્રભુજીએ પરમ કૃપા કરી છે.

વળી આ દુનિયામાં જોશો તો માલૂમ પડશે કે કોઈ ત્રિદંડ ઝાઝી સંન્યાસી બની ભગવાં પહેરે છે પરંતુ ધુરતુ જ્ઞાન અને જોઈએ તેવા સાધન તેઓની પાસે નહિ હોવાથી હેવટે પશ્ચાત્તાપમાં પડે છે. આવા દુઃખ દેની સૃષ્ટિને ન આવે એવા વિચારથી શ્રીમદાપ્રભુજી મન્યાસ નિર્ણય અંથ સર કરે છે.

મૂલમ્—પશ્ચાત્તાપનિવૃત્ત્યર્થે પરિત્યાગો વિચાર્યે તે

સ માર્ગદ્વિતયે મોક્તો મક્તો જ્ઞાને વિશેષતઃ ॥૧॥

કર્મમાર્ગે ન કર્તવ્યઃ સુતરાં કલિકાલતઃ ॥

અત આદૌ મક્તિમાર્ગે કર્તવ્યત્વાદ્ વિચારણા ॥૨॥

અર્થ—(કલિયુગમાં ન બની શકે એવા સંન્યાસને

- * ૨. હવે બીજી આશાનો વિચાર કરીએ. હેડ એટલે વૃદ્ધિ થતી. આ વૃદ્ધિનો ત્યાગ કરવો એવી આશાનો ભાવાર્થ છે જુઓ ત્યારે શ્રીમદાપ્રભુજીના અંથ લખનારા માધવમહાકાશીરી દત્તા ખરા ! હા તેમનાથી અંથની વૃદ્ધિ થતી હતી તે વૃદ્ધિ બંધ થઈ એટલે આ આશાનું પાલન થઈ શક્યું છે. (આ બંને અર્થ યોગિક છે.)

ભૂલથી બ્રહ્મ કરી અને) પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે, તેવી ભૂલ ન થાય એટલા સારું સંન્યાસનો વિચાર કરાય છે. આ સંન્યાસ વિશેષ કરીને ભક્તિ અને જ્ઞાન આ બે માર્ગમાં રહેલો છે ॥૧૧॥ આ કલિયુગ હોવાથી કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવો યોગ્ય નથી. અને ભક્તિમાર્ગમાં આ સંન્યાસ લેવાની વિશેષ જરૂર હોવાથી ભક્તિમાર્ગના સંન્યાસનો વિચાર કરાય છે.

વિવેચન—અંધના ઉપદ્રમમાં ખતાવ્યા મુજબ ન બ્રહ્મ કરવા સામક સંન્યાસ બ્રહ્મ કરી દે તો પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. આવો પશ્ચાત્તાપ ભક્તિમાર્ગીને ન થાય, એટલા સારું આ સંન્યાસના વિચારો સ્પષ્ટ ખતાવાય છે. સંન્યાસ એટલે શું ? અહંતા મમતાત્મક સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો તે.

સંન્યાસ બે માર્ગમાં રહેલો છે.—જ્ઞાનમાર્ગમાં અને ભક્તિમાર્ગમાં, ભક્તિમાર્ગનો વિચાર કરીએ. ભક્તિમાર્ગમાં—તો જેને ભક્તિ હૃદયન થઈ હોય અને ભક્તિની મોટાઈ જાણવા સારું શ્રવણ વિગેરેમાં જે ભક્ત જોડાય છે, તે ભક્તની આરંભદશા ગણાય છે. આ આરંભદશામાં સંન્યાસ એટલે ત્યાગ લેવાનો છે. અને શ્રવણ કરતાં કરતાં આસક્તિ થાય, આસક્તિ પછી વ્યસન સુખીની સિદ્ધિ થાય. તે અવસ્થામાં તો ગોપિકાઓની માફક સર્વ ત્યાગ કરી પ્રભુ રૂપ થઈ જાય છે. એટલે સિદ્ધિદશામાં પણ સંન્યાસ છે જ. એમ સ્પષ્ટ થયું.

હવે જ્ઞાન માર્ગના સંન્યાસનો વિચાર કરીએ—આ જ્ઞાન માર્ગમાં તો જ્યારે બહુ જ વૈરાગ્ય થાય, અને પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. અને દંઠ જાણવાની છઠ્ઠા થાય ત્યારેજ સંન્યાસનો અધિકારી થાય

છે. માટે જ એક ભગવાનનું વચન માટે રાખવું કે. (પૂર્ણ વૈરાગ્ય વાળો જ્ઞાનનો અધિકારી છે. અને આ સંસારની કામનાવાળો હોય તે કર્મનો અધિકારી છે, અને જેને પૂર્ણ વૈરાગ્ય નથી અને સંસારમાં આસક્તિ પણ નથી, એવો બકિતમાર્ગનો અધિકારી છે.) કર્મમાર્ગના અધિકારીને સંન્યાસ કરવાનો નથી. કેમકે કર્મમાં આસક્તિ હોય તેને સંન્યાસ ન જ હોય ? એટલું જ નહિ પણ કલિયુગમાં તો કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવાનો નિષેધ જ કર્યો છે. શ્રી કલ્યાણરામજી કહે છે કે-કર્મમાર્ગી અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરે ત્યારે તેને સંન્યાસ લેવાનો વખત જ ક્યાં રહે છે ! જે કે વચિષ્ઠ જેવા ધ્વજગુપ્તી પણ કર્મ કરતા અને મંન્યાસ ધર્મ પાળતા. પરંતુ હાલ એવી રીતે કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવાનો શાસ્ત્રમાં વિચાર જ નથી. સંન્યાસ થયો ત્યારે દ્રવ્ય વિગેરે ક્યાંથી લાવે ?

આ પ્રમાણે કર્મમાર્ગમાં વૈરાગ્યવિગેરેનો અભાવ હોવાથી તેમાં સંન્યાસનો નિષેધ છે. તેથી બાકતમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ આ બે માર્ગનાજ સંન્યાસનોજ વિચાર કરવાનો રહ્યો.

* જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેનારાને આ નિયમો પાલવાના છે.

(નારદ પરિબ્રાજકોપનિષદ) (ઉપદેશ ૭).

સંન્યાસીના નિયમ કેવા પ્રકારના છે એવું નારદે પુછવાથી બ્રહ્મા કહેવા લાગ્યા જે વર્ષમાં એક રથલે રહે, આદ્યમાસ એકસો કરે, એક જ રથાને ન રહે, યોતાને જતા રોકે તેના માને, નડી ન તરે, કાંડે ન ચડે, દેવના ઉત્સવનાં દર્શન ન કરે, હંમેશાં એક જ રથલે ના ખાય, દેવાચર્ય ન કરે, યોતાની જાત શીરાય બીજું સર્વ તમજી મધુકર (ભગવાન જેવી) વૃત્તિથી આહાર લઈ, શરીરે શુદ્ધ

* આજકાલ ભગવાં વલ્લ પડેરી કેટલાક સંન્યાસી બકિતમાર્ગીયોને સલાવે છે. તે સંન્યાસીને આ ધર્મોનું રમરથ્ય કરાવવું

યષ, ખાઈ પી બેદ ના વધારવો, ધીને રૂધિરવત્ તજવું, એક ઠેકાણે
અમ ખાવું એ માંસ ખરોખર જાણવું. ચંદનનું લેપન એ અશુદ્ધના
લેપન ખરોખર જાણવું, ખારા ખાટા રવાદિટ પદાર્થોને અનુચિત
દૂરથી તજવા, વસ્ત્રને હિંચિટ (એક) વાસણ જેવું જાણે; શરીર
તેલ ચોળવું એ સ્ત્રી સંગ ખરોખર છે. શૂદાને ઓમાંસ ખરોખર જાણે,
જાણીતા પીઠાજીવાળા દેશને અણાસની વાડી ખરોખર છે; સ્ત્રી તો
સંપંરત જાણે; ગુણવર્ણને ઊર ખરોખર જાણે; રાણા સ્થાનને
રમશાન ભૂમી ખરેખર જાણે, રાજધાની કુંભીપાક નરક ખરોખર
જાણવી જોઈએ, પ્રપંચરૂપ તજવી, સ્વદેશ તજવો, જાણીતો દેશ
તજવો. વિરમૃત પદાર્થને પુનઃ મળવાથી જેમ આનંદ થયો હોય
તેમ પોતાના આત્માના આનંદનું રમરણ દરવું, ચરોરતું અભિમાન
તજવું, દેશનું વિરમરણ દરવું. સ્વશરીર ચમ હોય તેમ તેને તજવા
લાયક જાણવું, કેદમાંથી નિકળેલા ચોરની માફક પુત્રાદિક સગાંનું
રથલ તજવું, અને દૂર જઈ રહેવું, સર્વ કર્મમાંથી છૂટા થવું, દામ;
કેદ; લોભ; મોહ, મદકે; માત્રસંપાદિક; ને તો બાકી સુકનાં,
ત્રિગુણાતીત થવું, છ પ્રકારની ઉર્મી, છ પ્રકારના ભાવ વિષયોનાં રાગ
રહેવું. સાચું બોલવું, પરિત્ર, અદ્રોહી, ગામમાં એક રાત્રી, નગરમાં
પાંચ રાત્રી, ક્ષેત્રમાં પાંચ રાત્રી; તીર્થમાં પાંચ રાત્રી રહેવું પણ એકજ
સ્થળે રથાન ના જમાવવું.

શાસ્ત્રમાં—સંન્યાસના ચાર ભેદ છે. કુટીચક, બહ્લક, હંસ, અને
પરમહંસ, આ ચારે જાતના સંન્યાસને આઠ ગ્રાસથી વધારે અમ
લેવાં અધિકાર નથી એવું બ્રહ્મસૂત્રપ્રતિપદ્ધમાં કહ્યું છે. કુટીચકને
ઉર્ધ્વતિલક કરવાનું છે. બહ્લકને ત્રિપુણ્ડ અને ઉર્ધ્વપુણ્ડ કરવાનું
છે, ત્રિપુણ્ડ હંસનામૃતા બેદવાગાને કરવાનું છે અને પરમ હંસને તો
કેવળ બરમ જ ચોળવાની છે.

ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગી સંન્યાસ છે તે દક્ષિણાં થવો અશક્ય છે. અને બુદ્ધિ લેવામાં આવે તો પ્રાણીય પન્નાયું પડે છે, પ્રજ્ઞની સાનિધ્ય જવામાં આ સંન્યાસ ગ્રાધકરૂપ છે, એવું જ્ઞાનમાર્ગી સંન્યાસનું સ્વરૂપ જાણવાથી સમજાતું જાય છે.

ભક્તિમાર્ગી સંન્યાસ કેવી રીતે મહત્ત્વ કરવાનો છે ? આ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપતા સારું શ્રી મહાપ્રજ્ઞુએ એવું જણાવ્યું છે કે ભક્તિમાર્ગીના પ્રકટ દર્શાવવાથી, અને વિચારના પણ પહેલો ભક્તિમાર્ગ દેવો હોવાથી પહેલાં ભક્તિના સંન્યાસનો વિચાર આરંભે છે.

મૂલમ્—શ્રવણાદિમવૃત્તિર્થ્યં કર્તવ્યત્વેન નેપ્યતે

સદાયસંગસાધ્યત્વાત્ સાધનાનાં ચ રક્ષણાત્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—શ્રવણ વિગેરે નવ પ્રકારની ભક્તિની સિદ્ધિ કરવાના વિચારથી સંન્યાસ લેવો એ યોગ્ય નથી. કેમકે શ્રવણ વિગેરે ભક્તિ વક્તા વિગેરેના સહાયથી અને કેટલાક સંગથી જની શકે એવી છે, અને તે ભક્તિ સારું સાધનાની પણ જરૂર પડે છે, તેથી શ્રવણ વિગેરે જની શકે નહિ, માટે શ્રવણ વાસ્તે સંન્યાસ લેવાની જરૂર નથી.

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ અને ભક્તિમાર્ગનો સંન્યાસ, આ બે સંન્યાસમાં જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ કરવો અને પાળવો એ બાહ્ય જ સુસ્થિત છે, આંતરિક શકિતોનું નથી.

જ્યારે જ્ઞાનમાર્ગી સંન્યાસમહત્ત્વ કરે ત્યારે એટલા, નિષ્પૃઢ-કાંટના પણ સંગ વગર વૈરાગ્ય યુક્ત મૂઢતી આક્રમક રહેવું. એવો શા-અનો નિયમ છે. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય બે ન હોય તો સંન્યાસ સ્થિર થતો નથી. એવો દુઃખી થાય છે.

હવે ભક્તિમાર્ગની આરંભદશામાં તો શ્રવણ, કીર્તન, રમણ, પાદમેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય; સખ્ય, અને આત્મનિવેદન, આ નવ પ્રકારની ભક્તિ દરેક પડે છે. આ પ્રમાણે શુભમાન અને શ્રવણાદિકમાં પોતાના સરખા ભાવનાના વકતાની જરૂર પડે છે, વક્તા હોય ત્યારેજ શ્રવણ થઈ શકે, ત્યાર વિના શ્રવણ વિગેરે થાય નહિ. આ પ્રમાણે શ્રવણ વિગેરે કરવા વકતાનો મંગ કરવો પડે છે, અને સંન્યાસીને તો સંગ વગર કરવાનુંજ હતું છે. તેથી સંન્યાસમાં શ્રવણાદિક જની શક્ય નથી. વળી સંન્યાસમાં હોષપ્રમ સાધન રાખ્યા શીઘ્ર કરવાનું હતું છે. શ્રવણ વિગેરેમાં શ્રવણ કરેલી કથામૃતને સ્થિર કરવા પુરતક પણ પામે રાખવું પડે છે. અને સેવાનાં સાધનો તો રાખવાંજ પડે છે. જો સંન્યાસના નિયમ પ્રમાણે એકલા કરવામાં આવે તો એવા શ્રવણ વિગેરે કંઈ ન જને એ તો સ્વભાવિક છે. પરંતુ એકલા જ હોવાથી ભક્તિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જાતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. જેમકે માયાવાદીઓ બ્રહ્મવાદમાંજ પુદ્ધિ ફેરવી નાખે, અને ભક્તિ માર્ગના શ્રવણ વિગેરે આરંભદશામાંજ ખસેલ પહોંચાડે.

આ પ્રમાણે જૂના જૂના માર્ગવાળાના મતથી શુદ્ધ ભક્તિ થાય છે તેથી જો સંન્યાસ લેવામાં આવે તો ભક્તિમાર્ગનું શ્રવણ સિદ્ધ થતું નથી. વળી સંન્યાસમાં પ્રજુવન્ય કરેલો, એવો નિયમ હોવાથી તેમાં જ બધો વખત જાય છે. તેથી ભક્તિમાર્ગીય શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે કરવાનો વખત મળતો નથી. માટે શ્રવણાદિક સારું સંન્યાસ શ્રદ્ધ કરવો યોગ્ય નથી, એમ શ્રી મહાપ્રભુજીનો ખાસ મત છે. ॥ ૩ ॥

ત્રિદંડી સંન્યાસીને ચોમાસાના ચાર માસમાં એક સ્થળમાં રહેવાનું છે. તેથી સંન્યાસીથી પણ શ્રવણાદિક થઈ શકે એમ છે. છતાં તમે એમ કેમ કહો છો કે શ્રવણાદિકને સારું સંન્યાસ લેવો નહિ ?

આ શાંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અભિમાનાદિયોગાચ તદ્દર્મેશ્વ વિરોધતઃ ॥

ગૃહાદેવોધકૃત્વેન સાધનાર્થે તથા યદિ ॥ ૪ ॥

અગ્રેપિ તાદૃશૈરેવ સંગો ભવતિ નાન્યથા ॥

સ્વયં ચ વિપયાક્રાન્તઃ પાશ્વંતી સ્વાતુ કાલતઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—અભિમાન થાય છે અને શ્રવણાદિક હુમેશાં એક સ્થળમાં એથી કરવાનું હોવાથી શ્રવણ વિગેરેને અને સંન્યાસના ધર્મોને પરસ્પર વિરોધ છે. વળી ભગવદ્ભક્તિ કરવામાં ગૃહ વિગેરે બાધ કરનારાં છે, એવું સમજી સાધન કરવા સારૂ ત્યાગ કરવામાં આવે તો ત્યાગ કર્યા પછી તેવા અસન્માર્ગીઓ સાથે સંગ થાય છે, અને વખત બારીક હોવાથી પોતે પણ પાખંડી બને છે.

વિવેચન—સંન્યાસીને કેરી રીતે વર્તવું તેના સામાન્ય ધર્મો પહેલાં શ્લોકમાં દર્શાવે છે. તેમાં અણુધાર્યા સાત જ ઘેર બીજા માગી લાવેલા અન્નને પણ ધોઈને ખાવું પડે છે, એટલી બધી નિરપેક્ષતા રાખવી એવો નિયમ છે.

આ સંન્યાસીઓ એક જ સ્થળમાં રહે તો તેઓને ઠાણ સાથે વાદ કરવાનો અને ઠાણ સાથે સામા સામી હત્તર પ્રત્યુત્તર કરવાનો સમય આવે, અને દન્દ્રિયો દોષ પામે. આમ દન્દ્રિયો નિયમમાં રહેતી નથી ત્યારે “આત્મામાંજ આનંદ માનવો” એવી ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉપ્સરણ કરે છે. આમ ચત્તાં ઉત્તમ આશ્રમમાં છું. એવું અભિમાન થાય છે, માટે સંન્યાસના ધર્મથી અવણાદિક ધર્મો બહુ જ જુદી બનતા છે. હમેશાં ભગવાનનું શ્રવણ-દીર્ઘ કરવું એવો નિયમ પાળવો

સાઈ એ કે દેખાણે રહેવું પડે છે. તેથી ગંન્યાસના ધર્મથી વિરોધ આવે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે—પ્રકાશરેન્મદીમેતાં નિઃસંગઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ॥ આત્મબીજ આત્મરત આત્મયાનુ સમદર્શનઃ ॥ “ સંન્યાસ ધર્મ પાળનારા એ સંગ વગર, હિન્દ્રિયો નિયમમાં રાખી, પોતાના આત્મામાં જ હોય. દરે—આત્મામાં જ પ્રીતિ રાખી, ધૈર્યવાળો થઈ સર્વમાં સમાન દૃષ્ટિ રાખે, આ પ્રમાણે કાષ્ટનો પણ સંગ કરવાનો નહિ કહેલો હોવાથી સંન્યાસવાળાથી અવશ્યાદિક કંઈ પણ બનતાં નથી. માટે પરસ્પર વિરોધ આવે છે.

શંકા—ભક્તિ કરવા સાઈ અમારે ગૃહનો ત્યાગ કરવો છે. ગૃહમાં રહેવાથી વિષયાસક્તિ થાય છે, તેથી અમારે ગૃહ ત્યાગ કરવા માં શો બાધ છે ?

સમાધાન—વ્યસન સુધીના અધિકાર શીવાય ગૃહ ત્યાગ કરવામાં આવશે તો સાધારણ માણુઓનો સંગ થશે. કેમકે અવશ્ય વિગેરે ભક્તિ કરવા સાઈ સંગ કરવાની તમેને ફરજ પડશે—અને અધિકાર નહિ હોવાથી તમેને જલભેદમાં બતાવવામાં આવેલા સાધારણ ભાવવાળા વક્તાનો સંગ થશે. એટલે તમારો ભાવ પણ સામા વક્તાના ભાવ કરતાં પણ ઓછો થઈ જશે, ત્યારે વધેતો જ્ઞાનો ? આ પ્રમાણે જ્યારે સારો પૂર્ણ જગદીયોનો સંગ ન મળે ત્યારે હેવટે દુઃસંગથી વિષયમાં પ્રવૃત્તિ પડેવાશે અને અન્યમતના વિચારો મગજમાં ભરાઈ જતાં પાંખડી થવાનો પ્રસંગ આવશે, માટે ભક્તિ વિગેરે ધરમાંજ રહી કરવી, કેમકે સેવા વિગેરેનાં સાધનો ધરમાં રહ્યા શીવાય મળી શકતાં નથી. માટે સેવામાં દૃઢ આગ્રહ રાખી રહેવું, કે જેથી પરમાત્મા સર્વ પ્રકારનાં સેવામાં આડા આવતાં વિધોનો નાશ કરશે. ॥ ૫ ॥

કલિયુગમાં ભગવાનનાં શ્રવણ અને કીર્તન એવાં છે કે સર્વ કાષ્ટોને નિવૃત્ત કરનારાં છે, તેથી ગૃહત્યાગ કર્યા પછી

અવળી અને કીર્તન કરીશું તો અમેને શો બાધ છે ? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—વિપયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેગઃ સર્વથા હરેઃ ।

અતોઽન્ન સાધનૈ ભક્તૌ નૈવ ત્યાગઃ સુખાવહઃ ॥૬॥

અર્થ—જેઓતો દેહ વિપયોથી વીંટાઈ ગયો છે, તેવા વિપય વાળાને શ્રીહરિનો આવેશ કદાપિ થતો નથી, તેથી આ કલિયુગમાં અવળી વિગેરે સાધનો કરવા સાફ ત્યાગ કરવો એ કદાપિ સુખને આપતો નથી.

વિવેચન—વિચાર કરો કે ભક્તિની આરંભદશામાં ભક્તને બાધ એટલો બધો રિદર નથી હોતો કે તેને વિપયો બાધ ન કરી શકે ? જોકે વ્યસન સુધીની અવસ્થા વાળા ભક્તને તો કોઈપણ કાલ કે કર્મ બાધ કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ આરંભદશામાં, જે દુઃસંગ થાય તો વિપયવાળા થાય છે અને અવળી કીર્તન, પણ છૂટી જાય છે. તેમ ભગવાનમાં ચિત્તપણ રહેતું નથી માટે આરંભદશામાં અવળી કીર્તન વિગેરે કરવા સાફ ગૃહત્યાગ ન કરતાં ધરમાં રહી સત્સંગ કરવા સાફ જલભેદમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કોઈ સારા વડનાનો આશ્રય કરી સેવામાંજ તત્પર રહેવું. તતુજ્ઞ વિષ્ણુ સેવા સાથે અવળાદિક પણ ચાલુ રાખવા. આ પ્રમાણે સર્વ ધરમાં રહે ત્યારેજ બને છે. અને તેનાથીજ ભગવાનમાં આસક્તિ અને વ્યસન સુધીની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જ્યાં સુધી અવળી અને કીર્તન વિગેરેથી સાધન અવસ્થામાં રહેવું હોય ત્યાં સુધી ધરનો ત્યાગ કરવો નહિ. એવી શ્રી મહાપ્રભુ-જીની આજ્ઞા છે. તેમ છતાં ધર ત્યાગ કરવામાં આવશે તો સુખી નહિ થાય. ॥ ૬ ॥

શંકા—આ પ્રમાણે બધારે સારન દશામાં ધરનો ત્યાગ ન કરવો એમ કહ્યું તો ક્યારે ત્યાગ કરવો ? આ શંકાનું સમાધાન નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

મૂલમ—વિરહાનુભવાર્થે તુ પરિત્યાગઃ પ્રશસ્યતે ॥

સ્વીયવંધનિવૃત્યર્થે વૈષઃ સોઽત્ર ન ચાન્યથા ॥૭॥

અર્થઃ—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાફ ત્યાગ કરવો હોયતો, તે ત્યાગ ધણા દરજે સારો છે, આ ત્યાગ કરવામાં જે કષાય (ભગવાં) લૂગડાં વિગેરે જે વેષ રાખવો પડે છે, તે પોતાના સંબંધીઓ પુનઃ સંસારમાં આશક્તિ ન કરાવે તેટલા સાફ જ તે વેષ ધારણ કરવાનો છે. આ શીવાય બીજું પ્રયોજન નથી.

વિવેચન—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાફ ત્યાગ કરવો એ ધણે દરજે સારું છે, વિરહના અનુભવમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ કારણો જડી આવે છે.

૧—વિરહનો અનુભવ કરવો, ૨—વિરહ થયો હોય તે સમયનો અનુભવ કરવો. ૩—અને વિરહ થયા પછી ગોપીજનોની માફક અનુભવ કરવો.

૧—આ ત્રણમાં પહેલાનો વિચાર કરીએ. અગ્નિમાંથી જેમ તણુખા જુદા પડે છે, તેવી રીતે ભગવાનમાંથી જીવો જુદા પડ્યા છે ત્યારથી આરબી ભગવાનનો વિરહ આ જીવોને છે. પરંતુ જ્યારે સેવા કરતાં કરતાં ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે, ત્યારે જીવને જ્ઞાન આવે છે કે મને ભગવાનનો વિરહ છે, આ વિરહનું જ્ઞાન થયું કે તેનો અનુભવ કરવા ધરતો ત્યાગ કરવો, એ ઉત્તમ છે.

૨—“વિરહના સમયનો અનુભવ કરવો.” એનો વિચાર આરંભાય છે. ભગવાને પુષ્ટિસૃષ્ટિ પોતાના અંગમાંથી સેવાસાફ પ્રકટ કરી છે. હવે મર્યાદાના બાંધવાળા પુષ્ટિ જીવોને કાઢ વખત અહંકારાદિ વિગેરે

અવળ અને કીર્તન કરીશું તો અગ્નિ શો બાધ છે? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—વિષયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેગઃ સર્વથા દરેઃ ।

અનોડ્ર સાધને ભક્તો નૈવ ત્યાગઃ સુલાવહઃ ॥૬॥

અર્થ—જેઓનો દેહ વિષયોથી વીંટાઇ ગયો છે, તેવા વિષય વાગાને શ્રીહરિનો આવેશ કદાપિ થતો નથી, તેથી આ કલિયુગમાં અવળ વિગેરે સાધનો કરવા સારું ત્યાગ કરવો એ કદાપિ સુખને આપતો નથી.

વિવેચન—વિચાર કરો કે જક્તિની આરંભદશામાં ભક્તનો બાળ એટલો બધો રિદર નથી હોતો કે તેને વિષયો બાધ ન કરી શકે? જોકે વ્યસન સુધીની અવસ્થા વાળા ભક્તને તો કોઈપણ કાલ કે કર્મ બાધ કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ આરંભદશામાં, જે દુઃસંગ સાથે તો વિષયવાળા થાય છે અને અવળ કીર્તન, પણ છૂટી જાય છે. તેમ ભગવાનમાં ચિત્તપણ રહેતું નથી માટે આરંભદશામાં અવળ કીર્તન વિગેરે કરવા સારું મૂલત્યાગ ન કરતાં ધરમાં રહી સત્સંગ કરવા સારું જલભેદમાં જતાઓ પ્રમાણે કોઈ સારા વક્તાનો આશ્રય કરી સેવામાંજ તત્પર રહેવું. તતુજ્ઞ નિતજ્ઞ સેવા સાથે અવલોકિ પણ આવું રાખવાં. આ પ્રમાણેનું સર્વ ધરમાં રહે ત્યારેજ બને છે. અને તેના પીજ ભગવાનમાં આસક્તિ અને વ્યસન સુધીની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જ્યાં સુધી અવળ અને કીર્તન વિગેરેથી સાધન અવસ્થામાં રહેલું હોય ત્યાં સુધી ધરનો ત્યાગ કરવો નહિ. એવી શ્રી મહાપ્રભુની આજ્ઞા છે. તેમ છતાં ધર ત્યાગ કરવામાં આવશે તો સુખી નહિ થાય. ॥ ૬ ॥

શંકા—આ પ્રમાણે જ્યારે સારેન દશામાં ધરનો ત્યાગ ન કરવો એમ કહ્યું તો ક્યારે ત્યાગ કરવો? આ શંકાનું સમાધાન નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

ક્રમૂલમ—વિરહાનુભવાર્થે તુ પરિત્યાગઃ પ્રશસ્યતે ॥

સ્વીયવંધનિવૃત્યર્થે વેપઃ સોઽન્ન ન ચાન્યથા ॥૭॥

અર્થઃ—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાફ ત્યાગ કરવો હોયતો, તે ત્યાગ ધણુ દરજે સારો છે, આ ત્યાગ કરવામાં જે કપાય (ભગવાં) લૂગડાં વિગેરે જે વેપ રાખવો પડે છે, તે પોતાના સંબંધીઓ પુનઃ સંસારમાં આશક્તિ ન કરાવે તેટલા સાફ જ તે વેપ ધારણ કરવાનો છે. આ શીવાય બીજું પ્રયોજન નથી.

વિવેચન—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાફ ત્યાગ કરવો એ ધણુ દરજે સારું છે, વિરહના અનુભવમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ કારણો જડી આવે છે.

૧—વિરહનો અનુભવ કરવો, ૨—વિરહ થયો હોય તે સમયનો અનુભવ કરવો. ૩—અને વિરહ થયા પછી ગોપીજનોની માફક અનુભવ કરવો.

૧—આ ત્રણમાં પહેલાનો વિચાર કરીએ. અગ્નિમાંથી જેમ તણુખા જુદા પડે છે, તેવી રીતે ભગવાનમાંથી જીવો જુદા પડ્યા છે ત્યારથી આરંભી ભગવાનનો વિરહ આ જીવોને છે. પરંતુ જ્યારે સેવા કરતાં કરતાં ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે, ત્યારે જીવને જ્ઞાન આવે છે કે મને ભગવાનનો વિરહ છે, આ વિરહનું જ્ઞાન થયું કે તેનો અનુભવ કરવા ધરતો ત્યાગ કરવો, એ ઉત્તમ છે.

૨—“વિરહના સમયનો અનુભવ કરવો.” એનો વિચાર આરંભાય છે. ભગવાને પુષ્પિસૃષ્ટિ પોતાના અંગમાંથી સેવાસાફ પ્રકટ કરી છે. હવે અર્ચાદાના જાગૃતાણા પુષ્પિ જીવોને કાઢ વખત અહંકારાદ વિગેરે

થાય તે તેને સારૂં શાપ વિગેરેથી ભગવાન પોતાનો વિયોગ કરાવે છે. ત્યારે તેનો અહંકાર ઉતરી જાય છે. જ્યારે ભગવાનને એમ ઈચ્છે થાય કે અમુક જીવને મારો વિયોગ મટાડવો છે. ત્યારે ભગવાન યોગ માયા વડે તેને વિરહ ઉત્પન્ન કરીને પોતાના સ્વરૂપદર્શનનું અન્તર્ધાન કરે છે. ત્યારે આ ભક્ત વિદ્વૃક્ષ થઈ જાય છે અને શીઘ્રજીવને અર્થે તક્ષણે છે. આવી અવસ્થામાં બીતર અને બહાર બાપીને રહેવા ભગવાનને પ્રકટ થઈ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

આવી વિઠ્ઠાવસ્થા સારૂં ધરતો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે.

૩—હવે વિરહ પછી અનુભવ થાય છે, તે તો ગોપિકાઓને થયો હતો. દાખલા તરીકે “એક નિર્ધન માણસ હોય તેને ધન મર્યું હોય અને તે પાછું જતું રહે, ત્યારે તેનું ચિત્ત જેમ ધનચિંતામાં જ વળગેલું રહે, તેવી રીતે હું ગોપિકાઓ! તમોને દર્શન આપી જે હું અન્તર્ધાન થઈ ગયો તેનું દારણ એ જ કે તમારૂં ચિત્ત મારામાં જ દહ થાય અને વિરહના અનુભવથી તમારું પ્રારબ્ધકર્મ નાશ પામે, હું ગોપીજનો! તમે મારે મારે લોક-વેદ અને સર્ગાવહાલાનો પણ ત્યાગ કર્યો છે. તેથી હું પરોક્ષ રીતે તમારૂં ભજન કરવા સારૂં અન્તર્ધાન થયો હતો.” આમ ભગવાન કહે છે.

આવી રીતે જેમ ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સારૂં ગોપીજનોએ સ્વજન, ધર, વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો હતો તેવી રીતે ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સારૂં ધરનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

શંકા—આ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગનો ત્યાગ સમજાયો, પરંતુ જ્ઞાનમાર્ગના સંન્યાસીની માફક ભગવાં લૂમણ વિગેરે વેળા પારણ કરવાનું કશું નહિ, એનું કારણ શું?

સમાધાન—એક રીતે વિચાર કરતાં ભક્તિમાર્ગના ભક્તોને ભગવાં લૂમણ, હંડ પારણ વિગેરે વેળા રાખવાની જરૂર નથી. કેમકે

જેના ભક્તને જ્યારે ભગવાનનો વિરહ થાય છે ત્યારે ધર વિગેરેમાંથી આસક્તિ છોડી ભગવાનમાં જ આસક્તિ રાખે છે. તેથી તેને કોઈ ઉપર આસક્તિ થતી જ નથી એવી રીતે ભક્તિવાંધનમાં કહ્યું છે.

તેમ છતાં પણ ઓ, પુત્ર, કે કોઈ સંબંધી પોતાના ભાવને નાશ કરવા તૈયાર થાય અને પુત્ર સંસારમાં આસક્ત કરે, વિગેરે અનેક હરકતો કરે ત્યારેજ કંઈ એવો વેપ ધારણ કરવો પડે. અને કોઈ હરકત કરનાર ન હોય તો વેપ ધારણ કરવાની જરૂર નથી. ॥ ૭ ॥

હવે આ ત્રીયેના શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ત્યાગ અને મર્યાદામાર્ગીય ત્યાગ કાણે કાણે કર્યો છે તે જણાવે છે.

મૂલમ—કૌંડિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા ગુરવઃ સાધનં ચ તત્ ॥

ભાવો ભાવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદિપ્યતે ॥૮॥

અર્થ—કૌંડિન્ય ઋષી અને શ્રીગોપીજનો, આ બન્ને અતુકમે મર્યાદામાર્ગના અને પુષ્ટિમાર્ગના ત્યાગ સંબંધી ગુરુઓ છે. તેમ તેમણે જે સાધન કરેલાં છે તે જ સાધન ગ્રહણ કરવાં અર્થાત્ ભાવના વડે જ ભાવ સિદ્ધ થાય છે તેજ ભાવરૂપી સાધન ગ્રહણ કરવું, બીજું સાધન ગ્રહણ કરવું નહિ.

વિવેચન—ગયા શ્લોકમાં જે ત્યાગ કરવાનો કહ્યો છે, તેવો ત્યાગ કરનારા કૌંડિન્ય ઋષિ અને ગોપીજનો આ ત્યાગના અધિપતિ છે એવું વણન કરે છે. કૌંડિન્યનું આખ્યાન એવું છે કે કૌંડિન્યે અનંતજનો દોરો લીધો હતો. તે દોરો અગ્નિમાં પડવાથી બળી ગયો. એટલે તેમને દરિદ્રતા થઈ અને ધન, દ્રવ્ય, વગરના વધા. આવી અવસ્થામાં વૈરાગ્યવાળા થઈને તે અનંતજનો દર્શન કરવા તેમને ખેળવા

સારૂં ધરનો ત્યાગ કરી બહાર નીકળી પડ્યા. તે પોતે ખાતા નથી, પીતા નથી, અને તેમનું ધ્યાન કરીને તેમનો જપ કરવા લાગ્યા, અને તેમનો વિરહ યતાં વડ, આંખા, પશુ, હરિષ્ઠ વગેરેને પૂજવા લાગ્યા કે તમે અનન્ત છો જોયા છે? બધાં પાસેથી “અમે જોયા નથી” એવો જવાબ મળતાં પોતે આકુળ બ્યાકુળ થઈ ગયા, નિસાસો નાંખી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. અને હે અનન્ત ! હે અનન્ત ! એમ વિરહનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. ત્યારે ભગવાન પોતે વૃદ્ધચાક્ષુષ્યનું રૂપ લઈ આંખોને દૃઢેવા લાગ્યા કે ચાલો ખતાવું. આમ હાથ ઝાલી તેમને પાતાલમાં લઈ ગયા અને પોતાના આત્માનું દર્શન કરાવ્યું, ત્યારે અનન્ત છરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. અને ભગવાને પ્રસન્ન થઈને તેમને વરદાન આપ્યાં.

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સાર લેવાનો કે આ કૌંડિન્યે ધર વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો તેમાં તેમને ભગવાન લગડાં કે દંડ વિગેરે કંઈપણ ધારણ કરવું પડ્યું ન હતું. તેમ વિરહદશામાં ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી સાક્ષાત્કાર થયો હતો. તેમ આ ત્યાગ કરવામાં તેમને કોઈ પ્રકારની વિધિ પણ કરવી પડી ન હતી.

વળી શુદ્ધો શુદ્ધધૃષ્ટિમાર્ગથી સંન્યાય ગોપીજનોને હતો. આ શુદ્ધ સંન્યાસનું ખરેખરૂં માન તે ગોપીજનોને જ પડે છે, ભગવાનમાં આસક્તિ યતાં જ તેઓએ ધર-ધન-દ્રવ્ય-પુત્ર-પતિ વિગેરે સર્વનો ત્યાગ કરી દીધો હતો. ભગવાન શીવાય લૌકિકમાં તેમને જ્ઞાન પણ ન હતું. આથી ત્યાગ અવરથાવાળા ગોપીજનો સાથે રાસ કીડા પણ કરી. અને રાસમાં ગોપીજનોને મદ થયેલો જોઈને પોતે અન્તર્ધાન થઈ ગયા, પછી ગોપીજનોને વિરહનો પાર ન રહ્યો ત્યારે પોતે પ્રકટ થયા, અને ગોપીજનોને દૃઢેવા લાગ્યા કે, જેમ ધન વગરનાને ધન મળે, અને તે

ધન નાશ પામે, ત્યારે તેનું ચિત્ત જેમ ધનની ચિન્તામાં જ વળંગેલું રહે છે. તેની રીતે મારે માટે લોક, વેદ, અને સંબંધીઓનો ત્યાગ કરી આવેલાં હો ગોપીજનો! તમારી ચિત્તવૃત્તિ મારામાં જ રહે તેટલા સારૂં હું અન્તર્ધાન થયો હતો, તમે મને બહુજ પ્રિય છો.

આથી રીતે ગોપીજનોનો ત્યાગ ભગવાને વખાણ્યો છે. આ ત્યાગમાં તેમણે ભગવાંવચ્ચ કે કંઈપણ વેપ રાખ્યો ન હતો, તેમ છતાં તેમને અસાધારણ ઉત્તમોત્તમ પૂર્ણાનંદ રસયુક્ત ફલ મળ્યું હતું.

આ પ્રમાણે દૈાહિન્ય ઋપિ મર્યાદામાર્ગનો ત્યાગ કરવામાં અધિ-પતિ છે. અને શ્રીગોપીજનો શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગિય ત્યાગના ગુરુ છે, ગુરુ કહેવાનો અભિપ્રાય કંઈ ગોપીજનો શ્રીરસિક ગોકુલેશની માફક બ્રહ્મસંબંધ મંત્રનો ઉપદેશ આપનાર નથી. પરંતુ તેમણે કરેલો વિરહભાવ, ભગવાનમાં પૂર્ણભાવ, અને તેમણે વિરહમાં કરેલાં આચરણ, અને આ સર્વ સિદ્ધ થવા સારૂં શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગિય કરેલો ત્યાગ આ ત્યાગનું પ્રથમ માન તે ગોપીજનોને જ ધટે છે, તેથી તે ગુરુ છે. માટે તેમના જેવાં આચરણ-વિરહ-અને તેમના જેવો ત્યાગ કરી રસિક શ્રીકૃષ્ણના રસાસ્વાદને મેળવવા પુષ્ટિમાર્ગિય ભક્તનાં મન જે હજી પણ તલસે છે, એજ ગોપીજનોનું ગુરુપણ બતાવી આપે છે, દૈાહિન્ય મર્યાદામાં રહેલા હોવાથી તેમનો વિરહભાવ અને અનંતશ્રવે ળોળવા સારૂં કરેલો ત્યાગ એ કંઈક પુષ્ટિત્યાગને સમાન લાગે છે. તેથી તેમને તે મર્યાદાના ત્યાગના ગુરુ આલેખ્યા છે.

વિરહ દશામાં જે ગોપીજનોને અને દૈાહિન્યને વિકલપણું (પ્રભુવેલણ) અને બુદ્ધિની અસ્થિરતા થઈ હતી, તે ઉત્તમફલને આપનાર છે. માટે તે પ્રાકૃત નથી એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

મૂલમ્—વિકલ્પત્વં તથાઽસ્વાસ્થ્યં પ્રકૃતિઃ પ્રાકૃતં ન હિ ॥

જ્ઞાનં ગુણાથ તસ્યૈવં વર્તમાનસ્ય વાચકાઃ ॥૧॥

અર્થ—જ્યારે પ્રભુનો વિરહ થાય છે ત્યારે ઘેલા-પણું અને બુદ્ધિની અસ્થિરતા થઈ જાય છે, એ વિરહનો સ્વભાવ જ છે. માટે એ શરીરના વિદ્યારથી ઘેલા થઈ જાય છે એમ ન માનવું. આવા વિરહવાળા ભક્તને ભગવાન તો સર્વ ઠેકાણે રક્ષા છે, એવું જ્ઞાન થવું તે અને ભગવાનના શુભોપાધ કરનાર છે.

વિવેચન—ગોપીજનેને જ્યારે ભગવાનનો વિરહ થયો ત્યારે તે જેમ ઘેલાં બની ગયાં હોય એમ તેઓ વૃક્ષને અને પથુ-જેવા અજ્ઞાન-અવાચક વસ્તુઓને પણ ભગવાનની બાળ પૂજા માફ મંડી પડ્યા હતાં. આ ઘેલાપણું તે વિરહનો સ્વભાવ છે. અને પરમ શ્વરૂપ છે, આ ઘેલાપણું રસિક શ્રીકૃષ્ણના પૂર્ણાનંદ રસના સ્વાદને અખાડનારું છે તો પછી તેને સાધારણ સામાન્ય ઘેલવળાપણું કેમ ઠીકી શકાય ? આ વિરહઘેલવળાની અવસ્થા જ્ઞાતીઅવસ્થા કરતાં જલ્પા શ્રેષ્ઠ પદ ધરાવે છે.

આવા વિરહવાળા ભક્તને એવું જ્ઞાન ન થવું જોઈએ. કે ભગવાનનો સર્વમા રહેલા છે. તો તારે જોતરા છા સારું પડે ? કેમકે આવું જ્ઞાન થાય તો તેને વિરહથી થએલી ભગવાન મેળવવાની લીનતા કમી થઈ જાય છે.

શુદ્ધાદૈતનો તો સિદ્ધાન્ત એવો છે કે સર્વ જગતમાં ભગવાન વ્યાપી જ રહેલા છે. પરંતુ લાકડામાં રહેલો અગ્નિ જેમ ખપમાં નથી આવતો, પણ અગ્નિપ્રાયે જોડી દીવેલા લાકડાના અગ્નિથી પાક

વિગેરે સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તેવી રીતે સર્વમાં વ્યાપ્ત થઈ રહેલા પ્રભુ જ્યારે આધિદૈવિક વ્યુહરહિત પુષ્ટિરૂપાવસ્થામાં રસપ્રસુર, ગોપીજનના હૃદયમાં રહેલા દિમૂજ પ્રભુ પ્રકટ થાય, ત્યારે જ સુખ-કારી થઈ પડે છે. માટે સર્વમાં વ્યાપક થઈ પ્રભુ રહેલા છે, એવું જ્ઞાન આ વિરહી ભક્તને ન થવું જોઈએ એ હરે રૂપ થયું.

વળી ભગવાનના ગુણોત્તરુ રમરણ આ ભગવાનના વિરહવાળા ભક્તને થતું નથી. વિરહથી પ્રભુના રમરણ શીવાય બીજી રમરણ શક્તિ તો રહેતી નથી. ગુણુગાનથી વિરહની શાન્તિ થઈ જાય છે. જ્યારે ભગવાન મથુરાજી ગયા ત્યારે ગોપીજનોએ ભગવાનના ગુણુગાનથી વિરહશોક ત્યાગ કર્યો હતો. માટે ગુણોત્તરુ રમરણ કરવાથી વિરહાવસ્થા શાન્તિ પામતાં જ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકટ્ય કરવાની તીવ્ર લાગણી થઈ હોય તે શાન્ત પામે છે, અને ઉત્તમ લીલાસ્વાદમાં હાની થાય છે, માટે આ ફલરૂપ વિરહમાં ઉપર કહેલા બે પ્રકારના જ્ઞાન થાય તે બાધરૂપ છે. ॥ ૯ ॥

જ્ઞાન માર્ગમાં ફલની પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થાય છે. અને ન્યૂન ફલ મળે છે. વળી બહિતમાર્ગમાં તો તુરત ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઉત્તમોત્તમ ફલ મળે છે. તેનું કારણ શું ? એનો જવાબ નીચેના શ્લોકથી આપે છે—

મંલમ્—સત્યલોકે સ્થિતિર્જાનાત્ સંન્યાસેન વિશેષિતાત્ ॥

ભાવના સાધનં યત્ર ફલં ચાપિ તથા ભવેન્ ॥ ૧૦ ॥

—તાદૃશાઃસત્યલોકાદૌ તિષ્ઠંત્યેવ ન સંશયઃ ॥

• વહિથેત્મકદ સ્વાત્મા વહિવત્પવિશેષદિ ॥ ૧૧ ॥

તદૈવ સકલો વન્ધો નાશમેતિ ન ચાન્યથા ॥

અર્થ—મર્યાદામાર્ગના સંન્યાસથી જે જ્ઞાન વધ્યું હોય તેનાથી તો સત્ય લોક સુધી જ જવાય છે, તેમાં જ સ્થિતિ થાય છે, અને જેમને ભાવના રૂપી ઉત્તમ સાધન છે તેમને ફક્ત પણ ઉત્તમ જ મળે છે. ॥ ૧૦ ॥ જ્ઞાનમાર્ગના સંન્યાસીઓ સત્યલોકમાં રહે છે એ નિશ્ચય છે, અને ભક્તિમાર્ગમાં તો જેમ કાળમાં અગ્નિ રહેલો છે, તે જ્યારે મથન કરે ત્યારે બહાર પ્રકટ થઈને કાળને પણ અગ્નિરૂપ કરી દે, તેવી રીતે સર્વ ઠેકાણે વ્યાપીને રહેલા ભગવાન બહાર પ્રકટ થઈને પાછા ભીતર પ્રવેશ કરે, ॥ ૧૧ ॥ ત્યારે જ સર્વ બંધનાશ થઈ જાય, ત્યાર શીવાય બંધનાશ થતો નથી.

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેનારની ગતિ તો બ્રહ્મલોક સુધી છે. ભક્તિમાર્ગીયની ગતિ શ્રીપુરોષોત્તમ રૂપી ઉત્તમ કલને આપનારી છે. મર્યાદામાર્ગના ફક્ત સંબંધમાં કહે છે કે—

વેદાન્તવિજ્ઞાનસુનિશ્ચિતાર્થાઃ સંન્યાસયોગાચતયઃ શુદ્ધસત્વાઃ ॥
તે બ્રહ્મલોકે તુ પરાંતકાલે પરામૃતે પરિમુચ્યન્તિ સર્વે ॥

અર્થ—“વેદાન્તના ઉત્તમ જ્ઞાનથી જેઓએ અર્થનો નિશ્ચય કરેલો છે. અને સંન્યાસ યોગથી શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા થએલા ચાલી સંન્યાસીઓ બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. અને જ્યારે બ્રહ્માણને મોક્ષ થાય છે. ત્યારે આ સંન્યાસીનો આત્મતિક મોક્ષ થાય છે” આ પ્રમાણે તેવરીય શ્રુતિમાં જ્ઞાનવાળાની સત્ય લોક સુધીગતિ કહેલી છે. અને જ્ઞાન તે મનની સ્થિરતા શીવાય રહી શકતું નથી. માટે જ્ઞાનમાર્ગમાં મનની સ્થિરતાની ખાસ જરૂર છે. ભક્તિ માર્ગમાં વિરહાવસ્થા ગુણરૂપ હોવાથી વિરહમાં જ્ઞાન પણ ઠંડાઈ જાય છે. અને મનની

અસ્થિરતા થઇ જાય છે, અને પૂણું વિરહરસ પ્રકટ થાય છે, ત્યારે
દ્વિતીય રસાત્મકપૂર્ણ પુરોષોત્તમ પ્રકટ થાય છે, માટે બકિતમાર્ગમાં
જ્ઞાન ભાગ કરતાં દ્વિતીય ઉત્તમ છે. બકિતમાર્ગમાં ભાવ રૂપી સાધન
જ ઉત્તમ છે તો તેનું દ્વિતીય પથ ઉત્તમ જ હોય એમાં શી નવાઇ ?

આવી રીતે સત્યલોક સુધીજ જ્ઞાતી સ્થિતિ કરે છે. અને જ્ઞાન
મેળવવામાં જેનું સાધન હોય તેનું જ દ્વિતીય મળે છે, માટે આ જ્ઞાન
માર્ગમાં દ્વિતીય મેળવવામાં વિલંબ થાય છે. અને જ્ઞાનીને જ્ઞાનાભિમાન
હોવાથી સત્યલોક સુધી જ તેની સ્થિતિ થાય છે.

બકિતમાર્ગમાં કોઇ સાધનની જરૂર નથી, ભાવ એજ સાધન
છે. આધ્યાત્મિક ત્રિવિધ ભાવ થતાં પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં કંઈ પણ વિલંબ
થતોજ નથી. આ વિષય સમજાય તેટલા સાદા શ્લોકમાં એક દૃષ્ટાન્ત
આપું છે કે-જેમ લાકડામાં અગ્નિ જોડાયને ધુવો રહેલો છે, એમ
જાણીએ છીએ તેથી કંઈ રંધાતું નથી કે કંઈ ઉપયોગ થતો નથી. પરંતુ
જ્યારે તેજ લાકડાને સામા સાગી મંથન કરીએ ત્યારે (અરણીના)
લાકડાનો અગ્નિ બહાર પ્રકટ થઇને પાછો લાકડામાં જોડાય છે (પેસે
છે) ત્યારે લાકડાને અગ્નિરૂપ બનાવી દે છે. તેથી જીને પરમાત્મા
પુરોષોત્તમ સર્વ કંઈએ વ્યાપીને રહ્યા છે, એવું સમજીને એથી રહેવાથી
કંઈ શ્રીપુરોષોત્તમની પ્રાપ્તિરૂપી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પરંતુ ઉપર
કહેવા મુજબ ભગવાનની વિરહભાવનાથી પરમાત્માને મળવાની ઇચ્છા
બહુજ પ્રકટ થઇ જાય, ગોપીજનોની માફક વિકસ જતી જાય, ત્યારે
અને, શ્રી કૃષ્ણ ! એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી ખોળવા મંડી પડે છે. આ
પ્રમાણે લાકડાને મથન કરીએ તેમ આ ત્રિવિધ વિરહરૂપો મથનથી
જ્યારે અન્તઃકરણમાં રહેલા પરમાત્મા બહાર પ્રકટ થઇને પાછા દેહ,
ઇન્દ્રિય, મન, અણુદિ વગેરેમાં અને જ્ઞાનમાં જ્ઞાનરૂપે પ્રવેશ કરી દે
છે, ત્યારે અલૌકિક આનંદ રૂપ દેહની પ્રાપ્તિ આ બ્રહ્મને થાય છે.

પૂર્વ પુરષોત્તમ સાથે યથેચ્છ લીધાસ્વાદ તે ભોગને છે ત્તિ છે
 કૃષ્ણના ઉત્તમોત્તમ રસનો અનુભવ કરે છે, માટે ભક્તિમાર્ગીવ આ
 ઉત્તમ રસ માનીના લય રૂપ સાધારણ રસની જોડે સરખાવતું, એ
 અયોગ્ય છે. તેથી વિરહના તીવ્રમાત્રથી સિદ્ધ થએલું રસ હંમેશા
 ઉત્તમ છે એ સિદ્ધાન્ત જુલાવે ન જોઈએ. ॥ ૧૦-૧૧.

ભગવાનના શુભો-વિરહી લકડને જીવન રાખવામાં
 સાધનરૂપ થાય છે, એમ કહે છે

મૂલમ્—ગુણાસ્તુ સંગરાદિત્યાજીવનાર્થે ભવન્તિ હિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—પ્રભુને સંગ થવામાં વિહાન થયેલો હોય
 એવા વિરહી અવસ્થાવાળાઓને ભગવાન સિવાય જીવન
 રહી શકતું નથી. તે જીવન ટકાવી રાખવા માટે ભગવાનના
 શુભો ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વિવેચન—શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહેલા સેવાના પ્રકાર પ્રમાણે
 એવા દરના કરતાં પ્રેમ વધી પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે. આસક્તિ
 પછી પ્રભુપ્રેમનો પાર ન રહેવાથી પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે. આ
 પ્રમાણે જ્યારે ભક્તને પ્રભુનું વ્યસન લાગે છે; ત્યારે ભક્તને પ્રભુ
 સાથે રમણ કરવાની અને પ્રભુનાં પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા પ્રગટે
 છે, ત્યારે પ્રભુના પૂર્વે વિરહવાળા અવસ્થામાં તેને નિરાંત રહેતી નથી.
 પ્રભુને મેળવવા ઘેરો બની જાય છે. વિરહના તાપથી જીવન પણ
 ટકાવવા અસમર્થ થાય છે. આથી અવધ્યામાં હોય તેમ છતાં પણ
 પ્રભુનો સંબંધ થવામાં વર લાગે તો જીવન પણ જીવ રહેવા સંભવ
 થાય છે, તેથી આ જીવન ટકી રહે તેટલા માટે ભગવાનના સંબંધ
 આવતા શુભોને પ્રકાશોક્તિ જીવન ધારણ કરી રાખે છે. કેમકે પરમ
 શુભ પદ સાક્ષાત્ પૂર્વ પુરષોત્તમના શુભો શ્રીકૃષ્ણે તપની મારફત રસ

વાળા જ છે, માટે જ તે અલૌકિક રસવાળા લાગતા ભગવાનના ગુણો વિરહથી તપી ગયેલા ભક્તને જીવન ધારણ કરવામાં ઉપયોગી થાય છે. ભાગવતમા ગોપીજનો પણ એવું જ કહે છે કે “ તવ કથામૃતં તત્તજીવનં ” હે ભગવાન ! તમારી કથા (ગુણુગાન) રૂપી અમૃતનું પાન તમારા વિરહથી તપી ગયેલા ભક્તને જીવન ધારણ કરવામાં સહાયવાળું થાય છે. જેમ તમારામાં ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, છએના ગુણો રહ્યા છે અને પરમાનન્દ ક્ષણે આપે છે. તેવી રીતે તમારૂં ગુણુગાન છ ગુણો વાળું છે અને પરમાનન્દ ક્ષણ આપે છે.

આ પ્રમાણે ગોપીજનોના વચનથી જ સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાનના ગુણો વિરહથી તપી ગયેલા ભક્તને જીવન ધારણ કરવામાં સહાયવાળા થાય છે માટે જ્ઞાન કરતા ભગવદ્ગુણુગાન જ આ વિરહાવસ્થાવાળાને વિશેષ ઉપયોગી છે. ॥ ૧૨ ॥

શકા-ભગવાન્ સર્વ રીતે સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્યારે ભગવાન્ પોતાના ભક્તને આ વિરહમાંથી શાન્ત કેમ નથી કરતા ? એનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્-ભગવાન્ ફલરૂપત્વાન્તાત્ર વાધક ઈષ્યતે ॥

• સ્વાસ્થ્યવાસ્યં ન કર્તવ્યં દયાહુર્ન વિરુદ્ધયતે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:-ભગવાન્ ફલ છે. તેથી તેમના દર્શન થાય તેવા લક્ષિતમાર્ગમાં બાધરૂપ વર્તતા કથી, તીવ્ર વિરહ થાય ત્યારે જ ભગવાન્ દર્શન આપે છે તો ભગવાન્ આ વિરહદશા શાન્ત કરી સ્વસ્થ કરે તો ભક્તને ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થતું અટકે, માટે દયાળુ ભગવાન્ ભક્તને સ્વસ્થતા કરી ઉત્તમ ફલમાં વિરુદ્ધ થતા નથી.

• વિવેચન-આ શ્લોકનું રહસ્ય ગૂઢ છે. શ્રીગોકુવનાથજી આ

મોક્ષનું રહસ્ય જણાવતાં કહે છે કે, “ રસિક શ્રીકૃષ્ણ આ માર્ગના ફલરૂપ છે, આ ફલ મેળવવામાં પૂર્ણ ભાવની જરૂર હોય છે, આ ભાવ એવો હોય છે કે તે જ્યારે બહુ વધે છે ત્યારે પ્રભુનો વિરહ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી વિરહકલેશ થાય છે, અને કલેશ ચર્તા ભગવાન પ્રકટ દર્શન આપે છે ” ત્યારે જો આવા વિરહકલેશને જ શાન્ત કરી દે તો પછી તેને પ્રભુ મેળવવાની આર્તિ (કૃચ્છા) દંઢાઈ જાય તો પ્રભુપ્રાપ્તિથી ઉત્તમ ફલ મળતું નથી. તેથીજ દયાળુ પરા-માત્રા વિરહથી ઘેરા બની ગયેલા ભક્તના વિરહકલેશને દૂર કરતા નથી. દૂર કરે તો તેની કૃચ્છા પ્રકટ થઈને શાન્ત થઈ જાય તો પોતે જ તેના ફલમાં આડા આવ્યા કહેવાય ! માટે આ વિરહકલેશ તે ભક્તને બુદ્ધિ છે. જે દુષ્કરૂપ હોય તે તો ભગવાન નિવારણ કરવા સમર્થ છે. માટે ભક્તના આગ્રહ ઉપર આધાર રાખી તેના ફલમાં વિધન કરતા નથી.

નારદજી પૂર્વજન્મમાં દાસીના પુત્ર હતા, તે વખતે તેમની મા ગુજરી ગઈ પછી ભગવાનને મેળવવા ચલન કર્યો ત્યારે નારદજીને એક વખત દર્શન આપી અન્તર્ધર્મન થઈ ગયા. તેથી નારદજી ફરીથી જોળવાસાર વગગયા. ત્યારે આઠાશવાણીથી કહ્યું કે “ આ જન્મમાં હું મળનાર નથી. બીજા જન્મમાં તમે મારા પાર્વક થશો. ” આ પ્રમાણે નારદજી દાસીપુત્ર હોવાથી તેમનું અન્તઃકરણ શુદ્ધ ન હતું, તેથી આ જન્મમાં તેમને ઉત્તમ ફળ આપવાની કૃચ્છા ન હોવાથી ભગવાને તેના વિરહમાં વચનથી શાન્તિ કરી. ”

આ ઉપરથી સમજવાનું કે જેને ફલ આપવા કૃચ્છા ન હોય તેના વિરહમાં વિશેષ કરે છે. પરંતુ ગોપીજનોની માફક જેને ફલ આપવા કૃચ્છા હોય છે તો તેના પ્રારબ્ધકર્મ પુણ્ય અને પાપનો ફાયદો થવા સાથે તેના વિરહતાપમાં ટકિ કરે છે. ગોપીજનોને પણ ભગવાને કંઈ

હું કે તમારો બાવ મારામાં સ્થિર થાય તેટલા સારું હું અન્તર્ધર્મ થઈ ગયો હતો, માટે વિરહાવસ્થાજ બગવાન મેઘવ્રવામાં કારણરૂપ હોવાથી બગવાન આ બંધના વિરહતાપને શાન્ત કરતા નથી ૧૩ આ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસના સાધન અને ફલનો

વિચાર કર્યો હોવે આ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ તે ,
શાનાથી થાય છે, તેના વિચાર કરે છે.

મૂલમ્—દુર્લભોયં પરિત્યાગઃ પ્રેમ્ણા સિદ્ધયતિ નાન્યથા ॥

જ્ઞાનમાર્ગે તુ સંન્યાસો દ્વિવિધોઽપિ વિચારિતઃ ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનાર્થમુત્તરાદ્ગચ્ચ સિદ્ધિર્જન્મશતૈઃ પરમ્ ॥

અર્થ—આ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ બહુ જ દુર્લભ છે. કેમકે તે પ્રેમથી જ સિદ્ધ થાય છે. પ્રેમ સિવાય સિદ્ધ થતો જ નથી. જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. એક વિવિધિયા સંન્યાસ અને બીજો વિદ્વત્સંન્યાસ, આમાં જ્ઞાનને માટે અને છેલ્લું અંગ સિદ્ધ થાય તેટલા સારું મથે છે તે પણ સેંઠડો જન્મ પછી તેની સિદ્ધિ થાય છે, તુરત સિદ્ધિ થતી નથી.

વિવેચન—આપણે પહેલાં નારદજીના પૂર્વજન્મના દાખલાથી દર્શાવી ગયા કે જે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય હોતા નથી, તેમને ફલમાં વિલંબ થાય છે અને શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય હોય છે તેને ફલમાં વિલંબ થતો નથી, પરંતુ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય તો મ કરવો એ મહાકષ્ટથી બની શકે એવો છે, પણ પ્રભુપ્રેમથી તે સુલભ છે. તપ, હોમ વિગેરે અનેક સાધનો મર્યાદામાં બતાવ્યાં છે, પરંતુ પુષ્ટિમાગના સંન્યાસમાં કંઈ સાધન બતાવ્યું નથી; કારણ કે દેવલ પ્રભુમાં પ્રેમ, અને પ્રેમથી

આ કલિયુગમાં જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ લે તો પાછળથી પરતાવું પડે છે, અને જ્ઞાનમાં સાધન નહિ મળવાથી હવટે પાખંડી પણ થાય છે, અને બ્રહ્મ થાય છે. આ કલિયુગના દોષો એવા બળવાન છે કે ચિત્તશુદ્ધ થતી નથી, તેથી જ્ઞાન મેળવવામાં બહુ જ દરકત થાય છે. તેમ છતાં દેખાડેથી સંન્યાસ લઇ લે તો પાછળથી પરતાવું પડે છે, માટે આ કલિયુગમાં ભગવાં લૂગડાં વિગેરે વેપ ધારણ કરનારો જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેવો ન જોઈએ, એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. આ પ્રમાણે કર્મમાર્ગમાં તો સંન્યાસ લેવાની મના પહેલાં દહી ગયા. જ્ઞાનમાર્ગના નિયમ પ્રમાણે પણ ઉપર કહેવા મુજબ જ્ઞાન શિદ્ધ થતું નથી તેમાં પણ સંન્યાસ લેવાથી પરતાવાય છે, ભક્તિમાર્ગમાં તો અવશ્ય અને કીર્તન વિગેરે કરવા સાફ અને સેવાનાં સાધનો મળી આવે તેટલા સાફ ખાસ ધરમાં રહેવાની જરૂર છે. તેથી સંગ વગર દુર્મા જ કરવાનો જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેવો બહુને પાસવતો નથી. આ પ્રમાણે કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ આમ ત્રણ પ્રકારના જે મુખ્ય માર્ગો છે. તે ત્રણેમાં પણ વિધિ સંન્યાસ લેવાની મના છે, માટે સંન્યાસ કરવો તો ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કરવો જે સંન્યાસનું ખરેખર માન ગોપીજનોને ધટે છે તેવો સંન્યાસ હિતમ છે.

સર્વથી હિતમ પુષ્ટિમાર્ગના ભક્તને તો હમેશાં ત્યાગ જ રહેતો છે. સ્ત્રી પુત્ર, ગૃહ દેહ અને વ્યાત્મા વિગેરે સર્વ વસ્તુ ભગવાનને સોંપી દીધી છે, એવા ભક્તને ભગવાં પહેરી વંચ ધારણ કરી બીજા સંન્યાસની શી જરૂર છે ? વળી જ્યારે આ ભક્તને પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે ત્યારે તેને પ્રભુ શિવાય બીજું જાન જ રહેતું નથી તો પછી કોઈ પાખંડીપ સામાન્ય સંન્યાસ લેવાની શી જરૂર છે ? માટે ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કરવો એ હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે.

શંકા—તમે ગયા શ્લોકમાં જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ કરવાથી, પાછળથી પરતાવું પડે છે એવું સાબીત કરી ગયા તે કહ્યું છે, પરંતુ

ભક્તિમાર્ગના સંન્યાસમાં પણ જ્ઞાનમાર્ગના સંન્યાસની મા-
ફેટ દોષો આવશે તો તેનું શું કરશો? અ. શંકાતું સમાધાન
નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

મૂલમ્—ભક્તિમાર્ગેऽપિ ચેદ્દોષસ્તદા કિં કાર્યમુચ્યતે ॥ ૧૭ ॥

અત્રારંભે ન નાશઃ સ્યાત્ દૃષ્ટાન્તસ્યાપ્યભાવતઃ ।

સ્વાસ્થ્યહેતોઃ પરિત્યાગાદ્વાયઃ કેનાસ્ય સંભવેત્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં તો પ્રભુમાં પ્રેમ થયા પછી ત્યાગ
કરવામાં આવે છે, તેથી તેનો નાશ થતો નથી તેમ ભ-
ક્તિમાર્ગનો ત્યાગ કરી કોઈનો નાશ થયો છે, એવો દાખલો
પણ મળતો નથી. આ ભક્તિમાર્ગીને પ્રભુનો વિરહ હો-
વાથી તેને ચિત્ત સ્વસ્થ પણ હોતું નથી. તો પછી તેને
બંધ તો ક્યાંથી જ થાય ?

વિવેચન—ભક્તિમાર્ગમાં જે ત્યાગ કરવામાં આવે છે તે ત્યાગને
કનિયુગતા દોષો બંધ કરી શકતા નથી કેમકે આ ભક્ત પ્રભુને સાફ
જે સર્વ ત્યાગ કરે છે. અને પ્રભુમાં તેનો પ્રેમ મહુ જ હોવાથી તેને
દેશકાલ વિગેરે કોઈ પણ પ્રકારના દોષો બાધ કરી શકતા નથી.
નારદજીના પૂર્વજન્મમાં વિચાર કરીએ તો તેમણે ભક્તિમાર્ગમાં આરંભ
દશામાં જ ત્યાગ કર્યો હતો. તે વખતે જોકે તેમના અન્તઃકરણના
મનો ધોવાયા ન હતા તોપણ તેમને નાશ થયો ન હતો. આવી રીતે
ભક્તિમાર્ગના ત્યાગનો આરંભ કરનારનો નાશ થતો નથી એવું દૃષ્ટા-
ન્ત મળે છે, પરંતુ ભક્તિમાર્ગી ત્યાગ કરનારનો નાશ થયો છે એવો
દાખલો કોઈ ઠેકાણે સાંભળવામાં આવ્યો નથી. જ્ઞાનમાર્ગનો ત્યાગ
કરનાર ત્યાગ કરતી વખતે પદ્મ (સલ્લહિત) હોતો નથી. ભક્તિમાં

તો ત્યાગનો આરંભ કરનાર મનુષ્ય અલૌકિક ભગવાનના પ્રેમવાળો હોવાથી તે અત્યંત પદ્મ યજ્ઞેલો હોય છે. વળી પ્રજુમાંજ તેનો પ્રેમ હોવાથી તેને દુઃસંગ થવાનો પ્રસંગ આવતો જ નથી. તેથી તેનો નાશ થતો નથી. ભરતશ્રીએ મર્યાદામાર્ગનો ત્યાગ કર્યો હતો તેમાં તેમને હરણુ વિગેરે જાતિમાં અવતાર લેવો પડ્યો હતો, વિગેરે દુઃખ થયા હતાં. છેવટે પ્રજુપદ પામ્યા. પરંતુ પ્રજુમાં જ પ્રેમવાળા અને ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ કરનાર ભક્તનો કંઈ નાશ થયો છે એવો દાખલો જડી આવતો નથી. વળી આ ભક્તે તો સ્વસ્થતા (સ્થિરતા) નાં સર્વ કારણો છોડી પ્રજુ વાસ્તે વિકલ (ધેતો)બની મથેલો હોવાથી દુઃસંગ કે અજના દોષો વિગેરે કાષ્ઠપણુ તેને બાધ કરી શકતા નથી. કારણ કે તે પોતાના સ્વસ્થમાં જ રહી પ્રજુમાં જ લીન થઈ ગયેલો હોય છે. માટે મર્યાદા માર્ગીય સંન્યાસવાળાની માફક ભક્તિમાર્ગના સંન્યાસ કરનારને કંઈ પણ બાધ થતો નથી. ૧૮

આવી રીતે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગનો બાધ કેાષ્ઠપણુ કરતું નથી તેમ ભગવાન પણ બાધ કરતા નથી, એણું કહે છે.

મૂલમ્—હરિરત્ર ન શક્નોતિ કર્તુ વાધાં કુતોપરે ॥

અન્યથા માતરો વાલાન્ન સ્તન્યૈઃ પુપુષુઃ ક્વચિત્ ॥૧૯॥

અર્થ—આ ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ કરનારને ભગવાન પણ અડચણ કરી શકતા નથી તો પછી બીજા દેશ કાલ, વિગેરે સાધારણો તો ક્યાંથીજ બાધ કરી શકે ? ભગવાન જ્યારે પોતાના ભક્તોને બાધ કરે તો તે જેમ મા પણ પોતાના બાલકોને સ્તનપાન કરાવી ઉછેરે નહિ, એણું થાય-થયું કહેવાય.

વિવેચન—સર્વ દુઃખોને હરણ કરનાર હોવાથી ભગવાન્ હરિ કહેવાય છે. આ ભગવાને સેવા સારૂ દેવી સૃષ્ટિ શ્રીઅંગમાંથી પ્રકટ કરી છે, આ દેવી જીવો આત્મા રહ્યાંત પ્રભુને અર્પણ કરીને તેમની સેવા, તેમના જ ગુણનું ગાન, તેમને જ સુખ થાય તેવી લાલસા અને તેમનામાં જ પ્રેમવાગા હોય છે. આવા સમર્પણ કરેલા જીવોએ કરેલા ત્યાગમાં જે પ્રતિબંધો (અડચણો) આવે છે તે પોતે નાશ કરે છે. તો પછી પોતે તેમાં અડચણ કેમ કરી શકે ? કેમકે જેમ બાળકને ઉત્પન્ન કરનારી માતાઓ બાળકને સ્તનપાન કરારી (ધરારી) હોય છે તે રક્ષણ પણ કરે છે, તે કંઈ પોતાની પ્રજાને નાશ કરનારી થતી નથી, તેમ કાયામાંથી દેવી સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી, અને શ્રીમદ્વાચાર્ય રૂપે પુષ્ટિમાર્ગને પ્રકટ કરનારા તેમ રક્ષણ કરનારા પણ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ જ છે. તે પોતે કદાપિ પણ પોતાના આ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રેમથી થએલા ભક્તના ત્યાગમાં બાધ કરવા ઇચ્છા કરે નહિ, તો પછી સામાન્ય દેશ, કાલ, વિગેરેના હલકા દોષો શું બાધ કરવા સમર્થ થઈ શકે ? કદાપિ નહિ. માટે ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કરવો એ જ યોગ્ય છે. એમ શાસ્ત્રોનો પોઠાર છે.

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે ભગવાન્ પોતાની સૃષ્ટિમાં બાધ કરતા નથી. અને બીજા દેશ, કાલ, વિગેરે પણ બાધ કરી શકતાં નથી પરંતુ બધાને મોહ કરવા મુકેલી માયા ભક્તિમાર્ગને મોહ કેમ નહિ કરે ? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—જ્ઞાનિનામપિ વાક્યેન ન ભક્તં મોહયિષ્યતિ ।

આત્મપદઃ પ્રિયથાપિ કિમર્થં મોહયિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ :—માર્કુંડેય પુરાણમાં કહે છે કે “ માયા જ્ઞાની

એને પણ મોહ કરે છે.” પરંતુ બકિતવાળાને પણ મોહ કરશે નહિ. કારણ ભગવાન આત્માને આપનાર છે અને પ્રિય છે. (તેમ ભગવાનને શરણે ગયેલા છવને ભગવાન કેમ મોહ કરાવશે ?)

વિવેચન—માર્કેડેય પુરાણમાં કહ્યું છે કે “ જ્ઞાનિનામપિ ચે-
તાંસિ દેવો ભગવતો દિ સા, ઘલાદાકૃપ્ય મોહાય મદામાયા
મયચ્છતિ ” “ છ શુણ્ણાળી ભગવાનની શક્તિ માયાદેવી જ્ઞાનીનાં મનને
બળાકારે ખેંચી મોહ કરે છે ” આ પ્રમાણે માયા દેવી જ્ઞાનીને મોહ
કરવા સમર્થ થાય છે. પણ જ્ઞાની કરતાં ઉત્તમ બકત, કે જે ભગવા-
નને બહુજ વહાલા છે, તેમને આ માયા કંઈ પણ મોહ કરી શકતી
નથી. ગીતાશ્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે “ મારી માયાને કોઈપણ તરવા
શક્તિમાન નથી. પરંતુ જેઓ મારે શરણ આવે છે તેઓ આ મા-
યાને તરી જાય છે. ” આ પ્રમાણે બકિતમાર્ગના નિયમ પ્રમાણે ત્યાગ
કરીને પ્રભુને શરણે ગયેલા, તેમ આત્મા પણ પ્રભુને અર્પણ કરી દી-
ધેલા હોવાથી બકતો ભગવાનને બહુજ વહાલા છે. અને આ બકતના
હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે, બકતને વશ થઈ રહે છે, તે પછી ભ-
ગવાનની શક્તિ માયા વશ થઈ રહે, એ યોગ્ય જ કહેવાય. વળી
આ બકતની આસક્તિ પ્રભુ સિવાય બીજા પદાર્થમાં હોતી નથી, તથા
ભગવાનને તે બકત પ્રિય હોવાથી સ્વરૂપાનંદ આપવા સાર માયા
અને મર્પદામાર્ગના ધર્મો બાધ ન કરી શકે તેટલા સાર ચારે તરફથી
તેનું રક્ષણ કરે છે. હાખલા તરીકે ગોપીજનોને વિરહતાપ મટાડવા
સાર ઉદ્ધવજીએ યાનોપદેશ દ્યો, પરંતુ ભગવાને સ્વરૂપાનંદથી તેમનું
રક્ષણ કરેલું હોવાથી તેમના તે જાનધર્મો વિરહતાપ આગળ ટકી
શક્યા નહિ, ત્યારે ઉદ્ધવજી આ ગોપીજનોને ભગવાનમાં હૃદ વર્ગીને

પ્રેમ જોઈને પોતે કહેવા લાગ્યા કે “આ વ્રજભંડોતોના ચરણરજને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. જેમણે હરિકથાથી ગાએલું ગીત તથા સુવર્ણને પણ પવિત્ર કરે છે ” આ પ્રમાણે તેમનાં વખાણુ કર્યાં છે. મારે આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સમજવાનું કે જે ભગવાનને ચાહે ગએલા છે તેમને ભગવાનનું રક્ષણ હોવાથી માયા વિગેરે કાષ્ટપણુ ત્યાગમાં બાધ કરી શકતું નથી.

હવે બે શ્લોકથી ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલમ્—તસ્માદુક્તપ્રકારેણ પરિત્યાગો વિધીયતામ્ ।

અન્યથા ભ્રમ્યતે સ્વાર્થાદિતિ મે નિશ્ચિતા મતિઃ ॥૨૧॥

इति कृष्णप्रसादेन बल्लभेन विनिश्चितम् ।

संन्यासवरणं भक्तावन्यथा पतितो भवेत् ॥ २२ ॥

અર્થ—માટે ઉપર કહેલા ભક્તિમાર્ગના પ્રકારથી ત્યાગ કરવો—જે આ પ્રમાણે ત્યાગ કરવામાં નહિ આવે તો સ્વાર્થમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ને પાછળથી પરતાય છે. એવો મારો ચોક્કસ મત છે ॥૨૧॥ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પરામાત્માની કૃપાથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ નિશ્ચય કર્યો કે સંન્યાસ કરવો તો ભક્તિમાર્ગથી કરવો જીને સંન્યાસ કરવાથી ભ્રષ્ટ થાય છે—પાપી બને છે.

વિવેચન—આ ગ્રંથમાં ભક્તિમાર્ગથી શીવાયના જીન સંન્યાસોનું નિરૂપણુ કર્યું છે. તે સધળા દોષવાળા હોવાથી તે સંન્યાસનું ગ્રહણુ કરવું નહિ અને કરશે તો પાછળથી પરતાવું પડશે. અને ભક્તિમાર્ગથી ત્યાગ ખાસ કરીને કરવો. કેમકે ભગવાનમાં ભાવ થાય તો દુરંત ભગવાન જ તે ભક્તની લોક અને વેદમાંથી મતિ છોડાવી

દે છે, એટલે સ્વાભાવિક જ ત્યાગ થઈ જાય છે, અને ભગવાને પણ જીવજનને આરા કરી છે કે પોતાના મનુષ્યોમાં, રહેલા સ્નેહને છોડી દઈ મારામાં જ મન પરાંવીને (વિરહનો અનુભવ કરવા સાર) ધરતો ત્યાગ કરવો-આ પ્રમાણે ગોપીજનોની માફક વિરહનો અનુભવ કરવા સારું જો ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કે જેમાં વેપની જરૂર નથી તે સંન્યાસ લેવો, જો આ સંન્યાસ લેવામાં નહિ આવે તો ખરેખર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ, લીલા સ્વાદ કંઈ થતાર નથી. એવી મારી મતિ છે એવું શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞુ કહે છે.

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાથી પ્રજ્ઞને વહાલા હોવાથી શ્રીરક્ષમ નામ વાગા શ્રીઆચાર્યજીએ નિશ્ચય કરીને જ આ સંન્યાસનો નિર્ણય કરેલો છે. મારે આ શ્રંથમા કહેવા સુગમ ત્યાગ કરવો.

શ્રીભગવાને શ્રી આચાર્યજીને ત્રીજી આરા સંન્યાસ લેવાની આપી હતી, તેથી પોતે વિધિ પ્રમાણે સંન્યાસ ગ્રહણ કરી કાશીમાં પધાર્યા ત્યાં એક માસ સુધી અનશન (ખાવું નહિ તે) વ્રત કર્યું. આઠ દિવસ મૌન રાખ્યું તેથી દેવતામની અને દેવતાગની જે બે આરાઓ હતી તે બે પક્ષ વ્રત કર્યાથી સિદ્ધ થઈ, દેહ અને દેશનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાર બાદ અપાદ સુદ-૨ ને દિવસે પોતે આસુરવ્યામોહ કર્યો.

॥ इति श्रीमदाचार्यविरचितः संन्यासनिर्णयः समाप्तः ॥

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

॥ નિરોધલક્ષણમ્* ॥

 નિજજન ઉપર કૃપાવંત શ્રીમદ્ધમાચાર્યજીને પ્રમાણ કરીને
નિરોધલક્ષણને ઓશીનો આ દામ (શ્રીપુરુષોત્તમજી)
નિરોધલક્ષણ ગ્રંથનો વિચાર કરે છે.

શ્રીમદ્ધમાચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય ગ્રંથમાં ભક્તિમાર્ગિય
ત્યાગ પ્રભુના વિરહના અનુભવને માટે દર્શવ્ય છે એમ સૂચવે છે;
કૌંડિન્ય ઋષિ અને શ્રીગોપિકાઓ એ બે ગુરુ છે એમ કહે છે;
બન્નેના સમય અને રૂઢ શુદ્ધ શુદ્ધ છે એમ બોધ કરે છે, અને તે
પરથી અધિકારીઓને ભેદ સૂચવે છે; એ ભક્તિમાર્ગિય ત્યાગ માત્ર
પ્રેમથી જ સિદ્ધ થાય છે એમ આગા કરે છે, એ પ્રેમનું સાધન
શું, એમ આકાંક્ષા થતાં આગા કરે છે કે ભાવનાથી સિદ્ધ થયેલો
ભાવ જ માત્ર સાધન છે; અને ભાવભાવનાથી વિલક્ષણ (ઉચ્ચ)
અધિકાર પ્રાપ્ત થતાં પ્રભુના ગુણગાનજ વિરહજીવન ટકાવી રાખે છે
એમ આગા કરે છે.

ત્યાં એમ આકાંક્ષા થાય છે કે કેવા અધિકારીને કેવી ભાવ-
નાથી ઉત્પન્ન થયેલો કેવા પ્રકારનો ભાવ સાધનરૂપે ઉપયોગી થઈ
પડે છે ? વળી પ્રભુના ગુણો પણ ત્યાં બાધક કહેલા છતાં કેવા અધિ-
કારમાં કેવા પ્રકારે જીવન ટકાવી રાખવામાં સાધનમૂલ થઈ પડે છે ?
એમ પણ આકાંક્ષા થાય છે, વળી ભક્તિવર્ધિની ગ્રંથમાં શ્રીમદ્-

* આ ગ્રંથનું વિવેચન શ્રીપુરુષોત્તમજીનું દીકરું આધાર છે.

સમાચાર્યજીએ આજ્ઞા કરી છે કે જે ભક્તને ભક્તિને! બીજામાત્ર દંડ થયો હોય અને જે ભગવાને આજ્ઞા કરેલી અને આપે નિયારેલી રીતિએ ભગ્ન કરતો હોય એવા ભક્તને ભક્તિની પ્રવૃત્તિને માટે ગૃહ-ત્યાગ કરીને શ્રવણ કીર્તનરૂપ સાધન કરવાં; જેનો બીજામાત્ર દંડ ન થયો હોય તેવો તો ધરમાં રહીને પૂજા શ્રવણ વગેરે કરીને પ્રભુનું ભગ્ન કરવું, અને એમ કરતાં કરતાં પ્રભુ તરફ સ્નેહ આસક્તિ અને વ્યસન થાય ત્યારે તે કૃતાર્થ થાય એમ દર્શું. આગળ જતાં ત્યાગ કરવા વગેરેની આવશ્યકતા બતાવી. ત્યાં પણ ભક્તિવૃદ્ધિનું સ્વરૂપ શું ભક્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે એમ કેમ માલમ પડે, એમ આશંકા થાય છે, અને સેવાકૃતવિવરણમાં આજ્ઞા કરી કે જે આદ્ય ક્ષણ (અલા-ટિક સામર્થ્ય) પ્રાપ્ત થાય નહિ તે સેવા આધિદેવિકી થઈ શકતી નથી, તેથી જ ક્ષણ પ્રાપ્ત થયું નથી એમ સમજવું. ત્યાં પણ એમ આશંકા થાય છે કે સેવા આધિદેવિકી કેમ થાય ?

એ પ્રમાણે ઉપર દહેલા થયેલા આ સર્વ આશંકાઓ ઉપજ થાય છે તે પૂર્ણ કરવાને આપ એમ બોધ કરે છે કે જે રીતે ભગવાન અનંતાર દશામાં ભક્તને દર્શન થાય એવા ગુણગીતાઓવડે પ્રપંચની વિસ્મૃતિ કરાવી પોતામાં આસક્તિ કગરી નિરોધ ધીમે ધીમે ક્રમવાર કરાવે છે અને જીવેનો ઉદ્ધાર કરે છે તેમ હાલ અનંતવાર દશામાં જ્યારે પોતે ભૂતલપર પ્રકટ બિરાજતા નથી ત્યારે પણ શ્રવણ કીર્તન વગેરેથી અનુભવમાં આવે એવી ગુણગીતાઓ વડેજ ધીમે ધીમે ક્રમવાર નિરોધ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને જીવેનો ઉદ્ધાર કરે છે; માટે ત્યાગપૂર્વક શ્રવણથી ઉપજ થતી ભાવનાથી ભગતા બકતે, તેમજ ત્યાગપૂર્વક કીર્તનથી ભગતા બકતે, તેમ જ ધરમાં રહીને સેવાપૂજા વગેરેથી ભગતા બકતે સર્વેએ પોતપોતાના અધિકાર પ્ર-

માણે ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ ઉપર દહેલો નિરોધ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કર્યા કરવો.

તેમાં પણ જે ભક્ત ત્યાગપૂર્વક શ્રવણથી ઉત્પન્ન થતી ભાવનાથી ભજતો હોય તેણે પોતાપર પ્રભુની કેટલી કૃપા થઈ તેની પરીક્ષા કરવી, (પોતાના મનમાં વિચારથી સમજવું), પ્રભુના શુભગાન આવડા, પોતાની અવસ્થાની પરીક્ષા કરવી, એટલે પોતે કેટલે દરજ્જે પહોંચ્યો છે તેનો મન સાથે વિચાર કરવો, અને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોતાના મનમાં પ્રભુપરત્તે ઉત્પન્ન થતા મનોરથોપરથી પોતાના નિરોધની ઉત્પત્તિ ક્યાં સુધી થઈ તેનો વિચાર કરવો.

જે ભક્ત કીર્તનવડે પ્રભુનું ભજન કરતો હોય તેણે કીર્તનથી પોતાને અનુભવમાં આવતા સુખવિશેષથી પોતાના ભક્તિની વૃદ્ધિ કેટલી થઈ તેની પરીક્ષા કરવી, અને પ્રભુકૃપા પોતાપર કેટલી થઈ તેનો વિચાર કરવો.

જે ભક્ત ઘરમાં રહી પ્રભુનું ભજન કરતો હોય તેણે પોતે જે સેવા કરે છે તે આધિદેવિકી પર્યંત પહોંચે તે માટે શ્રવણ કીર્તન ધ્યાન નિરંતર કર્યા કરવા.

આ સર્વનો ઉપદેશ કરવાને આપ નિરોધલક્ષણુ અન્યતો આરંભ કરે છે. ક્રાંતને એમ શંકા થાય કે આ નિરોધલક્ષણુ અન્ય સંન્યાસનિર્ણય વગેરે બીજા અન્યોના શેષ-અંગરૂપ છે એમ ધારવાનું શું કારણ છે ? જેમ બીજા અન્યો એક એકથી સ્વતન્ત્ર છે તેમ આ અન્ય પણ સ્વતન્ત્ર છે એમ શા માટે ન માનવું ?

આ શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે આ અન્યમાં અન્ય કરવાની પ્રતિષ્ઠા નથી, તેથી ક્રાંતપણુ કારણને લીધે આ અન્ય કયો એમ તો આપણે માનવું પડશે; વળી સંન્યાસનિર્ણયમાં કહેલી ભાવના વગેરેનું સ્વરૂપ શું એમ આકાંક્ષા થાય છે, તેમ જ પ્રભુના શુભગાન જીવનના હિતરૂપ થઈ પડે છે તે કયે પ્રકારે

થાય છે, એમ આશંકા થાય છે, તેમજ ભક્તિવાર્ધનીમાં કહેલા ભક્તિવૃદ્ધિ પદમાં ભક્તિવૃદ્ધિનું સ્વરૂપ શું એમ આશંકા થાય છે, તેમજ સેવાદ્વલવિવરણમાં કહેલા અનાધિદેવિકી પદમાં સેવા આધિદેવિકી કેમ થાય એમ આશંકા થાય છે-તેમજ આ નિરોધલક્ષણ અન્યમાં શ્રીયશોભા વગેરેને યથલા દુઃખની આશંકા ગુણહીન વગેરેનું જે વર્ણન છે તે અદરમાત એટલે પ્રયોજન વગરનું થઈ પડે છે, મારે એ સર્વ શા મારે કશું એમ આશંકા થાય છે, મારે આ નિરોધલક્ષણ અન્ય ઉપર લખેલા સંન્યાસનિર્ણય, ભક્તિવાર્ધની અને સેવાદ્વલવિવરણ અન્યોમાં ઉપજત યતી આશંકાઓ પૂર્ણ કરે છે તેથી, અને આ અન્યમાં દયાહુત્વ વગેરે શબ્દો છે તેનું વિશેષ જ્ઞાન કરાવે છે અને તે તે અન્યોમાંના પ્રમેયનું પણ વિશેષ જ્ઞાન કરાવે છે તેથી, આ અન્ય સંન્યાસનિર્ણય વગેરે અંયોનો શેષભૂત છે એમ નિશ્ચય થાય છે.

દર્શાવેલ કોઈ કહે કે ભક્તિવાર્ધનીમાં કહેલા મોટા પશુ શબ્દનું વિશેષ જ્ઞાન નિરોધલક્ષણમાં થતું નથી, મારે ભક્તિવાર્ધનીના શેષ તરીકે નિરોધલક્ષણ નથી, તો તે જરોખર નથી, કેમકે સંન્યાસાનણેયના પ્રમેયમાં જ ભક્તિવાર્ધનીનું પ્રમેય આવી જાય છે.

પરસ્પર આશંકા પૂરાતી હોવાથી જ શ્રીહરિરાયજીએ પશુ 'શ્રીમૃચુરસન્નિધિમ્' એ પાંચ શ્લોક જે કે સ્વર્ત્ત જણાવ 'છે તો પણ જલસોદના અંગભૂત મણેલા છે. તેથી એ પ્રમાણે અંગરૂપ મણવામાં અને એજ્વાક્યતાનો અંગીકાર કરવામાં કંઈપણ બાધ નથી; તેથી આ નિરોધલક્ષણ અન્યનું સંન્યાસનિર્ણય ભક્તિ-

પ્રમેય એટલે અન્યમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરેલું હોય તે વિષય.

વર્ધિની અને સેવાદુલવિવરણના સ્વરૂપે વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે.

સંન્યાસનિર્ણયમાં તિલ્લ કયું છે કે ત્યાગી ભક્તને ભાવના માત્રથી સિદ્ધ થયેલા ભાવ જ સાધનરૂપ છે, ત્યાગીઓમાં પ્રથમ અધિકારીએ કરેલો ત્યાગ પ્રભુના વિરહના અનુભવને માટે જ હોય છે. અને વિરહ એ પ્રાકટ્યના તિરોભાવથી થયેલા દુઃખરૂપ છે, એવા (વિરહી) અધિકારીને શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ હોવાથી ધરમાં રહેલા મનુષ્યો બાધક અને અનાત્મરૂપ (પોતાની સાથે સંબંધવિનાના) ભાસે છે, તેથી પ્રપંચની કાંઈક વિસ્મૃતિ થઈ ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે, અને પછી વ્યસન થાય છે, ત્યારે ભગવાનના ગુણ અને લાલ્લાનું પ્રાધાન્ય છુટી જઈ ભગવાનના સ્વરૂપમાં આસક્તિ થાય છે, અને ભગવાનના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી દીનતા થાય છે, ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ તો જન્મપરકરણમાં કલ્યાણપ્રભાસે ભક્તના દુઃખથી જ થાય છે એવું જ્ઞાન હોવાથી દુઃખની છત્રા ઉત્પન્ન થાય છે, એવું દુઃખ અતિથય થાય તેજ ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ છે, ક્રમકે તે સ્થિતિમાં પ્રપંચની વિસ્મૃતિ અને ભગવાનમાં આસક્તિ અધિક થાય છે. તેથી ઉપર કહેલા દુઃખની છત્રા અને તેની ભાવના એ આવા નિરોધનું કાર્ય-લક્ષણ+ સમજવું.

પ્રથમ શ્લોકમાં એવા નિરોધનાં કાર્યલક્ષણનું વર્ણન કરવામાં આવે છે:—

+ લક્ષણ એટલે વ્યાખ્યા, definition લક્ષણ બે પ્રકારનાં] હોય છે, સ્વરૂપલક્ષણ અને કાર્યલક્ષણ. નિરોધનું સ્વરૂપ સમજાવે તે સ્વરૂપલક્ષણ, અને નિરોધમાં થતાં અનુભવો તથા પરિણામોનું વર્ણન જેમાં હોય તે નિરોધનું કાર્યલક્ષણ. દશમસ્કન્ધના શ્રીસુમેધિનીજીમાં નિરોધનાં સ્વરૂપલક્ષણ વિસ્તારથી સમજાવ્યાં છે. જો અંતમાં નિરોધનાં કાર્યલક્ષણનાં વર્ણન કરવામાં આવ્યાં છે.

મૂલમ-યચ દુઃખં યસોદાયા નન્દાદીનાં ચ ગોકુલે ॥

ગોપિકાનાં તુ યદ્ દુઃખં તદ્ દુઃખં સ્યાન્યમ ક્વચિત્ ॥૧॥

શ્લોકાર્થ-ગોકુલમાં શ્રીયસોદાશને અને શ્રી નન્દરાયણ વગેરેને (અને તેમના સગળ ધવાળાં બીજાઓને પણ પરમ કલને આપવાની ઇચ્છાવાળા અભુજે) જે દુઃખ આપ્યું છે, પુનઃ (તેથી પણ ઉત્કૃષ્ટ) જે દુઃખ શ્રીગોપીજનોને આપ્યું છે તે દુઃખ મને કોઈક ઠેકાણે થાયો.

વિવેચન-આ શ્લોકમાં શ્રીયસોદાશ નીનન્દ તથા શ્રીગોપિકાઓ એ ગણના દુઃખનું વર્ણન કરેલું છે. તેથી જુદા જુદા ગણ પ્રકારના ભાવનું સૂચન કર્યું છે. વળી શ્લોકમાં ગણ 'ચ' છે. 'ચ' એટલે 'અને'; તેથી 'અને બીજા પણ દુઃખી બહતો' એવો અર્થ થાય છે. તેથી ઉપર દેહલા ગણ પ્રકારના ભાવવાળા બહતોના જેવા ભાવવાળા હંસ વગેરેથી દુઃખી રમણ, કાસથી દુઃખી રમણ, તથા અગ્રાનથી દુઃખી યયલા બહતોનું પણ આ શ્લોકમાં સૂચન કર્યું છે એમ સમજવું. જેમ 'પ્રાકટ્ય સમયમાં' હંસ વગેરે અસુર હતા, તેમ હાલમાં પણ બીજા અસુરો ધણા હોય છે, તેમ કાલ તથા અગ્રાન પણ હોય છે, 'કવચિત્' સખ દેહોમાં ઉદ્ધો છે, સેના અર્થે 'કાષ્ઠ રથધર્મા' એમ થાય છે. કાષ્ઠ ખાસ નિશ્ચિત રથધર્મા નથી કર્યું, તેથી - ભગવદ્ભાવવાળા જુદા જુદા દેહોમાં પર્યટનનું સૂચન થાય છે, તેથી એવા અધિકારીનું ત્યાગી પદ જણાઈ આવે છે. એમ આગળ પણ સમજી લેવું.

૧. 'શ્લોકમાં' 'સ્માત્' એટલે 'જાઓ' એ આશાસયક છે.

૨. 'આશાસયક' ક્રમતે વિદુઃ સુત્ર અમાણે આશાદર્શક ઉપસર્ગ હોય ત્યારે 'વિધ્યર્થે' વપરાય, પણ સામાન્ય રીતે 'શ્લોકમાં' ઉપસર્ગ વિના પણ વિધ્યર્થે વપરાય છે, જેમકે 'જો દેવદત્ત આવતો તો તારું કાર્ય થાય.'

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એમ થાય છે કે જે ભક્તો પ્રભુના રૂપ-
સમાવમાં આસક્ત છે, જે ભક્તો પ્રભુના કિશોરમાત્રમાં આસક્ત છે,
તથા જે ભક્તો પ્રેમ આવમાં આસક્ત છે, તે સર્વેનું દુઃખ જોઈને તે
દુઃખનું નિવારણ કરવાને તેરા તેરા યાત્ર, કિશોર તથા પ્રેમ રૂપની
ભગવાન તે તે ભાવને અનુમાર સુખ આપવાને પ્રકટ થાય છે. માટે
ભગવાનના પ્રકટ થવામાં એવું દુઃખ જ સાધનરૂપ છે. તેથી એવા
ભક્તના હૃદયમાં એવા દુઃખની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરનાર પ્રપંચત્રિમૂર્તિ-
પૂર્વક ભગવદાસકિતરૂપ નિરોધ તેજ શ્રીકૃષ્ણને વિશે વ્યવનનું ફેવ.
તેથી એવા દુઃખની ઇચ્છારૂપ નિરોધ એજ ત્યાગી ભક્તોમા પ્રથમ
(હીન) અધિકારીનું ભક્તિની વૃદ્ધિનું લક્ષણ સમજવું. ॥ ૧ ॥

હવે મધ્યમ અધિકારી જે ત્યાગ કરે છે તે વિરહ સમ-
યમાં આસક્તિભ્રમન્યાયપ્રમાણે ભગવાનના અનુભવ માટે
હોવાથી તેરા અધિકારીની ભક્તિની વૃદ્ધિનું સ્વરૂપ તેરા
નિરોધનું લક્ષણ કહીને દર્શાવે છે.

માટે વિધ્યર્થે પ્રયોગ વાપરવામાં દોષ નથી. જો એમ કહેવામાં આવે
કે શાસ્ત્રવિરહ ભોક્તો એવો વપરાય પ્રમાણે ન કહેવાય, વિધ્યર્થે તો
પ્રાર્થના કે સમ્ભાવનામાં જ વપરાય, તો પ્રાર્થના અને સમ્ભાવનામાં
પણ આશંસા તો છે જ, તેથી જે રીતે અર્થ કરવામાં પણ આશંસા
જતી રહેતી નથી, માટે દોષ આવી શકતો નથી.

* શ્રીપુરુષોત્તમજીએ વેણુગીતપ્રકાશના અંતમાં આસક્તિભ્રમન્યાય
આ રીતે સમજાવ્યો છે:-[આસક્તૌ સત્યાંયો ભ્રમઃ આવર્તેઃ તન્યા-
યેન । યથા સમુદ્રાવર્તે પતિતો નાવર્તતે તથા આસક્તિભ્રમપતિનો
પીત્યાસક્તે રસસમુદ્રત્વં ભ્રમસ્ય ચાવર્તત્વં સુચ્યતે] અતઃ પ્રવાક-
સમિશેન કેનચિત્. આવર્તે, રસસિન્ધો, ન પ્રત્યાવર્તેત કિં ભ્રમ

મૂલમ્—ગોકુલે ગોપિકાનાં તુ સર્વેષાં વ્રજવાસિનામ્ ।

યત્સુખં સમપૂત્ તન્મે ભગવાન્ કિંવિધાસ્યતિ ॥ ૨ ॥

શ્લોકાથ—વળી શ્રીગોકુલમાં શ્રીગોપીજનોને અને સર્વે વ્રજવાસીઓને જે સુખ થયું તે સુખ મારા ભગવાન શું મને આપશે ?

વિવેચન—શ્લોકમાં 'તુ' શબ્દ મુક્યો છે તે ઉપસા શ્લોકમાં જે નિરોધનું લક્ષણ કહ્યું તેનાથી બિજતા દર્શાવવાને માટે છે. આ ભક્ત અત્યંત વિપ્રયોગથી દુઃખી છે અને રસપ્રધાન છે, તેથી પ્રભુ-પ્રાપ્તિથી થતી અત્યંત આસક્તિજ તેની ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ છે; તેથી કાંઈ પણ પ્રકારે પ્રભુના દર્શનથી જે સુખ થાય તેની આશંકા થતી જોઈ જોવા ભક્તની ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ નિરોધનું લક્ષણ છે, અને એ અર્થ જણાવવાને શ્લોકમાં પડેલાં 'ગોપિકા' પદ મુક્યું છે. બીજાઓને શ્રીગોપિકાઓના જેવો સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થયો ન હતો તેથી તેઓ

इति ।' तथा च पताः तन्व्यायेन तद्वचयुः, न तु मिथ्या-
अमपतिता इत्यर्थः ।'

અર્થ:—આસક્તિ થવાથી જે ભ્રમ થાય છે તે પ્રમાણે. જે પ્રમાણે સમુદ્રના વમળમાં પડેલો ફરીથી ઉપર આવતો નથી; તે પ્રમાણે આસક્તિના વમળમાં પડેલો પણ પાછો નીકળતો નથી. અહીં આસક્તિ એ રસસમુદ્રને સ્થાને છે, અને ભ્રમ વમળને સ્થાને છે, તેથી કોઈક રસરૂં છે કે રસસિંધુના વમળમાં પડેલો પાછો આવતો નથી તો પછી કહેલો તો ક્યાંથી પાછો આવે ? તે પ્રમાણે આ શ્રીગોપીજનો પાંચ રસસમુદ્રરૂપ પ્રભુમાં ડૂબ્યા, ત્યાંથી જોમતી પુનઃ-પુનઃ થઈ નહિ. જોઈ કાંઈ મિથ્યા ભ્રાન્તિમાં પડ્યા નથી.

શ્રીગોપીકૃષ્ણો કરતાં ન્યૂન ભાવવાળા હતા, તે કારણથી ‘સર્વે પ્રજ્ઞ-
વાસી’ શબ્દો પાછળ મુક્યા છે.

શ્લોકમાં ‘ક્રિમ્’ શબ્દ છે, તેનો અર્થ ‘કરશે કે નહિ.’ એમ
વિકલ્પ મુચ્ચે છે ‘ક્રિમ્, ક્રિમૂત્’ શબ્દોનો અર્થ વિકલ્પમાં છે એમ
કોષમાં કહ્યું છે. ‘વિધાસ્યતિ’ પદ ભવિષ્યકાલમાં છે, તે આશંસા
દર્શવે છે. ॥ ૨ ॥

હવે ઉત્તમ અધિકારીએ કરેલો ત્યાગ વિરહ પછી થતા સાક્ષા-
ત્કારને માટે હોય છે. એવા ભક્તને ભગવાનના સાક્ષાત્કાર પછી જ્યારે
મજ્જવાસીએની માફક પાછળથી વિરહ થાય છે ત્યારે તેને પ્રથમ
અનુભવેલા લીલામુખ વગેરેનું સ્મરણ થાય છે, અને આ વિરહ સમયે
તે લીલા વગેરેથી મિશ્રિત અનુભવ થાય છે; તે વખતે ભગવાનનું
સ્મરણ કરાવનાર જે નિરોધ તે તેની ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ છે, તેથી
એવા ભક્તને પોતામાં એવા નિરોધને દર્શાવનાર સક્ષણ કહે છે:—

મૂલમ્—ઉદ્ધવાગમને જાત ઉત્સવઃ સુમહાન્ યથા ।

વૃન્દાવને ગોકુલે વા તથા મે મનસિ ક્વચિત્ ॥ ૩ ॥

શ્લોકાર્થ:—શ્રીવૃન્દાવનમાં અને શ્રીગોકુલમાં ઉદ્ધવજી
પધાર્યાત્યારે મોટો ઉત્સવ થયો તેવો મારા મનમાં કેાઈક
વાર થાઓ.

વિવેચન—જેમ પ્રથમ શ્લોકમાં ‘સ્થાત્’ શબ્દ છે તેમ આ
શ્લોકમાં પણ સમજી લેવો. એટલે ઉદ્ધવજીના પધારવાથી જેમ પ્રભુનું
સ્મરણ ઉત્સવ વિગેરે થઈ રહ્યાં હતાં. તેવાં સ્મરણ ઉત્સવ વગેરેની
મજ્જા થઈ એજ પોતામાં તેની ભક્તિની વૃદ્ધિને દર્શાવનાર નિરોધનું
સક્ષણ છે, તેથી ઉપર કહેલા ભાવની આકાંક્ષા શ્રીવૃજનાથના સ્વરૂપમાં
આસકર ભકોનેજ થાય છે, બીજા સ્વરૂપમાં આસકર ભકોને થતી

નથી એમ સમજવું. તેમજ ધીમજનાદરવરૂપમાં આસક્ત બકતોજ
કમવાનના પગમ અનુમદવાળા હોય છે એમ પણ સમજવું. ત્રીજા
શ્લોકમાં “વૃન્દાવન” પદ મુદ્ધું છે તે અનુમદવાળા બકતોમાં પણ
અધિકતા સુચવવાને મુદ્ધું છે તેથી આવા પુષ્ટિમાર્ગ વિશેષ આ
વિચાર છે, સર્વ માર્ગ વિશે આ વિચાર નથી.

આથી પ્રતિપેક્ષાના મતપ્રમાણે ધીમજોધિર્નિજ વગેરેમાં વર્ણવેલા
નિરોધ કાંઈરૂપ છે એમ સુચવનાર મનોરથ આ ત્રણ શ્લોકમાં છે.
શ્રીહરિરાયજીના મત પ્રમાણે નિરોધના નિમિત્તકારણભૂત ભાવના અને
શુદ્ધગાનમાં પ્રથમ ભાવનાનું નિરૂપણ આ ત્રણ શ્લોકમાં થયું છે; એ
ભાવના બહુ દુર્લભ છે એમ જોધ દરવાને ધીમદાયાધિયરણે પ્રાર્થના
રૂપે તેનું વર્ણન થયું છે, યાપુષેતમ્નજ દહે છે કે મારા મતપ્રમાણે
આ ત્રણ આશંસા બહિર્ગતી રૂઢિ દર્શાવનાર સદ્ગુણ તરીકે દહેલી છે,
તેથી ઉપલા બે મતોથી એટલો ભેદ સમજવો.

એ પ્રમાણે ત્યાગીઓમાં જે બકતો માત્ર ધવલ્યુથી ઉત્પન્ન થતી
ભાવનામાં આસક્ત છે તેઓની બહિર્ગતી વૃદ્ધિરૂપ ભાવનાત્મક નિરોધ
હોય છે, તેનું સર્વ પ્રકારે યતન થવાને આશંસારૂપ કાર્યસદ્ગુણથી
વર્ણન થયું હવે જે બકતો ત્યાગી છે અને ઉપર દહેલી ભાવના
વાળા બકતો કરતાં ઉત્તમ છે, અને પ્રભુના શુદ્ધગાનમાં આસક્ત છે
તેમની બહિર્ગતી વૃદ્ધિરૂપ નિરોધ કેવો હોય તેનું જ્ઞાન કરાવનાર કાર્ય
સદ્ગુણ ત્રણ શ્લોકથી દહે છે તેમાં પ્રથમ શુદ્ધગાન કરનારા બકતોમાં
જે હીન અધિકારીઓ હોય તેઓમાં એ નિરોધ કેવા પ્રકારનો હોય
છે તે દર્શાવનાર સદ્ગુણ દહે છે:—

મૂલમ્—મદતાં વૃપયા યાવદ્ગમવાન્ દયયિવ્યતિ ।

તાવદાનન્દસન્દોહઃ કીર્ત્યમાનઃ સુખાય હિ ॥૪॥

શ્લોકાર્થ—મોટાઓની કૃપાથી જ્યારે ભગવાન દયા કરશે (ફલદાન કરશે) ત્યાંસુધી જેનું કીર્તન કરીએ છીએ એવા આનંદના સમૂહરૂપ પ્રભુ નિશ્ચય સુખરૂપ થાય છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં ‘ યાવત્ ’ (જ્યાંસુધી) ‘ તાવત્ ’ (ત્યાંસુધી) એ શબ્દો છે, તેમાં ‘ યાવત્ ’ પાછલી સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે, અને ‘ તાવત્ ’ પ્રથમ સ્થિતિ દર્શાવે છે; એટલે પ્રથમ આનંદના સમૂહરૂપ પ્રભુ કીર્તનમાં સુખ આપે છે, અને પછી ભગવાન દયા કરે છે, અને ભક્તને સ્વસ્વરૂપમાં એકતાન કરી દે છે. શ્લોકમાં ‘ મહતામ્ ’ શબ્દ છે તે પરાક્ષથી વજ્રભક્તોનો સૂચક છે, એટલે પુષ્ટિમાર્ગેમાં વજ્રભક્તો જ મોટા છે. તેમની કૃપાથી ભગવાન સ્વરૂપમાં એકતાન કરી દે ત્યાંસુધી સ્મરણપૂર્વક પ્રભુના નામોનું કીર્તન કરવું. ‘ નામાનિ અનન્તસ્ય ’ એ શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્મરણ પૂર્વક વર્ણન કરવાથી શ્રીમદ્દત્તવાવનેન્દુએ પ્રકટ કરેલો રસિક ભક્તોના આનંદનો લીલારૂપ સમૂહ સુખ આપ્યા વિના રહેતો નથી. તેથી તે પ્રભુની લીલાના કીર્તન વડે જે સુખ થાય છે તે પોતાના વ્યસનના ઉત્કર્ષરૂપ નિરોધ દર્શાવનાર કાર્યલક્ષણ છે. કીર્તનમાં લજ્જા છુટી જવાથી અને પ્રપંચની વિસ્મૃતિ વધારે ચવાથી આ અનુભવ થાય છે.

એ પ્રમાણે શુશુગ્ધ કરનાર ભક્તની પૂર્વ દયા કરતાં અધિકતા અને શુશુગ્ધાનમાં આમકિત ઉપર કહેલા મોટાઓની કૃપાથી થાય છે. તેનો નિરોધ પોતાને પ્રાપ્ત થતાં તે દર્શાવનાર લક્ષણ કહે છે:—

મૂલમ્—મહતાં કૃપયા યદ્વત્ કીર્તનં સુખદં સદા ।

ન તથા લૌકિકાનાં તુ સ્નિગ્ધભોજનરુક્ષવત્ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે મોટાઓની કૃપાથી ભક્તોએ કરેલું પ્રભુની લીલાનું કીર્તન સદા સુખ આપે છે, તેમ

લૌકિક જનોએ કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપતું નથી; જેમ કે જે પુરૂષે ધીવાળું ભોજન કરેલું છે તેને હુણું ભોજન સુખ આપતું નથી તેમ.

વિવેચન—મોટા એટલે ઉપર દલા પ્રમાણે મજબૂતો સમ-જવા. કીર્તન એટલે બહુતે કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન. ન એટલે સુખ આપતું નથી. દદાન્ત આપતાં દહે છે કે ધીવાળા ભોજન કરનારને જેમ હુણું ભોજન આનન્દ આપતું નથી, તે પ્રમાણે લૌકિક જનોએ કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપતું નથી, અને બકોએ કરેલું અલૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપે છે, ‘હર્ષથી ફવાટી ઉભી ન થાય, ચિત્ત દ્રવે નહિ, આનન્દના અશ્રુની ધારા વહે નહિ, એવી ભક્તિ થાય નહિ, ત્યાં સુધી હૃદય કેમ શુદ્ધ થાય?’ એ શ્લોકમાં દહેલા ધર્મથી આ સુખનો અનુભવ થાય છે. આવા સુખનો કીર્તનમાં અનુભવ થવો તે જ પૂર્વે દહેલા નિરોધ કરતાં પોતામાં હિંદુ નિરોધ દર્શાવનાર લક્ષણ સમજાવું.

હવે એના કરતાં પણ વધારે હિંદુ અધિકાર પ્રાપ્ત કરતાં પૂર્વ કરતાં અધિક નિરોધ પાતાને પ્રાપ્ત થયો છે તે દર્શાવનાર લક્ષણ કહે છે.

મૂલમ્—શુભગાને સુખાવાપ્તિર્ગોવિન્દસ્ય મજાયતે ।

यथा तथा शुकादीनां नैवात्मनि कुलोन्नयतः ॥ ६ ॥

અર્થ—મોટાઓની કૃપાથી ગોવિન્દના શુભગાનમાં જે સુખનો પ્રાપ્તિ થાય છે, તે શ્રીશુકદેવજી વગેરેના હૃદયમાં પણ થતી નથી. તેમ જીલ્લ કોપ રીતે તો ક્યાંથીજ થાય ?

વિવેચન—‘મહતાં કૃપયા’ એ જે સખ્તો આ શ્લોકમાં મધ્યમ ભાવે લેવા. મોટાઓની કૃપાથી ગોવિન્દના શુભગાનમાં એટલે રામને

અનુમાર ભગવદ્ગુણોવાળા શબ્દો અને વાક્યોના કીર્તનમાં જેવી અતિથય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવી શુકદેવજી વગેરે ચાની ભક્તોના હૃદયમાં પણ થતી નથી, તેા ખીજે કાષ્ટ પ્રકારે તેા ક્યાંથીજ થાય ? જ્ઞાન અને ભક્તિ (એ બન્ને શુકદેવજીમાં છે) એ બેથી ન થાય તેા તે વિનાના ખીજ કાષ્ટ હેતુથી તેા ક્યાંથીજ થાય ? એ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણુગાનથી એવા સુખની પ્રાપ્તિ થતી એ પહેલાના કરતાં પોતામા ઉત્કૃષ્ટ નિરોધ દર્શાવનાર લક્ષણ સમજવું. એ પ્રમાણે ત્યાગીઓમાં જે કીર્તન કરનારાઓ અને ગુણુગાન કરનારાઓ છે, તે બન્નેમાં મોટાઓની એટલે વ્રજભક્તોની કૃપા હેતુરૂપે અપેક્ષિત છે એમ સૂચવ્યું.

એ કૃપા અને તેના પરિણામરૂપ ગુણુકીર્તનથી થતું સુખ કેમ પ્રાપ્ત થાય, એવી અપેક્ષા થતાં તેમાં ભગવાનની કૃપા જ હેતુરૂપ છે એમ પ્રકારભેદથી કહે છે:—

મૂલમ—ક્લિષ્યમાનાન્ જનાન્ દૃષ્ટ્વા કૃપાસુક્તો યદા ભવેત્ ।

તદા સર્વે સદાનન્દં હૃદિસ્થં નિર્ગતં વહિઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ—પોતાની પ્રાપ્તિને માટે નિજજનને કલેશ પામતા જોઈ જ્યારે પ્રભુ દયાવંત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલા સર્વાશ સમ્પૂર્ણ ચશોદોત્સંગલાલિત કુણ્ણપરમાત્મા બહાર પ્રકટ થાય છે.

ત્રિવેચન—જનાન્ એટલે જન્મધર્મવાળા નિજજનને પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે દુઃખી થતા જોઈ જ્યારે પ્રભુ બહુ અનુગ્રહ કરે છે, ત્યારે હૃદયમાં રહેલા સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રકટ થાય છે. પહેલી પંક્તિમાં ‘ભવેત્’ શબ્દ છે તે ખીજી પંક્તિમાં પણ યોગ્ય લેવે.

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદના દશમા પ્રપાઠકમાં કહ્યું છે કે ‘અય યદિ-

દમસ્મિન્ ઘણપુરે દદરં પુણ્ડરીકં વેદમ દદરોઽસ્મિન્નન્તરા-
યાશસ્તસ્મિન્ ચદન્તસ્તદન્વેષ્ટ્યં તદ્વાયિજિજ્ઞામિતદ્યમ્' ।

અર્થ:-આ બ્રહ્મ પુરમાં સૂક્ષ્મ કમલરૂપી ધર છે, તેમાં સૂક્ષ્મ અંતરા-
યાશ છે, તેની અંદર જે છે, તેની શોધ કરવી જોઈએ, તેની જિજ્ઞાસા
કરવી જોઈએ.

અહીં એમ શંકા થાય છે કે જીવનો શોધ કરવાનો વિચાર
થાય છે કે બ્રહ્મ ? જીવ બ્રહ્મ છે ? તેનો શોધ કરવો ? કે જીવથી
જુદું કંઈ બ્રહ્મ છે તેનો શોધ કરવો ? અભ્યાસના પ્રથમ અધ્યા-
યના ત્રીજા પાદમાં પાંચમા અધિકરણમાં આ વિષયનો નિશ્ચય કર્યો
છે-દદર (સૂક્ષ્મ) બ્રહ્મ છે કેમ જે એ પ્રપાદકમાં બ્રહ્મલોકમાં જવાનું
કહ્યું છે,-“ વચમેવેમાઃ સર્વાઃ પ્રજા અદરદર્ગચ્છન્ત્ય પરં બ્રહ્મ-
લોકં ન ચિન્દન્તિ” અર્થ:-એ પ્રમાણે સર્વ પ્રજા દરેક બ્રહ્મલોકમાં
જાય છે (નિદ્રામાં) પણ તેને જાણતા નથી. વળી એજ પ્રપાદકમાં
કહ્યું છે કે ‘ વપ આત્મા અપદતપાપ્મા સત્યકામઃ મત્યસદ્કલ્પઃ ’
અર્થ-એ આત્મા પાપ વગરનો સત્યકામ મત્યસદ્કલ્પવાળો છે. અહીં
અપદતપાપ્મા, સત્યકામ સત્યમંદકલ્પ વગેરે શબ્દો બ્રહ્મવાચક છે, જીવ-
વાચક નથી. બ્રહ્મલોક શબ્દ જે ઉપરના વાક્યમાં છે તે પણ જીવ-
વાચક હોઈ શકે નહિ. વળી ત્યાંજ કહ્યું છે કે ‘ અથ ચ આત્મા સ
તિરેષાં લોકાનામસમ્મેદાય ’ અર્થ-જે આત્મા છે તે સેતુ છે, આ
લોકનો ધારણકર્તા, વગેરે શબ્દો પણ જીવને લાગુ પડે નહિ. વળી
એ પ્રકરણમાં કહેલા સર્વ ધર્મ બ્રહ્માર્મનું પ્રાસદ છે, આ સર્વ કાર-
ણોને લઈ ‘ દદર ’ (સૂક્ષ્મ) બ્રહ્મ છે, આ દદરવિદ્યા કહેવાય છે.

કીર્તન કરનાર બ્રહ્મોપર ભગવાનની કૃપા થતાં ભારતીય,
પ્રજાસત્તાથી દદર વિદ્યામાં કહેલા સર્વની અંદર રહેલા પ્રભુનું પ્રાક-

ટપ યાય છે, તેજ સમયે સાથે સાથે વજબકતો પણ પ્રકટ થાય છે...
ત્યારે તેમની કૃપાથી એ નિરોધ ફલ આપે છે. મારે આ પણ ફલ
આપનાર નિરોધનું લક્ષણ છે.

હવે કીર્તન કરનારાઓમાં એથી પણ વિશેષતાનું વર્ણન કરે છે.

મૂલમ્—સર્વાનન્દમયસ્યાપિ કૃપાનન્દઃ સુદુર્લભઃ ।

હૃદયતઃ સ્વગુણાન્ શ્રુત્વા પૂર્ણઃ પ્રાવયતે જનાન્ ॥ ૮ ॥

અર્થ—સર્વ આનન્દપ્રચુર પ્રભુનો પણ કૃપારૂપી આનન્દ અત્યન્ત દુર્લભ છે. હૃદયમાં રહેલા પ્રભુ પોતાના ગુણો ગવાતા શ્રવણ કરીને કૃપાથી પૂર્ણ થઈને નિજ ભક્તજનોને રસથી પૂર્ણ કરે છે. (રસમાં પૂર્ણ ભીજવી દે છે.)

વિવેચન—હવે કહેલી રીતે સર્વ સદાનન્દરૂપ પ્રભુ બહાર પ્રકટ થતાં જે સદાનન્દતા બકતને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી કાષ્ટ સર્વાનન્દધનરૂપ પ્રભુનો જે કૃપાનન્દ તે પ્રાપ્ત થતો નથી. પ્રભુની કૃપાથી મળતો આનન્દ તો બહુ જ દુર્લભ છે કેમકે તે તો ભગવાન દાન કરે ત્યારે જ મળે. એ વાત બીજી પાંક્તમાં સ્પષ્ટ દર્શી છે હૃદયમાં રહેલા ભગવાન પોતાના ગુણોના કીર્તન સાંભળીને ‘પૂર્ણ’ એટલે બહુ પ્રકારે ભકતમાં પ્રવેશ કરીને અથવા પૂર્ણ એટલે કૃપાથી પણ થઈને નિજ જનને અન્દર અને બહારથી રસથી વ્યાપ્ત કરે છે. અહીં ‘શ્રુત્વા’ પદ છે તેથી એમ સુચન થાય છે કે ગુણોનું કીર્તન આયિક છે; તેથી ભક્તજનમાં ભગવાનની કૃપાથી જે ભગવદાનન્દ પ્રકટ થાય છે તેનાથીજ એ કીર્તન થઈ શકે છે. ભગવદાનન્દ પ્રકટ થયા વિના એ કીર્તન થઈ શકતાં નથી, મારેજ એ અતિદુર્લભ છે, અને તેથીજ એ પ્રધાત્મક નિરોધનું લક્ષણ છે. એ પ્રમાણે ભક્તવૃદ્ધિનું

સ્વરૂપ અહીં મમ્પૂર્ણ થાય છે. તેથી ઉપર કહેલા ત્યાગીઓમાં સાધ-
નાંય સરખો હોવા છતાં 'હન્દત્ત ઉમયાચિરોધાન્ એ ન્યાયથી જ્યાં
ભગવાનને તે બઠોએ દરલાં પોતાનાં ગુણગાન અને દીર્ઘન થવણું
કરવાની ઇચ્છા થય છે. ત્યાં તે બઠોની ગુણુમાન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ
કરાવે છે જ્યાં એની ઇચ્છા પ્રભુને થતી નથી ત્યાં તે બઠોને ભાવ-
નામાત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, એ પ્રમાણે મુખ્ય અધિકારીઓમાં બ્વ-
વરથા સમજી, આથી ભગવત્કૃપા આપણાપર કેટલી વધુ તેથી
પરીક્ષા કરવાનો પ્રકાર જાંતાઓ.

એ પ્રમાણે શુદ્ધ જુગ પ્રકારના નિરોધનાં લક્ષણો બ-
તાવીને નિરોધનાં સાધનનો ઉપદેશ કરે છે:—

મૂલમ્—તસ્માત્ સર્વ પરિત્યજ્ય નિરુદ્ધઃ સર્વદા ગુણાઃ ।

સદાનન્દપરર્ગેયાઃ સચ્ચિદાનન્દતા સ્વતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—ભાવના કરતાં ગુણુગાનથી ભગવાન્ વધારે
પ્રસન્ન થાય છે તેથી સર્વનો પરિત્યાગ કરીને પ્રપંચવિ-
સ્મૃતિપૂર્વક ભગવદ્સક્રિતવાળા થઈને, હૃદયમાં રહેલી લીલા
સૃષ્ટિમાં એકતાન થઈને સર્વદા પ્રભુના ગુણોનું ગાન કર્યા
કરણું, તેથી એની મેળે જ (બીજા કોઈ સાધનવિના)
અક્ષરબ્રહ્મતા પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન—ભાવના કરતાં પણ ભગવાન્ ગુણુગાનથી અધિક
પ્રસન્ન થાય છે, તેથી માર્ગની રીતે પ્રમાણે પ્રેમથી સર્વ ગૃહાદિકનો
વાસના સહિત ત્યાગ કરીને પ્રપંચવિસ્મૃતિ પૂર્વક ભગવાનમાં આમકિર
રાખીને હૃદયમાં રહેલી લીલા સૃષ્ટિમાં એકતાન થઈને સર્વદા એટલે
કરેક સરે ભગવાનના ગુણુમાન કર્યા કરવા. એમ કરવાથી અવા-

ન્તર ૬૬' (વચ્ચમાં મળતું ૬૬') કહે છે:-સન્નિધાનન્દતા સ્વતઃ
એટલે ગુણુગાન વિનાના બીજા કોઈ પણ સાધન વિના એની મેળે
અક્ષરબ્રહ્મતા પ્રાપ્ત થાય છે. “સ્વતઃ” ને બદલે “તતઃ” પાઠ હોય
તો તતઃ એટલે ગુણુગાનથી જ એમ અર્થ કરવો. આથી ગુણુગાન
કરનાર ભક્તને પોતાની અવસ્થાની પરીક્ષા કરવાનો પ્રકાર બતાવ્યો.
સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી ગ્રંથમાં “તતઃ સંસારદુઃખસ્ય નિવૃત્તિર્બ્રહ્મબો-
ધનમ્” એટલે સંસારતા દુઃખની નિવૃત્તિ અને બ્રહ્મબોધ થાય છે
એમ જે અવાન્તર (વચ્ચમાંનું) કૃષ્ણ કહ્યું, તે આવા ભક્તોને જ
થાય છે એમ સમજવું.

એ પ્રમાણે ત્યાગીઓમાં સુખ્ય અધિકારીઓને જેવા
નિરોધની સિદ્ધિ થાય છે, તેનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે એ વિષયમાં
આગળ જે સિદ્ધ કરવાનું છે તેમાં પોતાના અનુભવનું” પ્ર-
માણ આપે છે, અને તે વર્ણન કરવાનું પ્રયોજન કહે છે:-
મૂલમ્—અહં નિરુદ્ધો રોધેન નિરોધપદવીં ગતઃ ।

નિરુદ્ધાનાં તુ રોધાય નિરોધં વર્ણયામિ તમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—સંસારાવેશરહિત થઈને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરીને
હું ભગવદ્દાસક્ત થયો છું, અને નિરોધના માર્ગને પ્રાપ્ત
થયો છું, અને સંસારમાં નિરોધ પામેલા ભક્તોના નિરો-
ધને માટે તે નિરોધનું વર્ણન કરું છું.

વિવેચન—ઉપર કહ્યું તેવી રીતે હું (શ્રીમદ્ભક્ષમાચાર્યજી) ભગ-
વાનમાં આસક્ત છું, સંસારાવેશરહિત હોવાથી ઇન્દ્રિયનિગ્રહથી નિરોધ-
માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલો છું, નિરોધની ઇચ્છાવાળાઓને સંસારાવેશથી
રહિત કરવાને એ નિરોધનું વર્ણન કરું છું, શ્લોકમાં ‘તુ’ પદ છે
તે એમ સૂચવે છે કે એ વર્ણન કરવાનું બીજું કોઈ પ્રયોજન નથી.

શ્લોકમાં અંતે 'તમ્' ને બદલે 'તે' : પ્રક હોય તો 'તારે' માટે એવો અર્થ કરવો. એટલે કોઈ કૃપાપાત્ર ભક્તજન બક્ષિતદ્વિ કેમ ધ્યાય વગેરે પ્રશ્ન શ્રીમદધ્યાયચરણને કરે છે તેને પોતે કહે છે કે તારે માટે, તને નિરોધ પ્રાપ્ત ધ્યાય તે માટે આગળ વર્ણન કરું છું.

એ પ્રમાણે મધ્યમ અધિપત્રી વગેરેને માટે નિરોધના સ્પર્શનની પ્રતિજ્ઞા કરીને તેનું વર્ણન કરતાં એવા લોકોને ઉપયોગી નિરોધનું સ્વરૂપ કહ્યું છે:—

મૂલમ્—હરિણા યે વિનિર્મુક્તાસ્તે મમ્ના મત્રસાગરે ।

યે નિરુદ્ધાસ્ત એવાન મોદમાયાન્ત્યહર્નિશમ્ ॥ ૧૧ ॥

શ્લોકાર્થ—હુ ખૂબ દૂર કરનાર શ્રીહરિએ જેમનો ત્યાગ કર્યો છે તેઓ ભવસાગરમાં ડુબી ગયા છે, જેઓ ભગવાનમાં નિરોધ પામ્યા છે તેઓ જ શુણુગાનમાં રાત્રિદિવસ આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—વિનિર્મુક્તાઃ એટલે વિશેષ રીતે ત્યાગ કર્યો છે, નિજ જન તરીકે અંગીકાર કર્યો નથી. અત્રિ એટલે શુણુગાનમાં અને ભાવનામાં સંસારવેદ્ય થવો તે ભગવાને અંગીકાર કર્યો નથી એમ હર્ષાવગર લક્ષણ છે. સંસારવેદ્યથી વિરુદ્ધ શુણુગાન અને ભાવનાનામાં અહર્નિશ આનન્દની પ્રાપ્તિ થતી તે નિરોધ પામેલા ભક્તનું સામાન્ય લક્ષણ છે.

એ પ્રમાણે એ નિરોધના લક્ષણનું નિરૂપણ કરીને ભાવભાવના કરનાર ભક્ત કરતાં શુણુગાન કરનાર ભક્તની વિશેષતા કહે છે:—

મૂલમ્—શુણેષ્વાશ્નિષ્ણુચિત્તાન્તાં સર્વદા સુરવૈરિણઃ ।

સંસારવિરહકેશો જ સ્યાન્તાં હરિવત્સલમ્ ॥ ૧૨ ॥

સ્ત્રોતાર્થ :—મુરદૈત્યના વૈરી પ્રભુના ગુણોમાં જેમનું ચિત્ત સર્વદા આસક્ત છે એવા ભક્તોને સંસાર અને પ્રભુના વિરહથી કલેશ થતાં નથી, પણ પ્રભુની માફક સુખ થાય છે.

વિવેચન—મુરદૈત્યના શત્રુ એટલે જહોષ નિરત કરનાર પ્રભુના શ્રીગોવર્ધનોદ્ધરણ વગેરે ગુણોમાં સર્વદા જેમનું ચિત્ત આસક્ત છે, તેમને અહન્નામમતાત્મક સંસાર તથા વિરહકલેશ થતા નથી. ભાવભાવના કરનારા ભક્તોને દુઃખની આશંસા હોવાથી, સુખની આશંસા હોવાથી અને ભગવાન અમારું સ્મરણ કરે એવી આશંસા હોવાથી, વિરહથી થતું દુઃખ વિશેષ થાય છે, તેથીજ તેમનો જલદી લય થાય છે. ગુણુ ગાનારા ભક્તોને તો સંસારવેશનો અભાવ હોવાથી લૈકિક દુઃખે થતું નથી, પ્રભુના વિરહની સ્મૃતિ થતા અંતર્નિઃ થાય છે, અને મહાર પ્રભુના અનુભવ થતાં ગુણુરાન થાય છે, તેથી ભગવાનની માફક સુખ થાય છે.

એ પ્રમાણે ભાવના કરનાર ભક્તો અને ગુણુ રાન કરનાર ભક્તોમાં જે-સેન છે તે દર્શાવ્યો, જહોષે ગુણુગાનમાં પદ્મો એજ હેતુ છે તે દર્શાવે છે, અને મધ્યમ અધિકારમાં હેતુ અને વ્યવસ્થાતું વર્ણન કરે છે:—

મૂલપ્—તદા ભવેદ્યાલુત્તમન્યથાક્રૂરતામતામ્

વાવશઙ્કાપિ નાસ્ત્યત્ર તદધ્યાસોપિ'સિધ્યતિ' ॥૧૩॥

સ્ત્રોતાર્થ:— ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય ત્યારે પ્રભુતી

પ્રાપ્ત થાય. તેમ ન થાય તો (પ્રભુના ગુણોમાં ચિત્તનો આવેશ ન થાય તો) ભક્તિમાર્ગમાં પડાય જહો એટલું જાણ.

એમાં કોઈ પ્રકારના બાધની શંકા કરવી નહિ. અને ભગવાનમાં અધ્યાસ પણ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન—જ્યારે હવે કહ્યા પ્રમાણે ગુગુમાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે ભગવાનની કૃપા સમજવી. હવે મધ્યમાધિકારીની વ્યવસ્થા કહે છે:—અન્યથા એટલે પ્રભુના ગુગુમાનમાં ચિત્તનો આલેશ ન થાય તો ભગવાનથી અકુરતા સમજવી, એટલે તે ભક્ત બક્તિમાર્ગમાંથી પડતો નથી. ‘મત્તા’ એટલે સંસારાલેશનો અભાવ તેમજ ભગવાનના ગુણોમાં ચિત્તાલેશનો અભાવ એ એથી એ અકુરતા રપક માલમ પડે છે. અને તેથીજ મધ્યમ અધિકાર સમજવો. અહીં ભગવાનની અકુરતામાં કોઈ પણ પ્રકારના બાધની શંકા, ભગવાનના અશાનથી નિરોધ જતા રહેવાની શંકા કરવી નહિ. તેમજ બાવનની પ્રમળતાથી લય થઈ જશે એ પણ ન સમજવું. પણ સત્ આસક્તિથી ભગવાનમાં ચિત્તનો અધ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. એથી આ સર્વોદ્દેશભાવના પ્રાકટ્યવાળી મધ્યમ અધિકારીની વ્યવસ્થા સમજવી. આ સર્વોદ્દેશભાવનું પ્રાકટ્ય એવા નિરોધનું લક્ષણ સમજવું બક્તિવર્ધિની ગ્રંથમાં ‘યીજમાયે વૃદ્ધે સુ સ્યાત્ સ્યાગાઢહ્યુષણકોર્તનાત્’ અર્થ—‘બીજમાવ દહ થવાથી, ત્યાગથી અને અવ્યુષ્કોર્તનથી બક્તિવૃદ્ધિ થાય છે’ એમાં જે બક્તિવૃદ્ધિના સાધન કહ્યાં તેના ફરનું આ શ્લોકમાં વર્ણન કર્યું.

હવે જે બક્તનો બીજમાવ દહ નથી અને જે બક્ત ‘પૂજયા-અયણાદિભિઃ’ વખેરથી બીજમાવ દહ કરવા પ્રયત્ન કરતો હોય તેવા બક્તને સંસારાલેશ હોવાથી તેની વ્યવસ્થા ત્રણ શ્લોકવડે કહે છે, અને એવા બક્ત જે સેવા કરે છે તે આધિદેવિની થાય તે માટે પ્રથમ ઉદ્દેશને કાઢી નાખનાર સુર્વવસ્તુસમર્પણરૂપ સાધન કહે છે:—

મૂલમ્—સંસારાવેશદુષ્ટાનામિન્દ્રિયાણાં હિતાય વૈ ।

કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તૂનિ ભૂમ્ન ઈશસ્ય યોજયેત્ ॥ ૧૪ ॥

ભગવદ્ધર્મસામર્થ્યાદિરાગો વિષયે સ્થિરઃ ।

ગુણૈર્હરિસુખસ્પર્શન્નિ દુઃસ્વં ભાતિ કર્હિવત્ ॥ ૧૫ ॥

एवં ज्ञात्वा ज्ञानमार्गादुत्कर्षे गुणवर्णने ।

अमत्सरैरलुब्धैश्च वर्णनीयाः सदा गुणाः ॥ ૧૬ ॥

અર્થઃ—સંસારાવેશથી દુષ્ટ થયતી ઇન્દ્રિયોના કલ્યાણને માટે સર્વના નિયંત્રા, સર્વત્ર વ્યાપક, આનન્દમય પ્રભુને વિષે સર્વ વસ્તુઓનો નિશ્ચયથી વિનિયોગ કરવો. ॥ ૧૪ ॥

ભગવાનના ધર્મોના સામર્થ્યથી વિષયોમાં વૈરાગ્ય સ્થિરતાથી રહે છે, પ્રભુના ગુણ ગાનથી હરિસુખનો સ્પર્શ થવાથી દોષ પણ સમયે દુઃખનું ભાન થતું નથી. ॥ ૧૫ ॥

એ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્તમતા બાણીને મત્સર અને લોભનો ત્યાગ કરીને સર્વદા પ્રભુના ગુણગાન કરવા. ॥ ૧૬ ॥

વિવેચન—જેનો બીજભાવ દૃઢ નથી, અને જેનું ચિત્ત સંસારાવેશી છે એવા બહુતે સંસારાવેશથી દુષ્ટ ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્ર કરવો નિયંત્ર કરતાં ઇન્દ્રિયો ક્ષોભ-ખળબગાટ કરી મુકે છે, તેથી ક્ષોભ ન થાય તે માટે ઇન્દ્રિયોના હિતને અર્થે બહુતે પોતાની સર્વ વસ્તુઓનો નહીં સર્વના નિયંત્રા સર્વત્ર વ્યાપક આનન્દમય પ્રભુમાં વિનિયોગ કરવો, સર્વ વસ્તુઓ પ્રભુને સમર્પિત બ્રહ્મસમ્પન્નથી મિશ્રિત કરીને ઉપયોગ કરવો. દક્ષાત્મક પ્રભુનું સૂચન કરવાને શ્લોકમાં ‘કૃષ્ણ’ શબ્દ મુક્યો છે, અવતારનું વિગ્રહેનું નિવારણ કરવાને ‘ભૂમન્’ શબ્દ

મુખે છે. માત્ર એટલુંજ (સમર્પણ) માધન કરવાથી વિપુલ-
સર્જન નિવારણ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રજામાં છે તે જાણવાને ' રૂઝસ્ય '
શબ્દ મુક્યો છે. ' સંયથાયથોપાસતે ' એ શ્રુતિમાં દયા પ્રમાણે
અને ' સત્પત્નુચાય ' પ્રમાણે ઉપર કહેલા (કલ, મૂમન, રૂઝ
કાટદોષી સૂચિત) ધર્મો સહિત ચિન્તનની આવશ્યકતા હાવાથી
એ ત્રણે શબ્દો (કલ, મૂમન, રૂઝ,) દયા છે.

હવે ક્યનુ ઉપપાદન કરે છે. સર્વ વસ્તુ સમર્પણ કરી એ
ભગવદ્ધર્મ છે એમ એકાદશ સ્કન્ધમાં બીજા અધ્યાયમાં અર્જુનીયમાં
શ્લોકમાં પ્રમુક્ક થોથેકરે કહ્યું છે:—

દૃષ્ટં વસ્તં તપો જત વસ્તં યથાત્મનઃ પ્રિયમ્ ।

દારાન્સુતાન્યુદાન્માળાન્યત્પરસ્મૈ નિવેદનત્ ॥ ૨૮ ॥

इति भागवतान् धर्मान् शिक्षन्मत्तया तदुत्तया ।

नारायणपरो मायामञ्जस्तरति दुस्तराम् ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—યજ્ઞ, દાન, તપ, જપ, વ્રત, જે જે પોતાને પ્રિય
હોય તે, ઓ, પુત્ર, ધર, પ્રાણ સર્વ પ્રજાને નિવેદન કરવું, આ પ્રમાણે
' ભગવદ્ધર્મો ' શીખતો અને એ ભગવદ્ધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી
ભક્તિથી પ્રજાપરાયણ રહેતો પુરુષ દુસ્તર માયાને જલદી તરી જાય છે
॥ ૨૮ ॥ ૩૩ ॥

અને ' વૈરાગ્ય ' રૂપ છે એમ કનિયોગેશ્વરે બીજા અધ્યા-
યના એવાંશીસમાં શ્લોકમાં કહ્યું છે:—

મક્તિ પરેશાનુભવો પિરક્તિરમ્યન્ન વૈષ ત્રિષ્ક પક્કકાલઃ ।

મપદ્યમાનસ્ય યથાશ્નતઃસ્યુહુદિ પુટિઃ શુદ્ધપાયોઽનુઘાસમ્ ॥૪૨॥

इत्यच्युताडिधूं भजतोऽनुधृष्या भक्तिर्धिरक्तिर्भगवत्प्रबोधः ।

अधन्ति वै भागवतस्य राजस्ततः परां शान्तिमुपैति साक्षात् ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—જેમ ભોજન કરનારને દરેક કોળીએ સંતોષ, પુષ્ટિ અને કુધાની નિવૃત્તિ થાય છે તેમ ભગવાનમાં પ્રપન્ન પુરુષને એકી વખતે ભક્તિ, પ્રભુતા અનુભવ અને અન્ય સર્વ સ્વર્ગ વૈરાગ્ય એ ત્રણે થાય છે ॥ ૪૨ ॥

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે અનિચ્છિત ભાવથી પ્રભુતા ચરણ કમલનું ભજન કરનાર ભક્તને ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને ભગવદ્ભોધ થાય છે ત્યારે તે સાક્ષાત્પરમ શાંતિને પામે છે. ॥ ૪૩ ॥

તેથી આ શ્લોકમાં કહેલા સર્વ વસ્તુ સમર્પણ રૂપ ભગવદ્ભક્તિના સામર્થ્યથી વિષયમાં વૈરાગ્ય સ્થિર થવારૂપ ફળ મળે છે. ભક્તિર-ધિનીમાં કહ્યું છે કે 'સ્નેહાદ્રાગવિનાશઃ સ્વાત્' સ્નેહથી મંસારમાં રાગનો વિનાશ થાય છે), એટલે ત્યાં સ્નેહથી જે ફલ અદૃઢ બીજભાવવાળાને કહ્યું, તે ફલની સ્થિરતા આ શ્લોકમાં કહી, માટે તે સ્થિરતા કરનાર સ્નેહનું દૃઢ થવું એ આ શ્લોકમાં દ્વિતીયે સુચર્યું; એ પ્રમાણે સર્વ સમર્પણ કરી પ્રભુમાં યોગનું તે આત્મા ભક્તના નિરોધનું લક્ષણ સમજવું.

હવે આસક્તિ દૃઢ કરવાનું સાધન બીજી પંક્તિમાં (શુભૈઃ હરિસુખ) કહે છે. દ્વિતીય સ્કન્ધના ચતુર્થ અધ્યાયના સોળમા શ્લોકમાં શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:-

વિચક્ષણા ચચરણોપસાદનાત્સદ્ગ્નં વ્યુદસ્યોમયતોઽન્તરાત્મનઃ ।
ચિન્દન્તિ હિ વ્રહ્મર્ગતિં ગતક્રમાસ્તસ્યૈ સુમદ્રશ્વસે નમોનમઃ ॥૧૬॥

અર્થ:—જે અંતરાત્મા પ્રભુના ચરણકમલને જ ચરણ જઈને વિચક્ષણ પુરુષો આ લોક તથા પરલોકમાંથી સંગ છોડીને શોક રહિત થયલા બ્રહ્મગતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે અચલમંગલ યજ્ઞવાન પ્રભુને વારં-વાર નમન કરે છું.

આ શ્લોકમાં કીર્તનપ્રણાલિકાથી ભગવદ્ભક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર બ-
ક્તોને ‘ શોભરદિત યયન્ના-’ કહ્યા છે, તેથી શુશ્રુકીર્તનથી હરિશુખનો
સ્પર્શ થવાથી લૌકિક દુઃખનું દદિ પણ જાન થતું નથી. અહીં સર્વ
વસ્તુ પ્રભુમાં યોજવાનું પ્રથમ કહ્યું છે; તેથી તે અધિકારરૂપે સમજવું.
આથી આત્મનિવેદન કરનારને ભક્તિરૂપી ફલ પ્રાપ્ત થાય
છે. એવાં ભગવદ્ભક્તો એકાદશસ્કન્ધમાં યોગણીસમા અધ્યાયમાં
છે તેનું સ્મરણ થાય છે. ત્યાં ભગવાન કહે છે કે, મારી ભક્તિરૂપ
ફલ સંપાદન કરવું હોય તેણે મારી અમૃતરૂપી દયાપર થકા
રાખવી, હમેશાં મારું કીર્તન કરવું, પૂજામાં અત્યંત નિષ્ઠા રાખવી,
સ્તોત્રોથી મારું સ્તવન કરવું, સેવામાં આદર રાખવો; સાક્ષીગ પ્રણામ
કરવા, મારા બક્તોની અધિક પૂજા કરવી. સર્વે પ્રાણીઓ ઉપર
ભગવદ્ભાવ રાખવો, મારે માટે ચરીરનાં કાર્યો કરવાં, વાણીથી મારા
શુશ્રુમાન કરવા, મન મને અર્પણ કરવું. સર્વે કામનો ત્યાગ કરવો; મારે
માટે ધન, ભોગ અને સુખનો ત્યાગ કરવો. યજ્ઞ, દાન, હોમ, વ્રત,
વ્રત, તપ મારે માટે કરવાં. હે હૃદય ‘ આત્મનિવેદન કરનારને આ
ધર્મોથી મારે વિષે ભક્તિ થાય છે, પછી તેને બીજું શું બાકી
રહ્યું ? તેથી આત્મનિવેદન કરી શુશ્રુમાન કરનારને દુઃખનું જાન થતું
નથી એ ફલ સિદ્ધ થયું.

એ પ્રમાણે, ફલનું વર્ણન કરીને; હૃદયને મારે શુશ્રુમાન કરવાનો.
ઉપદેશ કરે છે

એ પ્રમાણે શુશ્રુવર્ણનમાં યાનમાર્ગ કરતાં ઉત્તમતા સમજીને
મત્સર અને લોભ એ બે દોષનો ત્યાગ કરીને સર્વદા શુશ્રુવર્ણન કર્યાં
કરવાં. પારકાનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવો તે મત્સર; અત્યંત અભિલાષ
તે લોભ, ‘ વત્કર્ષઃ ’ એમ પ્રથમ વિભક્તિવાળો પાક હોય તો એનો
અર્થ કરવો કે શુભોથી હરિશુખના સ્પર્શથી દુઃખનું જાન થતું નથી,

એમ સમજીને ગુણવર્ણન કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્કર્ષ થાય છે, ' એમ 'સિદ્ધ્યતિ' અધ્યાહાર સધને વાક્ય પૂર્ણ કરવું. જે સમજ્યા વિના ગુણવર્ણન કરે તો માત્ર દુઃખનું જ્ઞાન ન થાય 'એ-રહુંજ', સમજીને ગુણવર્ણન કરે તો જ આ ઉત્કર્ષ. એ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણવર્ણન કરવાથી ગુણમાં આસક્તિ થવાથી 'જેને જેના ગુણમાં આસક્તિ થાય તેને તેનામાં (તે પુરુષમાં) આસક્તિ થાય છે' એ ન્યાય પ્રમાણે ભગવાનના ગુણમાં આસક્તિ થવાથી 'ભગ-વાનમાં આસક્તિ દૃઢ થાય છે. તેથી ભક્તિવર્ધિનીમાં કહેલાં ગૃહ-પર અરચિ, ધરમાં રહેનારાઓના બાધકપણાનું અને અનાત્મપણાનું જ્ઞાન થાય છે. એમ અર્થમયી સમજી લેવું. એ પ્રમાણે ગુણમાન તે આભક્તિવાળા ભક્તના નિરોધનું લક્ષણ સમજવું. હવે ભગવા-નમાં વ્યસન દૃઢ થવાને ભગવાનમાં સાક્ષાત્ અને પરમ્પ-રાથી (સીધી રીતે તથા અન્ય કાર્યદ્વારા) પોતાની ઇન્દ્રિયોના વિનિયોગરૂપ સાધન ત્રણ પ્રકારથી કહે છે:—

મૂલમ્—હરિમૂર્તિઃ સદા ધ્યેયા સંકલ્પાદપિ તત્ર હિ ।

દર્શનં સ્પર્શનં સ્પર્ષં તથા કૃતિગતી સદા ॥ ૧૭ ॥

શ્રવણં કીર્તનં સ્પર્ષં પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિઃ ।

પાયોર્મલાંશત્યાગેન શેષભાવં તનો નયેત્ ॥ ૧૮ ॥

યસ્ય વા ભગવત્કાર્યં યદા સ્પર્ષં ન દૃશ્યતે ।

તદા વિનિગ્રહસ્તસ્ય કર્તવ્યમિતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—ભગવાનના સ્વરૂપનું સર્વદા ધ્યાન કરવું, કેમકે સ્વરૂપમાં ભગવદ્ભાવથી દર્શન, સ્પર્શ, ચક્ષુ અને ત્વચાના કાર્યો સ્પર્ષપણે થઈ શકે છે, તેજ પ્રમાણે સર્વદા હાથ પ-

ગના કાર્યો પણ ભગવદ્વિનિયોગમાં આવે છે. શ્રવણ દીર્ઘન
પણ સ્પષ્ટપણે થાય છે. કામ પણ કૃષ્ણપ્રિય હોય તો ઉપ-
સ્થકાર્ય રતિ ભગવત્સંબંધી થાય છે. પાસુ ઇન્દ્રિયનું કાર્ય
જે મહાંશ ત્યાગ કરવો તેવડે તેને શરીરમાં ગોણલાવ પ્રાપ્ત
કરાવવો. જે ઇન્દ્રિયોનો ત્યારે ભગવદ્વિનિયોગ સ્પષ્ટ માલમ
ન પડે ત્યારે તેનો નહીં નિશ્ચય કરવો. ॥ ૧૭-૧૮-૧૯ ॥

વિવેચન--જે ભક્તનો ખોજભાવ દૃઢ ન થયો હોય, તે
ભગવાનમાં વ્યસન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય તો તેણે જે
ભગવત્ સ્વરૂપની પોતે સેવા કરતો હોય તેનું નિરંતર ધ્યાન કરવું.
એટલે તે સાક્ષાત્ ભગવાન છે એમ સમજી ધ્યાન કરવું. દારણ્ય કે
એમ અભિનયજ્ઞાના વિચારથી એટલે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ ભગવાન છે એ
વિચારથી દર્શન અને સ્પર્શ, ચક્ષુ અને ત્વચાના કાર્ય સ્વરૂપદર્શન
અને સ્વરૂપસ્પર્શથી. સ્પષ્ટપણે ભગવત્સંબંધ સિદ્ધ થાય છે. પૂજના
પ્રવાહથી મૂર્તિમાં ભગવાનનું આનંદપ્રાપ્ત થાય છે, અને આન્ત-

૧. બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના ત્રીજા અધ્યાયના આદ્યભૂતે અંત-
ર્મામિત્યાદિષુ કહે છે. તેમાં કહ્યું છે કે 'યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્
પૃથિવ્યા સન્તરો યં પૃથિવ્યો ન વેદ યસ્ય પૃથિવ્યો શરીરં યઃ
પૃથિવ્યોમન્તરો યમયત્યેષ ત સાત્માન્કર્યામ્યમૃતઃ । અર્થઃ--જે
પૃથ્વીમાં રહેતો હતા પૃથિવીની અંદર છે, જેને પૃથ્વી જાણતી નથી,
જેનું પૃથિવી શરીર છે, જે અંદરથી પૃથિવીને નિયમમાં રાખે છે, તે
તારો આત્મા અંતર્ધામી અમૃત છે. તે જ પ્રમાણે જલ, અગ્નિ,
અંતરીક્ષ, વાયુ, ઘોઃ, આદિત્ય દિશાઓ, ચંદ્રતારાઓ, આશય,
વમસ, તેજસ, સર્વભૂત, પ્રાણ, વાક, ચક્ષુ શ્રોત્ર, મન, સ્પર્શ, દિવ-
ચાન, રેતસ, વગેરે સર્વમાં ભગવાન રહે છે, પણ એ સર્વે ભગ-

ર્થાભિધાહણ્યુમાં કહેલા ન્યાયથી તેમાં ભગવાદેય પ્રાપ્ત થાય છે, 'ગુણોપસંહારના કાર્યાખ્યાનાધિકરણના 'સર્વધાદેયમન્યગ્રાપિ' એ સૂત્રમાં એ વાતના અંગીકાર કરેલો છે, અને 'નિર્બંધમાં તદ્રૂપં તત્ર

વાનુતે જાણનાં નથી, એ સર્વ ભગવાનનાં શરીર છે, એ સર્વેને ભગવાન નિયમમાં રાખે છે, તે ભગવાન આત્મા, અંતર્યામી અમૃત છે એમ ત્યાં કહ્યું છે, તેથી એ અંતર્યામિધાહણ્યુન્યાય કહેવાય છે.

૨. શ્રીમદ્દેહવ્યાસપ્રણીત જ્ઞાત્રીમાંસના ત્રીજા અધ્યાયના ત્રીજા પાદમાં જ્ઞાત્રીના ધર્મેના વિચાર કરેલો છે, તેને ગુણોપસંહાર કહે છે. તેમાં ૧૮ થી ૨૩ સુત્રોનું કાર્યાખ્યાન અધિકરણ છે, તેમાં 'સમ્યન્ધાદેયમન્યગ્રાપિ' એ વીચત્રુ સૂત્ર છે. તેમાં કહ્યું છે કે કાર્ય કરવાની ઇચ્છાથી ભગવાનનો પોતાનો જીવમાં (તેમજ મૂર્તિમાં) આવેશ થાય છે. ત્યારે ભગવાનના આવેશથી ભગવાનના ધર્મો તેમાં આવિર્ભાવ પામે છે. 'ઉપસંહારો દ્વિ તથાનુકાતામન્યત્રોક્તાનાં ગુણાનાં તત્ર સત્ત્વેન જ્ઞાનમાત્રમ્'—અર્થ:—ઉપસંહાર એટલે તે સ્થળે નહિ કહેત્રા અને બીજે સ્થળે કહેલા ગુણો પણ તેમાં છે એવું જ્ઞાન થતું તે.

૩. નિર્બંધના સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં નીચેના શ્લોકો છે:—

કૃષ્ણસેવાપરં ધીક્ષ્ય દંભાદિરહિતં નરમ્ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞં ભજેજ્ઞિજ્ઞાસુરાદરાત્ ॥ ૨૨૫ ॥

તદ્ભાવે સ્થયં ઘાપિ મૂર્તિ કૃત્વા હરેઃ ક્વચિત્ ।

પરિચર્યૌ સદા કુર્યાત્ તદ્રૂપં તત્ર ચ સ્થિતમ્ ॥ ૨૨૬ ॥

સાકારવ્યાપકત્વાચ્ચ મન્થસ્યાપિ વિધાનતઃ ।

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં આતુર, દંભ વગેરેથી રહિત, શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણનાર એવા પુરુષને ધ્યાનમૂર્તિ લક્ષમાં લઈને સન્માનસહિત તે (ગુરુ) તું ભજન કરવું. એવા ગુરુ ન મળે તો પોતે

‘ચ સ્થિતં’ એ શ્લોકમાં પણ મૂર્તિમાં ભગવાનના આવેશનો બોધ કરેલો છે.

પણ કાચિત્ શીદિની મૂર્તિ કરીને સર્વદા સેવા કરવી; ભગવાનનું સ્વરૂપ તે મૂર્તિમાં રહેલું છે, કેમકે ભગવાન સાદાર છે, વ્યાપક છે, અને દિપાસનામાર્ગની રીતે વિચારીએ તો મંત્રપૂર્વક પૂજામાં ભગવાનેશ થાય છે.

એ શ્લોકોના પ્રકાશમાં શ્રીમદાચાર્યચરણ આશા કરે છે કે:—

‘અયમેવાસ્ય માર્ગસ્ય પ્રકાર ઉત્તમઃ, યન્મૂર્તૌ પૃથ્ઠં સર્વં ભગવતિ પૃથ્ઠં ભવતિ । તન્ન મૂર્તેર્ભગવત્યં શ્રેયા મિરૂપયાત તદ્રૂપમિતિ । ચસ્તુધિચારેણ સર્વસ્ય ભગવદ્દૂરૂપત્વાદ્વિશેષસ્તથયમ્-યનમુદ્ધરિ-
જ્યામીતિ તદા મૃદાદેઃપાદુર્મૂતઃનાભતિમાર્ગાનુસારેણાહ તન્ન ચ સ્થિતમિતિ । મૂર્તૌ સ્થિતમ્ । પરં યન્ન દસ્તરતન્ન દસ્તઃ તત્તદ્-
યયવેષુ તત્તદ્દયયથા ઇતિ । તન્ન હેતુઃ—વ્યાપકં સાધારં શ્લેષેતિ ।
અતઃસર્વં કટકાદ્યપચારા ભગવદ્દયયવેષ્યેષ સાક્ષાત્કૃતામયન્તિ ।
રૂપાસનામાર્ગાનુસારેણાપિ મૂર્તૌયેવ ભગવદ્ભજનં ભવતીત્યાહ
મન્થમ્યાપિ ધિધાનત ઇતિ ।’ અર્થઃ—આ ૪/૩૫ માર્ગમાં ઉત્તમ પ્રકાર છે કે મૂર્તિને વિષે કરેલું સર્વ ભગવાનને વિષે કરેલું થઈ જાય છે મૂર્તિ ભગવાન છે એ વાત ત્રણ પ્રકારે નિરૂપણ કરે છે.
૧. વસ્તુનો વિચાર કરતાં સર્વ ભગવદ્દૂરૂપ છે. વિશેષ આ છે કે આ (ભક્ત) નો હું હિદ્દાર કરીશ એમ પ્રેરણ થતાં મૂર્તિમાં વગેરેમાંથી બોલે અટક થાય છે. ૨. ભક્તિમાર્ગને અનુસરીને કરે છે કે ત્યાં (મૂર્તિમાં) પ્રભુનું સ્વરૂપ છે જ. જ્યાં (મૂર્તિનો) દસ્ત ત્યાં (ભગવાનનો) દસ્ત; તે તે (મૂર્તિના) અવયવો ત્યાં (ભગવાનના) અવયવો. એમ હોવાનું કારણ એ, કે શ્રદ્ધા વ્યાપક અને સાદાર છે. મારે હાં વગેરે સર્વ અત્રંકારો સાક્ષાત્ ભગવાનના અવયવોને ધર્મો બરોબર થઈ

દન્યગોગોલકન્યાયી ભગવાન મૂર્તિમાં વ્યાપી જઇને બહાર પ્રકટ થાય છે. આ સર્વે કારણોને લીધે મૂર્તિ સ્વરૂપના દર્શન સ્પર્શ વગેરે ભગવાનના જ દર્શન સ્પર્શ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે એ જ વાત હાથપગના કાર્યોમાં લાગુ પાડે છે:-૬૫૨ કહેલા ન્યાયપ્રમાણે જેમ પૂર્વે કહેલા દર્શન અને સ્પર્શ એ બે 'ભગવત્સંબંધી' સ્પષ્ટ થાય છે. તેમ હાથપગનાં કાર્યો-ભગવત્સેવામાં હાથ, તથા સેવાને માટે ચાલવામાં પગ-સદા ભગવત્સંબંધી સ્પષ્ટ થાય છે. (સંબંધને લીધે ઉપરનો સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ વિભક્તિ અને વચનના ફેરફાર માટે અહીં પણ સમજી લેવો) એવ (દાન) અને વાણીના કાર્યોનું પણ ભગવત્સંબંધીપણું કહે છે:-શ્રવણ અને કીર્તન સ્પષ્ટ છે. એ બેનું બીજા પ્રકારથી પણ ભગવત્સંબંધીપણું સર્વ સંમત છે એમ જણાવવાને સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ ફરીથી વાપર્યો છે. ઉપરથી (જનનેન્દ્રિય)નું ભગવદુપયોગીપણું સ્પષ્ટ નહિ હોવાથી તેનો ભગવત્સંબંધનો પ્રકાર બતાવે છે:- 'કામઃ સંકલ્પજઃ સ્મૃતઃ' (સંકલ્પથી દામ ઉત્પન્ન થાય છે. 'સંકલ્પપ્રભવાન્ કામાન્' (સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા દામોને), વગેરે વાક્યોથી સિદ્ધ થાય છે કે દામ સંકલ્પનો પુત્ર છે. એ દામ કૃષ્ણપ્રિય હોય તો રતિ-ઉપરથીકાર્ય (જનનેન્દ્રિયનું કાર્ય) -ભગવત્સંબંધી થાય છે. એકમાં 'ભવતિ' (થાય છે) અધ્યાહાર સમજવું. ગોપાલતાપનીય ઉપનિષદમાં ભગવાનનું ગાંધર્વોપ્રતિ વાક્ય છે કે 'યં માં સ્મૃત્વા નિષ્કામઃ સકામો ભવતિ' (મારું સ્મરણ

જાય છે. ૩. ઉપાસના માર્ગની રીતે પણ મંત્ર વગેરેને લીધે મૂર્તિને વિષે જ સાક્ષાત્ ભગવદ્ભજન થાય છે.

૧. ઘન્ટાયોગોલકન્યાય-લેહના ગોળામાં જેમ જેમ અમિતો પ્રવેશ થતો જાય છે, તેમ તેમ તે અમિરૂપ થઈ જાય છે. અને અંતે બહાર અમિનું પ્રાકટ્ય થાય છે, એ ન્યાય.

કરવાથી નિષ્કામ હોય તે સકામ થાય છે). એ વાક્યનું અર્થજી કરવાથી અને ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી અને એવા પ્રકારનો મંદિપ કરવાથી ભગવાન પ્રતિ દામની ઉપત્તિ થાય છે, અને તેથી રતિ પણ થાય છે. ભગવદ્વિષયક કામ જે ભક્તને ઉપજ ન થાય તેના ઉપસ્થના હિતનો પ્રકાર આગળ દેવાશે. પાપુઉદ્રિય (ગુદા) નો વિનિયોગ કહે છે:-પાપુઉદ્રિયનું કાર્ય વિસર્જન કરવાનું છે. તે અહીં મહાંશ ત્યાગ કરવાનું છે. તે કરીને તે ઉદ્રિયને ચરીરમાં ગુણુભાવ પ્રાપ્ત કરાવવા; એટલે ભગવાનમાં વિનિયોગ થના સ્વચરીરમાં તે ચરીરના શોધન (શુદ્ધિ) દ્વારા ગૌણુભાવ પ્રાપ્ત કરાવવો.

અહીં ત્રીયે પ્રમાણે અર્થ છે-શ્રીવેદાંશગીતમાં 'અક્ષપ્યતાં ફલં' શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણેવિનિયોગિકાએના ભગવાનમાં વિનિયોગ થતાં ઉદ્રિયોને શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહ્યું છે, તેમાં પાપુ ઉદ્રિયનું કાર્ય રોમોદગમ (રવાટી ઉભી થવી તે) કહ્યું છે. અને દશમસ્કન્ધના પ્રક્ષિપ્ત અધ્યાયના 'પર્વાં તુ ભાગ્યમદિમા' એ શ્લોકના વિવરણમાં રોમાય અને સ્વેદ એ દશમ ઉદ્રિય (પાપુ) નાં કાર્ય કહેવાં છે. અને તૃતીય સ્કન્ધમાં 'સુચન્મીલપૂશાડ્યુ ચ' એ શ્લોકમાં આનન્દના અશુ પડવા એ પાપુ ઉદ્રિયનું કાર્ય કહેલું છે; આ સર્વ હીન અધિકારમાં ધટતું નથી. કેમકે દ્વિતીયસ્કન્ધના 'તદશ્મસાર દ્વયમ્' એ શ્લોકમાં તે પ્રમાણે નિર્ણય કરેલો છે. તેથી અહીં ઈદોગ્ય ઉપનિષદની 'અષ્ટમશિતં વ્રેધાભવતિ' વગેરે શ્રુતિઓમાં કહેલો જલ અનનો મુતપૂરીપાત્રક રયૂવધાતુ અને વૈદ્યકમાં 'કફઃ પિત્તં મલઃ સ્વેપુ પ્રસ્વેદો નલ્લોમ ચ | કર્ણવિટ્કૂપિકા ચેતિ ધાતૂનાં ઇમશો મલાઃ' એ શ્લોકમાં કહેલો મહાંશ પાપુઉદ્રિયવડે દેહના ગુદા ગુદા છિદ્રદ્વારા બહાર નિકળે છે, એટલેજ પાપુઉદ્રિયનો વિનિયોગ સમજવો; તે ગૌણુ હોવાથી તે ઉદ્રિયનો શોધમાત્ર સમ-

જવો. વળી પ્રથમ સંસારોવેશથી દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો ઠહી; મધ્યમાં મત્સર વિના અને લોભ વિના એમ ઠહેવાથી એ ગુણવર્ણન કરનાર બકનો માં મત્સર અને લોભ રહેલા છે એમ સૂચવ્યું. અને અંતમાં ઉપર ઠલા પ્રમાણેનું મહાંય ત્યાગરૂપ પાણુનું કાર્ય કહ્યું; આ સર્વથી આ બકતો હીન અધિકારી છે એમ સમજાય છે; તેથી બક્તિવર્ધિનીમાં દંદ ખીજભાવ વિનાના જે બકતો ઠલા તેમને માટે આ ઉપદેશ છે એમ સૂચવ્યું. વળી અહીં મન વગેરે નવ ઇન્દ્રિયોના વિનિયોગનો પ્રયોગ ત્રિલકુલ ઠલો નથી. વળી ભગવાનને પ્રિય કામ હોય તો જ ઉપર્યનો વિનિયોગ બતાવ્યો; ભગવદ્વિપયક કામ ન હોય તો ઉપર્યનો વિનિયોગ શું કરવો તે સૂચવ્યું નથી. એમ હોવાથી એ ઇન્દ્રિયોનો ભગવાનમાં ઉપયોગ ન થાય તો શું કરવું એમ આકાંક્ષા થાય તો દહે છે કે જે ઇન્દ્રિયનો ભગવાનમાં વિનિયોગ સ્પષ્ટ ન માલમ પડે તે ઇન્દ્રિયનો ત્રિગ્રહ કરવો આવશ્યક છે. જે તેનો ત્રિગ્રહ ન કરે તો ‘ નોચેત્ પ્રમત્તમસદિન્દ્રિયયાજિસુતા ’ એ શ્લોકમાં ઠલા પ્રમાણે વિષયરૂપી યત્રુઓમાં પડવાથી સંસારોવેશરૂપ મહાન અન્દર્ય થાય માટે ત્રિગ્રહ આવશ્યક છે એમ સમજવું. એ પ્રમાણે હીન અધિકારીઓએ ઉપર ઠહેલા ઉપદેશ પ્રમાણે કરવું તે પણ તેમને યોગ્ય નિરોધનું લક્ષણ સમજવું, એ પ્રમાણે કરવાથી ઉદ્દેગની નિવૃત્તિ થતાં ધીમે ધીમે ક્રમવાર સેવા આધિદેવિત્રી થાય, માટે એ જ હીન અધિકારીઓનું મુખ્ય સાધન છે એમ સિદ્ધ થયું.

એ પ્રમાણે સર્વ ઉપદેશ કરીને હીન અધિકારીઓને આ પ્રવૃત્તિ કરાવવાને માટે ખીજ ગ્રન્થોમાં ઉપદેશ કરેલાં ખીજ સાધનો કરતાં આ સાધન ક્ષેષ્ટ છે, એમ નીચેના શ્લોકમાં ઠહે છે:—

મૂલમ્—નાતઃ પરતરો મન્ત્રો નાતઃ પરતરઃ સ્તવઃ ।

નાતઃ પરતરા વિદ્યા તીર્થે નાતઃ પરાત્પરમ્ ॥ ૨૦ ॥

શ્લોકાર્થ—આ સાધનસમુદાયથી અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર વગેરે (આવા અધિકારીને માટે) વધારે ઉત્તમ નથી, તેમજ કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્ર વગેરે પણ વધારે ઉત્તમ નથી. તેમજ ઉપાસના વગેરે પણ વધારે ઉત્તમ નથી, અને આ ઉત્તમ સાધન કરતાં ગંગાદિ તીર્થ પણ વધારે ઉત્તમ નથી.

વિવેચન—હીન અધિકારીઓને માટે ઉપર કહેલા સાધન સમુદાય કરતાં અષ્ટાક્ષર વગેરે મન્ત્ર ઉત્તમ ન સમજવા. એ મન્ત્રોના જપ વગેરે સેવાના અંગ તરીકે કહેલા છે, અને અનુકરણથી (ગોષ્ઠ, અનવસરમાં કરવા યોગ્ય) કહેલા છે, માટે સેવાથી ઉત્તમ ન સમજવા, એ પ્રમાણે આગળ પણ સમજાવેલું. કૃષ્ણાશ્રય વગેરે સ્તોત્રના પાઠ પણ સેવાથી ઉત્તમ ન સમજવા, કેમકે તે પણ અનુકરણ અને અંગરૂપ છે, અને વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં અંગ તરીકે જ તેમને અંગીકાર કરેલો છે. વિદ્યા એટલે ઉપાસના અને તીર્થ મંગાદિ પણ સેવા કરતાં ઉત્તમ ન સમજવા, કેમકે અગતરૂપા ન હોય તે તેઓ પણ બહુ કાલે વિદ્યંબધી રહી આવે છે. કૃતિમાં સત્કલ્પન્યાય (જેવો સંકલ્પ તેવું રહી) નો આદર કરેલો છે, અને મહાભારતમાં પણ યજ્ઞ અને તીર્થ રહી આપવામાં સમાન છે એમ કહ્યું છે, તેથી વિદ્યા અને તીર્થ અહીં જુદા પાંડો કહ્યા છે. તેથી હીન અધિકારીઓને અહીં ઉપદેશ કરેલા સર્વ સમર્પણાત્મક યોજના વગેરે તથા ૧ સાધન ધન્યા જરૂરના છે. એ સાધન કરવાથીજ સ્નેહ,

૧ ચતુર્દશ શ્લોકમાં કહેલું સર્વસમપણ એ પ્રથમ સાધન.

આસક્તિ અને અસન એ ક્રમથી ગૃહત્યાગ થયા પછી પૂર્વોક્ત નિરોધ રૂપ બકિનૃદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે એ તાત્પર્ય છે, આથી શ્રીજોષીયજી તથા શ્રીહરિરાયજી દ્વરિણા એ ‘વિનિર્મુક્તા’ ‘એ શ્લોક પછી સંસારાવેશ’ શ્લોક લે છે, તેની પછી ‘ગુણેષ્યાધિષ્ટચિત્તાનામ્’ વગેરે ક્રમવાર શ્લોકો લે છે, શ્રીમજ્જરાજી જે ક્રમ લે છે તે પ્રમાણે મેં વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનનો પ્રકાર સર્વેનો એક રીતનો નથી. તેથી મેં તેનો અનુવાદ કર્યો નથી.

શ્રીઆચાર્યવર્યની કૃપાથી બગવાન મજ્જનાયક શ્રીકૃષ્ણે હૃદયમાં સ્થિતિ કરીને જે વાક્યોની પ્રેરણા કરી, તે વાક્યો શ્રીવિકૃલ્લેશના ચરણકમલના દાસ પુરુષોત્તમે લખ્યાં.

इति “ निरोधलक्षणं समाप्तम् ”

नमः श्रीकृष्णाय.

“ श्रीसेवाफलग्रंथ, ”

આ સેવાફલગ્રંથ ઉપર શ્રી મહાપ્રભુજીએ સેવાફલ વિવરણ નામનું સાહિત્ય કર્યું છે, તેના આશયો આ દીક્ષાના વિવેચનમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. સિદ્ધાન્તમુકતાવલીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સેવા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે. અને તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ કહી છે. ત્યાં આગળ સેવા શબ્દનું અને સેવાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે. [ખાટે ત્યાં આગળ જોવું] આપણા માર્ગમાં જે સેવા સ્વતંત્ર પુરુષાર્થરૂપ છે તે સેવાનું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે.—

પંચદશ શ્લોકની બીજી પંક્તિમાં કહેલું ગુણગાન દ્વિતીય સાધન, અને સપ્તદશ અષ્ટાદશ શ્લોકમાં કહેલો ઇન્દ્રિયોનો ભગવાનમાં વિનિયોગ એ ત્રીજું સાધન.

શાંકા—જ્યારે સેવાને સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ રૂપ માને છે ત્યારે સેવા શીવાય બીજા ક્ષત્રી અપેક્ષા રહેતી નથી, ત્યારે આ અંધમાં સેવાતુ ક્ષત્ર બતાવવાની શી જરૂર છે. ? એવી ટંક ધાવ ત્યાં સમાધાન કરે છે કે, જીવન પર્યંત જે સેવા કરી હોય તે સેવાપી દેહાન્તમાં જે ગતિ થાય તે સેવાતુ ક્ષત્ર છે, આ ગતિરૂપી ક્ષત્ર બતાવવા અધની જરૂર છે. વળી આજના સમયમાં સેવારૂપી ભજનમાં જે સર્વાત્મભાવ ધાય છે, અને આ સર્વાત્મભાવથી જે ઉત્તમોત્તમ ભજનાનન્દરૂપી ક્ષત્ર મળે છે તે ભજનાનન્દ ક્ષત્ર કંઈ સેવાથી જુદું નથી. માટે સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ રૂપ સેવાથી (ભજન) તું ક્ષત્ર ભજનાનન્દ જ છે, બીજું છે જ નહિ. કારણ કે મરણે યા મતિઃ સા ગતિઃ મરણમાં જે મતિ તેજ ગતિ છે. માટે સેવા (ભજન) તું ક્ષત્ર ભજનાનન્દ જ છે. બીજું કંઈ પણ છે જ નહિ. એવું આ શ્લોકથી બતાવે છે.

મૂલમ—યાદશી સેવના પ્રોક્તા તત્સિદ્ધો ફલમુચ્યતે ॥

અલૌકિકસ્ય દાને હિ વાચઃ સિદ્ધયેન્મનોરથઃ ॥૧॥

ફલં વાહ્યધિકારો વા ન કાલોત્ર નિયામકઃ ॥

અર્થ—(શ્રી મહાપ્રભુજીએ) જેવી સેવા કહી છે તેવી સેવા સિદ્ધ થાય ત્યારે તેનું ક્ષત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે ભગવાન્ અલૌકિકનું દાન કરે છે ત્યારે સુખ્ય ક્ષત્ર રૂપ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે, ક્ષત્ર સિદ્ધ થવામાં કે અધિકાર સિદ્ધ કરવામાં કંઈ પણ કાલનો નિયમ નથી. અર્થાત્ અમુક વખતમાં થાય એવો નિયમ નથી.

વિવેચન—સેવાક્ષત્ર વિવરણમાં ભગવાન કહે છે કે સેવામાં ત્રણ ક્ષત્ર છે. ૧. અલૌકિક સામર્થ્ય. ૨. સામુજ્ય, ૩. વૈકુંઠ વિગેરેના સેવા.

પયોગી દેહ. આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં દ્વંદ્વ મળે છે. શ્રીમદ્દાપ્રભુજી એ જે મનમકાનના જેવા ભારપૂર્વક ભગવાનની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી છે, તે પ્રમાણે જીવન પર્વત ભગવાનની સેવા કરવી જોઈએ ત્યારે દ્વંદ્વ થાય છે-મહિનરધિની મંથમાં કહ્યું છે. “ સેવાયાં યા કથાયાં યા ચર્યાસક્તિ દૃઢા મયેત્ ॥ જીવતા સુધી ભગવાનની સેવામાં કે કથામાં જેમની દૃઢ આસક્તિ થાય છે, તેઓનો કોઈ દેશમાં કાશમાં નાથ નથી. આ પ્રમાણે જીવન પર્વત તેમને સેવા કરવાની કહી છે સેવા કરતાં ત્રણ દ્વંદ્વ પ્રાપ્ત થાય છે કેમકે બહિન માર્ગમાં પુષ્ટિ, પ્રવાહ, અને મર્યાદા એવા ત્રણ જોડથી ભગવાન જીવનો અંગીકાર કરે છે, આ અધિકારના નિયમ પ્રમાણે સેવા ત્રણ પ્રકારની છે, અને દ્વંદ્વ પણ ત્રણ પ્રકારનાં દ્વંદ્વ છે, તેમાં પહેલાં પુષ્ટિ એવકેના દ્વંદ્વ દેહ; જે અલૌકિક સામર્થ્ય છે તે કેવલ સર્વાત્મભાવના પ્રાપ્ત થાય એવો ભજનાન્દ છે. આ ભજનાનન્દનો અનુભવ થાય તે જ ઉત્તમોત્તમ દ્વંદ્વ છે, આ દ્વંદ્વ કરોડો સાધન કરે તો પણ મળનાર નથી કેવલ ભગવાનની કૃપાથી જ મળે છે. આ કૃપાથી જે મક્તભજનાનન્દનો અધિકારી થાય છે, તે અલૌકિક સામર્થ્ય કહેવાય છે. આ ભજનાનન્દરૂપી અલૌકિક સામર્થ્ય મનમકાને પ્રાપ્ત થયું હતું.

૨ બીજું દ્વંદ્વ સાયુજ્ય કહ્યું છે. મર્યાદામાં જેમનો અંગીકાર કર્યો છે. તેમને પુરુષોત્તમનું સાયુજ્ય મળે છે. આ પુરુષોત્તમનું સાયુજ્ય જ્ઞાનીના અક્ષર જ્ઞાનના સાયુજ્ય કરતાં ધણે દરજે ઉત્તમ છે. અક્ષર સાયુજ્યનો કેવલ મર્યાદામાં જેમનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેઓને થાય છે પુરુષોત્તમ સાયુજ્યવાળાને તો સમય આવે બહાર પ્રકટ કરે છે. અને ભજનાનન્દનો અનુભવ પણ કરાવે છે. જેમ અન્તર્ગૃહગતા ગોપીજનોને ભગવાને સાયુજ્યદાન કર્યું હતું-પરંતુ જ્યારે તેઓની સાથે રમણ

કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે તેઓને બહાર પ્રકટ કરી રમરજુદારા બળનાનન્દતું દાન કરે છે. અને પુનઃ સાયુજ્ય પ્રાપ્ત કરાવે છે આ પ્રમાણે પુરુષોત્તમ સાયુજ્ય યાત્રીના અક્ષર બ્રહ્મના સાયુજ્ય કરતાં ઉત્તમ છે.

હવે ત્રીણું વૈકુંઠમાં સેવોપયોગી દેહ વિષે કહે છે. જેના પ્રવાહમાં અંગીકાર કર્યો હોય તેને તેણું ફલ થાય છે. આ અક્ષરાત્મક વ્યાપી વૈકુંઠ કે રમાવૈકુંઠમાં સેવોપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ પુષ્ટિપ્રવાહમયદિલ્લેહમાં જણાવેલા સામાન્ય સૃષ્ટિ પ્રવાહ ન જાણવો. પરંતુ પુષ્ટિમિશ્ર આ પ્રવાહ હોવાથી આવું સેવોપયોગી દેહ રૂપિ ઉત્તમ ફલ મળે છે. પરંતુ ભગવદ્દિષ્ટાથી મર્જાદામાં જે અલૌકિક બળનાનન્દ ફલ મળે છે, તે પ્રવાહમાં મળતું નથી.

હવે કહેલા પહેલા ફલ અને અધિકારને મેળવવામાં દાસનો નિયમ નથી કે અમુક વખતેજ પ્રાપ્ત થાય, તેનો કૃપાને આધીનજ છે.

હવે સેવામાં ત્રણ પ્રતિબંધ થાય છે તે ગણાવે છે.

મૂલમ્—ઉદ્દેગઃ પ્રતિવન્ધોઃ વા ભોગો વા સ્યાત્તુ ઘાથકમ્ ॥ ૨॥

અર્થ—ઉદ્દેગ, અડચણો, અને ભોગ આ ત્રણ સેવામાં બાધક છે.

સેવાયાં ફલત્રયમ્

અલૌકિકસામર્થ્ય સાયુજ્યસેવોપયિક દેહોવા વૈકુંઠાદિષુ ।

સેવાયાં પ્રતિવન્ધકત્રયમ્

ઉદ્દેગઃ પ્રતિવન્ધો વા ભોગો વા ત્રયાણાં સાધનપરિત્યાગઃ કર્તવ્યઃ ॥

ભોગો દ્વિવિધો લૌકિકો ઽલૌકિકચ્ચ ॥ તત્ર લૌકિકસ્ત્યાજ્યપ્ત્વ ॥

પ્રતિવન્ધોપિ દ્વિવિધઃ સાધારણો ભગવત્ કૃતચ્ચ ॥

તત્રાગ્રો હુદ્ગ્યા ત્યાજ્યઃ ॥ અલૌકિકભોગસ્તુ ફલનાં મધ્યે
મધ્યમે પ્રવિશતિ । ભગવત્કૃતચેત્ પ્રતિવન્ધસ્તદા ભગવાન્ ફલં
ન દાસ્યતીતિ મંત્રવ્યમ્ । તદા અન્યસેવારિ વ્યર્થા । તદા આસુ-
રોયં જીવેતિ નિર્ધારિઃ । તદા જ્ઞાનમાર્ગેણ સ્થાતવ્યં શોકા-
ભાવાયેતિ વિવેકઃ । નનુ સાધારણો ભોગઃ કયં ત્યક્તવ્યં ઇત્યા
કાંક્ષાયમાહ- સચિન્નોઽલ્લો વાતકઃ સ્યાદિતિ ॥ સચિન્નત્વાદ્
અલ્પત્વાદ્ ભોગસ્ત્યાજ્યઃ । ‘પ્રતી સદા’ પ્રતિવન્ધકી । દ્વિતીયો
ભગવત્કૃતપ્રતિવન્ધઃ । જ્ઞાનસ્થિતિઅભાવે ચિન્તાભાવાર્થે આહ—
‘દ્વિતીય’ ઇતિ ॥ આદ્યફલાભાવે ભગવતો દાતૃત્વં નાસ્તિ તદા
સેવા નાધિદૈવિકીત્યુક્તં ભવતિ ભોગભાવસ્તદૈવ સિદ્ધયતિ યદા
ગૃહપરિત્યાગઃ ॥

इति श्रीवृद्धभाचार्यविरचितं सेवाफलविवरणम् समाप्तम्.

વિવેચન—૧ સેવામાં પહેલો બાધ કરનાર ઉદ્દેગ છે—

મનમાં જ્યારે ઉદ્દેગ થાય ત્યારે સેવામાં ચિત્ત રહેતું નથી. માટે
મનમાં ઉદ્દેગ રાખવો નહિ. ઉદ્દેગ રહે તો ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવવા
શકી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી. અને ઉત્તમ ફલ પણ મળતું નથી.
માટે ઉદ્દેગ થવામાં જે જે કારણો હોય તે તે કારણોનો ત્યાગ કરવો.

૨ બીજો બાધ કરનાર પ્રતિમંધ (અહચ્છો) છે તે સામા-
ન્ય અને ભગવાનનો કરેલો સામાન્ય હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો ભગ-
વાન્ સંબધી હોય તો ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તવું.

૩ ત્રીજો બાધ કરનાર લોભ છે.—તે બે પ્રકારનો છે, લૌકિક
અને અલૌકિક. લૌકિક સાધારણ ભોગોમાં ચિત્ત પરોવાય તો ભગવાનમાં

ચિત્ત રહેતું નથી, સેવા બની શકતી નથી. આ તથા પ્રકારના પ્રતિમધો (બાધ કરનારા) છે. અલૌકિક ભગવાનથી થએલા હોય તો ત્યાગ થઈ શકે નથી. પરંતુ લૌકિક સાધારણ હોય તો શુદ્ધિથી ત્યાગ કરવા નોંધણી, એવી આવડા છે, આ તરફ પ્રતિમધોના કારણે જ કંઈ હોય તે ત્યાગ કરવું અર્થાત્તેના કઠેમથી થતો હોય, જેનાથી અકલ્પ્યો આવડતી હોય, જેનાથી લૌકિક ભોગમાં પ્રીતિ થતી હોય તેનો ત્યાગ કરવો.

શંકા—સાધારણ પ્રતિમધો હોય તો ત્યાગ થઈ શકે પરંતુ વિવાદ વિગેરે લૌકિક કે વેદની આવડાવાળા પ્રતિમધો આવી પડે તો શું કરવું ?

સમાધાન—સેવામાં બાધાપ આવતા લૌકિક કે વૈદિક ભગવાનથી નહિ થએલા એવા પ્રતિમધો સેવાનામાંથીના વખતમાં કરવા. પરંતુ તેમાં જરા પણ આસક્તિ ન રાખવી. અને સેવામાં જરા પણ અકલ્પ્ય ન થાય એવી રીતે કરવા. અને તે કરતાં મન ભગવાનમાં જ રાખવું. ॥ ૨ ॥

આ પ્રમાણે સાધારણ પ્રતિમધો બતાવી ભગવાનથી થએલા પ્રતિમધોનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલક—અવર્તદ્યં ભગવતઃ સર્વથા ચેદ્વર્તિનં

યથા વા તત્ત્વનિર્ધારો વિવેકઃ સાધનં મતમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ભગવાનને ઉત્તમ ગતિ આપવાની ઇચ્છા ન હોય તો ઉત્તમ ગતિ થતીજ નથી, (આવી રીતે ગતિ ન થાય) ત્યારે જેવી રીતે તત્ત્વનો નિર્ધાર (નિશ્ચય) થાય તેવી રીતે વિવેક રાખવો એ જ સાધન કહ્યું છે.

વિવેચન—જે જીવ ભગવાનને બકિલથી બહુ જ વહાણો થયે હોય તેના ઉપર હેમ વિગેરે કરવામાં આવે તો ભગવાન સેવામાં પ્રતિ-

બંધ કરે છે તે ભગવાને કરેલો પ્રતિબંધ દહેવાય છે. ભગવાન સર્વ રીતે સમર્થ છે. જેના પાસે સેવા દરાવવા છત્તા હોતી નથી તેઓને હમેશાં ક્ષમા અભાવ જાણવો. આ ભગવાન તરફથી ક્ષમા અભાવ થાય ત્યારે બીજા દેવની સેવા કરીશું ? એવું ન માનવું. કેમકે સર્વ દેવો ભગવાનની આગાં પ્રભાણેજ વર્તે છે. ભગવાનની છત્તાને જ આધીન છે. માટે બીજા દેવો પણ ક્ષમા આપી શકતા નથી. માટે તે જીવ આજીવી છે એમ માનવું. જે જીવ આસુર થયો હોય છે તે ભક્તનો દ્વેષ વિગેરે કરે છે. સેવા વિગેરે કરતો હોય પરંતુ ભગવાનો ઉપર દ્વેષ રાખે ત્યારે જાણવું કે આ જીવ આસુર છે, માટે તેના સંગ પણ કરવો નહિ.

હવે સેવામાં ભગવાનનો પ્રતિબંધ થયો છે તેવું જાણી શોક થાય છે, તે શોક ન થાય તેટલા સાર ઉપાય બનાવે છે કે જે પ્રકારના જ્ઞાનથી શોકનાથ થાય તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન રાખવું. એ જ સાધન છે. આ જ્ઞાનથી સમજવું કે આ જગત બ્રહ્મરૂપ છે. હું કોણ છું ? સાધન કોણ છે ? દેવ શું છે ? દાતા કોણ ? ભોક્તા કોણ છે ? વિગેરે તત્ત્વનો વિચાર કરી સ્થિર કરવા, માટે વિવરણમાં કહે છે કે શોકના અભાવ મારે જ્ઞાનમાર્ગમાં રહેવું. જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ ક્ષમા એક વિચાર છે કે આસુર જીવ બે પ્રકારના છે, આવેશી અને સહજ, તેમાં જે આવેશી છે તે તો જ્યારે આવેશ બંધ થાય છે ત્યારે ભક્તદ્વેષ કરતા બંધ થાય છે. અને જ્ઞાનથી અક્ષર બ્રહ્મમાં લપરખી ક્ષમા મેળવે છે, પરંતુ જે સહજ આસુર હોય છે, તેનો સર્વદા ભક્ત ઉપર દ્વેષ કર્યા જ કરે છે. તે તો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે તેપણ અક્ષરબ્રહ્મનું ક્ષમા મળતું નથી પરંતુ તે આત્મનિવેદનથી ઘરણે આવેલો છે તેથી તેને શોકના અભાવ રૂપ ક્ષમા થાય છે, પરંતુ આસુર હોવાથી ઉત્તમ ક્ષમા મળતું નથી. ॥૩૦॥

હવે ભોગરૂપી બાધકની સમજાવટી આપે છે.

મૂલમ્—વાયકાનાં પરિત્યાગો યોગેષ્વેકં તથા પરમ્ ॥

નિષ્પત્યુદં મહાન્ભોગઃ પ્રથમે વિગ્રહે સદા ॥ ૪ ॥

અર્થ—તેણે બાધકનો ત્યાગ કરવો. તેમાં ભોગ જે બાધક છે તેમાં એક લૌકિક ભોગ બાધક છે. બીજો અલૌકિક ભોગ રૂપ છે. અને નિર્વિદ્ય મહાન્ જે ઉત્તમ ભોગ છે, તેનો અલૌકિક ભોગમાં સમાવેશ થાય છે.

વિવેચન—આ તથ્ય પ્રતિજ્ઞામાં જે ભગવાનના કરેલા છે તે પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરી શકાતો નથી. પરંતુ જે બીજા લૌકિક પ્રતિજ્ઞા છે. તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

હવે લૌકિક ભોગ અને અલૌકિક ભોગની સમાનતા નથી એવું બતાવે છે. અલૌકિક ભોગમાં અલૌકિક સામર્થ્યરૂપ ભગવત્ સ્વરૂપના અતુલ્ય પૂર્વક ભજનાનન્દરૂપી ઉત્તમ ફલ મળે છે, તેમાં કોઈ પ્રકારે વિદ્ય આવતું નથી, દરિદ્ર ન શક્નોતિ કર્તુર્વાધાં લુતોપરે (અન્યાસ નિષ્પય) ભગવાન પણ આ ભક્તના ભોગમાં બાધ કરવા સમર્થ નથી તો બીજા ક્યાંથી કરી શકે? માટે આ અલૌકિક ભોગ સાધનથી ફલથી અને સ્વરૂપથી દરેક રીતે મોટો છે. લૌકિક ભોગમાં રોગ વિગેરે થવા સંભવ રહે છે. અને તેમાં અનેક રીતે અકલ્પણ આવે છે. માટે લૌકિક ભોગનો ત્યાગ કરવો કેમકે લૌકિક ભોગથી તો સેવામાં વિદ્ય આવે છે. અને બહુ થાય છે. માટે વિષયાનન્દ અને ભજનાનન્દમાં જેમ વિષયાનન્દ હલકો નક્કો અને ત્યાગ કરી દેવા જોવો છે, તેવી રીતે લૌકિક ભોગ ત્યાગ કરવા જોવો છે. ॥ ૪ ॥

હવે લૌકિક ભોગ અને સાધારણ પ્રતિજ્ઞા એ બેનો ત્યાગ કરવો એવું પ્રતિષ્ઠાન કરે છે. અને તેમનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

મૂલમ્--સવિત્રોડલ્પો ઘાતકઃ સ્યાદ્દલાદેતૌ સદા મર્તૌ ॥

દ્વિતીયે સર્વથા ચિન્તા ત્યાગ્યા સંસારનિશ્ચયાત્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—ત્રૈલોક્ય ભોગ વિધ્નવાળો, તથા અદૃષ અને સાધારણ પ્રતિબંધ બળાત્કારથી સેવામાં વિધ્ન કરનાર છે, એવા બન્ને પ્રતિબંધો છે. (તેમનો ત્યાગ કરવો.) પરંતુ બીજો ભગવાનથી કરાયેલો પ્રતિબંધ હોય તો સંસાર જ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે મોટું ફક્ત મેળવવા સારું ચિન્તા ન કરવી.

વિવેચન—ત્રૈલોક્ય ભોગમાં પીડાઓ તથા અનેક પ્રકારના વિધ્નો થાય છે. અને સ્વરૂપથી ક્ષમથી અને સાધનથી ફક્ત અદૃષ છે. સાધારણ પ્રતિબંધ (અડચણો) પણ સેવા સમયમાં બાધ રૂપ થાય છે. અને ક્ષમમાં પણ બાધા કરનારા છે, માટે તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

હવે ભગવાને કરેલો પ્રતિબંધ ત્યાગ કરી શકાય એમ નથી અને જ્ઞાનભાગની સ્થિતિમાં અધિકાર પણ ન હોય એવા મદમતિને સંસારજ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બીજો ભગવાને કરેલો જે પ્રતિબંધ છે તેનાથી તો સર્વ રીતે ભગવાનથી અને બીજા દેવોથી પણ ફક્તો અભાવ થાય છે. માટે તેને તો અહંતામમતાત્મક સંસારજ ફક્ત રૂપ મળે છે તેને ઉત્તમ ફક્ત નથી.

સારાંશ કે—ત્રૈલોક્ય ભોગ ત્યાગ કરવો અને તે ત્યાગ થઈ શકે છે. અત્રૈલોક્ય ભોગ ઉત્તમ છે તે પ્રભુ ઇચ્છાથી મળે છે, ત્રૈલોક્ય પ્રતિબંધો (અડચણો)નો ત્યાગ કરવો અને તેનો ત્યાગ થઈ શકે છે. અત્રૈલોક્ય ભગવાને કરેલો પ્રતિબંધ (અડચણ) ને ત્યાગ થઈ શકતો નથી. અને તેનું અધમ ફક્ત સંસાર જ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે ઉદ્દેશરૂપ પ્રથમ પ્રતિબંધ ચરાથી જો ફક્તો અભાવ થાય તો ભગવાનને ફક્ત આપવાની ઇચ્છા નથી. એવું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ-ન ત્વાયે દાતૃતા નાસ્તિ તૃતીયે વાધકં મૃદમ્ ॥

અવશ્યેયં સદા ભાવ્યા સર્વમન્યન્મનોભ્રમઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ-પહેલો શ્રી ભગવાને કરેલો પ્રતિબંધ હોય તો

શ્રી ભગવાનને ઉત્તમ ફલ આપવાની ઇચ્છા નથી એવું જાણવું. અને જે ત્રીજો પ્રતિબંધ જે લૌકિક ભોગ છે, તેને છોડવા સારું ગૃહત્યાગ કરવાની જરૂર છે, આ પ્રમાણે સેવામાં આવતા પ્રતિબંધો અને ફલ (જે બતાવવામાં આવ્યા) છે તે જરૂર વિચારવા જાઈએ. આ શીવાય બાકીનું જામ છે.

વિવરણમાં આજ્ઞા કરી છે કે-“અઘ્નફલભાવે મમવત્તો દાતૃત્વં નાસ્તિ” જ્યારે પહેલો પ્રતિબંધ જે હટ્ટોગ છે તે જો ભગવાન સંકેતી થાયતો ભગવાનને ફલ આપવાની ઇચ્છા નથી એમ માનવું. અને “તદ્દા સેવા નાધિદૈવિકીતિ હ્યત મયતિ” ત્યારે આધિદૈવિકી સેવા પ્રાપ્ત થતી નથી. “ભોગાભાવસ્તદૈવ સિદ્ધયતિ યદા મૃદ્ધપરિત્યાગઃ વર્તેત્યઃ” તેમ જ્યારે ધરતો ત્યાગ કરે ત્યારેજ લૌકિક ભોગનો ત્યાગ થઈ શકે છે ખાટે લૌકિક ભોગ જો એવામાં બાધક હોય તો મૃદનો ત્યાગ કરવો.

૧ આ પ્રમાણે શ્રી મહાપ્રજુષ્ટમે આ શ્લોક ઉપર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે તે વિચારાતું પુનઃ મનન કરીએ. ભગવાન જોકે સર્વના અન્તઃકરણમાં સબંધવાળા છે તોપણ ચિત્તમાં હટ્ટોગ રૂપી બાધ કરે તો સેવામાં ચિત્ત ન રહે અને સેવાને આધિદૈવિકપણું થતું નથી અર્થાત્ ઉત્તમ ફલનો અભાવ થાય છે. ત્યારે ભગવાનને ફલ આપવાની ઇચ્છા નથી. એમ જાણવું.

૨ અલૌકિક ભોગની વાતનો એવા શ્લોકમાં કહી ગયા હવે લૌકિક ભોગ થાયતો સેવામાં આચળ આવે ખાટે તેને ત્યાગ કરવો જોઈએ

તો તેના ઉપાયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે ધર હોડી દેવું જ્યાં સુધી ધરમાં રહે ત્યાં સુધી લાકિક ભોગ જનો નથી. નિમંધમાં કહે છે કે “ ગૃહં સર્વાત્મના ત્યાજ્યં ” “ ગૃહનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગ ન થયે શકે તો શ્રીકૃષ્ણમાં તેને યોગ્યું ” આ પ્રમાણે ત્રણ રૂપ અને ત્રણ પ્રતિબંધો જે કહેવામાં આવ્યા તેનો હમેશાં વિચાર કરવો. કે જેથી મેવામાં કંઈ બાધકો ન આવે. આ ધીવાય બીજા પ્રતિબંધો બહિર્-માર્ગમાં નથી. બીજા પ્રતિબંધના વિચારો કરવા એ ભ્રમ છે. ॥ ૬ ॥

શંકા—જે દેહ, પ્રાણ, આત્મા વિગેરે સત્ર પ્રભુજીને અર્પણ કરી શરણે આવેલાને આ પ્રતિબંધો ન થતાં જોડે કારણ કે તેમને રૂપ રૂપ બગવાનનો સંબંધ છે. મારે તેમને વાસ્તે આ રૂલ અને બાધકોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું એ કમ વ્યર્થ ન કહેવાય ? એવી શંકા થતાં સમાધાન કરે છે.

મૂલપ્ર—તદોયૈરપિ તત્કાર્યં પુષ્ટો નૈવ વિલંબયેત્ ॥

શુભક્ષોભોડપિ દ્રષ્ટવ્યમેતદેવૈતિ મૈ મતિઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ—જેમણે કેવલ બ્રહ્મસંબંધ કર્યા છે તેટલાનેજ આ બાધકો કહેલા છે પરંતુ જેઓને પુષ્ટિમાં (અંગીકાર થયો) છે, તેમને ફક્ત આપવામાં પ્રભુ વિલંબ કરતા નથી, (સાત્ત્વિક વિગેરે) ગુણોને લીધે (ચિત્તમાં) જે ફોલ થાય (ત્યારે ફક્તમાં વિલંબ થાય છે.) અને તેની નિવૃત્તિને સારું બોલું કંઈ પણ સાધન ન માનવું. એવી મારી મતિ છે.

વિવેચન—જેમણે બ્રહ્મસંબંધ લીધાં છે પરંતુ ઉત્તમ પ્રેમાવસ્થા સુધી પહોંચ્યા નથી. તેઓને આ બાધ ગાય છે પરંતુ જેઓને પુષ્ટિ સ્વીકારથી પ્રભુની આસડિ કે વ્યસન સુધીની પ્રભુએ રૂપાં કરી સ્થિતિ કરાવી હોય તો તેઓને ફક્તમાં વિલંબ થતો નથી. એવો આશય છે. વગી આધુનિક જીવોને પુષ્ટિમર્યાદમાં અંગીકાર હોવાથી

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ अथ जय श्रीकृष्ण वाद ॥

[श्रीમદ્ ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ વિરચીત],

પ્રભુના ગુણાતુવાદનું, પ્રભુનું હરહમેશ હૃદયમાં રટણ થાય,
તેમના આનંદમય સુંદર સ્વરૂપનું હૃદય મંદિરમાં
સ્થાપન થાય, તેટલા માટે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રોને વારંવાર અવશ્ય કરવા,
નિરંતર તેમનાં નામોચ્ચારણ કર્યા કરવા એ અતિ આવશ્યક છે.
અને એમ કરવાથીજ વિમળ બનેલા હૃદય ભવનમાં પ્રભુનો આવિ-
ર્ભાવ થાય છે હિતિય રહન્ન ભાગવતમાં કહ્યું છે કે:—

શ્રુણ્વતઃ શ્રદ્ધયા નિત્યં ગૃણતથ સ્વચેષ્ટિતમ્ ।

કાલેન નાતિ દીર્ઘેન ભગવાન્ વિશતે હૃદિ ॥ ૪ ॥

પ્રવિષ્ટઃ કર્ણ રન્ધ્રેણ સ્થાનાં ભાવ સરોરુહમ્ ।

ધુનોતિ શમલં કૃષ્ણઃ સલિલસ્યાયથા શરત્ ॥ ૫ ॥

(ભાગવત. સ્કં. ૨ અ. ૮ શ્લો. ૪-૫)

* જય શ્રીકૃષ્ણ એ શબ્દ ઉપર શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રીપુરુ-
ષોત્તમજી મહારાજે વાદ અંથ લખેલો છે. ઉક્ત અંથ થોડા વખત
ઉપર “ વૈષ્ણવધર્મપતાકા ” માસિકના વર્ષ ૨-અંક ૯ માં મુજબ માત્ર
પ્રકટ થયેલો અમારા જોવામાં આવવાથી અમેએ શાસ્ત્રી. ભદ્રશંકર
જયશંકરને વિનંતી કરી ગુજરાતી ભાષાન્તર કરાવી આ અન્યમાં
દાખલ કરેલું છે. વૈષ્ણવોએ પરસ્પર “ જય શ્રીકૃષ્ણ ” કરવાનું પ્રયોજન
શું છે, તેથી શું ફળ થાય છે, તે આ ટીકા પાંચાથી સ્પષ્ટ સમજાશે.
(પ્રકાશક.)

એ વાક્યથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે:-ત્રદાપૂર્વક ભગવદ્વચ્ચિત્તોત્તરે
અવશ્ય કરનારનાજ, તેમનાં નામોચ્ચારણ ચક્રણ કરનારનાજ અંતરમાં
પ્રભુનો પ્રવેશ થાય છે. જેમ શરદઋતુનો પ્રવેશ થતાં જલની મયી-
નતા અદશ્ય થઈ જાય, જળ નિર્મળ બની જાય. તેમજ ભગવાન્નો
અંતરમાં આવિર્ભાવ થતાં અમાય પાપ દગ્ગ થઈને હૃદય સ્વચ્છ
વિભળ બની જાય છે. એ નિઃમેશય છે.

કથા દિગંત વિજયી શ્રીપુરુષોત્તમ ચરણ એટલાજ માટે બ્યવ-
હારમાં પણ ભગવદ્ ભાવના સિદ્ધ થતા આ “જય શ્રીકૃષ્ણવાદ”
નામક અલ્પવાદ છતાં ગહનવાદની યોજના કરે છે.

દૈખ્યુવોએ અન્યોઅન્ય નીચ ઉચ્ચ વર્ણોના વિચાર કર્યા શીવાય
જ્યારે પરસ્પર પ્રભંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે “જય શ્રીકૃષ્ણ” એમ
ભગવન્નામનાં નિરંતર વારંવાર ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ. તેમાં ઉચ્ચ
નીચતાના વ્યવહારતુ ઉપધન થાય છતાં તેનો વ્યવહાર સેષ પણ
દોષરૂપ નથી. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં અંગે પર્વતી પ્રત્યે ભગવાન્ શંકરે
કહ્યું છે કે:-“પ્રાત્ પુરુષોત્ત્તિમ ન સજ્જનો પરસ્પર હિમા ચવું
વિનય દર્શાવવો વગેરે ઉત્તમ નિઃ વિનય વિધિ કરે છે. પણ તે
જેમની હૃદય ગુહામાં અંતર્યામિ શ્રી ગુણ નિરાજે છે. તેમને તદૂપ
સમજીને કરેછે, નહિ કે દંબી અભિમાનીને એ પ્રમાણે કરવું જોઈએ”
“જય શ્રીકૃષ્ણ” એ નામનું ઉચ્ચારણ ઉચ્ચ મનુષ્ય છે અથવા
નીચ મનુષ્ય છે, તેથી કરવાતું છે એમ નહિ, પરંતુ જેમનાં મનો
મંદિરમાં ભગવાન્ની મનોહર મૂર્તિ સ્થરણ કરી રહી છે. એવા ભક્તો
નેને કરવાતું છે. પછી તે ગમે તે હોય. દેવ હોય, અદાણુ હોય, અગર
શુદ્ર હોય. કે ચાંડાળ હોય, તે મંદ્ર જોવાતુંજ નથી. એમ ઉપરના
મહાત્મા ભગવાન્ શંકરના વાક્યથીજ સિદ્ધ થાય છે જેમ નિ લોકો
જ્યારે જ્યારે પરસ્પર સંમિલન થતાં “નામો નારાયણાય” એ

નામનો ઉચ્ચાર કરે છે તે પરસ્પર કંઈપણ બેદ જાણ્યા શીવાય ના-
રાયણ કપતા સમજીને જ કરે છે. તેમ અદિપણ લેશ બેદ વિનાજ
જય શ્રીકૃષ્ણોચ્ચાર કરવાનું છે. કોઈ વર્ણાશ્રમના અભિમાનને ધારણ
કરનાર બ્રાહ્મણ ઉપર પ્રભાણે કરવાથી કદાચ વૈષ્ણવો ઉપર કોપાયમાન
થાય તો વૈષ્ણવોએ તેવાને તેવા બાવથી અર્થાત્ એ દેહાભિમાની
હોય તો આપણે પણ દેહાભિમાનથી તેને નમન કરવું. પરંતુ કોઈ
દિવસ પણ વિરહ વાળ્યો કહીને તેને કોપ થાય તેવું તો આચરણ ન જ
કરવું કેમકે ભગવાન પોતેજ એકાદ્ય રક્ષકમાં આગા કરે છે કે:—
બ્રાહ્મણોથી બહાણું આ મારું ચતુર્ભુજાત્મક સ્વરૂપ પણ નથી, તેમ
સર્વ વેદમય બ્રાહ્મણ છે, અને સર્વ વેદમય હું છું. મારે અપરાધ કર-
નાર બ્રાહ્મણને હે મહારા ભક્તજનો ! તમે કોઈ પણ સમય તિરસ્કાર
કરતા નહિ. હજુનાર, શાપ દેનાર પણ વિપ્રને પણ તમે નિરંતર
નમનજ કરો. હું જેમ બ્રાહ્મણોને સર્વશક્તિ સાવધાન પણે
પ્રણામજ કર્યા કરે છું તેમ તમે પણ નમનજ કરો. આ
પ્રભાણે ન વર્તનાર તે મારો અપરાધી છે. તે દંડ યોગ્ય છે.
વિપ્રનું લક્ષણ આપતાં આપ શ્રીકૃષ્ણથી દશમ રક્ષકમાં યાદવો પ્રત્યે
આગા કરે છે કે:—વેદનો અભ્યાસ કરનાર વિપ્ર કહેવાય છે. તથા
વેદાભ્યાસથી વિપ્રત્વ સિદ્ધ થાય છે. એમ સ્મૃતિ પણ જણાવે છે,
આ પ્રભાણેના લક્ષણયુક્ત હોય તેવાને જ વિપ્ર કહી શકાય. પરંતુ
તેવાપણું ન હોય તો પણ નમન કરવું એજ યોગ્ય છે. “બ્રાહ્મણ
દૈવ વર્ણ છે.” એમ શ્રુતિ ઉપદેશ છે. મારે તદિતર વર્ણોએ ઉપર
પ્રભાણે નમનાદિ કરવું એજ ઉચિત છે. કેમકે તેમાં ઉત્કર્ષપણું સદૃશ
છે. કદાચ વર્ણથી પણ બ્રાહ્મણ છે એમ સંદેહ ઉત્પન્ન થતો હોય
તો પણ જેવો યુગ છે તેવા બ્રાહ્મણો છે. એમ ધારીને પણ નમન

આદિ અવશ્ય કરવું જોઈએ. પરંતુ જે ગમે તેવો ઉત્તમોત્તમ બ્રાહ્મણ હોય છતાં ભગવાનનો દેખી હોય, મિલકુલ પણ ભગવદ્ભાવ હોય જ નહિ તેવાને તો નમન ન જ કરવું. ક્રમકે તે બ્રાહ્મણ જ નથી. શ્રી મહા ભગવદ્ ગીતામાં આસુરી પ્રકરણમાં ભગવદ્ દેવ રાખનારા, પારકા ઉપર વિના કારણે દેવ કરનારા આસુર ગણેલા છે તો તેવો દેખી બ્રાહ્મણ નથી પણ અસુરજ છે. આ પ્રમાણે વિચાર પૂર્વક “જયશ્રીકૃષ્ણ” વા નમન વગેરે કરવાનું સમજવાનું છે, એથી વિપરીત કરવું એતો બ્રાહ્મણી કલ્પના કરેલું હોવાને લીધે કુરેક્ષા—તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. એમ દીક્ષા સમજવી.

—:~:—

II શ્રીઅષ્ટાક્ષરનિરૂપણ II

શુદ્ધ અને સરળ ભાષામાં ગુજરાતી દીક્ષા.

અષ્ટાક્ષર મહામંત્ર “ શ્રીકૃષ્ણઃ સરણુ મમ ” એ “શ્રીપ્રભુનુ” સરણુત્મક નામ સ્મરણુ છે, તેમાં શ્રીકૃષ્ણના સરણુત્વનો ઉપદેશ બતાવેલો છે. સ્વ સપ્રદાયમાં સર્વેથી પ્રથમ પ્રભુ સંબંધી દીક્ષા આજ મહામંત્રથી આપવામાં આવે છે. આ આઠ અક્ષરનાજ મંત્ર ઉપર મંત્રકૃતમાં ટીકા કરી શ્રી ગુપ્તાર્ચિકાએ “ શ્રી અષ્ટાક્ષર વિરૂત્તિ ” એ નામે ગ્રંથ ગ્રંથે છે, તે ગ્રંથના આધારે તેમજ વેદ, પુરાણ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, સંહિતા, ગીતા, નાજદખંધરાત્ર, આદિ ગ્રંથોમાં શ્રીકૃષ્ણના સરણુનો ઉપદેશ બતાવેલો છે તેના પ્રમાણે સાથે દષ્ટાન્તો ને સિદ્ધાન્તોથી સમર્થ પ્રતિ-
પાદન કરેલું છે, ગ્રંથ. આ ૦-૬-૦ છે આના. .

શ્રીમદ્દોસ્વામી મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજી વિરચિત

॥ વડે શિક્ષાપત્ર ॥

મુળ શ્લોક સાથે, શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ટીકા.

આ મન્ય મુળ શ્લોક સાથે શબ્દાર્થ તથા વિસ્તૃત વિવેચનપૂર્વક શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં તેમજ શ્રીમદ્ ભાગવત, ગીતા, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ષોડશ અન્યો, વિદ્યુત્તી, ગીતગોવિન્દ અને અન્ય પુરાણોના પ્રમાણો, દૃષ્ટાન્તો, સિદ્ધાન્તો સાથે ટીકા દરી ભક્તિમાર્ગેનું સમર્થ પ્રતિપાદન દરી બતાવ્યું છે.

આવા પ્રકારની ટીકા શિક્ષાપત્ર ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં

આપાર મુદ્દીમાં થઈ નધી એણું ઉત્તમ પુસ્તક છે.

આ મન્ય રચી મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજીએ વૈષ્ણવોને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ, ભક્તિનું સ્વરૂપ સેવાની ભાવના, શ્રીપૂર્ણ પુરષોત્તમપ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન-ભાવના, સેવા કેમ દરવી સેવાના પ્રકાર, વિવેક, ધૈર્ય, આશ્રય, અનન્યતાની ભાવના અન્યાશ્રયથી બચવાના ઉપાય, શરણુ મન્ત્રનીભાવના, નિવેદન મન્ત્ર બ્રહ્મસમ્પન્ધની ભાવના, શ્રીહારજીની કુળ-નિકુળદિતી, નિત્યલીલાનીભાવના, રાસલીલાની ભાવના, વગેરે વૈષ્ણવોને ભક્તિમાર્ગ-પુષ્ટિમાર્ગમાં જે દંઈ જાણવાની-સમજવાની જરૂર છે તે વગેરે સમજાવી આ પુસ્તકમાં તેનું

• દૃષ્ટાન્તો-સિદ્ધાન્તોથી નિરૂપણ કર્યું છે.

વળી અન્યકર્તા શ્રીહરિરાયજી મહાપ્રભુજી તથા તેમના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજી (કે જેમના માટે આ અન્ય રચાયો) તેમના સુંદર ઉત્તમેષ્વર દ્વારા પણ આપવામાં આવ્યા છે. મોટી સાંસ્કૃતિક ૪૦૦ ઉપગત પદ્ય, મન્યુત શુદ્ધ સ્વદેશી ખાદીનું પુરું કરવામાં આવ્યું છે. સ્ત્રીઓએ તેા ખાસ અવકાશના લખતમાં વાંચવા યોગ્ય છે. તથા નિત્ય નિયમપૂર્વક રાત્રે ભગવદ્વાર્તામાં વાંચવા માટે ઉપયોગી છે. ન્યે. રૂ. ૪-૦-૦ ચાર રૂપીઆ.

શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ્વર ધિરચિતં.

“ શ્રીમદ્ભાષ્યકમ્ ” તથા

શ્રીમહાપ્રભુજીવિરચિત. “શ્રીચતુઃ શ્લોકી” ગ્રંથ.

સુગ શ્લોક સંહિત, સરસ્વતી દીક્ષાઓના આધારે, શુદ્ધ ને સરળ, વિરતૂત ગુજરાતીમાં દીક્ષા કરી, શ્રીમહાપ્રભુજી અલ્લેખીક, અમિ સ્વરૂપ શ્રીકૃન્દાવનેન્દુ ભગવન્મુખારવિન્દ રસાદમક કેવળ આત્મદૈક સ્વરૂપ છે. એવું ભાગવત, ગીતા, શ્રુતિ, સ્મૃતીના પ્રમાણોથી પ્રતિપાદન કરી બતાવ્યું છે. આવા પ્રકારની ઉત્તમ દીક્ષા આ પ્રથમજ પ્રગટ થાય છે. જેથી દરેક વૈષ્ણવોએ અવશ્ય ખરીદવા શુભરૂ નહિ, વળી શ્રીચતુઃશ્લોકી અન્યની પણ ગુજરાતી દીક્ષા આપી છે. ન્યે.

૦-૬-૦ છ આના .

શ્રીમદ્ ગોસ્વામા શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજનાં વહુજી
મહારાજશ્રીની ખાસ આજ્ઞાથી.

તૃતીય ગૃહ તિલકાયિત-કાંકરોલીસ્થ.

શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીગિરિધરલાલજી મહારાજકૃત.

૧૨૦ વચનામૃત.

શ્રીગિરિધરવાલજી મહારાજશ્રીએ પોતે ૮૦ વર્ષની વૃદ્ધ વયે નિજ-
દેવી જીવે ઉપર કૃપા કરવા, ગં. ૧૬૩૩ ની સાલમાં કોમોષ પધારી,
વૈષ્ણવોના મધ્યાખ્યા માટે, પ્રાચીન વાનાઓ, સમ્પ્રદાયનું ગુઢ રહસ્ય.
વૈષ્ણવોને-ક્રિા, નિતી, બાવના ઉત્પન્ન થાય તેવા પ્રસંગો, શ્રીહાકો-
રજીના સ્વરૂપની મેવા, શણુમારની બાવના વગેરે ગુઢ ને શુભ રહસ્ય
મધ્ય પ્રસંગોનું વર્ણન કરી, જીવના શિક્ષાર્થે કૃપા કરી, સ્વશુભાર
વિંદથી વચન સુધાનું પાન કરાવી ૧૨૦ વચનામૃત લખાવ્યા છે.
જે અત્યાર સુધા અપ્રકટિત હતી. તેથી એ ચાર પ્રતો એકત્ર કરી.

(અક્ષર આ લાઇન જેવાજ મોટા અક્ષરથી)

શુદ્ધ કરી, છપાવ્યા છે. મોટી સાઇઝનાં ૪૦૦ ઉપરાંત પૃષ્ઠ
તેમજ અન્યકર્તા શ્રીગિરિધરલાલજી, તથા શ્રી બાલકૃષ્ણ-
લાલજી, તથા તેમના નિત્યલિલસ્ય બેલાલજી, તથા હાલ બિરા-
જતા તૃતીયગૃહતિલક શ્રીમજ્જભૂષણુલાલજી, તથા ચિ. શ્રીવિકુલ-
નાથાવા એમ છ દેશ આપવામાં આવ્યા છે. આ અન્ય છપાવવા
માટે અમેએ ખાસ શ્રીકાકરોલી જઈ શ્રીવહુજી મહારાજને વિનંતિ
કરી હતી જેથી પોતે અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક છપાવવા આજ્ઞા
આપી છે. માટે દરેક વૈષ્ણવોએ અવશ્ય ખરીદ કરી વાંચવું જોઈએ.
હવે ચોડીજ પ્રતો શીલીકમાં છે માટે વહેલો તે પહેલો સમજી તાપીદે
ખરીદી લેવા વિનંતી છે. ન્યોનજાવર માત્ર રૂા. ૩-૭-૦.

નિજવાર્તા, ઘરૂવાર્તા તથા બેઠક ચરિત્ર

આ ગ્રંથમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞાની નિજવાર્તા, ઘરૂવાર્તાના પર પ્રસંગની વાર્તા તથા શ્રી આચાર્યશ્રીએ પોતે જ વખત પૃથિવપરિક્રમા કરી, દિગ્વિજય કરી, બહિર્માર્ગ-પુષ્ટિમાર્ગેનં સ્થાપના કરી પોતાની ૮૮ બેઠકો સ્થાપિત કરી તે બેઠકોનું સવિસ્તર વર્ણન તથા તેની રીતે શ્રીમદ્ભુવરણ શ્રીગુસામીજી, જ્યેષ્ઠસાસજી શ્રીગિરિધરજી, ચતુર્થસાસજી શ્રી ગોકુલનાથજી (માંગાપ્રમુખવાળા) પચમસાસજી શ્રીરઘુનાથજી તથા મહાતુમારી શ્રીહરિગણજી (મહાપ્રજ્ઞ) શિક્ષાપત્ર આદિ અનેક ગ્રંથોના કર્તા) આદિ બ્રાહ્મણોએ પણ પૃથિવ પર્વટન કરી, દેવી જીવોને ચમકે લેઈ, સ્વધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવી, ધર્મનું પોષણ કરી, માર્ગનો પ્રકાશ કરી, પોતાની બેઠકો સ્થાપિત કરી તેનું ચરિત્ર-સવિસ્તર વર્ણન, તથા શ્રીનાથજીની ચરણચેડી તથા બેઠકોનું ચરિત્ર વગેરે પ્રાચિન અને અપ્રસિદ્ધ હસ્ત લીખીત ગ્રંથોમાંથી શોધન કરી છપાવ્યો છે. ન્યોમાત્ર રૂ. ૩-૮-૦ સાદાનણ રૂપીયા રાખી છે.

વૈષ્ણવોના નિત્ય નિયમના ૨૪ પાઠ.

મૂલ માત્ર જેમાં પોડચમન્યો, સર્વોત્તમ, નામરત્ન, વગેરે પાઠો ધણાજ મોટા અક્ષરથી છપાવ્યા છે. ન્યો. માત્ર ૬ આના જ રાખી છે.